

Роговский
Укр. оповід.

Кіевскія
Музея

№. 378.

Б. Шер.

Лист 1962, 18 2/36.

~~18 1/2~~

Українська Академія Наук
КАБІНЕТ
УКРАЇНСЬКОГО
МИСТЕЦТВА

УКРАЇНСЬКІ ОПОВІДАННЯ

ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА.

КНИЖКА I.

LIBRARY
2682812

ФОНД
2682812

САНКТПЕТЕРБУРГЪ
1863.

201-2

18/11

№ 1 2012

X
10/20

Вн 2552/1-2

Вн 2552/1-2-2

3
не

ОТКРЫТЫЙ СТОРОЖИЛИЩЕ

Одобрено ценсурою. Декабря 31-го дня, 1862 г.

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІНВ. 2685842

ДЛБ АН УРСР-1955

ВНООФ
ЗВІРЕНО 20 р.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША.

СПИСОКЪ

ОПОВИДАНИЙ ВЪ СІЙ КНИЗЦІ.

ЗЪ НАРОДНИХЪ УСТЪ:

Стран.

I. Се така баба, що чортъ їй на маховіхъ вілахъ чоботи оддававъ	1.
II. Вчи лїнивого не молотомъ, а гблodomъ (приказка).	9.
III. Не впусти рака зъ рота (приказка).	15.
IV. Два братї	17.
V. Нехай лүчче б҃уде злий, ніжъ дурний (приказка)	25.
VI. Розумний бреше, щобъ правди доб҃ути (приказка)	32.
VII. Дурень	38.
VIII. Жонатий чортъ	53.
IX. Скарбъ (Якъ Богъ дасть, то й въ вікно подасть)	59.
X. Три сестри (Задніпровська казка).	69.
Закбханний чортъ	85.
Межигорський дідъ (бабине оповідання)	129.
Не въ добрий часъ	139.
Вуси	159.
Гблка	179.
Сужена	195.
Чортова корчма	213.
Кіндратъ Бубнєнко-Швидкий	225.

ВЪ НАРОДНЫХЪ УСТАХЪ.

ЛЮБИМЪ

МОИМЪ ЗЕМЛЯКАМЪ.

1800

WILLIAM P. SMITH

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

I.

**СЕ ТАКА БАБА, ЩО ЧОРТЪ ІЙ НА МАХОВИХЪ ВИЛАХЪ
ЧОБОТИ ОДДАВАВЪ.**

Жило въ селі такé чéсне та тíхе подружжя; не тільки не лаялись, и свáрки міжъ ними ніколи ніякої не було; якъ кажутъ:

»Любілися, кохáлися, якъ голубівъ пара.«

Янголи, глядючи на щасливе їхъ життá, радувались и втішáлись, а чóрту було не по-внутру, — найбільшъ одъ того, що не можна ёму ніякъ увійти до нихъ у хáту. Чого вже вінъ не робівъ, якъ біля їхъ не захожувавсь, щобъ вони хочъ полáялись! нічого не відявъ. Досáдно чóрту. »Щó тутъ,« думае, »робіти?« Дáлі згадавъ, що въ сiмъ же селі е преіхидна баба, зъ бiса хiтра й лукава; отъ вінъ, не довго думавши, и прийшовъ до неї за порáдою.

— Бúдь лáскава, бабúсенько, каже, — допоможіть мiні въ моéму дiлі, а я вамъ за се оддячу.

— Дóбре; кажи, чо́го тобі тре́ба?.. не пер́вому та-
ко́му жь чо́рту, якъ и ти, я въ приго́ді ста́ла.

— Чи ви зна́ете отте́ гаспиде́ське подрúжжя, Якова
й Катери́ну, що въ душі воно́ въ мене сиди́ть?

— Зна́ю; а що́?

— Чи не мо́жна бь якимъ-не́будь по́битомъ розве-
сти́ сю ге́монську па́ру? Хочь би́ прина́ймні пола́ялись!

— Чомъ не мо́жна? А що́ ти ми́ні за се́ даси́?

— Що́ душі тво́їй завго́дно.

— Черво́ні чо́боти зь срі́бними подкíвками?...

— Дóбре, — ка́же, — хочь зь зо́лотими!

Згоди́лись, а чо́ртъ віри не йме. »Якь-таки́,« дúмае,
»я и чо́ртъ, а ни́чого не вдíявь, ато́ щобь вона́, чо́ртъ
ба́тька зна що́ таке́, ба́ба, та зроби́ла!«

Дурни́й, хочь и чо́ртъ! и того́ не знавь, про що́ дав-
но́ вже лю́де ка́жуть: що въ старо́ї їхíдно́ї ба́би де́сять
чо́ртівъ сиди́ть, та ще й на два́дцять си́дала гуля́ють,
що — де чо́ртъ не спра́витця, туди́ ба́бу пі́шле!

Ти́льки ба́ба ви́провадила чо́рта, за́разь натягла́ на
се́бе ко́жушанку та й побі́гла до це́ркви. Ще й у одно́го
дзво́на не дзвони́ли, а вона́ вже стои́ть на ба́бинцю и
хри́ститця та покло́ни бье́, а сама́ погля́дуе. Ста́ли
лю́де зби́ратись. Ти́льки вгля́діла Якова́, за́разь до ёго́ и
підско́чила.

— Ой жаль ми́ні тебе́, чоло́віче! — ка́же, схили́вши
на́ бікь го́лову, — дúже жаль! Не зна́ю, якъ тебе́ й ви-
рятува́ть, яку́ тобі й порадо́ньку да́ть!...

— Чо́го тобі тре́ба відь мене́? пита́ Яківъ.

— Охъ, мій голубе! велике, превелике горе тебе чека, нещасливого!

— Якé горе?

— Жінка тебе не любить; зрадила тобі небóга, закохалася въ Семéна Прудкóго, и налагодилась тебе зъ свѣта зігнати, зарізати!...

— Скажéна ба́бо! що ти ка́жешъ? — скрікнувъ Яківъ. — Та въ мене жінка т́ха, якъ гóрлиця; вона мене любить — душі въ собі не ч́е!

— Мій голубе сізый! не йми жъ міні віри, коли не хочешъ, тільки сл́хай, що я тобі ка́затиму, та й роби, що самъ зна́ешъ....

— Кажі.

— Сёгóдни, якъ вёрнеся одъ цёркви додóму, жінка стáne тобі ськати въ голові.... Гляди́ жъ: якъ побáчишъ н́жъ, шв́дче сска́куй, щóбъ вона не перетяла тобі горлянки!

— Тьфу на твогó лісого ба́тька! — скрікнувъ Яківъ, ажъ перехрест́вся. — Якé неподóбне вигáдуе! Нехай вона на тво́й голові окош́тця!... Та одъ не́і скорішъ у цёркву.

А чортъ, перекинувшись горобцёмъ, сл́ха та зъ радощівъ ажъ підска́куе, та хвóстикомъ верт́ть. Б́чить диявольский синъ, що б́сова ба́ба гарáздъ-такі засмутила чоловіка; бо ввійшо́въ у цёркву и не перехрест́вся.

Съ цёркви метну́лась ба́ба до Катеріни; полетівъ за нею и чортъ. »Побáчимо«, д́мае собі, »щó дальшъ б́де!«

Катеріна, випровадивши свого чоловіка до церкви, по́раетця біля печі, весела й щаслива, якъ пташечка, а пісня такъ и вилива́етця изъ са́мого се́рця: сказа́но—лю́бить, щаслива, весела. И не схамену́лась небо́га, якъ лі́хо затуркотіло у вікóнце.

— Хто тамъ? — пита́ Катеріна.

— Се я, — обізва́лась ба́ба. — Відчині!

Війшла ба́ба въ хату, збіднилась, хліпа, мовчки сіла на ла́ві, и на добрі-день не сказа́ла.

— Чого́ се, бабу́сю, ви такі́ смутні? — пита́ Катеріна.

— Се́рденько мо́е, дити́нко моя лю́ба!—ка́же ба́ба, ва́жко зітхну́вши, — не пита́й мене́: не зъ до́брими вістя́ми я до тебе́ прийшла... Лу́чче бъ́ міні́ старо́ї и не дожи́ть до сі́ї лю́тої бідоньки...—И зно́вь розпо́стїла патё́ви и заголосі́ла на всю хату: — Пропа́ла ти, до́нечко, на-ві́ки пропа́ла!... Не лю́бить тебе́ твій Які́въ: причарува́ли ёго́ до се́бе злі́ї лю́де, одверну́ли ёго́ одъ́ тво́го се́рця!...

— Отта́вэ вігада́й! — ка́же молоді́ця, засмія́вшись. — Та тако́ї ві́рної дружи́ни, якъ мій Які́въ, — неха́й здоро́вь бу́де, — на всёму́ сві́ті не зна́йти!

— Охъ лі́шенько мо́е! та́къ и я ду́мала, та не такъ воно́́ війшло. Слу́хай, се́рце. Позавчо́ра прихо́дила до мене́ удо́ва Би́стри́ха — щобъ́ їй до́бра не бу́ло! — и просі́ла зі́лля. »На́ що то́бі?« пита́ю. Не хоті́ла спершу ка́зати, а тамъ и призна́лась: »Закоха́лась,« ка́же, »у Я́кова, Катері́ниного чолові́ка... причарува́ти. Ві́нь

дуже любить свою гладку жінку. « Я їй не дала: сказала, що в мене нема того зілля. Сьогодні оце йду до церкви, зиркь — ажъ твій Яківъ ходить біля Бистришиної хати, якоесь чудно дивитця и голову понуривъ. »Охъ міві лішенько!« думаю, »чогó сé вінъ такий? щось не благополучно!« Скорішъ у хату до Бистрихи; питаю, а вона усміхаєтця, та й каже: »Ажъ у Пётрикахъ достала того зілля.« Якъ ножёмъ мене вь сёрце штрикнула! Де бъ то не достала? тільки глянула я на бідолáху, зáразъ и пізнала, що вже ёму дадено. Несчýлась, якъ оце и до тебе прибiгла.... Охъ міві ліхотяжкее! пропала жъ ти, моя гóрличко, на-віки пропала!...

И зновъ заголосiла на всю хату.

Слúха молодiця, и вже не смiєтця: склепилися úстонька и посiвiли; самá — якъ крiйда; на óчахъ тремтять слiзи; вся трiситця и хапáетця за стiль, щобъ не впáсти.

— Бабúсенько, ненько моя!—заголосiла Катерiна, облившись гiркими,—вiрятуй же мене нещасливу, вiрятуй мого бiдного Якова! Якъ гiнь мене покине, то и я свiть покину, самá на себе рúки наложú!

— Вiрятую, мóе сёрденько, вiрятую, не дамъ злiй личинi верховóдить надъ вáми! тільки, моя голубонько, трéба якъ найшвидче одворóжувати, пóки ще твій Яківъ не перепiвъ недопiйла, пóки супротiвникъ не засiвъ ёму вь потiлицi.... Чи нема вь тебе гóстрого ножа?

Молоди́ця скорéнько подала ба́бі ножа́. Отъ вона́ пошепта́ла, пошахрува́ла надъ нимъ, та й ка́же:

— Озьми́ жъ сёго́ ножа́, и якъ вёрнетця одъ Би́стрихи твiй чоловiкъ, то поська́ешъ ёму́ въ голо́ві, а якъ за́сне, то симъ но́жемъ одрiжешъ у ёго́ прядку во́лосся и оддаси́ мiвi, то я за́разъ розiбью́ ти ча́ри якъ чо́ртовiй ма́тері, и приверну́ тво́го Якова зновъ до те́бе!

Катери́на ажъ ру́ки ци́луе у бiсовоi ви́дми та дякуе, а чо́ртъ, си́дячи на ви́кни, усé чу́е, и вéсело бъ то ёму́, и стра́шно. »Не бiсова ба́ба!« ду́мае, »яка́ жъ лука́ва та iхiдна! Съ тако́ю и на́шому бра́товi не безпéчно.«

Поти́пала вра́жа ба́ба до́дому, тiльки погля́дуе на своí дiра́ви череви́ки, та ду́мае, яка́-то вона́ га́рна бу́де въ черво́нихъ чо́ботяхъ! А бiдна молоди́ця въ своiй ха́ти ми́сця собi не приберé; и ру́ки ла́мле, и ги́рко пла́че: се́рце кро́втю облива́етця.

И Яки́въ смутни́й поверта́етця до до́му. Хочъ и не-поня́въ ба́би ви́ри, одна́къ ва́жно ста́ло на ду́ши одъ од-но́i чу́тки, що́ въ ёго́ дру́жина невірна. Пону́ро ви́йшовъ у ха́ту и зъ пи́дло́бья гле́дить на жи́нку. И Катери́на не привiта́е ёго́; не кiну́лась, якъ за́вжде, ёму́ назу́стрічъ; стоiть якъ у зе́млю вко́пана.

»Що́ ста́лося зъ мо́єю жи́нкою?« ду́мае Яки́въ, пи́льно на не́i ди́влячись.

»Се не мiй Яки́въ«, ду́мае молоди́ця: »такiмъ по́гля-домъ ви́нъ на ме́не ни́коли не ди́вiвсь!

Посiда́ли, — одно́ до дру́гого сло́ва не промо́вить: обо́хъ тя́жко-ва́жно на ду́ши. Да́ли Катери́на й ка́же:

— Якове, може бь я тобі поськала въ голові, поби страва упріе.

Ажъ здригнувся сердешний Яківъ, почувши се, ажъ груди ёму заложило.

— Дóбре... лédві промóвивъ сердешний и подúмавъ собі: «Мáбуть не брехáла бáба.»

Охъ, щось же не добрómъ у сій щасливій хаті вищúе! Янголи ховаютьця за образи, а чортъ вийшовъ у сѣни и за клямку вже берётця.

Росчíсуе Катеріна гóлову Якову и приглядуетця и прислухáетця, чи не заснувъ вінъ; а сердешному чоловікові не до снaвья: сёрце въ ёго на шматкі розривáетця. Ажъ ось здаётця їй, що вже вінъ заснувъ. Отъ вона тихенько й вийма́ зпідъ себе ножа, а Яківъ хапъ її за рúку!

— Жінко!.. щó се?.. — И закипіло....

Янголи, заплющивши оченята, тикають съ хати, а чортъ ускóчивъ у хату, зáразъ собі и кубéлечко звивъ у пічурці.

Не зовсімъ-такі й збрехáла вража бáба: не жінка зарізала чоловіка, а чоловікъ жінку...

Лежить молодіця якъ скóшена квіточка: съ пробітимъ сёрцемъ, вся підплила крóвью, а безталáнный чоловікъ рве на собі волóсся, бьётця въ сирú зёмлю.... Пропáло любе життя на світі! пропáла й душá!...

Понісъ чортъ вражій бáбі чóботи, та вже тепёръ и ёму страшно до неі підступіти, — дарма що чортъ. Отъ вінъ настромівъ на махові віла чóботи, та такъ

ій и оддавъ, щобъ и не доторкнѹтись до гаспідеської відьми.

Відсіля жъ то й віроілась приказка: Се, мовлявъ, така баба, що чортъ ій на маховіхъ вілахъ чоботи оддававъ.

ВЧИ ЛІНИВОГО НЕ МОЛОТОМЪ, А ГОЛОДОМЪ.

Багáтому хазя́йну посла́въ Богъ чимáло діточо́къ. Всі́ жъ покíрні, трудя́щі, помага́ють ба́тькові й ма́тері у вся́кій робóті; одна́ тільки дочка́ (Пала́жкою зва́ли) удала́сь та́ка ліни́ва! тільки́ й робóти їй, що сиді́ть згорну́вши рúчки. Ні на сорóчку собі́ не напрядé, ні води́ не принесé, ні корóви не відоі́ть. А дівка́ жъ та́ка — гляну́ть на не́ї — здаéтця за дво́хъ зрóбить: висóбка, гладка́ и зъ віду́ — не взявъ́ її врагъ́ — чорня́венька, хоро́ша-прехоро́ша!

Мо́же бъ́ вона́ и не була́ та́ка ліни́ва, коли́бъ ба́тько й ма́ти, на́ лихо їй, та́къ вь́ не́ї не коха́лись. Ні́коли бу́ло не на́лають — не то́ щобъ́ вдáрять — ліни́ву дити́ну.

— Дóнечко́ моя! — бу́ло почне́ ба́тько: — чо́мъ ти нічо́го не рóбишь?... Яка́ жъ зъ те́бе хазя́йка бу́де?... Та те́бе жъ ніхто́ не візьме́ за се́бе. Ко́му́ треба́ та́ку

пáнську пиху́, якъ ти? Чи не сóромъ тобі дáрма хлѣбъ їсти?

То ма́ти за́разъ и заступа́етця.

— Годі тобі, ска́же, — грѣмать на дити́ву! Якъ до чо́го при́йдеця, то бу́де зъ не́ї й хазя́йка.... Аджѣжъ не чужий хлѣбъ їсть, а нашъ.

Вже й подру́женьки Пала́жчині повихо́дили за́мижъ, а до не́ї и старості́въ не засила́ють, хочъ така́ дівчина, кажú, що кра́щої въ селі́ нема́: біла, по́вна, тіло ни́жне, — якъ па́нночка! бо нічо́го не ро́бить: не печѣтця на со́нці, не ме́рзне й на моро́зі.

Ду́мавъ старий, ду́мавъ, що́ ёму́ на сві́ті робіть зъ лѣви́вою дочко́ю, та й ка́же:

— Як-би́ знайшо́вся такий чолові́къ, щобъ не би́т-тя́мъ, а пова́жнимъ сло́вомъ зроби́въ зъ не́ї робота́щу молоді́цю, то я бъ зъ не́ю відда́въ би ёму́ треті́ну всі́ худóби, що ма́ю.

Знайшо́вся такий чолові́къ зъ дру́гого села́; при́йшовъ до Пала́жчиного ба́тька, и сина́ зъ собо́ю при́візъ. Зна́тний па́ривъ, дівчині́ підъ па́ру.

— Відда́й, ка́же, — твою́ дочку́ за мого́ сина́, то поба́чишъ, яка́ зъ не́ї бу́де невсипу́ща хазя́йка.

— До́бре, ка́же ба́тько, — відда́мъ, и зъ не́ю, якъ сказа́въ, треті́ну худóби; тільки гляди́, щобъ не би́ли мо́єї дити́ни!...

— И па́льцемъ, ка́же чолові́къ, — до не́ї не до-торкнúсь!

Одру́жили Пала́жку зъ па́рубкомъ, и, до́бре погуля́в-

ши на весілі, свéкоръ забравъ молодіхъ та й повізъ до себе. На другий день вся сім'я прокінулася раненько и ко́жний принявся за роботу, а Палáжка довго ще вoрочалась зъ бо́ку на бікъ, по́ки не обрідло лежа́ть, а да́лі вета́ла, сіла біля віко́нця та й погляда́е на ву́лицю, и рада бъ то раденька, що її ніхто не сілуе до ро́боти. Къ обіду зібралась уся сім'я, поставили на стілъ борщъ; отъ свéкоръ и пита́:

— А хто що робивъ?

Всякий, хто що робивъ, розка́зуе, а Палáжка мовчи́ть.

— А ти, невістко, що робила? пита́ свéкоръ.

— Нічо́го не робила, одвітила Палáжка, — и звича́ю того́ не ма́ю, щобъ робіть.

— Якъ нічо́го не робила, то нічо́го й не істимешъ: и въ насъ нема́ звича́ю да́рма годувать ле́жнівъ!

Такъ серде́шна цілісінький день не івши и сиділа: нема́, ба́чите, рідної не́вьки, нікому́ було́ и шматочо́къ хлібця́ дати вебо́зі.

На другий день сиділа, сиділа, а да́лі згада́ла, що ту́течка, якъ не пороби́шъ, то й істи не даду́ть, — вхо́пила відра та й принесла́ води́. Якъ посідали́ обідати, зновъ свéкоръ пита́:

— А хто́ що робивъ?

— Всі́ робили, одвітуе́ свекру́ха.

— А невістка?

— Вона́ води́ принесла́.

— Дайте жъ їй кўхликъ водї.

Вїпила той кўхликъ небога, поплакала, пожурилась, и зновъ голодує.

На третїй день Палажка принесла водї, и якъ свекрўха поралась біля печї, то й вона помогла їй вимїшати кашу.

— А хто що робивъ? пита свекоръ, сїдаючи обїдати.

— Всї робїли, одвїтує свекрўха; — а невістка и водї принесла, и кашу вимїшувала.

— Дайте жъ їй грўдочку кашї.

Не наїлась Палажка тїєю грўдочкою. Нічого робїть; якъ кажуть: голодъ — не тїтка, не нагодує. Отъ вона годї вже сидїти, згорнўвши рўчки; потрўшки, потрўшки, та й стала така жъ роботяща, якъ и всї. Минўвъ тїждень и другий; отъ Палажчина мати и каже своєму чоловікові:

— Що-то дїєтця зъ нашою дитїною? Мўже, вона кулаками слїзи втирає; мўже її товчуть и бьють нещасливу?... Запротўрили ажъ у друге село, та й досї вїсточки объ неї не маємо. Хочъ би ти, чоловіче, навідавсь до неї.

У недїлю пішовъ старий до своєї дочкї. Приходить — нема нікого: уся сїмья пішла до цїркви, тїльки одна Палажка осталась и пораетця біля печї.

— А що, дўнечко, пита старий, — якъ тобі живѣтця?

— Дўбре, тагу, одвїтує Палажка, — спасїбі Бўгу й лўдямъ.

— Не б'ють тебе?

— Ні, не б'ють.

— Спасибі імь! — каже старій, перехрестившись.

Сівъ б'атько на лаву, та й дивитця на свою дочку, а вона такъ тимъ рогачемъ орудує! то горшки переставля, то жару підгребе, то вибіжить изъ хати дровецъ врубать, то вхопить відра та збігає по воду. Що се зъ нею сталося? думає старій: очамъ своїмъ віри не йме. То було и до печі близько не підійде, а теперечки — глянь, яка роботяща стала!

Ажъ ось повертаютьця зъ ц'еркви св'екоръ изъ жінкою, зъ дітьми, а Палажка якъ ухопить шкуратокъ та б'атькові въ р'уки:

— Мн'ить, тату, каже, — ато тутечки такі люде чудні, що якъ хто нічого не робить, то вони ёму й шматка хліба не дадуть!

Б'атько уз'явъ той шкуратокъ та й мене, а тутъ ввійшовъ у хату св'екоръ зъ жінкою и зъ дітьми.

— Здоровъ бувъ, св'ате! каже св'екоръ, — а що се ти робишь?

— Шкуратокъ мну, каже старій, усміхаючись, — щобъ не гулять, бо дочка міні сказала, що тутъ такі люде чудні, що якъ хто нічого не робить, то ёму й шматочка хліба не дадуть.

— Э, въ насъ такъ, св'ате! каже св'екоръ, глянувши на невістку. — Не збрехала твоя дочка. Бачъ, яка

стала роботяща! Теперечки давай, якъ обіщавъ, трітину, бо й пальцемъ я до неї не доторкнўвся.

— Якъ же ви її навчили? пита́ батько.

— А такъ: *вчи лінійового не мóлотомъ, а вчи гóлодомъ.*

— 81 —

III.

НЕ ВПУСТИ РАКА ЗЪ РОТА.

Летіла ворона по-надъ моремъ; дівитця — лізе ракъ. Вона хапъ ёго, та й понесла́ черезъ лиманъ у лісь, щобъ, сівши де-небудь на гиллі, гарненько по-снідать. Бачить ракъ, що прихóдитця пропáсти, та й ка́же вороні:

— Эй ворона, ворона! знавъ я твогó бáтька и твою ма́тиръ: сла́вні лю́де бу́лі!

— Угу́, одвіту́е ворона, не роззявля́ючи ро́та.

— И браті́въ и се́стеръ твоі́хъ зна́въ, ка́же ракъ, — щó за до́бри лю́де!

— Угу́, гугніть ворона, а рака кріпéнько дéржить.

— Та вже хочъ вони́ и га́рні лю́де, ка́же ракъ, — а то́бі не рівня. Мі́ні здаётця, що́ й на сві́ті нема́ ро-зумнішого надъ те́бе.

— Эге́! кря́кнула ворона на ввесь ріть, та́ й упу-сти́ла рака́ вь мо́ре.

IV.

ДВА БРАТИ.

У багáтого пáна булó двóе синівъ. Стáршенький удав-ся собі тихий, слухняний, все за кни́жкою сидівъ, а мѣншеньке такé вродилось швидкé, шаловливе, — тільки ёму й дѣла, що гасá булó по госпóді, шпурляе каміннямъ та собáкъ бѣе. Разъ идé старець побіля двóру въ сѣм-ряжці, а мѣншенький паничъ вѣхопивсь на вѣлицю та й давай цькуватъ ёго собáками. Ну, скáзано: собáка п на владѣку брѣше; — отъ вони й рвуть, а старець уговóрюе паничá: »грѣхъ тобі«, ка́же, »синку, знущáтись надъ старими людьми; за се«, ка́же, »Богъ тебе покарае!« А паничъ ще гѣршъ цькуе и язѣкъ ёму висолóплюе, такъ-що старець гóді вже поучáти, та скорѣшъ на втѣкачá. Ро-сѣрдився той старець на мѣншенького паничá, та зáразъ святóму Петрóві й пожалѣвся: »святій Пётре«, ка́же, »покарай ёго за мене, щобъ вінъ, ледáщо, десятому заказáвъ, якъ цькуватъ старѣхъ людѣй собáками!« А Петрó й ка́же: »дóбре, тѣльки не зáразъ; тепѣрь вонó ще дурѣ хлопъя, не зрозумѣ тѣй й кáри; а отъ, якъ ви-росте, то вже хѣбá тоді.«

Повиростáли паничѣ, а тамъ, якъ помѣрь бáтько, то

вони поділились худобою, поженілись и самі стали жити панами. Старшому Богъ у всьому помагає: посіє пшеницю, то вона віросте заввішки зъ чоловіка и по четвєрті зъ копій зерна дасть; а у меншого — абó градомъ вибъє, абó овра́хъ понівечить. Старший збудува́въ караванъ, и женє такú горілку, що лю́де зо всіхъ слобідъ ідуть до єго купувати, а у меншого така смердю́ча, що й до носа ніхтó не донесе́. У старшого степі́ вкриті́ гурта́ми, отара́ми, табуна́ми, а вь меншого усе́ відохло и перевелось на нівіть-щó. Тільки й дає єму́ Господь діточо́къ: що ро́къ, то й проро́къ; народилось іхъ зъ пятна́дцятєро. Старший братъ и ніга́дки собі, лежить та загриба́ гроші лопатою: усе́ єму́ Богъ дає; а менший працює, якъ ри́ба обь лідъ побиваєтця, а нічо́го не вдіє, ні вь чо́му нема́ єму́ талану́. Все спрòдавъ, щó вь єго було́: и степі́ зъ хуторами́, и гаі́, и такъ знища́въ, що нема́ вь єго́ ні одєживи́, ні шматка́ хліба. Голо́дна дїтворá голосить, а вінъ зъ жінкою сидить та плаче. Пла́кавъ, пла́кавъ, а далі́ й прòсить сво́го янголя-хравітеля: »Змілуйся«, ка́же, »хочь ти на-до мною́! Полеті́ до Гóспода, та вімоли́ міні́ зъ дїтка-ми хочь по шматочку́ хліба!« Полетівъ янголь и роска-завъ Гóсподу, якє́ ли́хо тєрпить менший братъ, та й ка́же: »Бóженьку мій милий, дай їмъ хочь по шматочку́ хліба!« — »Дóбре«, ка́же Богъ: »неха́й же вінъ идє́ до старшого брата́ и попрòсить хліба; якъ не дасть, то неха́й у нєго́ молóтитъ зъ корóбки; якъ же́ й зъ ко-рóбки не дасть, то неха́й зъ нимъ такъ згóдитця: щобъ

тільки те зерно прийшлося на його долю, котре впаде йому съ постолі, якъ вінъ молотитиме.»

Прийшовъ менший братъ до старшого, а той сидить на рундуці, такий гладкий та ситий, сказано — багатий; тільки вздрівъ свого брата, заразъ вставъ и сховався въ будинокъ. Черезъ яку тамъ годину, висилає спитать, чого брату треба? Отъ менший и каже: »Прийшовъ до брата попросить шматокъ хліба собі и діточкамъ моімъ.» А старший братъ вибігъ на рундукъ, та й крикнувъ: »Женить його зъ двору!» Менший зновъ просить: »Братіку мій, дай міні хочъ зъ коробки молотить.» — »Не дамъ«, каже старший: »який зъ тебе молотникъ? ти міні тільки понівечишъ пшеницю!» — »Ну, якъ такъ«, каже менший, »то нехай тільки те зерно буде моє, яке попаде въ мої постолі!» Старший братъ засміявся та й каже: »Добре; дайте йому молотить зъ тієї скірти, що затекла и міші поточіли.»

Молотівъ бідолаха цілісінський день; увечері роззівся, дівитця — въ постолі заскочило тільки два зерняточка. На другий день молотівъ — привісь три зерніви, на третій — чотірі; що-дня прибувало тільки по одному зернятку. Оттакъ молотівъ сердега цілісіньку зіму, а намолотівъ тільки зъ-пригорщъ пшениці. Вернувся до-дому; жінка зъ дітьми вийшла назустрічъ, и не пізнала сердешного: одъ праці висохъ, вічахъ, ажъ очі йому въ лобъ позападали, и такъ ослабъ, що ледві до своєї хати припхався. Голодні діти обступіли батька, просять хліба, а вінъ їмъ и показує пригорщъ пшениці,

що вімолотивъ: а слёзи такъ и капають на ту пшеницю. «Бачите, діточки», каже: «більшъ слізъ вітекло и трудового поту, якъ тихъ зернятъ, що для васъ намолотивъ; слізами жъ», каже, «нікого не нагодуюшъ, а одъ трудового поту ніхто ще не сидівъ голодний, — тільки я зъ вами, мої безталанні діточки!» Далі и каже янголю: «що міні на світі робить зъ сією пшеницею: змолоть та спекті, то й одному їсти нічого?» Полетівъ янголь до Бога та й пита: «що робить меншому брату зъ тією пшеницею, що вімолотивъ?» — «Нехай», каже Богъ, «попросить у брата землі та й посіє.»

Зновъ потягъ мánший братъ до старшого. «А чого тобі треба?» пита старший: «чи не схотілось ще съ постолá молотить!» — «Ні», каже менший: «пришовъ до тебе просить земельки, щобъ посіять ту пшеницю, що зъ ласки твоєї намолотивъ» — «А багачько намолотивъ?» пита старший. — «Ось скільки», каже менший, и показує ёму ту пригощъ. — «Добре», каже старший, — а самъ регочетця, ажъ за живіть беретця: «дамъ тобі землі скільки душі твоїй завгодно! Іди жъ у царину, — тамъ есть ланъ десятинъ въ п'ятдесятъ, а може и більшъ буде: то коли достане сієї пшениці, то хочъ увесь засівай, — нехай тобі Богъ помагає!» Подякувавъ менший братъ старшого, пішовъ собі до того лану та й почавъ сіяти. Сіє та й сіє, — відкіля та у Господа й пшениця беретця, неначе зъ рукава сіплетця, якъ дощъ шумить. Цілісінький день сіявъ, ажъ поки всього лану не засіявъ, ище й осталося зъ пригорщъ, стільки,

скільки й було. Такъ вже, бачите, давъ ёму Богъ милосёрдний. »А що«, спитавъ старший братъ, побачивши меншого: »чи стало тобі лану«? (а самъ смієтця). »Ні, не стало«, каже менший: »ось скільки ще осталося пшениці.« — »Брешешъ«, каже старший: »ти мабуть не сіявъ, бо стільки міні й учора показувавъ.« — »Піді, подивісь«, каже менший, »коли не ймешъ віри.« Поїхавъ старший въ царину: ажъ справді, увесь ланъ засіяний и заволочений. »Що воно за причча така«? подумавъ собі, та й каже: »побачимо, який зъ сего піва буде квасъ!«

Незабаромъ зійшла пшениця така густа та рясна, якъ щітка, — ажъ весело на неї глянуть; а та, що на лану старшого брата, ледві зъ землі вилазить, жовта и позакручувалась. Завидно стало старшому брату, — отъ вінъ и каже: »Ні, вже вибачай, брате, не оддамъ я тобі сего лану, — бері мій«. Нічого робить меншому; прийшовъ до-дому та й плаче. Полетівъ янголь до Бога: »такъ и такъ,« каже: »старший братъ обіжає меншого; що звелішь робить бідоласі?« А Богъ и каже: »Нехай бере братівъ ланъ, а сей я градомъ вибью.«

Недóвго и втішався старший братъ одібранимъ ланомъ: набігла хмарка, — якъ учистить градъ зъ куріве яйце, всю пшеницю до стеблa вибивъ. Росёрдився старший братъ. »Се«, каже, »ти міні такé нещастя принієшь: зроду сего зо мною не було; не хочу твого лану, — я свій назадъ беру!« Зновъ заплакавъ менший братъ и зновъ янголь полетівъ до Господа за порáдою; а Богъ

и каже: «Нехай не журитця! я зроблю ёго лань такимъ, якъ и бувъ.»

Пославъ Господь хмарку на вітолочений лань, вона ёго и тёплыми дощами скропляе, и вкрива по холóднимъ зóрямъ, и вітерцемъ продува, стереже ёго, пестуе якъ рідна мати свою дитину. У Бóга, бажуть, усé за дверима: відкіля щó й взялось! и пшениця розрослась и заколосилась на-вдивовіжу. Ажъ ось идé Петро зъ старцемъ понадъ тимъ ланомъ, а старець и каже: «Подивісь-лишенъ, святій Пётро, яку Богъ пшеницю вродивъ: зроду такої не бачивъ!» — А Петро й пита: «А знаєшъ, чія се пшениця?» — «Не знаю», одказуе старець. — «Се того чоловіка», каже Петро, «що цькувавъ тебе собаками». — «Глянь!» подумавъ старець: «не багачко жъ буде ёму користи зъ сієї пшениці: я такъ зроблю, що скільки бъ вінъ кіпъ не навантаживъ на візъ, то більшъ зъ него не вімолотить, якъ одінь тільки мішечокъ». Зрозумівъ сю ёго думку святій, Петро та якъ вернувся до себе, заразъ и попросивъ Бóга послатьдо мэншого брата янгола. «Скажи», звелівъ ёму Богъ, «щобъ вінъ, якъ буде перевозить пшеницю, не більшъ клавъ на візъ, якъ по одному снопочку.»

Зжавъ мэнший братъ свою пшеницю и перевізъ якъ ёму вéлено. Ставъ молотить: що вдарить ціпомъ, такъ ёму мішокъ пшениці и висиплетця. Позасипавъ поввісінькі закромі, ищé й здоровенні ворохі стоять на току, — вікуди вже й ховать. Зновъ идé Петро зъ старцемъ побіля току мэншого брата, а старець и каже: «Ди-

вісь-лишєнь, святій Пётре, скільки Богъ давъ сємú чоловікові пшениці; та яка жъ гárна та чíста, нема въ неї ні зáни (¹), ні кукілю«. — »А знáєшъ, чíя се пшениця?« пита́ святій Петро́. — »Не знáю,« одказáвъ стáрець. — »Се тогó чоловіка«, кáже стáрець, »що цькувáвъ тебє собаками«. — »А щобъ вінъ не дíждáвъ зъ сíєї пшениці хлíбъ Бóжий íсти!« скрíкнувъ стáрець; — ажъ почерво́нівъ зъ досáди: »щобъ той«, кáже, »подав́вся пєршимъ шматкóмъ, хто ёгó й íстиме!« Зновъ попрохáвъ Бога святій Петро́; зновъ послáвъ Богъ я́нголя до мєншого брáта: »скаж́и«, кáже, »ёмú, щобъ вінъ напíкъ зъ пшени́ці буханцívъ, и, крий Боже, щобъ не íвъ и не куштув́авъ якí вони, а нехáй несє íхъ у цєркву Бóжу и роздáсть старцáмъ. « Напíкъ мєнший брaть буханцívъ повнісіньку тóрбу та й поніє до цєркиви. Якъ скінч́илась слúжба, отъ вінъ и в́ийшовъ на цв́интарь, а той стáрець сид́ить собі зъ-краю, протя́гує рúку и голóсить: »Христá рáди!« Отъ, мєнший брaть и давъ ёмú пєршому буханєць, а стáрець трóшки проголодáвєсь, хíпъ той буханєць, укус́ивъ та, не розжув́авши гарáздъ, хотívъ проковнúть, та й подав́вся. Тутъ íнші старц́и почал́и ёгó въ сп́ину штовхáть, — хто кулакóмъ стусонє меж́и-плєч́и, хто костилємъ ткне пídъ ребрó, хто затóпить по пот́илици, — нас́илу в́ибили ёмú зъ глóтки той шматóкъ. Стрívся стáрець зъ Петро́мъ, та й кáже: »Якá сєгóд-

(¹) Зана—таке зілля, що якъ доспíє, то неначе сажа зъ квітки сиплетца и темнить пшеницю.

ні зо мною кумедна причча трапилась: трóхи бувъ на смерть не подавився!» А Петро ёму й каже: «Се тобі, старче, такъ Богъ зробивъ за те, щобъ другому не бажавъ давитись. Росердився-еси на дурне хлопъятко, що цькувало тебе собаками, та й ставъ вадить чоловікові, котóрий на своїмú вiкú доволi принявъ того лиха, а не зробився жъ ледацомъ. Та ще хотiвъ щобъ вінъ подавився першимъ шматкомъ хлiба, добúтого слiзiою та трудовимъ пiтомъ!» — «Гóсподи!» сказавъ тодi старець: «Ти одiнъ и милосердний, и справедливий! помилуй мене грiшного; нiколи вже не бiду вадить томú чоловікові, котрoго ти милуешъ!»

Съ тоi порi перевернулося щастя братiвъ. Мiнший ставъ багатiть, а старший все стративъ и прийшовъ до мiншого голóдний и холóдний, за шматкомъ хлiба. Мiнший принявъ ёго якъ брата рiдного, бо зкоштувавъ на своёмú вiкú гiркоi, такъ знавъ що такé лихо;—надiливъ ёго землiю, скотиною, пострóивъ ёму будiнокъ, а самъ ще багатший та щасливiший ставъ.

ЛУЧЕ НЕХАЙ БУДЕ ЗЛИЙ, ВІЖЬ ДУРНИЙ.

(Пріказка).

У батька та въ матері була однимъ одна дочка. Стари дуже любіли свою дитину, годіли їй якъ болячці печеній, та й розбалували такъ, що вона орудувала батькомъ та матірью неначе наймитами: що зхотіла, те й робіла. Сусіди й родичі, глєдючи на неї, якъ вона вередує, було й кажутъ:

— Пострівай лишень, Хвесько (такъ звали дівчину), якъ одружися, то вже тоді не будешъ оттакъ верховодить: чоловікъ не буде тобі потурать, якъ дурний батько та божевільна мати.

А вона слухає та смієтця.

— Не бійтесь, — каже, — я вийду заміжъ за дурня, та й буду робить що схочу, якъ и теперечки.

— Оттакє вігадай! — одказують їй, — якъ такі можна зъ дурнемъ одружитись!... Одъ дурня, кажутъ люде, якъ одъ ледячого чоловіка, полі вріжъ!

— Этъ, — каже, — не треба міні того розумного, я й сама розумна, збі тільки менé слухавъ.

Свѣтали Хвеську й хороші люде, такъ не пішла, все дурня собі шукала, — та й знайшла такого, що здаётця дурнішого и на всьому свѣті не знайти. Хвеськомъ прозивався. Батько й мати почали були її одмовляти, такъ и слухать не схотіла:

— Не вамъ — каже — зъ нимъ жити, а міні!

Ну, якъ одружилась Хвеська зъ Хвеськомъ, батько збудувавъ їмъ особливу хату и наділівъ худобою. Господаріюе Хвеська, у всьому передъ ведé, а Хвесько слуха її й поважа, неначе жінка чоловіка. Такъ затéжъ нічогоїєнько и не робить, бо й робить не вміе: стане косить — косу поламае, візметця за серпъ — руки собі поріже. Було Хвеська одна и въ поле хóдить, а свого Хвеська, неначе хлопчятко, зоставляла двóру стерегти; такъ и господи жъ не встережé: тільки Хвеська зъ двóру, такъ вінъ и вклався спати; вёрнетця небóга, стане оглядувать господарство, то абó волівъ вкрали, абó діловання порозно́сили. Якъ вже сердешна не працювала, якъ не побивалась, а ніякъ одна не встережé худоби и не придбае, щобъ було чимъ одягти себе й свого дурня, та ще й нагодувать, бо й здорово тріскавъ. Такъ отто́ й рóву не прожили, якъ знищились и обідвіли, такъ що часомъ и шматка хліба нема, и хата зробилась обіхідчаста. Тёрнить сердешна Хвеська; де-коли нищечкомъ собі поплаче, а одъ людéй ховаётця зъ своїмъ горемъ: ніхто якъ сама жъ собі наро-

била : бачили очі, що купували, і жте жь хочь повилазьте!

Разь пішла Хвеська въ поле жати, а Хвеська післала до батька.

— Піді лишень, — каже, — та попросі, щобь хочь чого небудь дали, то дали.

Прийшовъ Хвесько до батька, та й каже якъ звеліла ёму Хвеська. А вже вінъ такий бувъ покірний та слухний, — що бь ёму жінка не звеліла, чи воно доладу чи ні, то такъ саме й зробить.

— Дóбре, — каже батько, — сёгодні зарізали ягнятко, такъ отъ вамъ стегно баранинки.

Принісъ Хвесько до дому ту баранину, та й кинувъ її на долівці въ сіняхъ, а собаки донюхались та й ззіли. Вернулаь Хвеська, пита:

— А що батько намъ давъ?

— Давъ, одказуе Хвесько, — баранини, такъ я її сховавъ на долівці въ сіняхъ, а бісові собаки и згámкали.

— Дурний! хіба жь такъ ховають баранину!.. ти бь її порізавъ на шматочки, та гарненько намочивъ у почóвкахъ, то бь я тобі бóрицику зваріла.

На другий день пішла Хвеська у поле, а Хвеська зновъ послала до батька, щобь чого небудь попросивъ. Пришовъ Хвесько до батька та й просить, якъ ёму казано.

— Дóбре, — каже батько, — візмі жь оцёй жупанокъ, вінъ ще новенький, то згодітця.

Привієсь Хвесько жупанокъ до дому, порізавъ на шматкі, та й намочивъ у ночовкахъ. Вернулаєь зъ поля Хвеська, питає: що батько давъ, — а вінъ и показує въ ночовкахъ порізаний жупанокъ, та ще й скалитця до неї, думає собі: «отъ Хвеська по голівці ёго поглядить за те, що такъ саме зробивъ, якъ вона ёму казала.»

— Що се ти, дурню, наробивъ! — скрикнула Хвеська, — на що ти порізавъ жупанокъ? хіба се баранина?... Ти бъ, дурний, гарненько ёга згорнуйъ, та й повісивъ на жёртці, а въ неділю одягся бъ та пішовъ до цёркви.

Зъ перегодомъ зновъ посилаєь свого Хвеська, попросить чого-небудь у батька. Прийшовъ Хвесько, просить.

— Дóбре, — каже батько, — нате жъ вамъ наймичку; теперечки робóча порá, то всна стане вамъ у великій пригóді.

Прививъ Хвесько наймичку до дому. Тільки увійшли у хату, а вінъ до неї, та й пхає до жёртки. Та відъ ёго, а вінъ її цупить за коси, щобъ повісити на жёртку; такъ наймичка вхопила товкáчъ, та тимъ товкачёмъ по пиці ёго разъ и вдрóге; вирвалась и втікла. Вернулаєь Хвеська, спитала, що батько давъ, а Хвесько й каже:

— Наймичку давъ! та якъ ставъ я її вшати на жёртку, такъ вона, гладка, усю півку мінї товкачёмъ побіла, та й втікла!

— Дурний, — каже Хвеська, — се міні батько на підмогу давъ наймичку; ти бѣ її посадивъ, та почаствувавъ горілочкою.

На другий день зновъ посила вона Хвеська до батька, щобъ давъ чимъ небудь поперевозить копи, що понажинала. Пішовъ Хвесько до батька, а той и давъ йому кобилу. Привівъ Хвесько ту кобилу, заразъ її въ хату, завівъ за стіль, та знявши зъ полиці пляшку зъ горілкою, и частує. Кобіла знай задира до-горі голову, а вінъ кланяетця та просить; далі здалось йому, що вона соромиця, — отъ вінъ чарку ій въ зуби, а кобила якъ учистить його задомъ, и стіль поламала и горшки побіла; та вже якось ударилаь головою объ двері, такъ вони відчинились, отъ вона и втікла. Вернулаь Хвеська до-дому.

— Хто се, — спитала, — такий гармідеръ нароби́въ?...

— Та се жъ, — одказує Хвесько, — та бісова кобила, що батько тобі давъ. Ставь її якъ добру частувать, а вона гладка якъ садове менє у груди, такъ я ажъ підъ лавою опинивсь.

— Якъ бачу, — каже Хвеська, — правду люди кажуть: вчений дурень ще дурніший одъ невченого!

Не стала вже Хвеська його посилать; якъ чого треба, то сама піде, а вінъ сидить собі въ хаті та тільки лопка. На заговини пішла Хвеська до батька, и Хвеська зъ собою узяла.

— Тільки, — каже йому, — гляді міні, якъ будемъ

обідать, то ти ні до чо́го не дотóркуйсь, а́то якъ ста-
нешъ тріскать, то все порозлива́ешъ и попереверту́ешъ;
після обідъ я сама́ тебе нагодую.

Прийшли до ба́тька, ста́ли обідать. Го́лодний Хвесь-
ко́ ні до чо́го не дотóркуетця, тільки дивитця та слінку
ковта́. Після обідъ понахо́дили сусіди, ро́дичі. Хвеська
забала́калась ізъ німи та й забу́ла про свого дурня; а
да́лі зъ німи пішла́ погуля́ть, и верну́лась вже пізно у
вечері. Тільки въ хату́, а го́лодний Хвесько́ до не́ї.

— Їсти хо́чу!

Хвеська до пе́чі, вітягла ма́кітру зъ варениками,
зняла́ зъ по́лиці глекъ ізъ сметано́ю и поста́вила передъ
Хвесько́мъ. А вінъ ухопи́въ обома́ рука́ми вареникъ,
та й шурхну́въ у глекъ ізъ сметано́ю; тя́гне наза́дъ, такъ
ніякъ не вийме рукъ. Но́ситця по хати́ серде́ший зъ тимъ
глекомъ, та хліпа.

— Піди́, — ка́же Хвеська, — на двіръ та розбий
глекъ объ кіло́къ.

Вийшовъ Хвесько́ на двіръ, а тутъ біля тіну стоїть
ба́тько; а вінъ ёго хряпъ по голо́ві, — той такъ и ге́пнувся
объ зе́млю. Повибі́гали зъ хати́: до ба́тька, — а вінъ
якъ неживи́й.

— Що́ се ти, ду́рню, наробі́въ! — скрікнула Хвесь-
ка на Хвеська́, — замі́сть объ кіло́къ, розбі́въ глекъ
объ ба́тькову го́лову?

— Такъ, такъ, — одка́зує Хвесько́, — я й ба́-
чивъ, що ба́тько, такъ ду́мавъ, що то кіло́къ, та й
вда́ривъ!

— Иди жъ собі къ бісовій матері, — гръмнула Хвесь-
ка, — цуръ тобі, пекъ тобі! Не хóчу я зъ тобою ні
жити, ні дивитьця на тебе. Теперечки й самá дурна ба-
чу, що люде правду кажуть: »Лүче нехай б́уде злий,
ніжъ дурній!«

— лэва Х скуні. рт — , лрэтм швасід лл ідоо лж іллі —
ш оідоот лл в уррх эН ідоот ллш ідоот лррр — шн
— бд шррр снвэ й шрррррррТ эдоот шн вратішнш шн штнж
шншэ эрррр шлхрн эрррр. лтужва удасрн эдоот шн лр
— Шншрррррррр

VI.

РОЗУМНИЙ БРЕШЕ ЩОБЪ ПРАВДИ ДОБУТИ.

(Пріказка.)

Живъ собі у якімсь містечку дуже багатий крámарь; було въ ёго до-чóрта грóшей: повнісінька скріня карбóванцівъ и талярівъ. Якъ жé вмеръ и три ёго сині стáли ділїтьця худóбою, то въ тій скріні й залізного шага́ не знайшли. Стáли браті міркуватъ, кому́ бъ загарбать ті грóші? не взявъ же їхъ старій зъ собóю на той світь! та й зъ чужїхъ людéй віхтó до нихъ не заходивъ, и скріня зámкнута, а грóшей чортъ-ма... Думали браті, гадали, щó імъ на світі робїть? отъ старшій братъ и ка́же:

— Ходїмо у палáнку до військовóго судді, нехай вінъ насъ розсудить, хто зъ насъ трéхъ злódій, бо вже óпрічъ насъ нікому и вкрасти тихъ грóшей.

Згодїлись браті, и пішли у палáнку до військовóго судді. А той суддя такий бувъ розумний та спрїтний, що якé бъ тёмне діло не було, то зaráзъ ёго на світь вїведе, а глянé на чоловіка, то й думку ёго відгадуе.

Прийшли брати до судді, вклонились, положили, по звичаю, на сирно буханці, та й розказали ёму про своє діло.

— Постривайте жъ, люде добрі, — каже суддя, — дамъ порáду другимъ, та й побъ вашімъ ділі поміркуюемо.

Якъ випровадивъ суддя тяжущихъ и запросивъ братівъ у світлицю:

— Сідайте, люде добрі, — каже, — та скажіть міні, чи ви бачили коли нашу сотниківну?

— Якъ не бачить, — одказують брати, — бачили, на всю околицю крáля, здаеця на всёму світі не знайти такої гáрної та сановітої дівчини якъ вона!

— Ну, такъ добре жъ, що бачили, — каже суддя, — а чули ви, що вона одружилась зъ старімъ дідою Черкаськимъ повкóвникомъ?

— Не чули, — скрикнули брати, — и не сподівались!

— Ну, такъ теперички слухайте, щó я вамъ казатиму; якъ розкаж́у про сю чудасію, такъ тоді вже и вамъ порáду дамъ. — Міжъ людми була така чутка, що сотниківна кохалась вже зъ якимсь крутіусомъ, чи шибай-головою, — такъ, бачите, не хотілось їй за старого; однакъ бáтько приневóливъ и небогу повінчали зъ повкóвникомъ. Якъ повінчали, повкóвникъ и повізъ до свого дворіща молод́у жінку. Звісно, товариство и приданкі бенкетують собі, а князя й княгіню повелі

Державна Публічна

БІБЛІОТЕКА УРСР

ІНВ. 2685842

спати; якъ дружкі повиходили зъ спальні, сотниківна пуць передъ діюгою навкóлішки, та й каже:

— «Слúхай, нелюбе, кохалась я зъ однимъ козакомъ и заприсягáлась нікому бiльшъ, якъ ёму одному, віддати моє дівóцтво; такъ коли хочешъ, щобъ я тебе поважала и до смёрти була тобі вірною, то одпусти мене на нічъ до мого кохáного; якъ жé не пúстишъ, то що-дня бúду тобі змiвять, самá провадú и тебе за собою на той свiть потягнú!»

»Старий крутнúвъ вúса, почúхавъ потiлицю, помiр-кувавъ, та й одпустiвъ.»

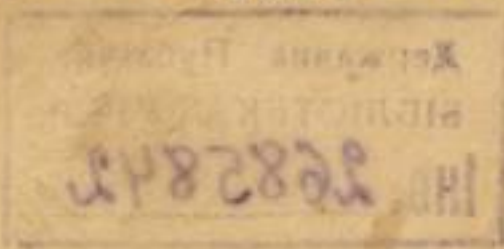
— Одпустiвъ! — скрикнувъ старший братъ, — оттакóго дúрня знайдi!

Кiнувъ óкомъ на ёго суддiя, та й зновъ почавъ роз-бáзувать:

»А одпускаючи старий свою жiнку, й каже:

— «Иди, та тiльки нищечкомъ, щобъ вiхтó не знавъ и не бáчивъ, атó нарóбишъ и собі и мiнi недóброi слави.»

»Накинула на себе небога свитiну, та й пiшла якъ була úбрана на весiлi, въ жемчугi, въ дукачáхъ и самоцвiтахъ. Нiчъ була тёмна, вiчóго не вiдко, хочъ въ óко стрель, та й не бiльзько до тóго козакá, зъ котримъ вона кохалась, ажъ на вигонi за мiстечкомъ. Идe сотникiвна та й идe, вiчóго iй и не страшно; — не дáромъ люде кажутъ, що кохáння ненáче дóбрый кiнь нóсить чоловiка. Коли, де не взявсь, на зúстрiчъ iй гайдамáка, — хапъ iй за грúди; хочъ и тёмно, а побá-

чивъ, собачий синъ, жемчугъ та дукачі; хотівъ бувъ за-
разъ позривать, а сотниківна ёго за рѹку.

— «Постривай, — каже, — чоловіче, не рушь мого
убрання, нехай оттакъ побачить мене мій коханий; а
якъ вернѹсь відъ ёго, то самá тобі віддамъ оці цяцькі!»

«Росказала гайдамаці, хто вона и якъ її пустивъ ста-
рий чоловікъ до коханка.

— «Диво та й тільки! — каже гайдамака, дослѹхавши
сотниківну; — иди жъ, — каже — до свого коханка та
гледі не збреші, назадъ вернись.»

«Сидить козакъ бідолаха въ своїй хаті, проклинає
свою долю: хочъ не зрадила ёму ёго кохана, такъ
всежъ такі стративъ її на віки вічні. Зажурився сер-
дешний и горючими слізами вмиваетця; коли чує —
хтось лапає біля клямки; відчинивъ двері, — и очамъ
своїмъ не йме віри: передъ нимъ стоить сотниківна, ўб-
рана якъ підъ вінецъ, неначе зъ самого вѣба до ёго
прилетіла.

— «Чи тебе жъ, моє сѣрденько, — скрикнувъ ко-
закъ, — я бачу передъ собою?»

— «Мене, козаче! — одказала сотниківна, — додир-
жала я свого слова, твоя на всю нічъ, зъ душею, зъ
тіломъ!

— «Притулили одінъ одного до сѣрця та й заплакали:
щастя, якъ и горѣ, кажуть люде, точить слѣзи. Якъ
трошки опам'ятувались, козакъ и пита сотниківну:

— «Якъ же ти втікла одъ твого вѣлюба?

— «Я не тікала, — одказує сотниківна, — вінъ самъ менé пустівъ.»

«Та й розказала ёму усé якъ було. Замислився козакъ, и ёму досталося покрутіть вуса и почухать потілицю; думавъ, думавъ, зітхнувъ, та й каже:

— «Коли твій нелюбъ до тебе такий ласкавий, що уваживъ твоє прохання, то й я повертаю тобі назадъ твоє слово: щобъ вонó не скривдило тебе на віку! Будь щаслива; якою прийшла, такою и повертайся до свого нелюба!»

— Оцей, мабуть, ще дурніший одъ старóго повковника! — скрікнувъ середущий братъ.

Суддя глянувъ на ёго, та й розказує дальшъ.

— «Повертається сотниківна до до́му, а гайдамака вже її стереже. Тільки вгледівъ, до неі.

— «А що? пита́ чекаво.»

— «Нічо́го, ка́же сотниківна.»

«Та й розказала гайдамаці, що міжъ ними було.

— «Оце, якіжъ чудні люде, — обізвавсь гайдамака, чухаючи потілицю. Далі думавъ, думавъ, та й каже: «коли твій чоловікъ и коханокъ змілувались надъ тобою, то й я тебе мілую: якъ прийшла, такъ и йди собі до свого нелюба!»

— Оцей, мабуть, ще дурніший за тихъ двохъ! — скрікнувъ менший братъ, ажъ зъ місяця скóчивъ.

«Ну, теперечки, — ка́же суддя, — слухайте, що я вамъ казатиму объ ва́шому ділі. Ти, — ка́же старшому, — рівнівий чоловікъ!.. Ти (суддя глянувъ на се-

реду́щого) дуже ласий до гáрних панянокъ! А ти, — гримнувъ на мѣншого, — злódий, ти загáрбавъ бáтьківські грóші!

Мѣнший братъ сюди-туди, одмовля́тьця.

— Признавайсь, — каже суддя, — бері третину, а остáтні верні братамъ; а не вернешъ, то ми й самі допита́ємось; та ще й на шибиниці тебе похита́ємо!

Нічого робить мѣншому брату, призна́вся и верну́въ братамъ вкрадені грóші.

— Якъ же теперечки, — спитáли браті, — живé старий повкóвникъ зъ молодóю жінкою?

— Та ні! — каже віськовій суддя, — сотниківна и не думала одружитись зъ старімъ повкóвникомъ: се я брехавъ, щобъ добúти правди!

Отъ як-би́ такого розумного суддю послáвъ намъ Господь милосéрдний!

VIII.

ДУРЕНЬ.

Скорішъ дурень одурить розумного,
якъ розумний дурня на розумъ наведє.

(Пріказка.)

Бувъ собі дідъ та баба, а въ їхъ було три сині: два розумнихъ, а третій дурень. Старі були собі заможнєнькі хазяїні, и якъ повмерали, то зоставили діткамъ чимало-такі худобоньки, а особливо тієї скотіни. Живуть розумні браті-поживають, всімъ тимъ добромъ користуюця, а дурневі нічого не дають, та ще й орудують імъ, неначе наймитомъ. Отъ разъ дурень и пита своїхъ братівъ:

— А що, братіки, чи будемо ми коли ділітись, чи ні?

— Чомъ не поділітись! — одказують розумні браті. — Тільки, коли тобі схотілось того розділу, то вже самъ и ділі, та гледі, якъ ти нерівно насъ поділишъ, то ми тобі нічого не дамó, та ще й зъ госпóди проженемó!

— Дóбре! — ка́же дуре́нь. — Запліта́йте жь собі заго́ни, а я собі заплету́; и якъ у-вечері зъ по́ля прижену́ть скотіну, то въ чий загінь піде, того вона́ й бу́де: нехай — дода́вь, — самъ Богъ насъ поділить!

Згоди́лись браті и ста́ли городіть заго́ни; позаплі́тали собі висо́кі та просто́рі, а дуре́нь заплівъ собі ло́зою такъ невели́чкий за́хистокъ. У-вечері, якъ пригва́ли че́реду зъ по́ля, то вся скотіна, скі́льки її не було́, такъ и пішла́ у дурні́въ загінь, неначе хто її дуді́ загна́въ. Поверну́лись браті у ха́ту, та й заміслились. По́ставилл вечерю; дуре́нь же трі́ска, ажъ за ушамі́ лящіть, а розу́мні браті сидя́ть собі похні́опившись и кри́шки у ротъ не візьму́ть. Наі́вшись, дуре́нь подяку́вавъ Бо́гу, та й ка́же свої́мъ брата́мъ:

— Якъ ба́чу, моі бра́тіки, вамъ дуже́ жаль ва́шої скотіни, такъ не журі́тця: візьмі́ть її собі, а міні́ відда́йте тільки отту́ драбнича́сту коби́лу.

А въ ту добу́ вмёрла у нихъ дя́дина, стара́ бабу́ся, що зъ німи́ такі́ й жила́.

— Такъ, — ка́же дуре́нь, — я її повезу́ у сло́боду та тамъ якъ слі́д и похова́ю.

— Бері́, — одказа́ли браті засмія́вшись, — хочъ на ши́ю ту драбнича́сту собі пові́сь!

Убра́въ дуре́нь гарне́нько ме́ртву дя́дину та й пові́зъ на базарь. Приві́зши, посади́въ її на візку́, підпе́ръ у сви́ну цуру́палкомъ, щобъ сиді́ла; накрі́въ плато́чкомъ го́дову ажъ по са́мі о́чі, та купи́вши я́блукъ, и покла́въ круго́мъ не́ї, бу́цімъ то ба́ба прода́є я́блука, а самъ ук-

лався підъ візкомъ спати, та зваїй поглядує окомъ, що кругомъ ёго діетця. Де-які миряни, прохóдячи побіля старóї, спитають: »по чимъ яблука?« та бачуть, що вона мовчить, и йдуть собі дальшъ: и безъ неї на базарі багáцько яблукъ. Коли йде панъ, підійшовъ до візка, та й пита:

— А по-чимъ десятокъ яблукъ?

Мовчить старá.

— Позакладаю! — гукну́въ панъ, — не чуєшъ, чи щó? По чимъ десятокъ, питаю?

Мовчить старá, не ворухнётця и не дівитця на пана, б́уцимъ не хоче зъ нимъ розмовлять, не хоче й глянуть на ёго.

— Кажі жъ, матері твоїй сто чортівъ! — грімнувъ панъ росердившись, та черкъ мёртву по піці, а вона оп́укою зъ візка, и ніжки відкидала...

А дурень якъ схóпитця, якъ нарóбить репету:

— Охъ міні лішечко!.. мáтінку мою вбивъ!

— Цить, дурню! — шепотіть панъ: — на тобі сто рублівъ, тільки мовчі!

— Не візьму́ й двісті й тріста! — репетує дурень....

— На тобі п'ятсóть, тільки мовчі!...

— Давай́ тисячу! — ка́же дурень: — не дасі, такий гвалть підійму́, що... калавуръ кричатиму!

Нічого робить панау, тиць ёму скорішъ у р́уку ту тисячу, та відрізавши полі, яко-мо́га відъ ёго. Перелічивъ дурень грóшики, схова́въ у кишéню, та поклав-

ши дядину на возокъ, и повізъ до попа. Купивъ труну и поховавъ її, якъ слідъ по християнській.

Повертається дурень до-дому, іде черезъ гай, и щось дуже замисливсь, и девять розумнихъ не вгадали-бъ объ чімъ вінъ коверзѹе. Іхавъ, іхавъ, а тамъ звернувъ зъ дороги въ гущину, одпрігъ драбинчасту, та, недовго думавши, узявъ та й зарізавъ її; далі облупивъ, перекинувъ черезъ плечѣ шкуру та й потягъ собі пішки. Вже зовсімъ смерклося, посутеніло, якъ прийшовъ вінъ у якусь слободу, а до свого хутора ще далеченько: отъ вінъ іде вулицею и поглядує, у якій би йому хаті заночувать. Дойшовъ до чієїсь господи, дивитця — у вікнахъ темно; зайшовъ зъ городу, — ажъ світитця у віконеці. Підійшовъ вінъ до того віконеця, заглянувъ, — ажъ у кімнатці сидить на ліжку бурсакъ, а молодіця, така гладка та гарна, ставить передъ нимъ макітру зъ варениками, а печена гуска, книші й пляшка зъ горілкою вже стоять на столику. Тільки хотіла поставити молодіця макітру, а щось и затурготіло біля дверей:

— Жінко, — почулось: — відчині.

— Ой міні ліхо! — зкрикнула молодіця: — чоловікъ приїхавъ! хотівъ бувъ у свата заночувать, та й принесла його нечиста мати! — Та се кажучи, скорішъ ті вареники и гуску зъ книшами у пічъ, а пляшку зъ горілкою підъ припічокъ у попілѣ. — А ти, — каже бурсаку, — лизь-лишевъ у кадібъ.

Бурсакъ, підобравши поли, скорішъ у той кадібъ, а вона й прикрила його ряденцемъ.

Одъ вікѳнця пішовъ дурень икъ дверямъ, виткнувсь изза вугла, ажъ біля дверей стоять два чоловіки, чекають, щобъ їмъ відчинили. Одинъ зъ нихъ побачивъ дурня та й пита:

— А що ти тутъ робишь, чоловіче?

— Идú до-дому, та спізнівсь, — каже дурень, — чи не пúстите у хату переночувать?

— Пустівъ би, чоловіче, та колижъ, бачъ, жінка й менé не пуска: спить, неváче на віки заснула.

Стáли стúвать у двері, гукать, коли чують — щось стогне у хаті; далі й пита:

— Хто тамъ?... Не просітця — не пуцú: чоловіка нема́ дома!

— Та се жъ я! — гримнувъ чоловікъ: — оцé за-спáлась, що й гóлосу мого не пізнаéшь!

Одчинила молодіця, — за живіть дёржитця обомá руками и стогне.

— Щó се зъ тобою, жінко? — спитавъ чоловікъ.

— Сóняшниці, чоловіче, — заголосіла молодіця: — духъ зъ мене пре! — та швидче у кімнатку, такъ и гéпнула на ліжку.

Увійшли у хату, засвітили каганецъ, чоловікъ стоить якъ несамовітий.

— Оцé, свáте, пеня! — каже, ударившись объ по-ли: — жінка занедужала!

— Та вонó, — каже дурень, — дасть Богъ, по-лégшае.

Посідали; хазяїнъ зъ свáтомъ сівъ на покуті, а дý-

рень, зъ своєю шкúрою, притулився у кутóчку прóти пéчі, та й мовчасть; дáлі чоловікъ в пита́ молодіцю:

— Жівко, чи нема́ въ насъ горілки? трéба свáта по-
частувáть....

— И воді́ нема́, не тільки горілки, — одказáла мо-
лодіця черезъ сiлу.

А дурень якъ забелькотiть до своєї шкúри:

— Та цить, цить! кáжуть тобі — нема́.

— Щó ти такé шопоти́шь, чоловіче? — спита́въ ха-
зяiнъ — зъ шкúрою чи щó розмовля́ешъ?

— Та се, — озвáвся дурень, — вона́ мiні кáже,
що підъ при́пчкомъ у по́пелі захóвана пля́шка зъ го-
рілкою.

— Оттакé збреші́! — зкри́кнувъ хазяiнъ, та, гля-
нувши на свáта, й кáже: — щó се за чоловікъ, чи вінъ
божевiльний, чи щó?

— Не зна́ю, — одказáвъ сватъ: — недалéко до при-
пчка, — подиві́сь.

Уста́въ хазяiнъ, шурхну́въ руко́ю у по́пiль, ажъ
стримiть пля́шка; вiтягъ, покоштува́въ.

— Справді́, свáте, горілка! — скри́кнувъ. — Богъ
менé побий, коли́ не горілка! Оце́ дiво! — кáже дур-
ню: — щó се въ те́бе, чоловіче, за шкúра така́?

— Кобiляча, — озвáвся дурень.

— Бáчу, що кобiляча: такъ якá жъ вона́ розум-
на, — зна́е де й горілку хова́ють!

— Э, вона́ въ мене́ усé зна́е! — пробубонiвъ дурень.

— Одъ чо́го жъ вона́ усé зна́е?

— Ать, роспітуєте... на здоров'ячко пійте, та й міві влійте!

Віщали по чарці, по другій, и дурню дали; повеселішали: велике діло горілка!

— А що, жінко, — спитавъ чоловікъ: — чи нема чогó повечеряти? їсти хочу, ажъ шкúра тріщить.

— Нема, чоловіче, — застогна́ла жінка: — у мене зъ самісінького рáнку и крiшки въ ротi не було!

— Та цить, навіжена, цить! — зновъ забелькотівъ дурень у куткú.

— А що вона́ тобі ка́же? — спитавъ хазяїнъ.

— Отъ що ка́же, — одвiтивъ дурень: — що въ печi сто́ять вареники, квиші и печена гúска.

Глянувъ хазяїнъ у пічъ, ажъ справді: и вареники, и квиші, и печена гúска.

— Оце кумедія! — скрикнувъ хазяїнъ, витягаючи зъ печи потрави: — що се въ тебе, чоловіче, за шкúра така?

— Ать! — озвiвся дурень: — на здоров'я іжте, та й міві вріжте!

Стали вечерять, и дурня зъ собою посадовили; дивлятця на ёго и на кобилячу шкúру, и не надивúютця. Повечеряли, стали лагодитьця, де кому спати ляга́ть, а дурень якъ крикне:

— Та цить, скажена собако, цить!.. якé тобі діло?

— Що вона́ тобі ка́же? — спитавъ хазяїнъ.

— Ать, — загугнівъ дурень: — якъ усé тобі росказувать, то дúже розúмвий бúдешъ!

— Будь ласкавъ, чоловіче, скажи, що вона тобі каже?

— А то каже, що въ тімъ бѣдовбі, що рядѣнцемъ накрітний, бурсакъ сидить!

Схопився хазяїнъ, знявъ рядѣнце, зиркъ!.. якъ наробить репету:

— Сидить, диявольский сивъ!... Свѣте, дай помочи!

Вхопили того бурсака за пѣтлі, виволокли зъ бѣдѣвба, давай ёго віхрять та стусувать, такъ-що сердешний лѣдві въ двѣрі втрапивъ; далі до жінки:

— Э, жінко, такъ оттакі-то соняшниці вхопили тебе за живіть!

Якъ давъ їй кільки ляпасівъ, такъ вона й одужала. Далі каже дурню:

— Ну, чоловіче, що хочъ бері, а продай міні свою шкуру: половіну моєї худобі за неї віддамъ!

Довго торговались; дурень удававъ, бѣцимъ-то ёму не хотілось продавати тієї шкури, а тамъ и згодивсь за три царовіці волівъ, сто овечатъ, ще й повнісінький кашукъ карбованцівъ на придачу взявъ. Вернувся дурень до-дому; якъ побачили браті волівъ та овечатъ, и питають:

— Чія се скотина?

— Моя, — каже дурень.

— Дѣ жъ ти її узявъ?

— Богъ міні давъ.

Якъ показавъ ще грѣші, такъ браті ажъ рѣки догорі підняли, ажъ зацмокали.

— Хто се тобі, — питають, — надававъ стільки грошей?

— Богъ міні давъ. Аджéжъ, — каже, — хіба не знаєте: розумний дбає, а дурня Богъ наділяє!

— Якъ такъ, — каже старший братъ, — то лóчче бóти дурнимъ якъ розумнимъ.

— Эгé, — одказує дурень: — коли хочете, зробітьця дурнями, то й вамъ Богъ дасть.

— Якъ же намъ зробітьця дурнями, — питають брати, — коли, бачь, ми розумні?

— Ать, — одказує дурень: — то вáжко дурню зробітьця розумнимъ, а розумному дурнемъ — якъ разъ плюнуть: на гóру вáжко, а зъ горі шпáрко!... Віддайте міні вáшу худóбу, — отъ и бóдете дурнями; аджéжъ розумний скорішъ чужé загáрба, якъ своé віддасть?...

— А що, брáте, — спітавъ старший мéншого: — послóхаємо дурня, стáнемо й ми дурнями; мóже й намъ, якъ и ёму, Богъ дасть?

— Дóбре, брáте, — одказавъ мéнший: — послóхаємо дурня.

Оддали́ брати́ дурню всю свою́ худóбу, та й пішли у дурні; нічогісінько й на дорóгу зъ собою не узяли, — акъ слідь дурня мъ. Идуть брати́ та йдуть, переходять слóбоди, хугорі, ужé бъ не то що обідать, и полóднувати порá, такъ ніхтó жъ не запрóшує и на дорóзі нічогó. Богъ не дає. Ужé такъ падъ вéчіръ, прийшли вони́ у селó голóдні и потóмлені, не знають сердéшні щó імъ и чинить, ні за-що купить и шматкá хліба, а по-підь вікнами сс-

бáкь дратувáть сóромь. Отъ вони́ й стáли роспíтувати люде́й, чи нема́ у ко́го яко́ї робóти. Знайшо́вся чоло-вікь, що купíвъ на зрúбь гáй, такъ наймá робітниківъ лiсь рубáти. Згодíлись за нимъ братí за невели́чку плáту, бо самí шука́ли ті́єї робóти, та переночува́вши, на дрúгий день й пішли́ у той гáй. Рубáли, рубáли днiвъ зо́ три, а на четвéртий я́кось зрúбане дéрево упáло та й забíло вíтями однóму брáту гóлову, а дрúгóму рúку, такъ-що вже й робíти не змóжуть. Запла-тивъ iмъ хазяiнъ, що вони́ заробíли, — отъ вони́ й рúшили дальшъ. Идúть та йдуть кiлькa днiвъ; що заробíли, то й прохарчíли, а Богъ усé-та́ки нiчогiсiнъко не даé: зновъ прийшлóсь шука́ть робóти, щобъ не опúх-нуть зъ гóлоду. Знайшли́ тако́го чоловíка, що наймá ви́копати ё́му на горí колóдязь.

— А щó, брáте, — спитáвъ стáрший мéншого: — згодiмось; мóже, копа́ючи той колóдязь, Богъ намъ по-мóже скарбъ ви́копати?

— Дóбре, — одказáвъ мéнший: — мóже справдí скарбъ ви́копаемо!

Копáють братí тiждень, копа́ють и дрúгий, — нiчо́го iмъ Богъ не даé. Потомíлись сердéшні, — робóта, бáчите, не абí-яка, прокопáли ширóкий пласть глíни и до камiнíокъ докопáлись, а нема́ нí скарбу, нí водí. Отъ вони́ бáчать, що тúтечки Богъ iмъ нiчогiсiнъко не дасть, покíнули робóту, и грóшей за пра́цю не взяли́, та помандрува́ли собí дальшъ талáну шука́ть. Идúть та йдúть, дiвлятця — ажъ щось на дорóзi лежíть; надъ вé-

чірть, бачите, трішки посутеніло, такъ дóбре й не відко щó вонó такé. Дúже браті́ зрадли́: óть коли́, дúмають, Богъ памъ поси́ла щáстя, пéвно се мiшóвъ зъ грiшми. Притьмóмъ кiнулись, зиркъ — ажъ то лежить чоловікъ, облі́тий крóвъю, ще й тéплий, не захо́лóнувъ, зъ пере-ри́заною горля́нкою и нiжъ у грúди застрóмлено. Стоять браті́ якъ опáрені, не знають щó їмъ на свiтi робіть. Коли́ чують — щось торохтiть, озирну́лись — ажъ то трóйкою бiжить зъ письмоводiтелемъ комисáръ. Узд-рiвъ братiвъ и мёртве тiло, — зъ брiчки та до їхъ.

— А щó ви тúтечки робите, сякі-такі, — грiм-нувъ: — чоловіка зарiзали, розбишаки? А нúте-лишень, звъяжiть їхъ!

Вiскочили зъ брiчки письмоводiтель та пiдвóдчикъ, не дали́ братáмъ и слóва промóвить, та воні́ й не бо-ронiлись: съ переляку якъ тéлепні стояли; скрути́ли їмъ наза́дъ рúки, покла́ли у брiчку якъ дрóва, и по-мчáли. Привезли́ у городъ, за́разъ заперли́ бiдолахъ въ острóгъ, та й почáли писáть слiдство. Писáли мiсяць, и дрúгий, и трéгiй: папи́ру, бачите, до чорта по судахъ: все роспи́тують братiвъ та випíтують, и щó воні́ су-дéйськимъ не ка́жуть, не ймуть вiри, бо бачите — на вчiнку́ їхъ захо́пили та ще й, на ли́хо собi, нiякого билéту, нi вiду зъ собóю не взяли́.

Тимъ-чáсомъ дúрень господарíе собi и чека́е сво-їхъ братiвъ; бачить, щó воні́ довго не верта́ютця, та й подúмавъ, чи не тра́пилась їмъ якá халепа; запри́гъ ко-ня́ та й поiхавъ шука́ть їхъ по́ свiту. За́разъ-таки и на-

трапивъ на слѣдъ, та й вислѣдивъ, якъ самі знаєте, у острозі. Батечки! лѣдві пізнавъ дурень своїхъ братівъ— такъ вони змарніли сидючи въ неволі, въ кайданахъ, та ще й міжъ злодіяками и розбишаками.

— За що се васъ, — спитавъ дурень, — сюді запроторили? що ви такє зробили?

Росказали браті дурню усє що зъ ними зкоілось: якъ вони шукали собі талану, дожидаючи поки імъ Богъ дасть, та знайшли одну напастъ, и ажъ до нигъ єму кланялись та просіли, щобъ вінъ за нихъ заступився и вірятувавъ. Оттаке-то на світі дітця: якъ припадє лихо, то й дурню вклонисся. Пішовъ дурень до судді та й пита:

— За що ви дєржите у острозі моіхъ братівъ? Кому вони яку кривду зробили? вони жъ дурні....

— Э, росказуй, — одказавъ суддя: — не похожі вони на дурнівъ!... Зарізали вони чоловіка, на сáмому вчінку їхъ захопили.

— Хто жъ бачивъ, якъ вони різали того чоловіка, та й на що бъ, спитаюсь?

— Якъ на що? щобъ ограбить!

— На що жъ імъ чужє грабовать, коли вони и своєю худобу міні віддали? кажú жъ вамъ, що вони дурні!

— Якъ віддали своєю худобу? — хúтко спитавъ суддя: — може ти брєшешъ?

— Та я, — каже дурень, — лѣдве правду розкажú, а объ тще міні брєхать! коли не йметє віри, пошлíte

якого небудь судейського у нашъ хутіръ, — нехай роспитá: самі тоді побáчите, що не брешу́.

Послу́хали дурня и послали судейського у той хутіръ, де жили браті: навелі, якъ ка́жуть, ту справку, — такъ вонó й вийшло, якъ дурень казавъ, а тутъ ще витрусивъ дурень де-що зъ кашука, та й визволивъ своїхъ братівъ. Привізь їхъ до-дóму та й ка́же:

— Беріть собі, братіки, мою й свою худóбу, та й господарюйте: нехай вамъ Богъ помагає; а я підú собі по́ світу, — може мене Богъ не покине, якъ и дóсі не покидавъ.

Попрощáлись браті зъ дурнемъ и стали господарювати. Усёго въ їхъ дово́лі: и хлїба, и грошей, и скотїни. Отъ вони, ненáче пані, сидять собі згорнувши рúчки, та вичóго й не дбають. Хїбá, якъ обрїдне їмъ оттакъ сидїть, то вони підуть у шинóкъ погулять, абó запросять до себе у гóсті дóбрихъ людéй, та й бенкетують зъ ними. Минувъ рікъ, минувъ и другий; розледащїли браті такъ, що вáжко вже їмъ, не тїльки за кóсу абó за цїпъ узятись, вже вáжко їмъ и хáту вїмести и скотїну въ по́ле вигнать, — все наймиті рóблять, а вони гуляють собі та людéй частують. На третїй рікъ, покаравъ Господь людéй превеликою засúхою: хлїба не вро́дїло, и насїння не вернулось; пáша вигорїла до корїня; всї родникї, ставкї, колодязї висушило до кáплї, такъ що й скотїна безъ пáши та водою́ю вся повиздихáла. Якї зоставáлись у братівъ грошеня́та, потрáтили на хлїбъ, а тутъ ще, якъ на те, — скáзано — «одна́ бїда не

ходить, а съ дітками, — у ночі, въ превеликий вітеръ загорілась невеличка халабúдка, та одъ тіі халабúдки спалився и весь хúтіръ. Браті повискакували зъ хати въ однихъ тільки сорочкахъ, и зостались на світі безъ копійчини, одéжинки и шматка хліба. Згородили бідолáхи собі край-дорóги курінь, та й сидять: хто іде, кíне імъ шматокъ хліба, то й зідять, а не кíне, то й такъ голодують. Разъ, якъ такъ вони сиділи, дівлятця — іде якийсь панокъ, чи купецъ, въ брічці, у-трі-конь, дóбре ўбраний у сінній чуйці, крímськихъ смúшківъ шапка. Тільки побáчивъ братівъ, зáразъ гугкúвъ на ма-шталіра, щобъ зупинівъ кóней.

— Що ви тутъ, люде дóбри, рóбите? — спитавъ вінъ братівъ.

— Якъ бáчишь, добродію, — кáжуть браті, низень-ко вклонівшись: — погоріли! нема у насъ ні хати, ні одéжи, ні шматка хліба, а колісь були и замóжними хазяїнами.

— А глянте на мене, — кáже панокъ: — чи не пі-знаєте, хто я такий?

Глянули браті, зъ місця схопілись и въ одинъ го-лосъ крикнули: Дúрень, дúрень! Та до ёго, хапа-ють за рúки, цілúють та слéзами обливáють: — братіку нашъ, — кáжуть, — вирятуй насъ, не дай намъ отúтеч-ки, на роспúтті загінуть.

— Ну, браті моі милві, браті моі любві, — кáже дúрень: — якъ бáчу, ви такі розумві, що самі не

придбаєте собі, и такі дурні, що й Богъ вамъ не дає:
такъ сідайте жъ, поїдьмо до мене, я васъ буду годо-
вать и зодягать!

Тамъ и теперечки у дурня живуть, хлібъ жують и
постоломъ добро вобзять.

VIII.

ЖОНАТИЙ ЧОРТЬ.

Давно вже люде кажуть, що »и самъ чортъ не пізна, яка зъ дівчини вийде молодіця«. Дівичною вона и смірна и покірна; слуха матір, батька боітця, старшихъ поважа; вийде на вулицю, то й очей не зведе, а коли зачепить її який парубокъ, то вілає, або заплаче. Подивітця жъ, яка зъ неї молодіця, що вона виробляє зъ бідолашнимъ чоловікомъ! И моркву скромадить, и бірпу гне, и одъ завійницъ гедзаетця, а де-коли рогачемъ и тьху дасть неборакові, и цибулькою нагодує. И зъ парубками вже не та: не насуплюетця, а зуби до нихъ скалить и бісики пуска; міжъ людми не сидить мовчки, а цокотить, когó попало и коревить и ганить, а часомъ и москаля підвезе, та ще й очей у рябка не позича, — жива на небо лізе. Такъ що будешъ робить съ такою жінкою?... Швидче тікай до чорта зъ рогами, коли не хочешъ дутеля ззісти.

Не брешуть же й люде, кажучи, що и »самъ чортъ

не пізна яка з дівчини вийде молодіця, бо такъ вонó й справді вийшло. Оженівся чортъ, та й добувъ собі жінку якъ ся молодіця, що я розказувавъ. Заразъ побачивъ сердешний, бо не дурно бувъ чортомъ, що втявъ до гапліка, — неперелівки, бачите: и місяця зъ нею не проживъ, ухопівъ шиломъ патоки, та й давъ одъ неі драла не оглядаючись.

Плентаетця чортяка по світу, и пекла одцуравсь, бо добре зна, що жінка и тамъ ёго знайде, и відтіля зза пєчи вітягне; и вже такъ ёго налякала, що й чужіхъ жінокъ жахаєтця: де ні вздрить очіпокъ або плахту, то й ховаєтця, и очі заплющує, якъ жайворонокъ, углядивши шупліку. Разъ, якъ ховався вінъ по закамаркахъ, нахопівся на ёго якийсь чоловікъ, трóхи зъ нігъ не звалівъ.

— Тю, на твого батька! — скрікнувъ чортъ. — Відкіль се нечїста мати тебе пре?

— Втікаю одъ жінки, — одказавъ чоловікъ — нехай вона сказитця!

— Одъ жінки? — спитавъ чортъ. — Куді жъ ти тікаєшъ? скажи й міні, будь ласкавъ.

— До чорта зъ рогами! Теперъ и вінъ міні не страшній.

— Ну, коли такъ, то не ході жъ далєко ёго шукати; я тобі чортъ!

Чоловікъ, почувши се, дуже злякавсь, хотівъ бувъ ужє пятами ёму накивати, а чортъ ёго зупинівъ, та й каже:

— Не жахайся, голубчику; я й самъ утікъ одъ жінки; далась вона й міні у знакі!

Люде кажутъ: біда одна — людéї одна. Отъ вони и пішли собі у-двохъ, якъ добрі товариші. Чоловікъ розказує чортові про свою жінку, а чортъ про свою. Нічого казати — обидві добрі, годилось би обоіхъ на одну осіку повісити. Далі чортъ и каже чоловікові:

— Ти міні, чоловіче, ніякої поради не дасі, а я тобі у великій пригоді стану.

— У якій же ти міні пригоді ставешъ?

— Отъ у якій: я буду ускікувать въ утрóбу жінкамъ, та й буду їхъ мордувати; а ти менé вигавяй, та й загрибай гроші лопатою, отъ щó!

— Добре! тільки не вскакуй въ утрóбу моєї жінки: тамъ така гаспедська утрóба, що ти й кінця краю не знайдешъ; тамъ самé пекло, та, мабуть, тамъ вже и безъ тебе сто кіпъ сидіть, коли не більшъ!...

— Этъ, хіба опрiчъ нашихъ жінóвъ и людéї на світі нема?...

Якъ згоділись, такъ и рóблять: ускóчить чортъ въ утрóбу якій-небудь бідолáшній и зачне мордувати, а чоловікъ прійде, поворóжить, пошахúе та й вижене чórта. Не пройшло й місяця, якъ у чоловіка поввісінькúй капшúкъ зóлота и сріблá. Якъ тутъ не роспріндитись и не зачванитись? Зъ грошіма вже ёмú и жінки не страшно: одъ новóго очінка, плахти, наміста зъ дукачами хочъ ява притiхне, хочъ якій пельку заткнешъ. Отъ вінъ за щось заспоривсь изъ чóртомъ, полаявсь,

та й наклікавъ на себе ліхо: чортъ росёрдився, та й каже:

— Э, тривай же, іродівъ сїну! не вмівъ менé шанувати, такъ покоштуєшъ же ти въ мене жару!

Розійшовся чоловікъ изъ чортомъ и байдужé собі: гуляє по шинкахъ, росхóжуе зъ музїкою по ярмаркахъ, а чортяка тимъ часомъ готує ёму добру халазію. Та й не хїтрий жé дїявольскїй синъ! забрався въ утрóбу якїйсь княгївнї, однимъ-однїй доццї у бáтька, та й мордує небóгу, такъ-що князь, гляючи на її мўки, ажъ слїзми умивáетця, ажъ волóсся на собі рве. (А се ще діялось, коли хóчете знáти, ще за Польщї, якъ Україною князі орудували.) Зо всёго свого князтва зібравъ князь лікарівъ, знахурівъ, — такъ ні одїнъ нічого не вдїе, ніхтó порáди не дасть. Ажъ хтось и каже князевї, що е такїй чоловікъ, що чортівъ изъ утрóби випрўжуе. Якъ се се почувъ князь, зáразъ и розїславъ за нимъ гонцівъ, щобъ хочъ підъ землею ёго знайшли, щобъ безъ ёго и не вертáлись. Недóвго й шукали нашого неборáка; десь у шинку знайшли и помчáли до князя. Якъ побáчивъ ёго князь, то ажъ клáняетця та прóсить; а звїсно, якъ ті магнáти чо́го прóсять, то хочъ вінъ и клáняетця, а за шабелку берётця: коли не зробишъ чо́го бажá, то й гóлову одчéше; якъ кажутъ: и грóші дае, и шкўру дерé.

— Вірятуй — каже князь, — мою дитїну, то я тобі пів-князтва мого віддámъ, а якъ не вірятуєшъ, то спалю тебе на тїхому вогню!

— *Пога́но, Тетя́но!* — подума́въ небора́къ: — я́кось прихо́дитця не до чми́ги. За́разъ пізна́въ, що се біся́ка налаго́дивсь ё́му оддя́чити; нічого́ робі́ти: до чо́рта; сюди́-туди́, круть-верть — чо́го не робі́въ, якъ ні па́нькавъ и перепро́шува́въ чорта́ку, — не хо́че гас-педі́въ синь!

— Князь обіця́въ міні́ пів-кня́зтва, — ка́же чоло-ві́къ, — то я то́бі одда́мъ ту полови́ну; тільки покінь княгі́вну!

— Э́тъ! — ка́же чортъ: — магна́ти ще́дрі на обі-ця́нки; вони то́ді тільки й не збрéшуть, якъ обіця́ють а́ру. Залле́ вінъ то́бі за шку́ру са́ла!

Не вила́зить дияво́льський синь ізъ княгі́вни, та й не вила́зить, — ще гіршъ і́ морду́е. Не радъ уже́ бідола́шний чолові́къ и тимъ гро́шамъ, що зібра́въ; уже́ бъ и до жі́нки верну́всь. Хоті́въ-бу́въ уті́кті, такъ не мо́жна жъ: приста́вили за нимъ калаву́ръ и такъ ё́го пиль-ну́ють, якъ о́ка.

Пройшо́въ ти́ждень, дру́гий, а княгі́вні усé гіршъ та гіршъ. Отъ князь и розлютува́всь:

— Ти—ка́же, — усі́хъ вилі́чува́въ, а мо́єі дочкі́ не хо́чешъ? Отъ то́бі сро́ку одні́ су́тки. Якъ не ви́женешъ чо́рта, то я сь те́бе зроблю́ ви́шкварки.

Ні́чого робі́ти бі́дному чолові́кові; взя́въ, та й при-зна́вся кня́зеві, якъ на спові́ді. »Отта́къ и такъ, ка́же: се чортъ міні́ на па́кость забра́всь у твою́ дочку́, щобъ мене́ зъ сві́та зігна́ти. Ё́му то́го тільки й хо́четця, щобъ

ти менé жаромъ нагодувавъ. « Такъ щó жъ? не йме віри князь!

— Брешешъ, сякій-такій! Якъ не віженешъ, то б́уде, якъ я тобі сказавъ. Вже для тебе не перемінію свого слóва: я — ка́же, —люблю правду!

— А щобъ тебе съ правдою! — подумавъ чоловікъ, почухавши потілицю. Не тво́я се правда, а чо́ртова.

Мину́ли с́утки, княгівні ще гіршъ е́тало. Отъ князь и звелівъ небора́ка спаліти, бо ба́чите, любівъ правду. Якъ припеклі сердешного, такъ де въ ёго й рóзумъ узявсь! вігадавъ, якимъ побитомъ прот́урити чо́рта.

— Віжену, — репет́уе, — віжену диявольского с́ина, тільки розв'яжіть... ба́течки, голубчики!

Розв'язали, вінъ и побігъ у будінки, прямо у ту світлицю, де чортъ морд́уе княгівну. Якъ убіжіть, якъ крикне не своїмъ го́лосомъ:

— Тіка́й, чо́рте, жінка йде!

А чортъ навтікача́, такъ прожо́гомъ у вікно́, тільки ші́бка забрызчала, зъ собо́ю и кватірку вінієсь!

IX.

СКАРБЪ.

Бувъ собі чоловікъ та жінка. Булі вони люде заможненькі, усеґо въ їхъ доволі: и поля, и скотинки и худоби, и хата простора зъ садочкомъ и левадою. Пославъ імъ Господь на втіху одного тільки синка, — Павлусемъ звали. Та вже жъ и шанували и пестували вони того одінчика! не такъ батько, якъ мати. И щото вже за мати була! міжъ матірками—на вдивовіжжю мати! Уже Павлусь бувъ чималий пахолокъ, а вона ще возілася зъ нимъ, якъ зъ маненькою дитинкою. Було власними рукама годує ёго, а вінъ, телепень, тільки глита та, якъ той півцвіринокъ, зновъ ротъ роззявлює. Усію зіму й осінь съ хати не випустить: »Не ході, синку, каже: холодно, змерзнешъ, та ще, крий Бóже, занедужаешъ, то я й умру, не діжду, поки ти й одужаешъ.« Прийде весна або літо, — зновъ не пуска. »Не ході, синку: душно; сонце напече голóвку, голова болітиме.« Цілісінський рікъ не дасть ёму порога переступить, хіба у неділю поведе до цёркви, та за

нимъ и не мóлитця, такъ обомá рука́ми за ёго й дёржитця, щобъ хто, не то що штовхну́въ, а й не до-торкнү́вся бѣ. Дѣ-коли, якъ обрідне ёму́ сго́яти, то такий гáласъ підійме на всю цѣркву, б́уцимъ зъ ёго чортя́ка ли́ка дере́. »Ході́мъ, ма́мо, до-до́му, хлі́па: істи хо́чу!« То ма́ти и веде́ ёго до-до́му, не дїжда́вшись кінця́ слү́жби и благосло́венія. А якъ кладе́ ёго́ спáти, то самá и стѣ́ле, и роздяга́е, и хрѣстить, и ще й котка́ співа́е, ненáче надъ годовичко́мъ. Ча́сомъ ба́тько, дивля́чись на се юро́дство, ста́не грїмати на жінку и похваля́тись, що вінъ Павлу́ся відда́сть у шко́лу до дяка́ ажъ у дру́ге село́, такъ куди!.. и не кажи́... Така́ зъ не́ї до́бра и покїрна́ жінка, а якъ дійде́ діло до е́ї Павлу́ся, то якъ скаже́на ста́не: и о́чі вітрі́щить, и за́пнитця, и за ні́жъ хапа́етця; кри́й Бо́же, що ви́робляє!... Кажу́ жъ вамъ, що й міжъ ма́теріями на́дивовїжу бу́ла ма́ти.

Дорі́сь Павлу́сь до па́рубка. Такъ ёго́ вігнало та роспе́рло, такий ставъ гладкий та опе́цкуватий! Пі́ка ширóка та оду́тлувата, якъ у то́го са́логуба, а ру́ки білі та ні́жні, якъ у па́нночки. Та одъ чо́го о́бъ їмъ и поше́рхнуть? зъ-ро́ду, не то́ щобъ ці́пъ або́ ко́су у ру́кахъ подѣржавъ, не взя́вся й за лопáту, щобъ одгре́бті́ сні́гъ одъ поро́га, або́ за ві́никъ, щобъ ві́мести ха́ту. Було́ старій и ста́не до́казувать жінці́

— На яку́ раді́сть ми ёго́ ви́годували? Який зъ ёго́ хаза́їнь бу́де? Що́ зъ нимъ ста́нетця, якъ ми помре́мо?... Оста́нетця вінъ на сві́ті, мовъ слі́пий безъ пово́дátаря!

— Э, чоловіче! одкаже жінка: — якъ Богъ милосердний пошлє ёму щастя, то безъ насъ житиме ще лүчче, якъ тепєричка!

Ужє Павлусєві минувъ и двацятый, вже бъ вінъ и на вечірнійці пішовъ, такъ мати не пуска.

— Не ходи туди, сїнку, — каже: — на вечірнійцяхъ збираютьця самі п'яніці та розбишаки; тамъ тебе обидять, віку тобі збавлять. Почекай трόшки, я самá знайдү тобі дівчину, самү найкращу на всєму світі, самү роботящу; вона буде тебе и годувать, и зодягать, и доглядать, якъ рідна мати.

Такъ не привівъ же їй Богъ и ожєнити сїна. Разъ у ночі розвередувавсь Павлүсь, якъ на живіть кричить: «Мєду та й мєду!» У старіхъ на ту пору не було мєду. Що тутъ на світі робити?... Устала мати, накїнула на себе свитїну, не схотїла будить наймичку, и самá метнүлась по селү шукати того мєду. А на той часъ така піднялась фүга, що, не то що у ночі, а вь день не побачила бъ світу Божого. Бігала сердєшна, бігала одхати до хати (у когó й є, та каже нема: не хóчетця уставать), та якось ужє вїпросила у попá. За одїнь сцїльничокъ обїщала бұзівка подарувати. Трόхи не замєрзла, та такі-принєслá, и що жъ?.. Павлусєві вже не до мєду; заснүвъ манєсенський, нїякъ ёгó и не розбўркаешъ. Такъ черезъ той-то мєдъ занедужала небóга, та и вмєрла. За нею велідъ и бáтько нóги прєстягъ, а нашъ Павлүсь и не схаменүвся, якъ зостáвсь крўглимъ сиротóю.

Що жъ зъ нимъ сталося?.. Правду казала мати: Якъ Богъ милосердний пошлє ёму щастя, то безъ батька и безъ матері житиме ще лүчче, якъ за їхъ. У покійниківъ — звісно, якъ у заможнихъ хазяїнівъ — бувъ наймитъ и наймичка. Наймитъ — парубокъ ще молодій, працевітій, не питүщий, а наймичка тежъ чесного роду, осталась бідною сиротою, и покійниця приняла її до себе, якъ рідну дитину. За Павлусємъ и імъ добре жилось; було чимъ-небудь ёму угόдють, то старá и дякує и грóшей імъ дає, и добру одєжу, а часомъ за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вімете и воді принесє. Отóжъ якъ умира́ла старá, то благослови́ла наймита зъ наймичкою побратись, наділи́ла їхъ худóбою и ажъ рүки імъ цілувала та просіла, щобъ вони не обіжа́ли її Павлуся, догляда́ли бъ ёго и були ёму ріднимъ батькомъ и матірью, а вже вона на тїмъ світі б́уде блага́ти Гóспода, щобъ вінъ милосердний посла́въ імъ усякого щастя и талану́.

Отóжъ після смєрти старіхъ, наймитъ ожени́вся зъ наймичкою и стали собі господарюва́ти. Щастя, якъ горо́хъ зъ мішка, такъ и сіплетця на на́шого Павлуся: и урожа́й у ёго лүччий, якъ у дру́гихъ, и корівъ нема́ яловихъ. Накупи́ли волівъ и посла́ли кілька хурь у Крїмъ за сіллю, на Дїнъ за рїбою, постро́їли шинóкъ изъ лавкою, та й годүють скрїню карбóваньцями, якъ свиню горо́хомъ. Кругомъ у сусі́дівъ талій давить ско-

тіню, а у Павлуся, якъ на сміхъ, хочъ-бі одінъ тобі вілъ издохъ.

Разъ наймитъ піймавъ у садочку ройка, такъ съ того одного розроілось колодокъ съ тридцять. Наймичка доглядала Павлуся, якъ рідна мати: и годує ёго, и голову ёму змиє, и росчеше, и одягає й роздягає, и стеле, такъ ёму у вічі й дівитця, думку ёго відгадує, бо Павлусь за весь день и пари зъ рота не пустить; хочъ-бі часомъ чого и схотівъ, вже не попросить; якое ёму и слово важко вимовити. Тільки ёму й роботи, що цілісінький день ість (а лопавъ здорово) та спить. Було прокинетця вранці — заразь наймичка и ставить передъ ёго душею жарену курку, або качку, або повнісіньку макітру варениківъ зъ сметаною; ість неборакъ, ажъ за ушіма лящить. Не встигла наймичка ёго утерти, а вінъ вже й уклався спати. Поспить на перині, лізе на пічъ поспати ще у просі. Пообідає, и зновъ куня; — коли зімою, то зновъ ун росо, а коли літомъ, то вийде у садокъ, ляже підъ грушею, а часомъ, глянувши угору, трощки й росердитця: »Бісові груші! пробубонить: які спілі, и надъ самісінькою головою вісять, а ні одна жъ то не впаде у ротъ.« И що бъ то дригнуть ногою та штовхнуть объ цівку! то и посіпались би, такъ, кажуть, ёму важко и поворухнутись. Лежить, лежить, та й засне. Пополудне — изновъ иде у комору спати, и спить вже ажъ до західъ-сонця. Розбудить ёго наймичка вечеряти, нагодує, здійме свитину, чоботи, покладє на перину, а вінъ тільки вже

самъ засне. Лучалося, наймитъ вернетця съ поля и навідаетця до Павлуся, а тому й голову важко держати на плечахъ.

— А чи не смикнули бѣ, пане Павле, люльки? спитає наймитъ.

— Смикнувъ би, — пробелькоче Павлусь, — такъ люльки не знайдуть.

— Та ось же вона біля васъ на лавці!

— Такъ хто жъ її набѣ?

— Та вона жъ набита, я жъ її вамъ и набивъ, якъ їхавъ у царину. Одже біля васъ и справу положивъ!

Та викреше вогню, распалить люльку и устромить ёму у ротъ, то вінъ и смокче.

Було прийдуть до Павлуся парубки, та й намовляють ёго, щобъ ишовъ зъ ними на вечерниці.

— Не підуть! — пробубонить, та й очі заплющить.

— Чомъ? — питають.

— Далёко. Якъ-би вечерниці збирались біля моєї хати, то може бѣ и пішовъ.

— Э, пане Павле! кажуть ёму парубки, — якъ-би ти побачивъ нашихъ дівчатъ, то не казавъ би, що далёко!

— Бачивъ, доволі бачивъ... озивається Павлусь.

— Де жъ ти їхъ бачивъ? ти жъ изъ хати ніколи носа не виткнешъ?

— Такъ коли жъ снятця, щобъ вони показались! ажъ обридли!.. одкаже Павлусь, та й перевернетця на другий бікъ.

Засміютця парубкі, та й підуть відъ ёго. Разъ, на зелєні свята, зібралось парубоцтво шукати скарба. Узяли зъ собою заступі, лопати и горілочки не забули, та й пішли у степъ. Идуть біля Павлусєвої хати, отъ одінь парубокъ и каже:

— Знаєте що, хлопці! Візьмемо зъ собою на щастя Павла Лєжня (такє приложили ёму прізвище), то вже певно знайдемо скарбъ: вінъ такий щасливий, що тако́го и на всєму світі не знайдешъ!

Підійшли парубкі до вікна (вікно́ було одчинене), дівлятця, а Павлусъ расплатався на перині и хрпє на всю хату.

— Пáne Пáвле, а пáne Пáвле! гукну́ли парубкі. — Ходімъ лишєнь зъ нами скарбу шукати!

— Не підú! одрізавъ Павлусъ.

— Ходімъ бо!—прóсять парубкі, ажъ кланяютця. Ми тебе такъ съ периною на рукахъ и понесемó; не тебе намъ трєба, а твогó щастя. Якъ ти зъ нами бúдешъ, то, мóже Богъ дасть, и знайдемо скарбъ.

— Эгє!.. якъ Богъ дасть, то й у вікно́ вкíне!.. одказавъ Павлусъ, — не підú!

— Дожидáйся жъ, пóки тобі Богъ у вікно́ вкíне, а ми підемо шукати.

Зареготáлись, та й пішли собі, заспíвавши чумака́.

Ходіли, ходіли по степу́ ажъ до вєчора. Шувáли, роєкóпували могíли, до всєго приглядувались, и пічогісінько не знайшли. Росказують люде, що часомъ скарби и самі вилáзять на верхъ землі, переки́нувшись

у яку-небудь пакость: у старого шолудівого діда, або у міршавеньке козеня, або у дохлу кішку. Кому щастя, той и пізна скарбъ. Такъ, кажú жъ, до всього приглядáлись, и нічого не побáчили. Вже вертаючись, якъ смёрклось, недалéчко одъ селá, дівлятця — лежить край дорóги дохлий хортъ. Мáбуть, давно й издохъ,—ажъ гідко до ёго и близько підступити. Отъ одинъ парубокъ и каже:

— Слúхайте, хлопці: візьмемо сёго хорта та шпурне́мъ Лéжневi вь хáту; нехай ёе бúде той скарбъ, що Богъ ёму у вікно вкiне.

Парубкáмъ подóбалась ся вигадка; отъ вони підняли того хорта на дрючóкъ та й понесли. Підійшовши тихенько до Павлусéвої хáти, розмахáли хорта, та й шпурну́ли вь вікно, а вінъ якъ бeбéхнетця обь помість! такъ и брязнувъ, и задзвенiвъ, и, якъ жаръ, по всiй хáти розсипався дукáтами!

— Трiвáй, не рушъ!—забричáли парубкi: се нашъ скарбъ, се на́ші грóші...

— Брехнiя! ка́же Павлúсь: — се мiй скарбъ: се мiнi Богъ у вікно вкiнувъ! А щó? Я жъ вамъ казавъ—не вiрили?

Парубкi не слúхають ёго та тóвплятця вь хáту, а тутъ на той гáласъ де не взяли́сь наймитъ изъ наймичкою, убігли вь хáту, за рогáчь та за макогiнъ, якъ штурхнúть одно́го, дрúгого, такъ вони й угамувáлись.

— Будь лáскавъ, ка́жуть парубкi, — хочъ що-небудь дай за те, що принесли тво́му хазiяiновi скарбъ!

Наймитъ кинувъ імъ кілька дукатівъ, та й каже:

— Нате вамъ за працю, а се наші грóші, бо самі-такі розсудіть: хто бь їхъ у чужу хату вкинувъ, якъ-би не самъ Богъ того схотівъ!

Та, сее кажучи, позбіравъ наймитъ гарненько дукати и сховавъ їхъ у скриню.

Оттакій-то бувъ щасливий нашъ Павлусь! Сказано: якъ кому Богъ дасть щастя, то не треба ёму и рідної матері, не треба и скарбу шукати: самъ скарбъ ёго знайде. А другому неборакові на бездóллі, у те жь саме вікно, у котре вкинувся скарбъ, улізе злодій и останню сорóчку витягне; не порóбить день, то на другий и їсти нічого.

Щаслива нитка до смёрти не ввірв́алась Павлусе́ві. Найшла́сь и дівчи́на, що, якъ той скарбъ, сама до ёго лиця́лась. Посла́въ ёму Господь и діточо́къ, покірнихъ, слухвя́вихъ, працёв́итихъ, не таки́хъ, якъ вінъ пудофётъ, а у ма́тірь, бо жінка у ёго була невесипу́ща господи́ня. И віку ёму таки́-чимало протя́гъ Господь: до білого во́лоса доспа́вся. Спавъ, спавъ, ажъ по́ки на-віки не засну́въ.

Що таке на світі щастя? спита́въ би я у дуже пись-ме́ннихъ. Часте́нько чу́ешъ, люди ка́жуть: ото́й щасли-вий. Гля́нешъ на того́ щасли́вого, а вінъ тобі пока́зуе на друго́го, а самъ жа́луєтця на свою́ недóлю. Зову́ть щасли́вими и тихъ, що увесь свій ві́къ нічо́го не дба́ють, якъ мій Павлусь. Богъ імъ усé да́е, а вони ну́дятця світомъ, не зна́ють, що́ у нихъ е и чо́го імъ треба.

Зовуть и скупого щасливимъ, бо у ёго багачько грóшей, а вінъ неборакъ увесь свій вікъ стереже тихъ грóшей, якъ рябокó на ланцюгú, ніякої користи зъ нихъ не має, и голóдний и холóдний ще гіршъ одъ яко́го-небудь бідолáхи. Ні, панóве, по мо́ему той тільки щасливий, хто дрúгому не завідує, а дякує Бóга за те, щó вінъ ёму послáвъ, — той, когó Господь благословивъ на добрі діла, що роскíнулись вони по світу, якъ розрослась пшениця на добре виораній ниві. Нагодúе вона и пáхаря и ёго сусідивъ, попаде одъ неі свібка и старцеві въ тóрбу. Не той тільки щасливий, що самъ натрiскаетця и виспитця, а той, що й дрúгого нагодúе и заспокоіть, бо у тако́го и душа буде не голóдна.

Оцéжъ такъ загвоздівъ вамъ зписьмёнська, щобъ самі одгадали, чи мій Павлусь справді щасливий, чи, мóже, такимъ тільки прозвали ёго зависливі люде. Гледіть же, щобъ не було по при́казці: хвалить шинкаръ пъяницю, а дочкí своєї за ёго не віддасть! Завідуете щáстю мого Павлуся, а ніхтó бъ не схотівъ бу́ти Павлусёмъ.

Х.

ТРИ СЕСТРИ.

Задніпрівська казка. (¹)

Бувъ собі царь, и мавъ той царь одно́го тільки сина. Якъ вірісь царевичъ и прийшла́ порá ёго́ женіть, отъ царь и послáвъ гонцівъ по всёму царству пошукáть царевичеві невісти. Поіхали гонці; два ро́ки провештались, бо царство бу́ло дуже вели́ке, та й знайшли́ три сестри, одна́ въ одну́, та такі́ гáрні, що кращихъ на всёму сві́ті не знайти́. Поіхавъ царь изъ царевичемъ подиві́тця на тихъ сестеръ; глянули, — справді́ якъ одна́, не зна́е царевичъ, яку́ зъ нихъ и бра́ти за се́бе. Отъ царь ёму́ й ка́же:

— Сину́ мій, усі́ вони́ одна́ково гáрні, такъ вибіра́й собі́ ту, котра́ більшъ у приго́ді ста́не тво́ему царству.

Ставъ царевичъ прислу́хуватьця, що́ вони́ міжъ собою́ розка́зують; отъ разъ чу́е — ста́рша ка́же:

(¹) Розка́зувала сліпа бабу́ся. Такъ са́ме записано (стенографією), якъ вона́ опові́дала.

— Як-би царевичь одружився зо мною, то я бь ёму однімъ окрайчикомъ усё ёго військо нагодувала!

— А я, — каже середуща, — оцією мічкою, що пряду, усё бь ёго військо зодягла!

— А я, — каже мэнша, — родила бь ёму дванадцять синівъ до пояса въ злоти, а одъ пояса въ сріблі!

Розказавъ царевичь батьку, що почувъ одъ сестёръ, отъ царь ёму й каже:

— Бері мэншу, бо одъ такихъ синівъ буде велика слава твоёму царству.

Вже старша сестра думала, що царевичь буде її сватать, якъ прийшли старости в посватали мэншу. Росердилась старша й середуща, та й стали ка-зна-що вигадувать и наговорювать на мэншу:

— Вона, — кажуть царевичу, — нікчёмна, вона то-бі не дванадцять синівъ родить, а дванадцять кошенятъ приведе!

Однакъ, що вже сестри зь заздрощівъ ни вигадували на мэншу, а царевичь зь нею одружився. Після весілля царь не довго живъ. Отъ царевичь ставъ царёмъ, а мэнша сестра царіцею. Живуть вони собі у превеликій дружбі рікъ, другий, а дітокъ Богъ не дае. Отъ сестри зновъ почали набріхувати на мэншу, такъ царь росердився на неі та й каже:

— Якъ бачу, ти мене обманіла: обіщала міні дванадцять синівъ родить, та й досі й одного не родила.

— Пострівай, — одказуе мэнша сестра, — я тобі

рожу разомъ дванадцять синівъ, до пояса въ золоті, а одъ пояса въ сріблі!

Минувъ ще рікъ, а діточокъ усé такі Богъ не дає. Отъ царь и заславъ мѣншу сестру ажъ на крайс вого царства якъ морю, и звелівъ, щобъ вона до ёго не приїздила и листівъ не поси́лала, ажъ поки не родить дванадцять синівъ до пояса въ золоті, а одъ пояса въ сріблі. Живѣть вона собі тамъ надъ моремъ не якъ цариця, а якъ прѣста мужичка: у невеличкій хатці, тільки й давъ їй царь до послуги одного чоловіка та стару бабу. И року не минуло, якъ її туди заслали, родила вона дванадцять синівъ до пояса въ золоті, а одъ пояса въ сріблі. Написала листъ до царя, та й каже тому чоловікові, що при неї живѣ:

— Одвези оцѣй листъ до царя, и розкажи, що міні й ёму Богъ пославъ, та гляди: що бъ зъ тобою ни стало, ні до кого не заїзди и нікому про се не розкажуй.

Поїхавъ чоловікъ; іде день, другий; на третій якъ ушкварить дощъ, а тутечки бачить—край дорѣги хатка стоїть, такъ чоловікъ у ту хатку, дивитця—ажъ тамъ царицині сестри, старша й середуща. Пізнали й вони чоловіка, заразъ почастували ёго, нагодували, роспитують про сестру, такъ чоловікъ нічого їмъ не каже. Отъ вони й стали улещати чоловіка, щобъ вінъ заночувавъ у нихъ.

— Спочинешъ у насъ, — кажуть, — а завтра раненько поїдешъ.

Чоловікъ бачить, що такъ щиро ёго просять, и зго-

дівсь, бо дуже такі и втомівсь. У ночі, якъ вінъ заснувъ, сестри витягли зъ сунки сестринъ листъ до царя, та й спалили, а намісць ёго написали другий, бущімъ менша сестра дає звістку царю, що привела ёму дванадцять кошенятъ.

Дуже розсердився царь, якъ прочитавъ той листъ, що сестри написали, порвавъ ёго на шматки, а чоловіка звелівъ зъ двору вигнать, и на очі до себе не пустивъ. Вернувся чоловікъ до меншої сестри, и розказавъ їй усё якъ було. Отъ вона заразъ и догадалась, що се мабуть її сестри обмінили листъ; заразъ подумала, погадала, що їй робить, та й вигадала. Ще якъ жила вона зъ царёмъ, и сестри на ёї наговорювали и набрихували, царь давъ їй перстінъ та й каже: «якъ спітка тебе явё ліхо чéрезъ твоїхъ сестеръ, то пришлешъ міві оцёй перстінъ, отъ я зновъ до тебе прихилюся!» Отъ вона узяла той перстінъ, заховала въ коробочку, та написавши у-друге листъ, зновъ послала того чоловіка до царя.

— Тільки вже, — каже ёму, — гледи, крїй Бóже, що бъ тебе ни спіткало, — ні до ко́го не заїзди; а якъ прийдешъ до царя, то оддаси ёму оцёй листъ и сю коробочку.

Зновъ поїхавъ чоловікъ до царя. Тільки ставъ доїзжати до тієї будови, де живуть сестри, зновъ линувъ дощъ якъ зъ відрá. Однакъ, якъ вже не лило, обминувъ вінъ ту будову. Іде дальшъ, а тутъ якъ набіжить друга хмара зъ грóмомъ, зъ блискавкою, якъ уш-

кварить градъ зъ кúряче яйце, а тутъ дівитця сердешний чоловікъ — стоить край дорóги невеличка хátка; отъ вінъ зъ коня, та й ставъ підъ стріхою. Коли виходить зъ хátки старá бабúся и запрошуе ёго въ хату обсушитця и спочить. А чоловікъ и дúмае собі: «нічого міні боятьця старóї»; та й увійшовъ у хату. А ся бабúся була не хто, якъ нянька старшої сестри, злюща, презлюща баба: вона жъ то найдужче й сёрдилась на мёншу сестру за те, що помішала старшій бúти царцею. Нагодувала старá ягá чоловіка, участувала и положила спати, а самá, витягнувши зъ сýнки листъ та корóбочку, мерщій до сестёръ. Винняли сестри зъ корóбочки перстень, а намісць ёго положили дванадцять мишеня́тъ, та й написали до царя листъ, бúцимъ одъ мёншої сестри, що вона поси́ла царю мишеня́тъ, що дítки ёго кошени́ята налови́ли ёму на гостинець. Поки чоловікъ спавъ, старá нянька зверну́лась до до́му и зновъ сховала листъ и корóбочку у сýнку. Прокінувся уранці чоловікъ, огледивъ сýнку, — бачить, що усé такъ якъ и бу́ло, подякувавъ ягú за хлѣбъ-сѣль та й поїхавъ до царя. Дуже розлютува́вся царь, якъ прочитавъ той листъ та глянувъ на мишеня́тъ; зара́зъ таки звелѣвъ томú чоловікови, що привѣзъ гостинець, одчеса́ть го́лову, а царі́цю вітурить зъ свого ца́рства, щобъ и дúху її не бу́ло. Якъ дійшла ся вістка до мёншої сестри, отъ вона й стала дúмать та гадать, шó їй на сві́ті робить зъ дванадцятьма сина́ми? Зоста́вила собі одно́го старшенького, а одина́дцять понесла́ икъ морю, та сівши зъ дítками

на скеляю, гірко плаче жемчужними слезами и такъ молитця до моря:

— Море широке, море глибоке! прийми до себе моїхъ діточокъ, безталаннихъ сиріточокъ, и будь їмъ ріднимъ батькомъ та рідною матірью.

Три дні плакала цариця; на четвертий прокинулось море и почуло матірь. Стрепенулось філями, підняло до-горі білу гриву и послало кита-рибу забрати діточокъ. Вірнула передъ царицею китъ-риба, викинула на берегъ матчині жемчужні слези, а діточокъ ухопила и понесла у кришталевий будинокъ, ажъ на саме дно.

Зібрала менша сестра свої слези, та узявши старшенького сина, и пішла зъ царства світъ за очима. Іде та й іде, притомилась сердешна, вже и запасъ, що зъ собою узяла, зыла; одъ журби и безъ харчівъ не стало їй покорму: нічимъ годувать сина. Отъ вона сіла на могилі, плаче и такъ до степу промовляє:

— Степу мій широкий, степу мій просторий! прийми до себе остатнього мого сина, и будь йому ріднимъ батькомъ та рідною матірью!

Закрутився передъ царицею игрець, піднявся до неба стовбъ пілу, вхопивъ царевича и помчавъ у зелений гай, де пасетця печений бугай, де й кабанъ гуляє, що зубомъ оре, вухомъ засиває, а хвостомъ загрибає. Зосталась цариця середъ степу однимъ одна. Однакъ не покида її Господь: підійде до неї дика коза, отъ вона надіить молочка та й напъетця, поналітають до неї дрохви, хохітва, и навесуть ячюкъ.

Не такъ швидко въ світі діетця, якъ швидко казка кажетця. Довго блукала мѣнша сестра по степахъ. Разъ чує — щось позадь-ѣї тупотить; озирнулася, ажъ бачить — іде на доброму коню багатирь и ведє за собою печеного бугая и кабанá, що зубомъ оре, вухомъ сіє, а хвостомъ загрибає. Цариця злякалася та хотіла була сховатця въ травіцю, а багатирь їй и каже:

— Не ховайся, моя матінко рідная, одъ свого сина, що степъ вицестувавъ тобі на радість та на підмогу!

Тя се кажучи, розкривъ жупанъ, а золоті груди неначе сонце заблищали.

— Сину мій милий, сину мій любий! — скрикнула мати. — Який же ти хорóший-прехорóший, и хто жъ тебе наділивъ конемъ, бронею и сіми дивами, що ведешъ?...

— Сіми дивами — одказує царевичъ, — наділивъ мене наречений мій батько—Степъ. Зъ ними ні въ кого не будемо хліба просить, а ще й увесь світъ нагодумь. Теперечки, — каже, — моя матінко, буде кому тебе догледить и заспокоїть.

Се кажучи, посадивъ її на коня и помчавъ. Надъ вечеръ вже, якъ зовсімъ посутеніло, доїхали вони до широкой річки и заночували. На другий день прокинулись, дивлятця — по той бікъ річки висобі-превисокі гóри и скелі вкриті лісомъ. Перевізъ царевичъ на той бікъ матиръ, обравъ місце, та й збудувавъ великий та гáрний будинокъ и вкривъ єго голубіними крилами. Тимъ часомъ, поки вінъ будувавсь, кабанъ наоравъ зубомъ, на-

сіявъ вухомъ и заскородивъ хвостомъ. Якъ Богъ уродивъ пшеницю, царевичъ випустивъ у царину печеного бугая: де вінъ пройде, тамъ пшениця сама у копи складається й молотиться, и віється, и въ крамі зашиється.

Живеть менша сестра зъ царевичемъ у превеликому багатстві; зъ далєкихъ краївъ ідуть до нихъ купці купувать пшеницю; а прийдуть бідні, то й даромъ їхъ наділяють.

Разъ ідуть побіля двору купці зъ крамомъ, дивляться, — ажъ гарний будинокъ стоить на горі, вкритий голубиними крилами, а въ садочку пасуться печений бугай та кабанъ, що зубомъ оре, вухомъ сіє, а хвостомъ загрибає. Дуже вони дивувались, дивлячись на ті дива, а далі зайшли поклониться й хазяїнамъ. Цариця й царевичъ ласкаво їхъ прийняли и стали їхъ розпитувать, куди вони ідуть. Отъ вони їмъ и кажутъ:

— Веземо ми крамъ великому царю, що оженився бувъ на меншій сестрі, та й прогнавъ її зъ свого царства за те, що вона замість дванадцяти синівъ привелá йому дванадцять кошенятъ; а теперечки — кажутъ, — той царь оженився на старшій сестрі, такъ вона йому однимъ окрайчикомъ усє військо годує.

Почувши се царевичъ, и ставъ у матері проситьця, щобъ вона пустила єго зъ купцями побачитьця зъ батькомъ.

— Ідь — каже йому мати, — та вікому не кажи, що

ти царевичъ, ато якъ старша моя сестра довідається, то вона тебе зъ світа зжене.

Перерядився царевичъ у просту одѣжину, сівъ на свого коня, та й поїхавъ зъ купцями до батька. Приїхали купці до царя та й стали йому розказувать, які їмъ довелось дива побачить, про печеного бугая и про кабаня, и въ якому гарному будинку живе мати зъ синомъ. Якъ почула про се старша сестра, зразу догадалась, що се мабуть її менша сестра зъ царевичемъ живуть у тимъ будинку, та й стала намовлять царя, щобъ вінъ зібравъ своє військо та однявъ печеного бугая й кабаня. Царь не хотівъ бувъ її послухать, а вона якъ присікалась до його: »Иди, та й иди« — а вона орудувала царемъ якъ сама хотіла, — такъ царь и звелівъ зо всього свого царства зібратъ військо, а купцівъ zostавивъ у себе, щобъ було кому провесті. Якъ почувъ царевичъ, що батько збирається на нихъ війною, поїхавъ до степу, свого нареченого батька, та й гукнувъ до його молодецькимъ покрикомъ:

— Степу мій широкій, степу мій просторій!
оборони мене и мою матінку одъ лютого ворога,
старшої сестри, и не допусти намъ загинуть у сирітстві!..

— Не бійтеся — загувъ степъ, — не дійде до васъ те військо та й назадъ не вернетця: побіліє зелена трава не снігомъ, а кістками!

Якъ зібралось військо, самъ царь його повівъ и царицю — старшу сестру зъ собою узавъ. Поки йшли

своімъ царствомъ, у всёму бувъ достáтокъ, а якъ увійшли у степъ, такъ зробíлась превелика засúха, порéпалась земля, nemá ні пáші, ні водопою: вітеръ гудé, зъ нiгъ вáлить чоловіка, піскóмъ óчі засипáє, на людéй напáвъ гóлодъ, хорóба, — и все вiйськó царéве згiнуло и вкрiло пóле бiлими кiсткáми; тiльки й вернúвся царь изъ царiцею — старшою сестрою та зъ нiми кiлька прислúжниківъ. Росérдився царь та й ставъ лáять старшу сестру.

— Се — каже, — менé Богъ покаравъ за те, що давъ мiнi велике царство, а я хотiвъ ще й чужé загáрбать!

А старша сестра ёму й одкáзує:

— На те тоби Богъ давъ велике царство, щобъ ти робiвъ що зхóчешъ. Згiнуло одно вiйськó, набери дрúге; не дойшли степáми, допливемо рiчкáми, и все такi бúде по твоёму!

Дóвго старша сестра уговóрювала царя и скреблá мóркву, ажъ пóки вiнъ не згодiвсь та набравъ зновъ вiйськó, та налáгодивши байдакi и човнi, и попливъ рiчкáми добувати печеного бугая та кабанá.

Якъ довилаась мéнша сестра, що царь пливé до нихъ изъ вiйськомъ, и каже царевичу:

— Сiну мiй мiлий, сiну мiй любий! iдь до мóня глiбокого, нехай воно мiнi вёрне моiхъ любихъ синiвъ, щобъ було комú оборонiть нещасливу мáтiръ. Озьми — каже, — оцé наместо, мáтчинi слéзи, та якъ ви-

пливешъ на середину моря, и кинь їхъ у воду, то вони тебе й почують!

Доїхавъ царевичъ до моря, злізъ зъ коня и пустивъ єго пасти, а самъ зробивъ собі човенъ та й попливъ. Допливши до середини, вінявъ зъ кишени намісто и кинувъ у море. Якъ кинувъ, такъ море и заграло, покотилась філя за філею, и передъ царевичемъ вірнула кить-риба, а на тій кить-рибі стоять одинадцять братівъ до пояса въ злоти, а одъ пояса въ сріблі.

— Хто се до насъ озиваєтця? — питають.

— Матчині слези! — одказує царевичъ.

— А тижъ хто такий? — питають.

— Я рідний вашъ братъ, — каже царевичъ; — матуся васъ зове до себе, оборонить її одъ лютого ворога — старшої сестри. Сідайте у човенъ та поспішайте, бо вже цареве військо недалєко!

Посідали брати у човенъ та й озвались до моря:

— Море широке, море глибоке! спасібі тобі, що стало намъ сиротамъ за батька рідного и за матірв рідну!

Піднялась висока філя, неначе іскрами розсіпалась передъ братами, та й викинула імъ зъ кить-риби піро. Узялі те піро брати, та й поплили до берега. Причалившись, якъ повиходили зъ човна, старший братъ тільки свіснувъ до свого коня, такъ вінъ и ставъ передъ нимъ якъ укпаний. Вісмикнувъ старший братъ зъ гриви одинадцять волосінь, та й пустивъ за вітромъ; якъ пустивъ, такъ зъ тихъ волосінь и стало одинадцять ко-

ней, такихъ же якъ и у старшого брата. Посідали брати, та й помчались до матері. Стріла мати своїхъ синівъ на порозі, а вони вклонились їй до землі, такъ кажуть:

— Матінко наша рідная! породила есі насъ въ злості, въ сріблі, а долі собі зъ нами не добула!

А мати одказує:

— Сини мої милиі, сини мої любии! Матчина доля витає зъ її дітками; тепереньки, якъ ви вернулись до мене, то й долю мою зъ собою принесли!... Тепереньки буде кому мене оборонить, заспокоїть и на старості лігъ втішить!..

Повелá мати своїхъ синівъ у садочокъ, щобъ показати їмъ своє хазяйство. Тільки що вийшли зъ будівку, ажъ бачать — пливé військо, такъ байдаками та човнами и вкрили річку; а попереду, въ золотому караблію пливé самъ царь изъ царіцею — старшою сестрою. Якъ стало зближатыця те військо, мати й каже своїмъ синамъ:

— Діточки мої милиі, діточки мої любии! идіть до царя — вашого батька, та й зазивайте ёго до мене обідати, а щобъ військо зъ старшою сестрою за тисячу гонівъ звідці одіславъ. Та гледіть — каже, — якъ будете запрошувать царя, то не кажіть ёму, що вінъ вашъ батько, а ви ёго діти!

Посідали брати у човенъ и поплили на зустрічъ війську. Якъ порівнялись зъ царевимъ караблёмъ, то й гукнули на лоцманівъ, щобъ визвали до нихъ царя. Вийшовъ до братівъ царь, та й пита:

— А чого вамъ одъ мене треба?

А браті й кажуть:

— Ненька наша запрошує тебе до себе обідати, а щобъ твоє військо зъ царицею — старшою сестрою одіславъ звідци за тисячу гонівъ!

Царь дивитця на братівъ и думає собі: яка-то щаслива мати, що має такихъ синівъ! Хочъ-бі міні Богъ одного такого пославъ! А старша сестра пізнала, що се ёго сині, та й каже ёму тихенько:

— Зопрощуй братівъ на свій карабль у гості.

Запросівъ їхъ царь на свій карабль, не надивитця на нихъ, такъ вони ёму милі та любі: серце батьківське вість ёму подало. Частує и вгощає царь братівъ, а старша сестра на вухо ёму шопотить:

— Побій братівъ, а не побьєшъ, то вони вілуцать усє твоє військо!

Царь и слухать її не хоче, а вона сікаєтця до ёго, та на вухо ёму турчить:

— Побій, кажú тобі, а якъ не побьєшъ, то я й війська твого не стану годувать, а моя сестра не буде ёго зодягать (бо й середуща зъ ними була), то твоє військо безъ хліба й одєжи послізне й пропаде!

Заміслився царь, думавъ, думавъ та й каже:

— Ну, роби зъ братами що сама знаєшъ, а я руки своєї на нихъ не підіймú.

Такъ отó поки браті бавились изъ царемъ, старша сестра и звеліла, щобъ у їхъ човні пробіли дірку та й заткнұли чопомъ, а икъ тому чопу привязали бъ підъ

човно́мъ мутузо́къ. Подякували браті́ царя́ за хлі́бъ-сі́ль, та й посіда́ли у чо́венъ. Тільки що одплили́ го́нівъ зъ дво́е, а ста́рша сестра́ смі́къ за віре́вку, чо́пъ якъ відіткнү́вся, вода́ и забу́лькоті́ла у чо́венъ, такъ ёго́ и потягло́ на дно. Не ду́же зляка́лись браті́, бо віро́сли на мо́рі: вхопи́ли ста́ршого брата́ зъ чо́вна, та й поплили́. Ба́чить ста́рша сестра́, що нічо́го не вдія́ла, и гукну́ла до війська:

— Стрі́ляйте зъ лу́ківъ! якъ і́хъ не повбива́єте, то са́ми згі́нете!

Посі́пались на браті́въ стрі́ли, неча́че хма́рою і́хъ вкри́ли. Одна́къ и се́го не зляка́лись браті́: пірну́ли та й вірну́ли ажъ на ті́мъ бо́ці, бі́ля ма́тчиного буди́нку. Тільки що розказа́ли браті́, якъ ста́рша сестра́ хоті́ла і́хъ потопі́ть, коли́ дівля́тця—підплива́е царё́ве військо́, вже й зъ лу́ківъ стрі́ляють, одъ тихъ стрі́ль и со́нце закри́лось.

— Ну, тепе́речки, — ка́же ма́ти, — ді́точки мо́ї лю́би, ді́точки мо́ї ми́ли, рату́йте се́бе, рату́йте й мене́, неха́й вамъ Бо́гъ помага́е у пра́вому ді́лі; тільки гле́діть, якъ ста́не погиба́ть царь — вашъ ба́тько, то ві́ратуйте ёго́ и приве́діть до мене́!

Поча́ли боро́нїтьця браті́; ста́рший стрі́ля зъ лу́ка; якъ попу́жне́ у п'я́ть пудъ стрі́лою, то неча́че во́гнемъ па́лить військо́, а одина́дцять браті́въ шпу́рляють ка́мінями пудъ у два́дцять: якъ то́рохне по байда́ку, то такъ ві́нъ зъ лю́дьми трі́ска́ми й розсі́плетця. Одна́къ якъ браті́ не боро́нілись, чо́го не робі́ли, а військо́ усé

блізитця, бо велике було, та ще й самъ царъ попере-
ду ведє. Бачуть браті, що вже імъ самімъ не оборо-
нитця, отъ вони ухопіли піро зъ китъ-ріби, що море
імъ подарувало, якъ махнуть разъ, вдрўге, — такъ зъ мо-
ря и покотілись філі, одна велика, а дрўга ще більша,
а тутъ ще якъ дмухне вітеръ, такъ усі байдакі зъ війсь-
комъ порозвóсило и поперевертувало до-горі ногами.
Дівлятця браті—и царівъ карабєль похилило на бїкъ,
отъ-отъ філя перевєрне, такъ вони скорішъ у вóду,
ухопіли той карабєль и вєнесли на берегъ. Узялі бра-
ті царя и сєстеръ, старшу й середўцу, та й повелі до
матері у будїнокъ. Війшла мати до царя на зўстрічъ зъ
хлїбомъ-сїллю; тїльки царъ на неї споглянувъ, заразъ
и пізнавъ.

— Відкіля — спитавъ, — ти узялась?... Чи ти тутъ
хазяйка, чи вь наймахъ?

А цариця - мєнша сестра ёму и одказує:

— Живу сама собі у своєму будїнку, зъ моїми си-
нами, що породїла тобі до пояса вь злоті, а одъ по-
яса вь сріблі!

— Ти жъ — каже царъ, — писала до мене листъ,
що привелá міні дванадцять кошенягъ, ще й дванадцять
мишенягъ прислала на гостїнецъ?

— Ні, — одказує мєнша сестра, — не я се тобі пи-
сала, не я й мишенягъ на гостїнецъ посилала, а спи-
тай — каже, — у моїхъ сестєръ, мóже вони знають,
хто до тебе писавъ, хто й посилавъ!

Глянувъ царъ на сєстеръ, питає, а вони дрижáть,

неначе трясця їхъ трясе, устромили очі въ зѣмлю и слѣва не промовлять.

— Э, якъ бачу — каже царь, — такъ се ви міні такѣ лихо нароби́ли: зъ моїмъ любимъ подру́жжамъ и зъ моїмъ дїтками розлучі́ли, черезъ васъ загубі́въ я и два мої війська?... Пострива́йте жъ, нехай́ б́уде кату́зи по заслу́зі!...

Прив'язавъ їхъ царь ко́сами до конячихъ хвостівъ, та й пустивъ у чисте поле. Помчали їхъ коні... де вда́рютця сестри голово́ю, тамъ моги́ла, де за́домъ—тамъ доли́на.... Далі забравъ царь цари́цю зъ синами, та й по́їхавъ у своѣ ца́рство, а печеного бугая́ й кабанá пусти́въ у степъ, такъ вони́ ёму́ надба́ли стільки хлі́ба, що зо всѣго світу при́зді́ли купці́ купува́ть той хлі́бъ. Зъ то́го ча́су цареве ца́рство ще побі́льшало и збага́тіло, бо степъ и мо́ре ста́ли ёму́ роди́чами.

ЗАКОХАНІЙ ЧОРТЪ.

ЗАРОЖИМ ПОЛТ

ЗАКОХАНІЙ ЧОРТЪ.

I.

Тільки й бачивъ я рідний край поки рісь, а тамъ, якъ оддали у слўжбу, такъ и пішовъ, не по своїй волі, блукати по світу, якъ те перекотиполе, що вітеръ ноєить по степахъ: котисся-котисся, поки не зупинить тебе доля, або не притонче лихо.

Хочъ и лучалось міні де-коли навідуватьця у рідну Україну, такъ чи довго жъ то спочинешъ підъ теплимъ її криломъ?... И зновъ на край світа мандруєшъ до чорта зъ рогами! Затэжъ, літь у шість, а може й більше, якъ изъ Кўрської губєрні уїдешъ у Хάρківську, то такъ тобі стане легенько, мовъ на крилахъ тебе підняло!... Та зъ сєго боку Хάρкова ще не такъ; зъ Ліпєць наша Україна тепєрєчки якось Москóвщиною дивитця: намісь шинківъ — проклїята кабащина, постоялі дворї на москóвський звїчай; скрізь по дорóзі тягнутця москóвські однакіні телеги, одна до другої попричєплювані, якъ фїги на лічку; кудї не глянь, усє пи-

липо́ни зъ руді́ми боро́дами, у ла́птяхъ, ажъ зануді́ть на нихъ дівлячись. Такъ, ба́чите, зъ сє́го бо́ку, кажú, ще не та́къ, а отъ якъ перехо́писся черезъ річку Ха́рківъ, то хто бъ не сказа́въ, що се Бо́жа сторо́на!...

Тутъ за́разъ почина́етця отто́й вели́кий боръ, що висо́кі со́сни ажъ хма́ру підпира́ють. Оце́ жъ вамъ и Осно́ва, де ба́тько нашъ Квітка збивъ собі, зъ своі́хъ повісте́й, та́кий міцній чо́вень, що до-віку-вічнёго бу́де пла́вать по плюга́вій рі́чці Лє́ті. Отту́ть же и во́льна; сюди́ жъ-то Ха́рківські ми́щани и наро́дъ, уда́ривши ли́хомъ объ зе́млю, сходя́тця одвести́ ду́шу и задави́ть го́ре свогó бездо́лля. Отту́ть, побачили бъ ви, у неді́лю и по празника́хъ, скі́льки збира́етця наро́ду! Версто́въ на п'ять, а мо́же и більшъ, уподо́вжъ дорóги гуля́ ми́щанство: дівча́та у стрі́чкахъ, у стє́жкахъ; молоді́ці у парче́вихъ очі́пкахъ, у кармазі́нахъ, у глазе́ті; а коза́цтво у бриля́хъ, у чуйка́хъ фабри́чнёго сукна́, шовко́вими пояса́ми по́дперізувані; а скі́льки ще тогó лаке́йства у хра́кахъ та у сертука́хъ, мовъ та Німо́та! Інші́ збі́лись біля́ музи́ки, са́дять гоцака́, вибива́ють тропака́, ажъ ли́хо сміє́тця; дру́гі посі́дали кúпками, сви́дають, кругля́ють горі́лку, тереве́ні гнуть, співа́ють, регочу́тця, ажъ луна́ округі́ йде. Ідешъ бу́ло, дівисся-дівисся, та й не вте́ршишъ: ви́лізешъ зъ таранта́су и підійдешъ до яко́го-небу́дь товари́ства: «хлі́бъ та сіль, лю́де до́брі!» ска́жешъ. — Спасі́бі, — одка́жуть, и про́сять: сідайте, не погрє́байте хлі́бомъ Бо́жимъ! — Сядешъ, бу́ло, до гу́рту, ви́пьешъ

корячокъ горілки, ззісі шматокъ сала, побалакаешъ, и свого додасі веселого слова. Бóже мїлий, якъ же то вони дякують!... Станешъ прощатця, то такъ и заговорять: »пошли вамъ, Господи, усякого щастя за те, що простихъ людєй не цураєтесь!« Буваетъ й такє, що яка-небудь молодїця, червона якъ маківка, схопитця, обійме, та й поцілуєтця на прощання. »Се«, каже, »щобъ не скоро забули нашу хлїбъ-сїль!« Сміху такого наробить вража молодїця, такъ усі и покотїютьця, ухопївшись за животї. Що-то за втішнїта швидкї тїї харьківськї молодїці, — нехай їмъ легенько икнєтця!

Проїхавши кїльки верстовъ бóромъ, станешъ підніматця на гóру. Тутъ вже темна соснина почина мішатця зъ дубомъ, липою, клинїною, усє стає густїше, густїше; дєрево переплелось вітами якъ те волосья; орїшникъ, глодъ, шепшина позростались, стоять якъ добра огорóжа. Чимъ дальшъ їдешъ, тимъ краща врода: пішли и долинки зъ прогаленами якъ рута зелєними, и ярї сь проваллямъ, що якъ глянешъ, то у голові закрутїтця. Мїй Бóже мїлий! що за лїсь! Якого нема тутъ дєрева! И висóкихъ, величєзнихъ, и старїхъ, скóрченихъ, похню́пихъ, що вже віку свого доживають. Инше зламане хуртїною и опалене блискавкою стоїть собі край дорóги якъ чернець; тамъ трухлявий пень схилївсь якъ той старець зъ тóрбою. Кудїни глянь — усє тебе чарує, привїтає, усє тобі всміхаєтця. Здаєтця, сама рідна наша Україна вийшла тобі на-зустрічъ: то спогляне на тебе гарячимъ сонцемъ, то

приту́литця пахучимъ холодкомъ изъ тёмного лісу, то промовить піснею, то озовётця соловéйкомъ, жайворонкомъ; то ненáче граётця зъ тобою: затурчить у вухо гóрлицею, залоскоче тихесенькимъ вітерцемъ. Такъ тобі вéсело, такъ легéнько, мовъ у раю!... Душа мліє, сéрце трúситця, токотіть, бúцимъ щó до тебе промовляє; не розберéшь, щó вонó роска́зує, а слúхаешъ — не наслúхаєся, якъ не наслúхаєтця мáти своéї дитíни, бо та мóва солóдча для неї одъ медóвої рíчи найрозумнішої людíни.

II.

Одýхавши одъ Хáрькова верстóвъ двáдцять, лісь почина́ рідіть. Зъ висо́кої горі́ ужé відко село Мерéхву, зъ церквáми, дзвініцями, садкáми и левáдами, — геть-геть роскінулось по долині. За селомъ блищáть течі́ї, зато́ки й озéра Мжи. Потеклá вонá у ліво промі́жъ кущівъ верболóзу и вільхи; а напроті́ глáдко стéлетця зъ могíлами ширóкий степъ. Сивіє старéнький якъ мóре, мріє-мріє, пóки не зійдетця зъ нéбомъ, а нéбо зъ землéю. Гуляйте óчі, гуляйте дúми, якъ колись гуляло по сéмý степу́ вóльне коза́цтво!

Проіхавши Мерéхву и перебравшись черезъ плéса Мжи, ви́їдешъ на торгóвий шляхъ, що йде у Кримъ. Протоптáла сей шляхъ ще татарвá, якъ колись ходíла на нáше безголóвъя підъ Москвú, палити городá и забирáти у невóлю хрещéний людъ. Скільки óкомъ кí-

нешъ, скрізь по дорозі, якъ гадюка, сунутця хури: назустрічъ везуть шлёнку, кожі, сіль, рибу; скриплять татарські гърби, запряжені буйволами и верблюдами. Изъ Харькова везуть усякий крамъ, машини, паровики, ідуть купці у Кримъ, у Бердянське, ідуть пані и туді й відтіль, женуть табуні, гурті, отари, иде народъ на заробітки, у степі и къ морю. Літомъ весело й глянуть на сей шляхъ, а побачили съ ви весною, або у восені, що тутъ діетця... крий Бóже, якé ли́хо! За-мордóвана скотіна по саме чéрево гру́зне у багні; на-родъ бичу́етця, то́питця по балка́хъ, по переті́чкахъ. Бода́й и не зга́дувать!... Отту́ть би простягті залі́зну колею́! Потекла́ бъ по ній золотá річка живу́щої и сці-лю́щої води.

Дуже ще бідуюшъ, ідучи по сему шляху на обивательськихъ. Роскажу вамъ, яко́го разъ набрався я ли́ха, здавшись на *одкрітий листъ*. Изъ Мерехви на почтарськихъ, ще за́годя, добігъ я до Таранівки. Прямо у волосне правленіе ввійшовъ—такъ гърно: по середині стіль, зеленимъ сукномъ за́славий, якъ у суді, и патреть висить. Дивлюсь—нема́ нікого; тільки якийсь каліка, скóрчившись, сидіть біля скрині, — се бъ то стереже громадські гроші.

— Е коні? — питаю.

— Нема́, — схопившись одвѣтивъ каліка.

— А писарь — де?

— На селі.

— Коли бъ поклікать.

— Заразъ збігаю.

Пошкандибавъ сердешний. Черезъ яку тамъ годину идé писарь повагомъ. Ще молодій, шапка на бакірь, у китаїчатій черкесці и въ епойковихъ чоботяхъ.

— А чо́го вамъ треба? — спита́въ вінъ, доходячи до мене.

— Ко́ней, голубчику.

— А подоро́жня, чи-па́къ одкритій листъ е́?

Пода́въ ёму́ одкритій листъ; вінъ подиві́всь, за́разъ и прого́ни ви́щитавъ, — та́кий спрѣ́тний! и ще накі́нувъ кі́лька версто́въ зали́шніхъ. Ві́дно, що́ бувъ уже́ за Ха́рьковомъ: и голово́ю мота́, якъ моска́ль, щобъ па́тли не лі́зли ёму́ у ві́чі, и випина́етця, и па́лець за́совуе за га́плікъ.

— А ну́-лише́нь, — гукну́въ пи́сарь на калі́ку, схо́ваши у кишéню гро́ші: — біга́й за де́сятникомъ, та шві́дче!

Зно́въ пошкандибавъ калі́ка; нескóро веде́ того́ де́сятника.

— Тро́йку ко́ней, — грѣ́зно крѣ́кнувъ пи́сарь на ёго, та ажъ почервоні́въ зі́ зла.

— Не позаклада́ло, — ка́же де́сятникъ, — тѣ́льки шо́ ко́ні пасу́тця у степу́!

— Та́къ що́, що́ въ степу́? пѣ́ймайте та́ й ве́діть.

— Ще́ треба́ знайти́, куди́ вони́ позабі́гали, ті́ бѣсо́ві ко́ні, та то́ді вже́ — лові́ть....

— Та́къ иди́ та́ й шука́й; а ту́течки, о́прічь ля́паса, нічо́го не зна́йдешъ.

Зникъ десятникъ, якъ на той світь провалівся. Ужé я й село обійшовъ, и у тарантасі добре виспався, коней нема та й нема. Надъ вечіръ вже пригна́ли двоухъ шкапокъ зъ лошя́тами.

— А трейтя? — питаю.

— Ще не піймали, — озва́всь десятникъ; — тамъ такé прудкé звіря́ — бода́й вонó здóхло, — що ніякъ ёго не наздоженéшь.

Ажъ ось ведуть и того прудко́го — и лома́кою підга-
няють, ба́чите — втомілось серде́шне, утіка́ючи.
Ста́ли запряга́ть, — по́раютця, якъ мо́кре горіть; роз-
гле́ділись — и того́ нема, и дру́гого; и зновъ погна́ли
каліку за віжками, за черезсіде́льникомъ, — да та́къ
ажъ до за́хідь-со́нця доде́ржали. Ру́шили — ле́дві ко́ні
везу́ть; не схамену́лись, якъ и нічъ. Погони́чъ повер-
та́е то у той бікъ, то въ дру́гий, — загубі́ввъ, гаспе-
ді́ввъ синь, до́рогу, — ла́е й ко́ней, и хто іде, и нічъ, и
степъ.

— Куди́ тебе́ нечи́ста ма́ти но́сять? — питаю пого́-
нича: до́рога пряма́ якъ стрілка, а ти кру́тисся, якъ
му́ха у вокро́пі?

— Коли́ жъ нічо́го не ба́чу, — ка́же погони́чъ, и
віжки кінувъ: — у мене ку́ряча сліпотá.

Що́ тутъ робіть? Увесь степъ пока́рбований до́ро-
гами: не втра́пишь сво́єї, то ка́-зна-куди́ ще заїдешъ, —
ду́маю собі: хочъ би до́іхать до трахті́ря, що недалéч-
ко одъ Тарані́вки. Нічо́го робіти: самъ сівъ за маш-

таліра, и потихэнько, підтюпцемъ, благополучно доплелись до того трахтіря.

III.

Хазяйка сего заїздного двору, велика цокотуха, була добре міні знакома, ще змалку її знавъ. Давно не бачились, а тільки ввійшовъ у хату, зразу пізнала.

— Чи живі, чи здорові? — спитавъ я, протираючи очі и розгядуючись.

— Слава Бóгу! — одвітила хазяйка, — старіємось по-трошки. Ось подивітця на мою Олесю: матір переросла (Хазяйка глянула на чорнявеньку дівчину)! А се сліпéнький дідъ (Хазяйка показала на столітнєго дідугана, що сидівъ на покуті, схиливши бідолашну свою голову на груди). Колись співавъ по ярмаркахъ, а тепереньки тільки лунá хóдить по світу одъ ёго пісень: увесь гóлосъ віспівавъ и бандуру потрощівъ.

Гарна дівчина Олеся, така повна, миловіда, — а я дивівся на діда. Зроду такого не бачивъ: біле волóсся, густе якъ лісъ, прикривало ёму висóке чолó; брови насунулись на сáми очі, а ширóка борода ажъ до пояса дохóдила. Оттакъ узявъ би пензель, та й списавъ вамъ Сатурна.

— Відкіль старій? — спитавъ я діда, сідаячи біля ёго.

— Хто ёго зна! — обізв́алась хазяйка: — увесь свій вікъ вештаетця по світу... Живъ колись за Берéкою,

такъ давно жъ: теперечки вже забúвъ и свій хúгиръ и свою хату.

— Ні, не забúвъ, — обізвався дідъ, — не забúвъ!..

— Куди жъ теперъ идешъ? — спитавъ я діда.

— У Павлоградъ.

— Що жъ тамъ будешъ робить, співаги, чи що?

— Та ні, кажú вамъ, — перехопила хазійка: — вінъ теперъ не співа, вінъ тільки розказує.

— Що жъ вінъ розказує?

— Що зъ нимъ діялось на світі, якъ козакі бились зъ Ляхами, зъ Татарами, про відемъ, про чортівъ!... Вінъ увесь світъ виходивъ: бувъ у Чорноморіі, у Глухові, за Київомъ бувъ... А чи не наставить вамъ самовару?

— Наставъ, паніматочко.

— Отъ и добре! старенького напóйте гарячимъ, то вінъ вамъ за те що - небудь розкаже.

— Чи довго вже волóчися по світу? — спитавъ я дідугана, акъ ми зостáлись одні.

— Довго, дúже довго, — одказавъ старій, вáжко зйтхнúвши; — я ще оженився у Очáківську зиму. Ми тоді жили на запорóзькихъ зéмляхъ вóльними козакáми. Якъ же зруйновáли Кошъ, то нашъ посéлокъ зъ землями достáвся якóмусь пáну. Не схотівъ я зоставáтця пáнськимъ, запригъ коня, узявъ жінку зъ дítьми — дівчину по вóсьмому годку и хлопчика-годовичка, та й помандрувáли у Чорноморію. Одъ Тóра довелóсь простувáти стéпомъ якъ мóремъ, — ні хуторця, ні землянки. Той

рікь бу́ла засу́ха, и яко́го ли́ха ми не одвідали: ікнь безъ па́ши и водопо́ю здохъ, и ми пішли пішки; що́ бу́ло зъ на́ми запáсу — поли, тільки й живі́лись коріннямъ. Не пройшли й десяти́ днівъ, якъ поховáли дочку́ й сина, а тамъ, зъ нудьги́ та го́лоду, занедужала й жінка; я вісь її на своїхъ рука́хъ, по́ки не оддала́ душі́ Бо́гу... По Чорноморі́ї я вешта́вся три́дцять п'ять лі́тъ; бівся зъ Черкесомъ, пла́вавъ па Чорному́ морю; а тамъ потягло́ мене́ зновъ у рідну стору́ну: схоті́лось ще побáчить ба́тьківську ха́ту и поклоні́тьця ба́тьківській и ма́тчиній моги́лі. Прийшо́въ, — и не пізна́въ на́шого ху́тора: де бу́ла на́ша ха́та, тамъ роски́нувся па́нський садъ; а де бу́ло кладови́ще, тамъ сто́явъ шино́къ. Війшовъ я на ви́гонъ, гляну́въ на слободу и округи́, згада́въ молодий ві́къ, ба́тька, ма́тир, жінку, діте́й, — запла́кавъ та й пішо́въ собі́ сві́тъ-за-очи́ма. Отъ уже́ три́дцять лі́тъ, якъ тутъ вештаю́сь, а три́-три́дцять, якъ живу́, — а, бреше́ вона́, ба́тьківської ха́ти не забу́въ. Бу́ло, якъ заспіва́ю, то ми́ні здава́лось, що я сижу́ біля своєї ха́ти и мене́ слуха́ють ба́тько, ма́ти, жінка й діти!...

Не багáто словъ у воповідáнні діда, а скі́льки жъ то ли́ха!... И не хоті́въ вінъ розжа́лобить мене́, а глі́боко урази́въ се́рце, ва́жко засму́тивъ ду́шу. Дóвгу нізку ли́ха наниза́ла ёму́ зла́я до́ля!...

Хазя́йка не дала́ ми́ні зъ старімъ до́бре й розговори́тьця, принесла́ чашки́ и зновъ заторохті́ла: то про Тро́їцький я́рмарокъ, то які панночки́ повихо́дили за-

міжъ, які ще позоставались, — налічила зъ десятокъ помёршихъ и присікалась до діда: чомъ вінъ не розка́зує.

— Якъ же міні розка́зувати, — сердіто обізвався дідъ, — коли не даєтє ї ротѧ роззявить: скрегочете, мовъ сорóка на вербі!...

— Мовчѧтиму, їй-же Бóгу мовчѧтиму — перебіла хазѧйка, — тільки розкажіть, б́удте ласкаві, про закоханого чóрта.

— Дóбре, дóбре, розкаж́у, — чомъ не розказѧть?

Дідъ зъ великимъ сма́комъ пивъ чай, заїдаючи харьківськими б́убликами, а тамъ, якъ віхиливъ ще дві чѧшки зъ рóмомъ, то ажъ помолóдшавъ.

— Оттепéрь, ка́же, — якóсь сїли доб́увъ; здаётця, якъ-бї булѧ банд́ура, то ще б́ и заспѧвѧвъ!...

IV.

Старїй піднявъ гóлову, и щє твердімъ гóлосомъ тѧкъ почѧвъ:

— Дідъ мїй бувъ Запорóжець. Дє їм́у на віќу не довелóсь бувѧти, чогó не б́ачити! Удався вінъ висóкий, здоровїй, та ще в́ додѧтокъ бувъ и великий характérникъ: знѧвся зъ відьмѧми, зъ чортѧми, нїчóго на свїті не боявсь, — правдївий бувъ Запорóжець! Ужє не молодїмъ прийшóвъ вінъ на Берєку, одружївсь и збудуѧвъ собї хѧту. Живъ вінъ трóхи не сто годъ, и до смérти

дóбре чувъ, бáчивъ, а де-коли сяде на коня и óхляпъ поїде у Хáрьківъ. Отто́ жъ підъ старість, у довгий зімній вéчоръ, якъ стане оповідать, щó зъ нимъ діялось, то и смієся й плачешъ, а часомъ и чуприна полізе до-горі. Ось якъ вінъ роскáзувавъ про того закоханого чóрта.

Разъ у схватці съ татарамиу били підъ дідомъ коня. Жаль ёму того коня, якъ рідного брата: одно — надéжний бувъ, а друге — такого не знайти и на Запоро́жжі. Отъ дідъ и пішовъ у слóбоди пошукать лицáрського коня. Тоді не такъ, якъ теперъ: скрізь була пусти́ня, и діду довелось простувать по степáхъ навмані, питаючи дорóги то у сонця, то у звіздъ. Черезъ кілька днівъ дідъ трóхи притомівсь, вже й тóрба зъ за́пасомъ стулілась: остáнній сухáрь доївъ. Зблизившись икъ Донцю, де починаютьця пúці, дідъ зайшовъ у такú гущину, що не продерётця: морське дéрево такъ и хвіська, а тутъ и нічъ насúнулась. Сівъ вінъ собі підъ кущёмъ, подождати по́ки зійде місяць, та й задрімавъ. Ажъ чує крізь сонъ — ненáче хто ёго тягне; прокинувся — дивитця: пóвний місяць ужé височенько, и вітру нема, а дэрэвья такъ и гнúтця усé вь одну стóрону, и ёго са́мого ненáче яка невидóма сїла туді жъ тягне. Ставъ приглядуватьця, ажъ недалéчко стоить висóкий козáкъ у кармазиновімъ жупáні, вь чóрнихъ оксамітовихъ штáняхъ и жóвтихъ чобóтяхъ... такий зъ нёго чуприндирь, що кращого не знайти и у Кóші! Стоить прóти місяця и рука́ми розма́хує, ненáче ко́го до себе ма́нить; и якъ махне́ руко́ю, то ажъ дéрево до ёго на-

хиляетця и мого діда неváче хто у потілицю штовхá. Щó вонó за бiсь, подúмавъ дiдъ: чи не характерникъ?. Хотiвъ вжé бувъ до ёго обiзвáтьця, коли чýе—щось гiгнуло за деревъями, та такъ iскрами кругомъ и обiснало. Дiвiтця—изъ-за кущiвъ вiйшла височёнъка дiвчина, що вранцi и у снi не побáчишь. Несмiливо пiдiйшла вона до козакá, згорнúвши на грúдяхъ рúчки.

— Чогó ти менé звавъ?—спитáла дiвчина такiмъ голоскомъ, що у мого дiда ажъ сёрце тiгнуло.

— Питáешъ—чогó? — промóвивъ козакъ: — хiбá не знáешъ, якъ я тебе кохáю?.. безъ тебе мiнi й пекло не мiле!...

— Отъ зачiмъ! — кáже дiвчина: — я давнó вже се знáю.

— Та нi, — одказáвъ козакъ, — не затiмъ... якъ тебе побáчу, то й самъ не знáю, щó говорю... Слúхай, Одáрко... скажи мiнi, чи хочешъ бúти моёю?... хочъ бi ти у тiсячну дóлю такъ менé кохáла, якъ я тебе!...

— Не трéба мiнi твого кохáння,—не просi й мого! — одрiзала дiвчина, одвернúвшись: — цуръ тобi, пекъ тобi!

— Э! подúмавъ дiдъ,—якá пихá! зневажáе залищяня такого козакá!

— Слúхай, Одáрко,—зновъ почáвъ козакъ:—будь моёю,—усé для тебе зроблю, усé, чогó тiльки ти забажá твоёю душá!

— Не зробишь того, чого моя душа бажає...—одвітила дівчина, в'ажко зітхнувши.

— Зроблю, ей-же-ей зроблю, — каже козакъ; — за-присягаюсь тобі пекломъ, Сатаною и Фарнагіємъ, — щобъ міні не згубіти ні одноі християнської душі, щобъ міні провалітьця у полонку після Ордані....
отъ-що!

— Якъ вінъ, гаспедівъ синъ, кумедно божитця! — подумавъ дідъ.

— Не віришь? — пита козакъ.

— Не вірю, — одвітила дівчина.

— Не знаю, якъ вже міні й заприсягатись, моя голубко! — каже козакъ; та пригорнувъ до себе дівчину и цмокнувъ її у щоку...

Якъ цмокнувъ, такъ по усій пунці луна й пішла: деревъя заколихались, гилля до гиллі прихилилось, затуркали горлиці, и мого діда нахилило до землі, — якось губи засвербіли, а тутъ, де не взялась жаба, — плігъ! и не схаменувсь, якъ чоломкнувъ бісову тварюку. И що бъ ви думали? такъ ёму зробилось весело на душі, мовъ гарну дівчину у ясне око поцілувавъ!

— Охъ, — застогнала дівчина, ухопившись за щоку: — якъ же ти мене опікь!.. такъ одъ тебе пекломъ и несє. Коли хочешъ, — каже, — изо мною розмовляти, то хіба у воді; а тутъ ти мене спалишь своїмъ пекельнимъ коханнямъ!

— Добра, — каже козакъ: — нумо женихатись у воді.

Дівитця дідъ: біля їхъ и сáжалка; чи вона́ була, та вінъ її не бачивъ, чи вона́, справді, уроділась, якъ ка́жуть, по щучому велінню.—Що се за вра́жа ма́ти!— подума́в дідъ:—чи вони́ лю́де, чи мо́же чортя́ки?

Сумно ёму ста́ло, ажъ оселе́дець біля́ вуха заворуши́всь. Да́лі дівитця—ста́ли роздяга́тьця; дівчина, бу́цімъ не своїми рука́ми, зняла́ ко́фту, пла́хту; да́лі, не соро́млячись, и соро́чку. Якъ глянувъ на не́ї дідъ, то ажъ жи́жкі въ ёго затрусі́лись;—давно́ вже мину́ло, а бу́ло якъ захо́дитея роска́зувать, то ажъ цмо́ка, ажъ о́чі ёму ро́гомъ лізуть,—така́ га́рна! Місяць якъ срібломъ окоти́въ біле́ її ті́ло; усе́я якъ ви́точена, а до́вга коса́, чо́рна якъ гадю́ка, такъ и обвива́етця кругъ тонко́го ста́ну, и ажъ до по́внихъ лито́къ доста́е. Поверну́лась зъ плечей—ще кра́ща; тільки роздиві́вся дідъ, ажъ хво́стикъ! такъ собі, невели́чкий, та ма́тері ёго́ бісь—хво́стикъ! Вихо́дить, що дівчина—вѣ́дма. Гляну́в на козака́, ажъ и въ то́го—хві́сть та́кий до́вгий, якъ у хорта́, и такъ і́мъ ви́гра́е, якъ кі́ть передъ ми́шою.—Эге́, такъ-отъ воно́ що! Тутъ уже́ догада́вся дідъ, що чортя́ка та закоха́вся у вѣ́дму. Ду́мае собі: хай же вамъ бісь! Хоті́в бувъ тіка́ть,—такъ не здвигне́тця зъ місця, якъ до землі прирі́сь; хоті́в перехристі́тися, такъ рука́ не підійме. Доса́дно ді́дові, та нічо́го робі́ти; припа́в до землі та й дівитця—що дальшъ бу́де. Увійшо́въ чортъ зъ вѣ́дмою по по́ясъ у са́жалку и зновъ ста́ли розмовля́ть.

— Скажи міні, моя голубко, чого бажá тво́я душа?—питає чортъ.

— Не скажу,—одказала відьма:— не скажу, поки не заприсягнѣся пекельнимъ слóвомъ—зробить....

— Чи довго жъ будешъ моєю, якъ обіцяю?

— Дѣсять рíкъ,—каже відьма.

— Дóбре, усé зроблю! (Чортъ протягнувъ рúку.)—
Отъ тобі рука и моé пекельне слóво!

— Хто жъ насъ розібъе?—спитала відьма!—трéба, щобъ була християнська душа, та ще й чíста.

— Е кому розбíti—каже чóртъ, мотнувши головою у той бíкъ, де лежавъ дідъ:— тамъ,— каже,— підъ кущами сховався Запорóжець.

— Хíба жъ у Запорóзцівъ чíста душа?— пита відьма:— вони жъ самі пъяниці та розбишаки....

— Эгé, розказуй,— каже чортъ:— нема найчистішої душі, якъ у тихъ гáспедовихъ синівъ; вони живуть по писáнню: не вóдютця зъ жінками, бьóтця зъ бусурманомъ и борóнять віру правосла́вну.... Эй, Кирило!— гукну́въ чортъ:— ходи лишéнь сюди, та розбий насъ.

Дідъ ніччíркъ, лежить собі, и духъ прита́ивъ.

— Та ну жъ бо йди,— зновъ крикну́въ чортъ:— ти жъ не разъ похваля́вся, що не бо́їся чóрта, а теперечки й зляка́всь?...

Досáдно дідові; бáчите— пристидíвъ диявольска личíна. Нічого робить, трéба йти, щобъ, справді, ще не подумавъ, що зляка́всь.

— Чого жъ тутъ лякатыця? (обізвавсь дідъ, а самъ ажъ труситця).

— Такъ чому жъ не йдешъ?

— Люльки шукаю; загубивъ у траві та й не знайдю.

— Та не бреші, — люлька у кишени.

— Диявольський синъ! — подумавъ дідъ: — вінъ усє знає; одъ ёго ніякъ не одбрешеся.

— Розбивай! — каже чортъ, якъ дідъ підійшовъ икъ сажалці.

— Якъ же я васъ розібью? — каже дідъ. — Отъ стану я чортъ-батька-зна для ко́го кармазіни каляти! Виходьте на сухе!

— Хіба тобі повилазило? — каже чортъ: — глянь: де дівчина стоить — замёрзло; сміло йди, здержить.

— Що за бісь!? справді замёрзло... чого жъ воно замёрзло? — пита дідъ.

— Того, — каже чортъ, — що вона, — бодай її! — такъ тёпло менє любить, що ажъ вода біля неї мёрзне.

— А чого жъ се, чорте, — пита дідъ, — біля тебе пара йде зъ воді и бұльбашки схоплюютця?

— Эге! — каже чортъ: — се такъ я її щіро кохаю, що ажъ вода біля мене кипить.

— Оттакóго бъ кохання нашимъ дівчатамъ! — подумавъ дідъ; та спустівся у сажалку, зайшовъ по-за відьмою и тільки розбивъ рўки, а зъ рукъ щось плось у вóду, — задрігало ніжками та й пірнуло.

— Що воно такé? — спитавъ дідъ: — жаба, чи що?...

— Ні, — каже чортъ: — довго за рúки держáлись, такъ чортеня вродилось.

— Ну, не бiсовi жъ тоби й чортi! — подумавъ дідъ: — якi вони плодiючi! тiльки за рúки подержáлись, ужé й чортеня привелi.

— Ну, тепèрь кажи, — питає чортъ вiдьму: — чо-го душá твоя бажáє?

— Спасєния! — промóвила вiдьма.

Якъ се почувъ чортъ, то ажъ носомъ закрутивъ, — náче чемерицi понiохавъ.

— Не мóжна сєго, — застогнавъ вiнь, — и не про-сi, — нiякъ не мóжна!...

— Чому? — спитавъ дідъ.

— Тому, що вона вже разъ одступiлася одъ Гó-спода, то у-друге ii Богъ до сєбе не прiйме.

— Брехня, — каже дідъ: — якъ покаєтця, то и вь-трєте прiйме!...

— Та ну вже, мовчi, — грiмнувъ на єго чортъ, — коли не знáєшъ Писáния!

— Ні, знáю, — каже дідъ, — я й самъ письмєн-ний, не разъ и Апóстола у цєрквi читавъ!

Дідъ бувъ такий завзятий, що якъ піде на споръ, то хочъчогó й не знáє, то скáже—знáю; а часомъ и своє вi-гадає, и такъ до ладú приткнє, що зiб'є зъ пантелику й знáючого.

— Отъ, примiромъ сказáти, — каже, — я й чоловiкъ,

а міні жаль небóги: здаётця, чогó бъ не зробивъ для її спасénня; атó жъ самъ Богъ милосéрдний, якъ-би Вінъ не помілувавъ грішної, коли вона каётця?

— Такъ коли жъ вона уже одхристілась... — пробубонивъ чортъ.

— Не велика вада, — перебивъ дідъ, — шпъ и въ-дру́ге перехрестить, и дунé на тебе, и плюне!

Чóртъ на се и одвіту не давъ; стоить собі, похню́пивши нісь, та чýха потілицю.

— Ти жъ самъ знаэшъ, — обізв́алась до чóрта відьма, — що не по своїй во́лі зробілась я відьмою: мене ма́ти приневóлила.

— На щó слýхала ма́тиръ, — ти ма́ла свій рóзумъ и свою во́лю!..

— И се́ брехня́ — сміло перебивъ дідъ; бо якъ піде на правду, то вінъ и чóрта не злякаётця. — Нуждо́ю та стра́хомъ, — ка́же, — мо́жна до усéго приневóлити чоловіка.

— Подума́йте самі, чогó прóсите, — заголосивъ чóртъ (трохі не плаче, бідода́шний!); — якъ же міні пома́гати спасénню душі, коли на те я чортъ, щобъ губіти христия́нські дýші?.. Та мене — ка́же, — за сю па́кість на шма́ткі розірвуть!...

— За́ що? — ка́же дідъ, — не великий гріхъ спа́сті одну́ дýшу, а тамъ пока́єся, та де́сясь загубишъ, то тебе́ ще й по го́ловці погла́дять.

— Э́ге! хіба́ проти шерсті! — прогарча́въ чортъ.

— А якъ-би я тебе́ коха́ла! — обізв́алась відьма,

и такъ глянула на чорта карими очима, що ажъ лідъ затріщавъ и поколовсь, трóхи дідъ не шубóвстнувъ у сáжалку, та якóсь вискочивъ на бéрегъ.

Задумався чортъ, довго стоявъ понурившись, довго міркувавъ, та вже нечїста мáти такъ ёго підкурила тимъ кохánнямъ, що нічóго й не вїгадавъ.

— Що б́уде, то б́уде, — сказавъ, оберн́увшись до вїдьми: — нехай б́уде по тво́ему!

Вийшли изъ сáжалки; вїдьма повеселїшала, а чортъ засмутївсь, ажъ хвїсть повїсивъ. Дїдъ помїгъ вїдьмі одягтїсь, своїми рука́ми обтёръ біле її тїло, и примїтивъ, що вона до ёго якóсь теплєнька стала. Накидáючи на неї сорóчку, вінъ шепн́увъ їй на в́ухо, щобъ вона ёго сл́ухала. У дїда ч́уле було с́ерце: ёму жаль ста́ловїдьму.

— Ну, чóрте, — питає дїдъ, — яку теперъ дасї порáду? Щó сотворїмъ, да спас́емся? — додавъ зъ пїсáния.

— Отъ-що: — одвїтивъ чортъ, скрив́ившись, — не далєко відсїля спас́аетця пустельникъ: велїку сїлу вінъ має у Гóспода, усякий грїхъ одмóлить, хочъ яко́го грїшника на путь їстиний наведє. Такъ óтъ же: якъ проживемо́ дєсять годъ изъ Одаркою, я й одведу́ її до то́го пустельника, то вінъ и спас́е грїшну д́ушу...

— Э нї, чóрте, — перебївъ дїдъ: — за дєсять лїть багáто водї утечє; пóки сóнце зїйде — росá очї вїїсть. За дєсять лїть абó вїдьма д́уба дасть, абó пустельника Гóсподъ до сєбе прїйме. Нї, такъ не мóжна! почина́-

ючи такé дóбре діло, трéба заразъ итї до пустéльника за благословéниемъ.

— Та нý, не мїшайся не въ своё діло! — загомонївъ чортъ, ажъ затупотївъ ногами зъ досáди.

— Якъ — не моé? — закричавъ дїдъ: — я жъ васъ розбивавъ?... А якъ збрéшешъ?... Дé вона тоді буде шукáть того пустéльника?

— Чортї нїко́ли ще не брехáли! — ка́же чортъ.

— Чортáмъ ще й дýрень віри не нявъ! — одрїзавъ дїдъ.

— Нехáй бóде такъ, — обїзáлась відьма, — якъ дядько Кири́ло ка́жуть: трéба хочъ подивїтьця, де спаса́етця той пустéльникъ.

Дóвго спóрили, трóхи не пола́ялись, — такъ дїда жъ и найста́рший чортъ не церемїгъ би. Нїчого робїть: чортъ почúхавъ потїлицю, и згодївсь. Мо́же у ёго була якá потайна́ дýмка, та мїй дїдъ и собі вже вїгадавъ, щó робїть.... Побáчемо, хто кого одúрить!

— Ну, тепéрички, моя́ відмечко, — ка́же чортъ, — летї собі до до́му, а зáвтра ми зъ Кири́ломъ прїйдемо до тебе, и не га́ячись поїдемо до пустéльника.

Відьма сіла на мїтлú, кивну́ла головою до дїда, висо́ко звилáся у-го́ру и, порївнявши́ зъ зірочка́ми, полетїла у свою́ хáту. Чортъ не спуска́въ зъ неї очéй ажъ-по́ки не зникла, а тамъ такъ ва́жко зітхну́въ, що ажъ лїстя зашелестїло; по доли́ні мовъ що покотїлось; свїснула сова́; далéко, у болóті, загудївъ бугáй. И въ дїда сéрце зашциміло, и вінъ здихну́въ, ненáче оть-отъ

попрощався зъ тією дівчиною, що вже давно покинувъ, якъ помандувавъ у Січъ.

V.

Дідъ изъ чортомъ, умовляючись, пішли поручъ, якъ товариші. Дідъ изъ свого ріжка натрусить чортові кабаки, а чортъ ёму натрушує своєї, — такий велужливий! Скоро дідъ набъє люльку, а чортъ заразъ и вогню викреше. Дідъ згадавъ про горілку, а чортъ заразъ и частує, и на закуску тягне изъ сунки печену качку и пшенишний пухлий буханецъ. Випивши и попоївши, діда взяла охота подратувать чорта: хотівъ бувъ перехристить ёго, та подумавъ: цуръ ёму! хочъ вінъ и чортъ, а все-таки товаришъ: не чесно товариша обіжать. Далі, якъ глянувъ на чорта, то ажъ жаль ёго стало: иде, звисивши голову, неначе на шибеницю ёго ведуть.

— Роскажі міні, чорте, — пита дідъ, — якимъ се побитомъ ти закохався у відьму? Адже жъ кохання досталось не чортамъ на долю, а намъ грішнимъ?

— Э, братіку, — каже чортъ, — и у насъ є серце, такє жъ якъ и въ васъ, и зъ тімъ же проклятимъ коханнямъ! Якъ же бъ ми васъ и скушали, коли бъ не знали, якє серце у людей?... А маючи серце, якъ ёго устережєся?... Слухай, Каріло, — каже чортъ, знявши шапку и вклонившись: — поможі міні у моімъ ділі, а я тобі у великій пригоді стану.

— Добре, — каже дідъ: — чомъ доброму чортові не допомогті!

А у само́го все на думці, якъ би вірятувать дівчину: якось вона и дідові припала до душі.

— Чого хочешъ, того й проси — каже чортъ.

— Та міні нічого й не треба, — каже дідъ: — тільки хіба достати доброго коня.

— Я тобі кінь! — каже чортъ; — самъ перекинусь у коня, и п'ять годъ б́уду тебе возить, а п'ять поживу зъ Одаркою. Я у п'ять літъ вобгаю п'ятсотъ — на те ми чорті!

— Гляди жъ, не збреші, — каже дідъ.

— Не бійсь, — каже чортъ: — отъ тобі рука и бісове пекельне слово! Та намъ не в́елено — не то обманювать, — и зачіпляти Запорозцівъ, бо вони б́ютьця за віру православноу. Та не велика й користь, — каже, — коли яко́го й завербуєшъ: уб'ють ёго на війні, отъ вінъ вже й не нашъ. Відки візьметця Петро́ зъ ключемъ и одб'ивъ: такъ и товч́е на́шого брата, не розгядуючи, де око, а де морда; а ще якъ віхопитьця Мико́ла, то швидче втікай, бо вернесся у пекло безъ хвоста: одірве!

— А багато у васъ у пеклі запорозцівъ? — пита дідъ.

— Ні однісінького: які були, то й тихъ повиганяли.

— За що жъ ви їхъ повиганяли? — пита дідъ. — Для на́шого брата вамъ жалко и кутка у пеклі?

— Коли жъ такий гармидеръ роблять, — каже

чортъ, — що усіхъ чортівъ изъ пекла порозганяли. Хіба не чувъ про того Мάρка, що тóвкся по пеклу?

— Що жъ вони вамъ рóблять? — спитавъ дідъ.

— Понапиваютьця гарячої смоли, — розка́зує чортъ, — якъ тіі горілки, позала́зять у печі, та й почну́ть шпурля́ть відтіля́ головешками. Разъ трóхи пекла не спалили!... Абó ляже на скóвороду, та й звеліть підпáлювать себе. Печешъ ёго, печешъ, ажъ шку́ра на тобі тріскаетця, а вінъ тебе лае, кепкуе зъ тебе, та кричить на усé пекло, що змерзъ. Біда зъ ними!... Дё вже допекті їхъ вогнёмъ: уже́ якъ їхъ шкварили Ляхи, та й ті нічо́го недоказáли. И у пеклі то́го не вігадаешъ, що вони зъ ними рóбили: Налива́йка пеклі у мідному бикú; уся́ Варшава збіглася послúхати, якъ заревé бикъ, та нічо́го й не почúли: изтлівъ сердéшний на вугілля, а го́лосу не пода́въ. Що ти зъ ними вдіешъ? коли живóго не дошкúлишъ, а то́ щобъ мёрлого!

— Такъ и трéба — ка́же дідъ: — на те ми Січовики, щобъ усé витерпіть: тимъ то нічо́го ми й не боїмо́сь!

— Тривáйте, — ка́же чортъ: — скóро й на васъ нападé велика хáлепа: не допечемо́ васъ вогнёмъ, такъ проберемо́ морóзомъ.

— Дё жъ ви то́го морóзу добúдете у пеклі? — пита́ дідъ.

— Эгé, у насъ нема́, такъ у васъ ё, — ка́же чортъ; — ми вамъ тако́го чоловіка вігадаемо́; що гірший ще бúде одъ самісінького чóрта!... Вінъ вамъ на-

женé хóлоду, — побáчите!... Та нехáй вони скáзуютця! — мiнi тепéрь, якъ кáжуть, не до сóли.... Щó-то рóбить моя Одáрочка?

— Скажи мiнi, чóрте, — спитáвъ дiдъ, — чи вона у своїхъ тiлесáхъ, чи, мóже, перекинулася у такú гáрну дiвчину, якъ ти у козакá?

— Нi, — кáже чортъ, — вона такою уродiлася; нехáй хочъ царiцею перекинетця, то крáщою не бóде! Однó тiльки у неi не гáрне: лéгко ii зби́ти зъ грiшного путя́.

— Якъ-би́ не кáтержний, анáхемський хвóстикъ! — пробубонiвъ дiдъ, та й задúмавъ.

Оттáкъ розмовляючи, йдуть собі лiсомъ, а тутъ изъ-за кущiвъ то вiткне мóрду лiсовикъ зъ зелéною, якъ трава́, бородо́ю, то вiскочить вовкула́ка, пiдперézаний червóнимъ пóясомъ, то стрибáють зъ гилли́ на гиллю́ упирi у нiмецькихъ галáнцяхъ, и всi жъ-то низéнько и привiтно iмъ клáняютьця. Дáли якъ пiшли по-надъ Лимáномъ, то й перелiчити не мóжна, що тихъ чорте-ня́тъ повиска́кувало зъ болóта.

— Здрáстуйте, дядечку! — озивáютця до чóрта, а дiда такъ жахáютця: бáчуть, що Запорóжець.

— Не бiйтесь, дiтки, — кáже чортъ, — се, щобъ ви знáли, мiй сватъ Кири́ло.

Дiдъ роскáзувавъ, що бiсеня́та, пóки ще молодi, то зелéни, якъ осiтнягъ, — нема́ у iхъ ни́ рiжкiвъ, ни́ кiгтiвъ. Та й втiшнi жъ, роскáзувавъ: бiгають, кру́тятця, плига́ють якъ жа́би, гра́ютця якъ кошевíта;

пірне у во́ду, а ніжки вісуне зъ болота та й дрига́. Дідъ хотівъ-бувъ їхъ подратувать, показавъ імъ дую́, такъ вони у водінв́ го́лосъ такъ и запискотіли:

— Спасібі вамъ, дядечку Кири́ло, за ва́шу ла́ску!

А чортъ и ка́же:

— Ти їхъ и цу́керомъ не годуй, тільки покажі імъ дую́.

Ста́ло світа́ть, якъ дідъ изъ чо́ртомъ вийшли зъ лісу. Не пройшли й півъ верстві́, якъ побачили у долині вели́ку слободу.

— Оце́ жъ, — ка́же чортъ, — и слобода́, де живе́ Ода́рка; отто́ жъ, дивісь, и її ха́та оточена вишне́вимъ садочкомъ. Иді́ жъ тепе́речки до не́ї, передніо́ешъ, а у ве́чері, якъ со́нечко ся́де, то й я до васъ прийду́. Я бъ и за́разъ, — ка́же, — зъ тобо́ю пішо́въ, такъ у де́нь не безпечно на́шому бра́ту ходіть у слободу: ча́сомъ наско́чишъ ня ярчу́ка (¹), та й півні кукури́кають, щобъ вони віздихали.

Попро́щавши́сь изъ чо́ртомъ, дідъ зпусті́вся зъ гори́ якъ плесе́у, доста́въ изъ сунки брі́тву, виголивсь, на́дівъ чи́сту сорочку, помолі́вся Бо́гу та й пішо́въ до відьми. Доро́гою зірва́въ по кущику гори́цвіту, золоті́сячнику и дро́ку, згорну́въ до-ку́пи, закруті́въ и за́ткну́въ собі за лівий чо́бігъ (²). Се́ бъ-то для то́го, щобъ

(¹) *Ярчу́к* — соба́ка зъ во́вчимъ зу́бомъ, и таку́ ма́е нату́ру, що й одъ чо́рта устереже́ и відьму за́давить, и, хочъ яку ма́ру, — чу́ттямъ почу́е.

(²) *Пові́р'я*.

чортъ не знавъ, объ чімъ дідъ буде розмовляти зъ відьмою.

VI.

Одárка стріла діда на порозі зъ хлібомъ зъ сіллю, и поклонілась ёму трóхи не до землі.

— Спасибі вамъ, дядечку! — каже: — одъ мене, бідної сироті, и Богъ и люде одцурáлись, а ви не цура́етесь менé грішної. Чи не помóже вамъ Господь віратувать грішну мою дúшу!

— Не бійсь, Одárко. — одказавъ дідъ: — вірятье-мо! не дамó чортя́ці насміятись!

Дідъ, кажú вамъ, мавъ чу́ле сёрце: часомъ, щобъ заспоко́ить бездо́льного, то и завіря́е и збрéше....

Простóра хáта у відьми, а якóсь пúсткою одда́е; и вікна чимáлі, а сúмно. Одárка тákъ и пригортáетця до діда, тákъ ёму у вічі й дівитця, то усміхнётця, и радіе-бъ-то, и зновъ засмутітця. Якъ со́нечко у восені: вігляне изъ-за хмáри и зновъ зховáетця.

— Дядечку, — каже відьма стíха дідові, — не кажіть міні нічо́го, щó у васъ на думці, атó бісівъ Тру́тикъ (тавъ звáли зако́ханого чо́рта) усé буде знáти!

— Не бійсь, моя крáлечко, — каже дідъ, удáривши по лівому чо́боту: — я ёму, іродовому сiнові, уха заткнúвъ. И мi де-що зна́ємо!... Не почúе й не побáчить, хочъ би я óсь-що зъ тобо́ю зробíвъ. Та се ка́жучи, и перехристíвъ відьму.

Якъ перехрестивъ, такъ и вдарило її объ зѣмлю: посиніла, зашнуралась, такъ и звелó її у клубокъ. Дідъ злякався и не радъ вже, що перехрестивъ; скорішъ їй підъ нiсць сунувъ дую, такъ вона відкрила очі и ледві опам'ятувалась.

— Охъ мiні лишечко, — простогнала вiдьма: — якъ же ви мене вразили; якъ ножемъ у серце!... Не хрестить мене, — благає, — атó нечистий мене задавить, и до спасення не допустить.

— Ні, не буду, не буду, — каже дідъ: — нехай вже тебе пустельникъ хрестить божою рукою!

Вiдьма поставила дiдовi снiдання и пляшку тернiвки, а сама стала поратьця біля печі. Дідъ їсть и запиває, а самъ очей не зводить зъ Одарки: яка бъ то, думає, була зъ неї молодиця, хазяйка, коли бъ не б'атержний, анахемський хвостикъ; бодай вінъ їй одсòхъ!

— Розкажи мiні, Одарко, — спитавъ дідъ: — якъ се м'ати перекинула тебе у вiдьму?

— Бодай не згадувать, — почала Одарка, зiтхнувши: — отъ якъ се сталося. Я була ще па восьмому годочку, якъ мiй б'атько поїхавъ на вiйну. Черезъ два роки вернувся козакъ Хвeдiръ зъ недоброю вiстю, що мого б'атька десь за Днiпромъ вбито. М'ати дуже убивалась за б'атькомъ, — та скоро и заспокоїлась: Хвeдiръ живъ у нашiй хатi и полюбився м'атерi. По слободi ходила вже чутка, що м'ати йде за ёго за-мiжъ, якъ Хвeдiръ полаявся зъ м'атiрью и оженився на дочцi нашого сусiди. Не знаю, якъ вамъ и розказать, що тодi

робилося зь матірью: бігала по слободі якъ несамовіта, а тамъ и зникла. Усі думали, що вона наложіла на себе руки; ажъ черезъ два тижні, у ночі, чую — щось загуло на горіщі, застукало у коміні, и по хаті повіяло холодомъ. Я схопілась та до печі, — думаю, чи не горимó; дивлюсь — хтось роздува́ огóнь, — загорівся віхоть, — ажъ ма́ти! Така роспáтлана, розхрiстана, а óчі такъ и палають, ажъ страшно на неї глянути. Я зраділа та й кинулась до неї, а вона якъ крикне не своїмъ го́лосомъ: »не підступа́й!« Я такъ и замерла, де стояла. »Озьми́«, ка́же, »образи́, та повинóсь у ко́мору, — и хрестикъ, що вь тебе на ши́і, тамъ зоста́вь«. Позніма́ла я образі́ и повинóсила у ко́мору, — думаю, чи не хóче ма́ти хату́ ма́зати; а якъ верну́лась зь ко́мори, ма́ти обняла́ мене́ и гiрко заплакала, такъ и вмiла мою́ го́лову слiза́ми, якъ окро́помъ. За кілька́ міся́цівъ після́ сёго, занедужала Хвeдорова жiнка, чахла, чахла та и вмeрла, а Хвeдiр зь нудьги́ и жа́лю до́вго блука́вь по ліса́хъ, по́ки десь підъ дубомъ не знайшли́ мeртвого. У слободі́ ста́ли лю́де роска́зувати, що моя́ ма́ти відьма́ и що вона́ зь світу́ звела́ Хвeдора зь жiнкою; дiвчата́ мене́ цура́лись. Я не вірила́ лю́дямъ, хочъ ча́сомъ и сама́ ба́чила, що щось чудне́ діяло́сь у на́шій хаті́. Увeсь тижде́нь ма́ти — якъ ма́ти, а вь субóту и близько́ до се́бе не підпуска́е, а на́ нічъ замика́ла мене́ на клю́чъ у ко́мору. Отъ схоті́лось ми́ні до́відатьця, чо́му се ма́ти такъ рóбить, и що́ тамъ трі́щить и кле́котiть у хаті́. Разъ у субóту, — тоді́ ми́ні пішо́вь

сімнадцятий рікъ, — мати менé замкнула, а я підняла мостину та й вилізла зъ-підъ комори. Бачу, у хаті палає огонь; глянула у вікно, ажъ стоїть мати біля печі у водній сорочці, зъ роспущеною косою, и якéсь зілля кладé у макітру. Далі поставила макітру на долівку, сіла на мітлú и тільки нахилилась на макітру, а звідти якъ пахне поломъя, — такъ її й потягло черезъ коминъ у бовдуръ; я якъ крикну: »мамо, що ти робишь?« а вона, якъ птиця зъ підбитимъ криломъ, такъ и вдарилась на зéмлю, та менé за косу. »А, неслухняна дитино!« закричала не своїмъ гóлосомъ: »підгляжувати? не будешъ же менé коритъ: я зъ тебе такú жъ зроблю відьму, якъ и самá!« Перегнула менé черезъ мітлú и помчала. Опамъятувалась вже я ажъ на Лісій горі, біля Кііва. Нічого міні вамъ казати, що тамъ діялось; ви й сáми, мóже, не разъ тамъ бувáли, такъ знаєте....

— Якъ не знáть, — каже дідъ: — кілька разъ самóму доводилось тамъ бувáти!

Дідъ якóсь сорóмився казати, що чогó-небудь не зна, абó не бачивъ, такъ и збрéше: а ёмú збрехáть, та ще передъ відьмою, якъ разъ пліонуть.

— Щó тоді, — каже відьма, — зо мвою діялось, — не розкажú; я лежала ниць, заплющивши óчі, и говорила якісь слова за матірью, одъ когось одрікалась; — назадъ я вже полетіла на своїй метлі. Оцéй сáмий Трутикъ и мітлú міні зробивъ. Вернувшись, хотіла помолитись Бóгу, и тільки перехристілась, — а менé такъ и вдарило объ зéмлю. Сь тієї пори оттакъ якъ

бачите: плачу — не одплачусь, думаю, — и нічого не вігадаю....

— Ді ж твої мати, бодай їй? — спитав дід.

— Чорті замордували... Як мати удоволвила своє серце, згубивши Хведора и його жінку, тоді тільки побачила, що згубила свою и мою душу; думала вже, як-би-то вірятуватись, а чорті та відьми ї довідались. Разь полетіла вона на Лісу гору, та й не вернула; и міні те ж було б, та Трутик оборонив. Що буде дальш... а тепереньки так гірко та важко на душі, так нудно на світі!...

Відьма облилась слізьми.

— Не плач, моя горличко, — каже дід, — не плач, спасемо твою душу!.. Як такі, щоб заporожець укупи з чортом чого не зробили!

— Коли ж мене Трутик не допустить до пустельника! — каже відьма.

— Так я підю, — каже дід, — а там вже не його воля: буде, як пустельник звелить. Трутик обіцяв міні п'ять літ за коня служити, а тим часом дасть Бог — ти спасеся, и як вернетця чорт, то хіба облизня піймає... А там, моя кралечко!...

Дід не договорив, тільки вусом моргнув, и так глянув на Одарку, що вона потупилась и почервоніла, як калина.

Відьма добре нагодувала діда, участувала запіканкою и тернівкою, и постлала йому у коморі спочити. Не спавши цілісіньку ніч, дід заснув як убитий.

VII.

Дідъ заспався ажъ до вѣчора, и якъ ввійшовъ у хату, то вже заставъ тамъ Трутика. Такъ гаснедівъ синъ и вѣтця біля Одарки, ажъ досадно стало дідові. Поздорівкавшись, дідъ сівъ на лаві, та й пита чорта:

— А чи далѣко до пустѣльника?

— Ні, — каже чортъ, — близенько: за Изюмомъ, у Святіхъ Горахъ (¹).

— Якъ близенько! — крикнувъ дідъ: — та ми й на п'яті сѣтки туди не дійдемо?

— Эгѣ, по вашому, по-запорозьки, — каже чортъ, — може воно й такъ, а по нашому — такъ ні. Якъ відемо равенько, до східъ сонця, то вадъ вечіръ и тамъ будемо.

— Слухай, чорте, — каже дідъ, росердившись: — не чіпай запорозцівъ. Я тобі скажѹ: якъ-би мій кінъ бувъ живій, то будь я не Кирило Келець, коли у водінъ день не ставъ би! отъ що!

— Та не бреші, — каже чортъ: — и у два не доіхавъ би; а отъ якъ я тебе повезѹ, то й въ обідъ впеіємо!

(¹) Святими Горами того звѹтця, бо ще за давніхъ часівъ Християнства тамъ спасались у печѣрахъ пустѣльники. Ще не давно пані Патѣмкина обновила одну цѣркву, висічену у скелі, и монастиръ. Нехай їй за се Богъ милосердний воздасть, щѣ вона добримъ людемъ бажá. Для другої не багáто бѣ вийшло зъ сѣго жадання користи, а для неї бѣде вáдто.

— А Одárка жъ якъ? — спитавъ дідъ.

— Вона перекинетця хортицею, — каже чóртъ, — такъ ми ще дорóгою и пополюємо за зайцями.

До півночі гну́ли теревéні, а тамъ спочили трóшки та й рúшили. Якъ сòнце виглянуло изъ-за горí, наші були вже далéко одъ слободí. Дідъ íхавъ навзáводи на воронóму арабському óгеру, а біля стременá бiгла бiлэвька хортиця, така жъ хорóша, якъ гáрна була Одáрка. Стриба́ собі, не дотóркуючись ніжками до землі, якъ на крилахъ ненáче лáстівка вьётця. Порвётця зайчикъ — такъ зáразъ и доженé ёго, — не рве, а тiльки подéржить за вушкó та й пúститъ. А кiнь, мáтері ёго бiсь, якъ намалéваний! шéрсть на ёмú блищiть, якъ брóня, шiя якъ у лéбеда, изъ очéй iскри сiплютця, а изъ нóздривъ пóлумъя пáше. Дідъ набъé люльку, и вогню не крéше, — прилóжить тiльки коню до мóрди, такъ вона и запáлитця. А збрúя жъ яка! и у хáна крiмського такоi нема: уся зóлотомъ залiта и обса́жена самоцвiтами. Дідъ не натiшитця конéмъ, глáдить ёго; цмóкае, и на Одáрку не гляне. Скáзано, запорóзька нату́ра: не дáромъ спи́вають: »проми́явъ жiнку на тюти́онъ та люлькú«, а дé бъ то не проми́яють на дóброго коня! Ищé сóнечко височéнько стояло, якъ вони добiгли до Святiхъ Гiръ. Дідъ напоiвъ коня и самъ напивсь, привъязáвъ чóрта за пóвiдь до дéрева, та й каже:

— Подождiть мене, — я на часiнку збiгаю до пустéльника.

— Иди́, та не барiсь, — каже чóртъ, — бо трéба

якъ світу вернутьця у слободу, а тамъ весілля одбудемо та й у Січъ.

— Яке весілля? — пита дідъ.

— А зъ Одаркою жъ! — каже чортъ.

— А щобъ ти не діждавъ!.. подумавъ дідъ, та й пита:

— Де тутъ доро́га до пустелника?

— Иди сією сте́жкою, — каже чортъ, — оце жъ вінъ и прогортавъ її, ходячи сюди по воду.

Пішовъ дідъ усé лісомъ, на високу гору, и вибрався на уступъ; зъ одного бо́ку кру́ча, ажъ глянуть страшно, зъ дрúгого зке́ля стіною піднялась ажъ до хма́ри. Дивитца дідъ: у скелі — двєрі, а надъ двєріма о́бразъ; ввійшовъ — цєрковця, такъ собі невеличка, вісічена у скелі. Тільки перехристівся та вдаривъ поклонъ, ажъ изъ келі виходить пустелникъ старєнький, згорблений, а борода біла якъ молоко, ажъ до колінъ. Дідъ підійшовъ підъ благословєние, а пустельникъ поблагословивъ та й каже:

— Чого се, чоловіче, Богъ зъ нами, такъ одъ тебе чортомъ души́ть?

— Якъ-же-бъ-то й не души́ло, — каже дідъ, — коли цілісінький день іхавъ на чорті, та ще й зъ відьмою.

Дідъ усé розказавъ, якъ бу́ло, и чого приїхавъ.

— Якъ ви, святий о́тче, — каже, — поради не дастє, то вже не знаю, де ёго у гаспеда й шукать того спасєния.

— Во́ля Бо́жа! — каже пустелникъ: — мо́же й тутъ знайде спасєніє, коли щіре бу́де покаяніє. Якъ бачу,

вона хочь и відьма, та мѣнше лиха робила людямъ, якъ ті, що святошъ удзюють. Вона, — каже, — и на путі грішному шукала спасѣння, а другі такъ и зъ йстиного путя збиваютьця.

— Такъ, пан-оченьку, такъ, — перебивъ дідъ: — оцѣ саме и чортъ казавъ!

— Чортъ, — каже пустѣльникъ, — суливъ їй усі прѣлесті міра сѣго; друга бъ и не відьма на сі посули піддалась, а вона не преклонилась.

— Не преклонилась, пан-оче, не преклонилась, — каже дідъ: — оттакъ и чортові одрізала; ажъ носомъ закрутивъ диявольскій сивъ!

— Ну, тепѣрь помóлимось Господу, — каже пустѣльникъ, — то Вінъ милосѣрдний напутить насъ, що трѣба робити.

Пустѣльникъ упавъ на коліна, дідъ собі, и стали молитись. Та й тѣпло жъ молились: тѣмна цѣрковця такъ и освѣтілась, наче хто свѣтло засвѣтивъ. У діда изъ очей ажъ дві слѣзі викотились, якъ дві срібні кулі; ажъ брязнули, ударившись объ кам'яній помість. Помолівшись, устали; отъ пустѣльникъ и каже:

— Ходімо жъ, я покажю тобі печѣру: одведешъ туди небóгу, тамъ вона и бѣде спаса́тьця.

— Бѣдте ласкаві, пан-оче, — каже дідъ — заступітьця за бідну сироту... коли бъ ви побачили, що за молодѣ, та гárне, та нещасливе!.. такъ же кáтержний, авáхемський хвóстикъ!.. та щѣ óть-що.... — почавъ дідъ, та й язикъ прильпѣ къ гортáні.

— Що тамъ ще? спита́въ пусте́льникъ.

— Болячка на се́рці наряди́лась, — ка́же дідъ, ва́жливо зітхну́вши: — закоха́вся я у сю дияво́льську відьму, бода́й їй... неха́й бу́де здоро́ва, — о́тъ-що!

— Бу́ду блага́ти Го́спода, — ка́же пусте́льникъ, — щобъ Ви́нъ милосе́рдний посла́въ їй пока́яніе; а ти і́дь собі зъ Бо́гомъ у Січъ. Побу́дь ще тамъ п'ять лі́тъ на лицарській стра́жі, та й верта́йся до мене. Якъ дасть Богъ, що вона́ спасе́тця, то я васъ и повінча́ю.

— Що́ жъ ми́ні тепе́рь робі́ть изъ чо́ртомъ?—пита́ дідъ.

— А що́ зъ нимъ робі́ть, — ка́же пусте́льникъ: — коли́ годя́щий зъ ёго кінь, і́дь на ёму́ у Січъ.

— Де́ вамъ не годя́щий! — ка́же дідъ: — тако́го коня́ и за сто тала́рівъ не зна́йти: и хода́ до́бра, и на-вза́води не взявъ ёго́ катъ, и підтю́пцемъ; а на пово-ро́тахъ тільки нахили́сь, то вінъ вже й поверта́е. Такъ бою́сь же, щобъ не вті́къ, дияво́лівъ синь.

— Не бійсь, — ка́же пусте́льникъ: — я то́бі дамъ на ёго крі́пость.

Пусте́льникъ пішо́въ у свою́ келію, віні́сь кипари́сний хрестикъ и нади́въ ёго́ на ши́ю дідові.

— Тепе́рь, — ка́же, — вінъ у те́бе, якъ на́ймитъ, якъ крепа́къ: що́ звели́шъ, те й робі́тимо!

Пусте́льникъ прові́въ діда до пече́ри и поблагослови́въ ёго́ на проща́ння.

Верну́вся дідъ до чо́рта, та яко́сь ёму́ и гляну́ть на ёго со́вісно, хочъ у рябка́ очей позича́ть. Та вже жъ

не потурать и чортові, щобъ губіти християнську дүшу. Не що-дня бриднй, не все коту масниця! Тільки доторкнүвся дідъ до чорта, заразъ и почувъ сердешний свою неволю, такъ и затрусивъ и застогнавъ бідолашний.

— Що ти, Кирило, зо мною зробивъ! — озвався чортъ.

— Те, що й ти зъ другими робивъ, — каже дідъ (а самому жаль чорта: добра була душа у покійника). Ловить, — каже, — вовкъ, та якъ и вовка піймають!

Не довго дідъ базікавъ зъ чортомъ, та нічого було гараздъ и казати. Узявъ відьму за рүку, та й повивъ у печеру. Дорогою розказавъ їй, на чому вони погодились зъ пустелникомъ, обнявъ Одарку, кріпко притуливъ до сёрця, ажъ зомліла небога, а тамъ сівъ на чорта и поленүвъ, якъ на крилахъ у Січъ.

VIII.

Уранці дідъ вже бувъ у Кóші. Кому не скаже, що вінъ учора ввечері изъ Святіхъ Гіръ, ніхто віри не йме; та якъ и повірить, щобъ у воднү нічъ перебігти тридцять миль! Чого вже не вироблявъ дідъ на тімъ конію! якъ-бі почули, що вінъ розказувавъ, то бъ сказали, що бреше: за цілісінький тиждень не переслүхали бъ. Разъ, дідъ заспоривъ и въ закладъ пішовъ, що поїде у Бахчисарай и самому крїмському ханові у вічі плюне. И що бъ ви думали? поїхавъ та й плюнувъ, та ще й добре вілаявъ; дідъ знатно лаявсь, — у якогось мо-

скаля вчивсь: «ти», каже, «хане, покійного чорта племінникъ, бусурманський, кателіцький, анахемський, гаспедівъ синъ, триста тобі чортівъ у живіть!» А було, якъ наскочять Січовики на татарську орду, то дідъ такъ и врїжетця у сáму гущину; а коні якъ почують чорта, то вростіть; а дідъ и почне кришитъ татаръ, якъ лóвшину: такъ го́лови и валятця, якъ гру́ші у восені. Чотірі роки дідъ бувъ куріннимъ отáманомъ, а тамъ, якъ прийшла порá, отъ вінъ и ставъ прощатись. Не хотіли були пускáть Січовики, такъ дідъ імъ и каже:

— Зоста́вся бъ, товариші, такъ обіця́вся відмі́ ожени́тись: треба, ба́чите, доде́ржать коза́цького сло́ва.

— Що за зу́хъ нашъ Кири́ло, — смію́тця Запоро́зці: — не побоі́тця и чо́рта позва́ть у дру́жкі.

— Эге́, — ка́же дідъ: — я не побою́сь и на чо́рту поі́хать.

Та сівъ на чо́рта та й чкурну́въ у Святі Го́ри; у во́бідню до́бу и тамъ опини́всь. Діви́тця, ажъ то́го гайвороння́ така́ сі́ла, на́че зъ ці́лого сві́та позлі́та́лись ге́монські тва́рі, та й вкри́ли и го́ри и лі́сь. Скóро побáчивъ і́хъ чортъ, такъ и затрусі́всь и го́лову повісивъ и хві́стъ опуети́въ, почу́въ сво́е лі́хо. Доі́хавши до ті́єї ме́жі, що да́льшъ на чо́рту і́хать не мо́жна, дідъ злізъ та й ка́же:

— Проща́й, чо́рте, не помина́й лі́хомъ; спаси́бі то́бі за ві́рну слúжбу!

Тільки дідъ до́говоривъ се сло́во, такъ кінъ и переки́-

нувсь у птаха. Якъ же закрікає гёмонське гайвороння та здійметця, наче хмара! ажъ сонце закрило! Налетіли на чорта, — дідъ и не схаменувсь, не вспівъ руки підняти — перехриститьця, роззявить рота, щобъ Богосло́ва заспівать, якъ вони вже й пошарпали Трутика на шматочки. Де те въ біса и м'ясо ділось: тільки пір'я полетіло за вітромъ. Жалко дідові чорта, такъ жалко! Такъ теперъ вже не до ёго; друга думка у діда — що́то зъ Одаркою діетця: чи поми́лувавъ її Господь? Тільки переступивъ дідъ черезъ рівчакъ, а зъ-за кущівъ назустрічъ Одарка. У квіткахъ, у стёжкахъ, якъ до вінця. Такъ и кинулась на шию дідові.

— Спасителю мій! — заголосила Одарка: — Господь милосердний поми́лувавъ мене грішну... Тебе жъ тільки й ждала, мій голубе, якъ біліна росиці зъ неба!

Ще краща стала: така біла, та повновіда, очі сяють, якъ зорі середъ темної ночі, зуби блищать, якъ білі голуб'ята на сонці підъ синімъ небомъ. Такъ и тулитця до діда и цілує ёго и милує, и христитця и ёго христить. Дідъ стоить, якъ укопаний, себе не тямить и очамъ своїмъ віри не йме; далі упавъ на коліна, простягъ до гори руки, та крізь слёзи й промовивъ:

— Боже милий, який же ти до насъ милостивий!...

— Ходімъ же швидче до пустелника, — каже Одарка: — вінъ тебе жде зъ самісінького ранку.

Дідъ, взявшись зъ Одаркою за руки, пішли до пустелника. Ввійшли у церковку; дівлятця — вже и на лой стоить посередині, и два вінця лежать на налою, —

не зъ фольги, якъ теперечки повелось, а изъ свіжихъ квітóкъ.

— Здорóвъ бувъ, Кирило, — скрикнувъ пустелникъ, зúздрівши діда: — якъ тебе Бóгъ милувавъ на Запорóжжі?

— Слава Бóгу, пан-óченьку, — каже дідъ, — молитва́ми ва́шими, — та спасі́бі и покійному чо́рту: добре служивъ, дияволівъ синъ.

Дідъ одслуживъ три молéбні: архистратігу Михаілу, Егóрю побідонóсцю и Миколáю чудотво́рцю, а тамъ пустелникъ поставивъ молодіхъ передъ нало́й, та й обкрути́въ.

— Тепе́рь, — каже, — нехай вамъ Господь помагає; бúдте щасливі и довголітні, та не забува́йте, що Богъ милосе́рдний не на те, щобъ гріши́ли, а на те, щобъ ка́ялись у гріха́хъ!

— Та́къ, пан-óченьку, та́къ, — каже дідъ. — Отъ чорті́ такъ не дали́ пока́ятись Тру́тику; розірвали́ бідола́шного на шматкі: тільки пір'я полетіло за вітромъ!...

Якъ ста́ли проща́тись, Ода́рка тричі вклоні́лась пустелникові до землі якъ рідному ба́тькові. И дідъ хотівъ бувъ поклоні́тись, такъ шія́ вія́къ не гвѣтця. У тихъ Січовиківъ в'язи якъ у вóвка; вони́ одно́му тільки Бóгу й кланяю́тця до землі. Отъ дідъ ухопі́въ себе́ обо́ма рука́ми за оселе́дець, та на сі́лу нагну́въ тро́хи сво́ю го́лову.

IX.

Подякувавши добре пустелникові, дідъ зъ молодію жінкою пішовъ якъ Березі. Грошей у ёго було до чорта: повнісінький чєресъ туги набитий дукатами, — такъ що схотівъ, те й зробивъ. Вибравъ вінъ собі гярне місце надъ річкою, де тепєречки панський садъ, и поставивъ важну хату на дві половіни. Накупивъ собі волівъ, овецъ, коней, и заживъ собі зъ Одаркою. Одарка дуже була щаслива за дідомъ, — діждала сїна ожєніть, діждала и внўка, и вмєрла зъ дєброю славою.

Отъ вамъ и кінєць. Вибачайте, коли не до смакў; розказувавъ, що чувъ одъ діда: коли вінъ брєхавъ, то й я брєшў.

— А що сталось, — спитала хазяйка, продираючи очі; бо поки старий розказувавъ, вона то спала, то прокинєтця и зновъ слўха, — що сталось зъ тимъ хвостикомъ?

— Э... поминайте якъ звали той хвостикъ: одчитали зъ корінемъ. Дідъ якъ вже ни доглядався, такъ и місця того не знайшовъ, де вінъ рісь.

— Тó-то жь!... Атó якось чўдно, маторі ёго на-лихо: жінка та зъ хвостикомъ?

Хазяйка глянула на мене, мовъ хотіла довідатись, чи воно не чўдно й міні.

Подякувавши дідові за ёго гярне оповідання, ми по-

лягали спати, а на другий день уранці зновъ зібрались, ще побалакали трішки и розїхались на віки вічні.

Щобъ не розвіялось по світу те, якъ кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списавъ ёго для моїхъ земляківъ. Наша чудова українська врода, нагрітая гарячимъ полуденнимъ сѣнцемъ, навива на думи насіння поезїи та чаръ. Якъ пшениця зріє на ниві и складаєтця у копи и скирті, такъ и вонó, те насіння, запавши у серце й думку, зріє словеснимъ ко́лосомъ, складаєтця у народні оповідання й легенди.

МЕЖИГОРСЬКИЙ ДІДЬ.

МЕЖИГОРСЬКИЙ ДІДЪ.

(Оповідання бабусі.)

Я ще була дівчиною, якъ ходивъ до насъ изъ Межигорья якийсь здоровенний дідъ — пасішникъ, чи що. Такий якийсь чудний бувъ, — зовсімъ и на пасішника не походивъ. Батько казавъ, що вінъ літъ п'ятдесятъ бувъ січовикомъ, бився зъ Ордою, та вже якъ сestarився, — приїхавъ на байдаку зъ кошовимъ у Межигорья и зробивъ у ченцівъ пасішникомъ. Отожъ було, якъ обрид-не йому сидіть изъ ченцями, то й приїде до батька, та й балакають собі у-двохъ, споминаючи старовину; бо й батькові доставалося на своїмъ віку бувати у бувальцяхъ. Було, якъ зачнуть объ війні розмовляти, то дідуганъ заразъ и въ-бóки беретця и вусъ крутить, и чóрта згадує... їй же Бóгу правда! Пóки ще не вип'є, то було и многі літа співа и бáтьку, и мáтері, и міні, апóстола чита, — а гóлосъ такий у ёго бувъ, якъ зъ бóчки, ажъ вікна джирчять, ажъ глина зъ стéлі сиплетця. Якъ же випивъ чáрку, дрúгу, — то вже гóді зъ

писання, заразъ почне пісні співать, баляси точить, та такé вигадувать, хочъ зъ хати тікай; було, й мене зачіпа... ій же Бóгу правда! Така вже, бачите, запорóзька нату́ра: ни літа іі не вівітрать, ни підъ сівимъ гóлосомъ не схова́етця. И мо́лився вінъ я́кось чу́дно, не такъ, якъ ченці, а мо́вчки, — поклóнівъ не кладé, — а чо́тківъ було ёму́ ченці й не наста́чатця: ура́нці пода́рують, а вв́ечері вже не пита́й, — загу́бівъ.

Разъ міні довелóсь и бачить, якъ вінъ мо́лився. Прийшо́въ до насъ та й забала́кався до пізнёго в́ечора, — а тутъ икъ но́чі насúнули хма́ри, бруго́мъ зама́залось, — а тамъ якъ ушкварить дощъ якъ зъ відра; зроби́лось, ненáче горобі́на нічъ. Огъ ба́тько и уговоривъ ді́да переночувать у насъ, бо до па́сіки було версто́въ п'ять. »Ори́сю«, ка́же міні ба́тько: »постели́ панотце́ві у світли́ці.« (Була́ у насъ черезъ сіни світли́чка). Узяла́ пері́ну, подушкі́ и пішла́; стелю́, — а тутъ и черне́ць увійшо́въ. Тільки ввійшо́въ, та́къ и хря́пнувсь на вко́лішки; якъ уда́рить себе́ въ гру́ди, та́къ ру́ки й за́кля́вли въ ёго на́вхрестъ; якъ гляне на ико́ну, ажъ о́чі, що вже одъ ста́рісті позапа́дали, ви́котились и забли́щали, — ажъ побілі́въ, якъ кре́йда! Якъ глянула́ я на ді́да, то міні здалóсь — не то́ Госпо́дь — и стіна́ почу́ла ёго мо́літву!... Ажъ гру́ди міні заложі́ло, — сама́ не знаю́, якъ и я опині́лась на колі́няхъ, и подумала́ собі мо́вчки: »Госпо́ди, поми́луй и мене́ гришну!« Не до́вго й мо́ливсь: уста́въ, — тутъ тільки догледі́всь, що́ я у світли́ці. »А що́ ти«, ка́же, »тутъ рóбишъ?« А

я ёму кажú: «Стелю вамъ постéлю». А вінъ менé цмокъ— и поцілувавъ... Заразъ изъ нéба, мовъ съ пéчи: «Не хай же», каже, «тобі за сé приснітця гáрний козакъ».

Такъ отто́й, кажú, дідъ и співавъ и компонувавъ піснi й думки. Разъ у неділю, після обідъ, вийшовъ у садокъ и каже міні:

— Хóчешъ, Орисю, я тебе навчú пісень и думокъ?

— Навчiть, панóче, — кажú: — я дúже люблю и піснi и думки.

А я змóлоду дúже була гóстра: було на вóлицi, на вечорніцяхъ, у дóсвітки, въ колядцi, на йгрищахъ, ніхтó якъ я пéредъ вела. Безъ мéне не знáли, якъ и за що взя́тьця, якъ и пісню завести. Було якъ мáти не пúститъ менé на вечорніцi, то й парубкi поросхóдятьця; а стáнемо грáтьця въ хрещика, абó въ гусей, то ні одiнъ-парубокъ, зо всéго селá, не доженé менé: така була прудкá... iй же то Бóгу правда! А парубкi якi були!.. не тепéрiшнiмъ рiвня! Якi тепéрь парубкi? оскúбленi горобцi передъ тiми!.. кá-зна нá що попере́вóдились.... Тi, було, зiйдутця на вечорніцi въ кармазинахъ, у висóкихъ снушéвихъ шапка́хъ, та якъ стáнуть баляндрасить, то й мёртвий би розреготáвся, iй же Бóгу правда!... А було якъ понахóдять зъ Киiва вартовi козакi, то такiй гармiдеръ пiдiймуть, — хочъ тiкáй изъ селá! Нáшимъ парубкáмъ пiки порозбивáють, оселéдцi пообривáють, всi вечорніцi розженúть.... Та iй нáшому брату доставáлось: пiймають було дiвчину— а вже одъ нихъ не втiчешъ, и менé ловiли, — обстú-

плють та й не пускають. »Се«, кажуть, »відьма: ми її бачили на Лісій Горі!« Божися, заприсягаєся, так не ймуть віри: »треба,« кажуть, »подивітьця, чи нема у неї хвостика!« И вже, кажуть, не втечеш одъ нихъ и не сховаєся, хочъ пущі такі кругомъ села були, що не продерєся, палеця не просунешъ. Теперички и не вгадаєшъ, де той и лїсь бувъ; тоді трава вища була, якъ теперъ дєрево... їй же Бóгу правда! Косарі, було, косять, то ажъ коси ламають, а теперички щó? и въ колїно тієї трави не бóде....

Ну, такъ бачите... щó жъ я такє розказувала?... Отъ їй-же Бóгу забóла... Якъ згадаєшъ молоді лїта, то здаєтця и не вернóлась би назáдъ, — тамъ би зъ думкою й остáлась!... Эгє, про думки, про ченця... »Хóчешъ«, каже, »я тебе навчó піснѣмъ и думкамъ? Якъ я вмру, то вони ще съ тобóю поживóть який часъ.« Отъ я й вивчилась, и старшу дочкó навчила, такъ шкода жъ: дочка моя вмєрла, а зъ нею и піснї, и думки. Та ще якъ небога и вмєрла: наглою смєртю, глинїще завалилось, та й її придавило.... Після сєбе остáвила двое дїточокъ: хлопчика и дївчину, маниóсенькихъ, ще такъ, тїльни що одъ землі піднялись. Та й сїротамъ не давъ Богъ таланó: унóка оддали въ нєкрути и погна́ли підъ Тóрна, та тамъ дєсь у шпиталї и вмєръ, а унóчка... Опья́ть забрєхáлась!... щó бо я розказувала?... їй же Бóгу забóла!... Эгє, навчївъ мене чернєчий дїдъ піснѣмъ и думкамъ, и які жъ гáрні були ті піснї и думки! такъ до сєрця й прикипили. Де бъ не була, кудї бъ

не пішла, а вони зо мною, якъ курчата за квóчкою. Засну, такъ и въ сонъ мій залітають, якъ ті бжілки, що гудуть въ вітяхъ ліпи, якъ вкриетця вона пахучимъ цвітомъ; а теперечки усé забула, усé розвіялось, якъ та роса, що ніхто й не знае, куді вона ховаєтця. Одну тільки думку ще й пам'ятую, та й ту забуду, коли Господь протягне віку. Та й не довго жъ міні вже и дихать на сімъ світі: зовсімъ старá стала, и но́ги не де ржуть, и не дочуваю, и не добачаю, а часомъ такъ гру́ди заложить, що й го́лосу не одведу.... Сю зіму трóхи була но замерзла, біля самісінькихъ дверей. Піднялась страшéнна куртовіна, а я й вийшла зъ хати; тільки переступила порігъ, а мене якъ підхóпить вітеръ— та въ сугорбъ; силкуюсь устать; а мене такъ и вáлить, такъ снігомъ и заміта; кричу, такъ щó зъ мого́ крику, коли вітеръ на дéсять голосівъ и реве, й вие, и скіг-глить и гоготить!.. Та вже дівчата, спасібі імъ, догледілись, що мене нема, вийшли, вігребли зъ сугорба та й внеслі у хату; трóхи не одубіла... ій же Бо́гу правда!

Що жъ я розказувала?... оп'я́ть забула... Що за напáсть така!... Почну́, почну́, та й тée... и зіб'юсь зъ пантелику... Чи пакъ, про думку... Кажу́ жъ вамъ, що одну́ тільки и пам'ятую. Дідъ міні казавъ, що скомпонувавъ її, якъ ще бувъ молодімъ и остáвся після бáтька та мáтері крúглимъ сиротóю. Отъ слухайте, поки ще не забула:

Схиливши гблову козакъ,
На распутті стоявъ,
Зъ своїмъ сёрцемъ неборакъ

Таку думку гадавъ:

»Одинъ, якъ билина въ полі,
Чахну, загубаю,
Не по своїй волі
Талану шукаю.

Нема нені, нема тата,

Нема сестри, нема брата,

Нема жінки,

Нема тітки,

Нема волі,

Нема долі....

Моя жъ хати́на —

Въ сирій землі домовина!»

А сёрце ёму въ одвіть

Такий дає привіть.

»Не журіся, коза́че,

Забудь своё горе,

Оглянься, небора́че,

На білий світь-мо́ре!

Твоя ма́ти—твоя во́ля,

Ба́тько твій —

Степъ сивий.

Сестра́ твоя — твоя до́ля;

Брати́ твої — два писто́ля!

Го́стра ша́бля — твоя жінка,

Яничарка — твоя тітка,

А хати́на —

Світь безъ ті́на,

Коза́цька пері́на!»

Ма́ти-во́ля тебе зна́рядить,

Ба́тько-степъ тебе на́править,

Сестра́-до́ля не поки́не,

Ша́бля-ті́тка не загі́не,

Брати́-писто́лі оборо́нять,

Яничарка врагі́въ одго́нить.

Иди жъ, козакъ, свѣтъ за очима.
Неси свою смерть за плечима.
Не бойсь смерти: поки живѣшь —
 И нема,
 А якъ умрѣшь —
 Тебѣ чортъ-ма!^a

Ото вамъ и думочка. — И ті гарні були, такъ забула жъ... їй же Бóгу забула!... Старá вже стала, порá бъ и кiсточкамъ на вiчний покой.... А здаётця, б́уцимъ ще и не д́уже старá. Аджéжъ Кротiха старiша одъ мéне: я була ще дiвчинкою, а въ неi вже було трóе дiточóкъ, а и дóсi, що-рóку, хóдить на Пречiсту у Кiвiвъ пiшки.... А та — якъ ii?... Д́удвичиха... такъ ся далéко ще старiша одъ Кротiхи, а ще д́ержить ii Господь на сiмъ свiтi. У той рiкъ, якъ я вихóдила замiжъ, вона оженила сiна зъ дочкою того... якъ ёго?... що живъ въ тiмъ селi, на горi, проти того, що млинъ збудувавъ... вiнъ же ще чумакувавъ.... Нi, збрехáла!... Щó я кажú!... Не вiнъ чумакувавъ, а той... якъ ёго?... що бiля монастиря пáсiка.... На умi вертiтця, такъ не згадаю жъ... ищé жъ бiля ёго хати и верба ростé... та вi!... Оттáкъ збрешi!... Не верба — а колóдязь... ёго жъ усi знають.... Га?... не ч́ую... кахи-кахи-кахи... охъ, лiшечко! грúди заложило... кахи-кахи, кахи-кахи-кахи!

НЕ ВЪ ДОБРИЙ ЧАСЪ.

HE B.P. DOBRYNIN PACEP.

НЕ ВЪ ДОБРИЙ ЧАСЪ.

Менé ще малéнькимъ узяли́ у двіръ; то по́ки бувъ хлопъяткомъ, весéле бу́ло мiнi життя́: пáни годувáла бубликами, а зъ паничémъ бу́ло цілісiнький день грае́мось: по клúняхъ деремо́ горобцiвъ, у мъячá побивáемось; я тiкаю, а паничъ улучá; дé-коли такъ учiститъ, що ажъ підскóчишь; та и въ кóней бу́ло якъ стáнемо бiгать, то здóрово лупiвъ менé по жи́жкахъ пúгою. Паничъ, спасiбi ёму́, дúже менé любiвъ и жáлувавъ!... Якъ же підросли́, то паничá одвезли́ у шко́лу, а менé віддали́ у столя́рі. Бу́въ я и въ ткача́хъ, та й тамъ не до́вго насiдiвсь; така́ морóка зъ тiми нитка́ми: до якоi ни доторкне́ся, такъ вона́ бiсова волосiнь и ввiрвeтця! Тiльки бу́ло й оддiшешъ трóхи, якъ підешъ кóней почи́ститъ. Не зна́ли вже, куди́ менé пхнуть, а кóнюхи, спасiбi iмъ, и ста́ли проха́ть, щобъ віддали́ менé на коню́шню; такъ отто́ панъ и пита́:

— Дани́лка, чи ма́ешъ охóту кóней чи́ститъ?

— Якъ, — кажú, — не máти! усякий чоловікъ має охóту кóней чістити!...

— Брешешъ, — каже панъ, — я перший не маю охóти кóней чістити.

Мóже вінъ шуткувавъ, бо якъ на мене, то цілісінький би день чістивъ кóней. Було, нікому не дамъ и одно́го коня вичистити, самъ усіхъ віскребу; а конюхи, спасібі імъ, ніколи за се на мене не сёрдились. Хотіли були, щобъ я за хварейтора їздивъ, такъ разъ, якъ повезлі паню до цёркви, кучіръ Дмитро и гукну́въ: «держі у праву рúку», а я я́кось поверну́въ у ліву, та й переверну́ли брйчку и дúже такі забіли паню.... Такъ зъ то́го ча́су тільки вже кóней чістивъ, ажъ по́ки не верну́вся зъ шко́ли панйчъ и не довелóсь міні везти ёго у Кйівъ. Разъ прийшо́въ вінъ на конюшню та й ка́же:

— Чи не хочешъ, Дани́лка, їхати у Кйівъ?

— Чомъ не хотіть! — кажú.

А мой тітка Горшйна ходіла у Кйівъ, то було якъ почне́ розка́зувати про ті цёркви зóлотомъ вкриті, про печери, про Дніпро́, що ненáче мо́ре розли́лося, то зда́еця и кóней би покину́въ та помандрува́въ у Кйівъ. Пошіли міні світку, дали й нові чо́боти и ша́пву, и звеліли нала́годити возо́къ и на́ру кóней. Налáгодивъ я возо́къ, та й дúмаю собі: чи ще й втра́пимо у той Кйівъ, бо якъ живу́ на світі, ніколи міні не до́дилось виїзди́ти изъ Савинець.

Якъ уже́ зібра́лись їхати, тро́хи були мене́ не зоста́-

вили. Прийшовъ до пана прикащикъ Свирідъ Хрѳоловичъ, та й каже:

— Чи не Данилку посилаєте зъ паничѳемъ?

— Данилку, — одказуе панъ, — а щѳ?

— Та вінъ, — каже, — де-небудь перевѳрне панича, у ѳго й коней покрадуть; та щѳ коней! — шапку зъ голови вкрадуть, и въ буцегарню запрутъ, та ще й винарють; хіба жъ ви незнаєте, — каже, — щѳ вінъ на віки дурний?...

Я слухаю та мовчу, а панъ менѳ й питає:

— Чи справдѳ ти такий дурний, якъ Свирідъ Хрѳоловичъ каже?

— Не знаю, — кажу, — тѳльки жъ и зъ тѳго не будешъ розумнимъ, щѳ у Свирѳда Хрѳоловича дуже багачко тѳго розуму.

— Бачишъ, — каже панъ, — не взявъ ѳго кать; нехай же побачить свѳту, то вінъ ще порозумнѳшає!

Ну, не бѳсового жъ тобѳ сѳна й синъ, дѳявольский прикащикъ!.. Який ѳму гаснедь надавъ оцѳ казати!... Якъ-би мѳвчало чѳртѳове опудало, то ничѳгѳсѳвко бъ и не було; бодай ѳму оттакъ напрорѳчили наглу смерть, якъ вінъ мѳні, не въ добрий часъ, напрорѳчивъ усѳте лихо!...

Не одѳхали ми одъ Савинець и пѳятѳ верствѳвъ, якъ Богъ ѳго зна — відъ чѳго, звернулі конѳ зъ дорѳги, та ка-зна кудѳ й завезлі. Мѳже паничъ и спавъ, а я — такъ вѳ, хочъ заприсягтѳ: сижу собі та думаю, якѳ то тамъ у Кѳйвѳ церквѳ та печѳри; коли

разомъ беркиць, такъ и бебѣхнулись у ривчакъ. Підняли возокъ, паничъ росѣрдився, гріма, щобъ на дорóгу виїздівъ; дивлюсь, ажъ нема тієї й дорóги: кругомъ степъ та ривчакі. Довгенько такі попоїздили, ще разъ перевернүлись, поки натрапили на шляхъ, и приїхали у превелике селó. Тільки одпрігъ я коней, а паничъ и гукнүвъ:

— Піді лишень, Данилка, на базаръ та купи до чаю бубликівъ. Та гледі, не заблудісь; ось бачъ, — каже, — у нашому трахтірю нові ворóта підъ повіткою....

— Бачу, — кажү, та й пішовъ.

Ну, та й базаръ же у тому селі! такий майданъ—зъ наші Савиньці и весь вкритий народомъ; чого тамъ не було: и скотіни, и старцівъ, ще й кацапъ зъ богами росташувався. Купівъ я в'язку бубликівъ, причепівъ до пояса та й пішовъ у трахтірь; коли зиркъ, — ажъ ведуть ведмідівъ, люде кругомъ обступили, дивлятьця; и я дивлюсь, та такъ задивівся, що й забүвъ, де нашъ трахтірь. Ставъ згадувать—міні й здалось, що моя вүличка пішла у праву рүку; отъ я и потягъ, — йшовъ, ишовъ, та й зъ селá вийшовъ. Вернүвся, пішовъ другою вүличкою, здаётця—отъ-отъ недалечко, та й зновъ на базарі опенівсь. Тимъ-то, дүмаю, багачько й люду того на сімъ базарі, що хто бъ куди не йшовъ, то такъ ёго и виведе на майданъ. Зновъ потягъ, усé селó обійшовъ, одинъ будінокъ неначе зовсімъ нашъ — и ворóта такі жъ підъ повіткою, такъ біля воріть же

стоїть візъ, а біля нашихъ того дїавольского вóза не було. Оттакъ водїло трóхи не до вéчора: то вїйду зъ селá, то зновъ на базáрі опенїюсь; та вже зъ паничémъ стрівся.

— Щó ти тутъ рóбишъ? — питає. — Я вже думавъ, що тебе чортї вхопили!

— Може бъ, — кажý, — и вхопили, коли бъ не пришли вїрятувать! Анахемська, — кажý, — марá водїла!

— Се тебе, — каже паничъ, — дурна́ тво́я голова водїла! Та ще яко́ю проявою по мїстéчку хóдишъ: де тво́я ша́пка?

— Якъ, де? — кажý, — на голови!

— А подивїсь.

За ша́пку, — чортъ-ма́, тїльки чубъ и на́лапавъ....
Щó за бїсь, думáю!

— А бубликівъ купівъ? — спита́въ паничъ.

— Купівъ, — кажý.

— Де жъ вони?

— Ось, — кажý.

Колї зиркъ, ажъ тїльки одїнь мутузóкъ телїпа́еца біля по́яса. Ма́буть, якъ задивївся на ведмедівъ, бїсові циганчáта (а тамъ їхъ до-чóрта вéшталось) и бублики обтронцили и ша́пку зняли. Дойшли до на́шого трахті́рю, дивлюсь, — ажъ се той сáмий будїнокъ, де візъ стоїть! И поста́вила жъ ёго нечїста ма́ти, щобъ чортя́ка поста́вила її до горї нога́ми!...

Купівъ мїні паничъ ша́пку, та не знаю вже, на яку го́лову її поши́то, — вели́ка-превели́ка: тїльки трюх-

не, то вона, бісова тварюка, такъ тобі й хуркне ажъ до самісінького рота; мороба міні була зъ нею! Ну, такъ ото поки менé волило, и коні одпочіли; запригъ и поіхали, и поіхали вже по стовбовому шляху, рівчакáми пообкóпуваному, щобъ часомъ, якъ зрёрнуть коні зъ дорóги, не кá-зна де перекидáтьця та шукáть того шляху. Мáбуть, щось розумне вiгадало!... Ще разъ переночувáли, та й поіхали вже по камъяному шляху. Якъ їмъ не обрiдло ёго й робiть! понабiвано камiння дрiбно-дрiбно, ненáче горóхомъ вiслано.

Сóнечко вже височéнько стояло, якъ ми доіхали до слобiдки, що на сiмъ бóці Днiпрá, прóти сáмого Кiiвa. Мiй Бóже мiлий!.. незнаешъ, на щó й дивiтьця, чи на Днiпрó, чи на Кiiвъ!... По всiй горi, та й горá не абi-яка, такъ и вiприщило церквáми; а дзвiниця ажъ до самісінького неба, не знаю вже, хто й збудувавъ її такú висóку.

Було се у сáме половóддя, якъ Днiпрó розлiвeся верстiвъ на вiсiмъ завшiршки. Коли такé й мóре, то велике!... (Люде кáжуть, що мóре вiдъ того такé велике, що скотiна не пъе зъ ёго водi.) Не дúже й гáялись, зáразъ поставили возóкъ зъ кiньми на порóмъ, и вiдчáлили. Довгéнько такi тягнули лоцманi порóмъ побiля бéрега, та бáчать, що въ-подóвшъ Днiпрá нiякъ не перепливúть, отъ вони за вéсла, та й перехопiлись на той бiкъ. Ну, та й горá жъ у тому Кiiвi, насiлу звезлi сердéшнi конi, ажъ засáпались.... Вже якъ вiбичувались на рiвне, такъ трóшки оддiхали и побiгли пiдтюц-

цемъ. Тільки збіхали на місто́къ, що йде підъ башту, а москаль и гукá:

— Ей ти, хахóль, ідь ша́гомъ!

Тягну́ за віжки, тпру́каю, —нічо́го не вдію: якъ нашо́-ва́въ ко́ней, и забúвъ позагнúздувать; а москаль знай грíма:

— Ша́гомъ, кажú тобі!

— Тпру́кніть, — кажú, — господá слúжба, мо́же вони́ васъ послúхають; ба́чите, не позагнúздувані ко́ні!

А москаль менé па́лицею, па́лицею!

— Нузда́й, — ка́же, — безмо́зкий хахóль, нузда́й!

Ге́монська ша́нка насúнулась на óчі, нічо́гисінько не ба́чу, а москаль такъ и тро́щить па́лицею!... Та вже пани́чъ, спасі́бі ёму́, оборо́нівъ. Тільки ви́хопились зпідъ башти, я й підня́въ ша́вку... Ба́течки!.. якъ гляну́въ, ажъ затрусі́вся: такъ міні́ й блисону́ла у ві́чі пече́рська ла́вра, вся въ зо́лоті ажъ сяе; здало́сь міні́, венáче на не́бі її побáчивъ. Ту́течки недалéчко відъ не́ї й на кваті́рі ста́ли.

На дру́гий день, на Миколáя, пішли́ ми зъ пани́чемъ у ла́вру. Ну, та й до-бiса жъ тамъ тихъ чортівъ! вуді́ни глянь, скрізь по му́рахъ намалёвані; мо́же и въ само́му пе́клі нема́ їхъ сті́льки!.. Усе́ ска́лятьця до угóдниківъ, а ті́ імъ ду́лі показу́ють. Якъ задзвоні́ли у всі дзвóни (та й здо́рово жъ гуду́ть, здаётця й ти зъ ні́ми гуде́шь), ста́ли миря́ни надхо́дять, дивлю́сь — идúть пани́ зъ кiти́цями, а плéчі венáче со́няшниками понакрі́вані.

— Що́ се за лю́де? — пита́ю пани́ча.

— Се, — каже, — генерали.

— Що жъ вонó такé — генерали?

— Найстáрші, — каже.

У-пéрше побáчивъ тихъ генерáлівъ, бодáй не довелось у-дрúге їхъ и бáчить!... Достáлось мiнi одъ нихъ на горiхи, и тепéрички вонi мiнi ще свyтьця!.. Довгéнько такi ми простóяли на бáбиньцю; паничъ усé поглядуе на панночóкъ, а мiнi такъ и кортiть у цéрковъ; дáли, якъ пройшло чимáло такi наро́ду, и ми увiйшли. Бáтечки!.. Якъ глянóувъ я, щó тамъ дiетця, то й себе забóувъ: и на канастáси свyтi, и скрiзь по стiнахъ свyтi, одъ нiзу, ажъ до самiсiнького вéрху... Несчóувсь, якъ и до царськи́хъ вратъ дойшóвъ: идú собі та все шукаю, дé тi печéри. Коли́ тiльки щó намиривсь перекрестiтьця, а менé хтось за рúку хапъ! озирнóувсь — ажъ генерáль, увéсь у сiнёму и бiлi сóняшники на плéчахъ; дивлюсь—ще генерáль, за дрúгу рúку хапá, та й повелi зъ цéркви.

— Бúдте лáсковi, — кажú, — вiвeдiть лишéнь до мéне и мого паничá, бо я зъ нимъ рáзомъ прийшóвъ.

— А хто твiй паничъ? — спитáли.

— Якiвъ Олексáндровичъ, — кажú.

Оттáкъ розмовляю зъ нiми, та й вiйшли на бáбинецъ; коли́ рáзомъ якъ затóпить менé по потiлицi! Не звiаю вже, якъ и головá моя вдéржалась на плéчахъ; озирнóувсь, ажъ то трéтiй генерáль, тежъ у сiнёму; такъ я вiдъ ёго дрáла, одбiгъ зъ пiвгóнiвъ та й ставъ. Стою собі та й дúмаю: щó бъ вiнъ такé сказáвъ, якъ-би́

ёго спитать, за що мене вдаривъ?... Не звáю вже, що бъ вінъ такé вiгадавъ!... Якъ скiнчилась служба, почали миряне виходить изъ цёркви, когó не спитаю:

— Чи не бáчили могó паничá? —

Усi мовчáть, ненáче у нихъ пóвень ротъ водi; вiтрищитця тiльки на тебе, та й идé дальшъ, бiцiмъ не ёго й питають; чи вони дiрвi, чи iмъ позакладáло?... Коли чiю, хтось гукá: « Данилка, Данилка! » Озирнiвсь, ажъ паничъ.

— Чомъ тебе, — пита, — не булó вь цёрквi?

— Э, чомъ; сiний генерáль, — кажi, — такóго давъ мiнi потiлишника, що й дóсi слiхаю чмелiвъ!

— Ти бъ, — кáже, — ще у вiвтáрь залiзъ!

— Та я, — кажi, — шукавъ печери....

— Печери не вь цёрквi, — кáже, — а пiдъ землею; зáвтра туди пiдемо; тiльки гляди, не отставай, атó якъ заблудисся, то вже звiдтиля й не вийдешъ.

— Се, — кажi, — й тiтка Горпина мiнi казала.

Такъ отто на другий день и пiшли ми у тi печери; обiйшли по-за мiромъ, де чортi намалёванi, та й стали сходить по схiдцяхъ. Нарóду сiла, ледви продересся, такъ я держусь за паничá, якъ слiпий за поводитаря. Уходимо у цёрковъ, ажъ дивлюсь — стоить бiля дверей сiний генерáль; отъ, дiмаю, вдарить або прожене, — та щобъ ёго якъ-небудь умiлостивить, вклонiвся ёму, та й кажi:

— Бувайте здоровi, господá служба, зъ понедiлкомъ!

Та зъ ляку й випустивъ паничѣву по́лу; туди, сюди, хіпъ-хіпъ, и захопивсь за чужу́, — думавъ що паничѣва; тільки смикну́въ, а той менѣ за рѹку.

— Калавѹръ, — репетѹе, — злодія пійма́въ!

— Та се я, — кажѹ, — Дани́лка зъ Са́винець....

— Бре́шешъ, — ка́же, — ти хоті́въ хѹстку зъ кишѣні вітягти!...

— Тю на твогó ба́тька! — кажѹ, — я й не знавъ, що въ те́бе й хѹстка е въ кишѣні!

А тутъ де не взявсь синій генѣралъ, — імъ, ба́чъ, до всѣго е діло, — хавъ менѣ за ко́міръ, та й віві́въ на двіръ, де моска́ль стоіть зъ па́лицею.

— Озьмі́, — ка́же, — та одведі́ ёгó у часть.

Узя́въ менѣ моска́ль за рука́въ та й пові́въ. Я ёму́ кажѹ, щобъ вінъ менѣ пусті́въ до панича́, а моска́ль менѣ штовха́, та й віві́въ за око́пи.

— Пусті́ть, — кажѹ, — я не хо́чу зъ ва́ми гуля́ть...

Не пуска́ дѣво́льскій синъ, ще й ляпаса давъ. Що́ тутъ на світі робі́ть?... Уті́къ не вті́къ, дѹмаю, а побі́гти мо́жна; а я дѹже прудкі́й; — рванѹ́всь та навті́кача́, біжу́, а тутъ ривча́къ; я плигъ, а ге́монська ша́пка ажъ до самісінького ро́та такъ міні́ й наскóчила, не на́че арка́номъ менѣ накі́нуло; по́ки зтя́гъ—и моска́ль нагна́въ; — за чубъ, та такъ и въ буцегарню приві́въ.

— Озьмі́ть, — ка́же, — рѣштáнта, та пильну́йте, бо вінъ вті́качка.

Увели́ менѣ въ буцегарню; дивлю́сь — три москалі́ въ дѹрня гра́ють, и наро́ду чимáло такі́ зібралось; де-

які въ хаті сидять, а другі изъ-за риштовання хижо дівлятця, неначе вовкі изъ-за тенеть. Сижу й я; вже бъ и обідати порá, їсти хочетця, ажъ шкура на тобі тріщить, такъ не выпускають и нічогісінько міні не кажутъ. Та й досáдно жъ стáло, матері їхъ бісь! Здаётця, оттакъ би узявъ та й перевернувъ діявольску буцегарню!

— А щó, — спитавъ, — чи довго міні тутички сидить?

— Поки не віпустять, — одказують москалі.

— А коли жъ віпустять? — питаю.

— Тоді, якъ віпустять, — кажутъ, а сáми регóчутьця.

Бачъ, Проди, ще й кепкують!

— Постривáйте, — кажу, — я на васъ паничєві по-жалюсь!

*А вони регóчутця, ажъ за животі хапаютьця. Досáдно міні стáло.

— Не смійтеся, — кажу, — якъ росєрдите мене, то я вамъ и вікна повибивáю!

— По прóбуї, — кажутъ, — то ми тебе зв'яжемо и підъ нáри кінемо!

Ще справді, думаю собі, зв'яжуть: я одінъ, а їхъ до-чóрта. Нічого робить, терпі Данило. Однакъ знайшовся добрий чоловікъ, одвívъ мене въ кутóкъ та й каже:

— Мовчі, чоловіче; тутечки сілою нічóго не вдієшъ, а подожді старшóго.

Ставь мене роспітувать, відкіля я и за що посадили. Розказавъ ёму усё, якъ діявольский прикащикъ, не въ добрий часъ, напорочивъ міні сидить въ буцегарні, отъ — кажú — мене й посадили.

— Ну сількісь, — каже, — я тебе навчú, що робить, щобъ швідче впустили.

— Навчить, бúдте ласкові, — кажú, — я за васъ Бóгу помолюсь!

— Якъ прійде, — каже, — старший та спита, чи тутечки двірникъ грапа Кишкévича, то ти й обізвись, отъ тебе заразъ и впустять.

Давъ міні, спасібі ёму, й шматокъ хліба. На другий день, тільки що прокінулись, москаль и тика міні у рúки митлú.

— Вімети, — каже, — рештаньську.

— Щобъ томú рúки повідсихали, — кажú, — хто й местíme вашу буцегарню! нехай вона вамъ на радість завалитьця!

— Меті, кажуть тобі, — гукнуvъ москаль; — у насъ такий звичай, щобъ рештанти мелі.

— Наплювать міні, — кажú, — на ваші звичаї!

А тутъ той чоловікъ, що мене навчавъ, и каже:

— Ке лишень митлú, я вімету.

— Ну, тривай же, мугірь, — каже москаль, отдаvючи чоловікові митлú, — хібá Господь не приведе, а вже бъ ми тебе знáтно прохворостіли!...

— И бáтько вашъ лісий, — кажú, — не джде сёго!...

Коли тутъ двѣрі рипъ, — лізе якáсь товста́ та червона́ піка, а о́чі зелéні якъ пляшка, такъ и блищáть. Москалі повипина́лись, рeштáнти поветавáли, и я устáвъ, — зáразъ догада́вся, шо се ма́буть старшій.

— Тўтечки, — спита́въ, — двірникъ гра́па Кишкévича?

— Тўтечки, — кажу́.

— Ти? — ка́же, вітріщивши́сь на мéне.

— Эгé, — кажу́.

— Ході́ жъ сюді́, — ка́же, — коли́ ти.

Перейшли́ черезъ сiни́ у увійшли́ въ дру́гу хáту. Дивлю́сь, сто́ять чоло́віка зъ шість москалiвъ, посерéдині́ на помiстy прóсланe рядéнце, а деркачiвъ — рiзoкъ — и на два вóзи не забeрeшь.

— Ляговiсь, — ка́же мiнí старшій, показуючи́ на рядéнце.

— За ві́що? — кажу́.

— Не зна́ешъ? — ка́же, — за те, що́ не слўхаeшь эконóма.

— Якóго эконóма?.. перeхрестiтьця! — кажу́, — у насъ у Сáвиньцяхъ и не чу́ли про тóго эконóма; тiльки́ й e оттóй дiявольскій прикащикъ, що́ запротóривъ мeнe у вáмy гáспeдськy буцегáрню.

— Э, такъ ти ще, — ка́же, — супротивля́тьця и одбрiхуватьця?...

— Та вiнъ, вáше блáгорóдiе, — ка́же той москаль, що́ невóливъ мeнe мeстi, — хотiвъ ще втiктi!..

— И вiкна намирáвся повибивáть! — ка́же дру́гий.

Далі всі загомовили:

— Грубіянствувавъ, не слухався!

— Ляговісь, ляговісь, — гримнувъ старший, —
оть я тебе, сякий, такий!

— И батько твій лісний, — кажú, — не діжде сё-
го, щобъ я лігъ!...

Якъ затупотить же та закричитьъ:

— Берить ёго, кладить!

Вхопили мене, биркиць такъ якъ жабу на ряденці,
и расплатали... Я кричú: »хто въ Бóга віруе, ратуйт-
те!« а вони зъ обóхъ бóківъ шмагають. Вже я й про-
сівся й молився, такъ тільки й чúешъ: »перемівить
деркачі,« та »дúжче бийте!« Якъ ёго на світі дúжче
й бить!.. Хочъ сто чортівъ приведи, та й ті бь дúжче
не біли. Нівечили мене, нівечили бісові жирюди, поки
не віперло зъ мене дúху!.. Якъ вже вдовольнілись, ви-
вели мене зъ буцегарні та й пхну́ли. Пішовъ я, лédві
дїбаю, а тутъ ще анáхемська марá водить почалá. Не
знаю, якъ би я й на кватірю втра́пивъ, колибъ не по-
бáчивъ нашихъ кóней, якъ вели наповáть; такъ отто
вже зъ ними й я прийшовъ. Тільки вгледівъ мене па-
нічъ, ну мене лáять.

— Та не гримайте, — кажú, — хочъ ви; ось поди-
вітьця лишéнь, щó мінí бу́ло!

Росказáвъ ёмú, та якъ показáвъ, такъ вінъ ажъ зля-
кáвся.

— Я, — ка́же, — сёго імъ не подарúю; якъ вони ос-
мілились мого чоловіка бить!

За шапку та въ буцегарню.

— Гледіть, — кажú, — якъ стáнуть васъ намовлять щобъ казали, що ви двірникъ грапа Кишкévича, то крий Бóже, не кажіть, атó й вамъ ще бóде тежъ сáме, щó й міні.

Не забарівся панічъ, приїхавъ та й каже:

— Чомъ ти не сказавъ, що ти мій чоловікъ, а вигдавъ якогось двірника?

— Э, чомъ! — кажú, — теперички й я вже знаю, чомъ!

— Тамъ тебé, — каже, — дурня одурили!

— Мóже й одурили, — кажú, — такъ не багáцько жъ треба мати рóзуму, щобъ вибить чоловіка! Богъ зъ ними!.. Нічогісінько бъ не було, — кажú, — якъ-би не дiявольскій приkáщикъ!.. Та й заплáкавъ.

Панічъ іздивъ жаловатьця и до найстáршого, та вже хочъ до чóрта зъ рогáми їдь, а не виколупаешъ тогó, щó тобі всипали... Увéчері якъ вогнемъ менé всéго запалило, зо всіхъ мýривъ, що бáчивъ у лáврі, позлітáлиє чорті, такъ и лізуть міні у вічі; та ще не такъ чорті, якъ ті сiні генерáли, особлiво оттá товсто-пiлка мацапýра, такъ надъ душéю зъ деркачémъ и стоіть, та знай гукá: «ляговісь, ляговісь!» На четвéртий день лédві опáмятувався, — вже думáли, що вмру. Такъ отто, кажú, якъ одúжавъ трóшки, и прийшовъ до панічá.

— Тiкáймо звідси́ля, — кажú, — атó якъ тóтечки поживемó ще який часъ, то не доведéтця намъ и Сá-

винці побачить: вони, ті сині генерали, насъ зъ світу зженуть!

Мабуть и паничъ злякавсь, бо тогожъ дня й поїхали; та на превелику силу вибрались изъ Кііва: ніякъ не допитаєся, де та дорóга у Савинці; та вже паничъ ставъ роспитувать, куді виїхать на перевізъ, такъ сказали. Ну, та й легенько жъ зітхнувъ, якъ перехопілись на той бікъ Двіпра; ажъ тричі перехрестівся!

Однакъ, я думавъ, що якъ втікли зъ Кііва, то вже й лихо обминули, ажъ бачу—ні. Така спіткала насъ біда, одъ якої нехай Богъ оборонить усякого чоловіка: коней покрали, óть щó! Та ще якъ и покрали, сміхъ та й тільки! Привівъ я до колодязя наповать коней, дивлюсь—нема цебра, нічимъ въ коріто натягать воді; а циганъ стоить біля колодязя та й каже:

— Ке лишень міні коней, подержу поки ти збігаешъ за відромъ.

Я ёму, якъ доброму чоловікові, и віддавъ коней, а самъ мерщій за відромъ, швиденько й повернувсь, дивлюсь—нема ні цигана, ні коней! Метнувсь сюді, туді, шукую анахимського харціза, роспитую людей,—нема! ніхто й не бачивъ, неначе чорті ёго вхопили!.. Я скорішъ до панича:

— Біда, — кажú, — коней покрали!

— Оттакóй ще! — каже паничъ, ударившись рукама объ поли! — Ну, щó жъ ми теперечки будемо робить?

— А щó, — кажú, — робить! посідте тутечки, а я збігаю у Савинці за кіньми.

— Дурний! — каже, — до Савинець більшъ якъ сто верстовъ; поки доведешъ коней, то зновъ у тебе їхъ покрадуть. Я, — каже, — підводу найму.

Такъ отто на тій підводі и до дому приїхали. Якъ побачивъ я наші Савинці, то ажъ заплакавъ зъ радощівъ. Та вже жъ и сёрдився на мене панъ, — не такъ за те, що мене віпарили въ буцегарні, якъ за те, що коней покрали!

— Якъ би — кажу, — їхъ и не вкрали, коли Свиридъ Хроловичъ не въ добрий часъ напророчивъ? Усі жъ, — кажу, — іздять у Київъ, и тітка Горпина ходила, а нікому жъ ніякої кривди не було, а мене и біли, и коней покрали, шапку зъ голови вкрали!... Ну сами подумайте, — кажу, — якъ такі зъ живого чоловіка шапку вкрасти?

Такъ чого вже панові ни казавъ, якъ ни завірявъ, не йме віри та й не йме. Та дарма, що вони паві, а багато дє-чого й за нашого брата не знають; ну, якъ такі й сєго не знать, що дє-коли чоловікъ напророчить тобі, та якъ не въ добрий часъ, то вже що ни роби, якъ ни стережись, а такъ саме здіетця, якъ вонó тобі набрєхано?.. И чомъ би ёму, діявольському прикащику, не сказать, шобъ чорти похапали оттихъ котолупівъ, и шобъ спалилась зъ деркачами отта гаспєдська буцегарня! Не одинъ би добрий чоловікъ казавъ ёму за се велике спасібі!

В У С Ш.

Пантелеймону Александровичу Кулішу.

В У С И.

Літь сорокъ назадь, а може й більшъ, вибрали мене въ засідателі. За-молоду служивъ я въ воєнній, въ кавалеріі ще, такъ знаєте—не хотілось міні зробитъця тимъ крюкомъ. Ну, дворянство стало прохать: послужи — кажуть,— громаді, годі тобі сливи сушитъ, та солить, та наливать.—Сміютця, бачите: бо я зъ Опішні; а тутъ ще жінка присікалась: лүчче — каже, — служитъ, чимъ байдики битъ та зъ Маръею Уласовною въ марьяжа гратъ!—(Була у насъ сусідка така, знаєте, якъ співають: *иду собі, підскакую...*) Нічого було робить,—отъ я й згодівсь.

Черезъ неділь дві, прислали міні повістку, що губернаторъ утвердивъ вибори, в щобъ я *неукосително, зъ полученія сего, прибувъ въ г. Полтаву, для принесенія достодолжної присяги.*—Віняла жінка зъ скріні мій милиціонний козакінъ; що порва-

лось — позашивала, та швиденько й випровадила, й зъ МАРЪЕЮ УЛАСОВНОЮ не дала попрощатьця: и въ гóлову вона́ собі не клала, ябé ли́хо менé тамъ стерегло́...

Въ неділю, після служби присягали, и зъ собору прями́нько поіхали до на́шого предсідателя *учинить явку*. А предсідателемъ тоді бувъ той... шо прозвали: вели́ке діло — опеньки. Не хóчу ёго́ й зга́дувать, бо вмеръ, — цуръ ёму́, щобъ ще й не вілаявъ! — Приїзди́мо, ввійшли въ передню; на двéряхъ стоіть лакей въ каптані, въ німецькихъ галаньцяхъ, не зъ на́шихъ, — зъ предсідателемъ зъ Москві приїхавъ.

— А щó, — пита́емо: — чи прийма́?

— Нікакєсь нѣтьє, — ка́же: — его́ превосходітельство не изво́лять принимать, неуго́дно ли вамъ росписа́тьєя? — И показує па́льцемъ на кни́гу, шо лежіть на столі въ зелéнихъ паляту́ркахъ.

Гля́нули ми одінь на дру́гого, здвигну́ли плечі́ма, та й стоі́мо якъ вко́пані: не зна́емо, щó й робіть. Тоді не бу́ло ще у насъ то́го звича́ю, шо якъ розво́зять ту гаспедськú *визигу* та приіде мѣнший до ста́ршого, то не да́є билéтка, а тільки розписуєтця.

— Что́ жъ, господа́, — ка́же лакей, — роті́ пороззявля́ли? изво́льте записиватьєя.

— На-біса́ жъ? — пита́емъ.

— Такъ уго́дно — ка́же — его́ превосходітельству.

Стали совітоватьця, щó вона́ за нечїста́ ма́ти єя кінга; одінь ка́же: се, мо́же, той альбо́мъ, шо на па́мъять вірші́ пішуть та пробі́ті стріла́ми серця́ малюють; дру-

гій каже: може, схотілось председателю побачить, який у ко́го по́черкъ... А лакéй такъ надъ душею й стоить: пишть та й пишть! Отъ Кири́ло Ону́фріевичъ Пи́нци-Му́ха, якъ письме́нний мі́жъ на́ми, й каже: може вінъ дума, що ми й писать не вміємо? — взявъ перо, тро́шки подума́въ, та й начерка́въ:

»При сей вѣрной оказіи, спѣшу выразить душевное мое прискорбіе и сердечное сокрушеніе, что по непредвидимымъ обстоятельствамъ лишонъ щастя лично засвидѣтельствовать мое глубочайшее уваженіе и преданность, съ которыми почтеннѣйше честь имѣю пребыть Вашего Превосходительства всепокорнѣйшій...«
Та й закрутивъ... (Де бъ то ёму не написать: самъ терся по тихъ Петенбургахъ!).

Дае піро, — такъ всі одъ нѣго, якъ одъ чорта, жахаютьця. Одинъ дру́гого штовха: бери ти! — ні, ти бери! Далі до мене: починай; — ка́жуть, — якъ тобі не вігадать? ти жъ на всю Опóшню бреху́нь! — Взявъ я те прокляте піро, думаю: шо́ бъ міні написать ёму на пям'ять? Ветромлю въ чорнілицю, нала́гожусь писать, и зновъ стромляю: нічо́го въ го́лову не лізе! А тутъ ще кругомъ обступіли, дівлятця, а лакéй тро́хи въ потілицю не штовха. Приміря́всь — приміря́всь, а далі й думаю: вінъ дуже ласий до дівча́тъ, неха́й же посміётця, — взявъ та й надрочивъ:

»И вчора галушки й сѣгодні галушки.

»Прійді, прийді, се́рденько, на білі подушки.

»И учора кулішъ, и сѣгодні кулішъ.
»Прийді, прийді, сѣрденько, мою дѹшу потішъ.

Підписався, та ще й закарлюгу загнѹвъ, якъ хвістъ у хортá. Тутъ вже за мною й другі почали, хто написавъ:

»Спробувать перá й чорніла,
»Що въ ёмѹ за сила.
»Такъ перо пише,
»Якъ мѹха дѹше.«

Хто розмазався тимъ «глубочайшимъ», а покійникъ Назаръ Семеновичъ Тупѹ-Табунецъ Буланенький, *при сей вѣрной оказіи*, ще й жалобу на свого сусѣда написавъ, що ззивъ у ёго «многоплóдного» индѹка. Оттакъ записуємось, и дѣвольскій лакѣй ажъ морду на бѣкъ гне та регóчетця.

— Не скажете вамъ, — каже, — его превосходительство за это писанье спасибо!

— А що жъ? — кажѹ: — якъ вмѣли, такъ и написали; ёмѹ жъ схотѣлось нашого писанья, — нехай и читае по субóтахъ.

Після сѣго розѣхались гарненько по кватіряхъ и ні гáдки собі. Ажъ у вѣчері принісъ до мене палáтський стóрожъ бомáгу. «Прочитайте,» каже, «и роспишітця.» Що за вѣража мáти! — дѹмаю; якѹ мóду вѣгадали! такъ бáчите вонó й легенько росписуватьця! Прочитавъ, — тѣльки й написано:

»Его превосходительство, господинъ статскій совѣтникъ и разныхъ орденовъ кавалеръ, предлагаетъ Г.г.

членамъ всенепремѣнно явиться къ нему завтрашняго числа въ десять часовъ по полунощи».

Се, думаю собі, на закуску приглаша, — та взявъ и росписався: »бѹду; хлѣба-соли не цураюсь.« Хто ёго въ-бѣса й сподѣвавсь, якá тамъ хлѣбъ-сѣль бѹде!

На другій день, якъ разъ въ дѣсять часѣвъ, зѣбрались ми до предсѣдателя. Ходимо по залі; вже й одинадцять прокувало, — ні самъ не виходить, ні закуски не приготвляють, а вже порá бѣ и червѣякá заморить. Оттáкъ додѣржавъ насъ до дванадцятаго часу; далі лізе зъ кабинѣта въ мундѣрі, въ бѣлихъ штáняхъ, щось на шії телпáетця, ще й перстѣнь на палець настромѣвъ. Тѣлько вѣткнувся зъ дверей, такъ зáразъ на мене й вѣтрѣщивсь, посатанѣвъ, ажъ зъ вѣду зблѣдъ. Тутъ ёму клáняютця; хто бубонѣть: *»честь имѣю явиться«*; а вѣнъ, ні на кого не глянувши, прями́сінько до мене, — якъ крикне:

— Къ кому вы явились?

Дивлюсь на ёго; чи не здурѣвъ? — думаю: чого се вѣнъ такъ грѣма? А вѣнъ въ-друге дѹжче:

— Я васъ спрашиваю, къ кому вы явились?

— Къ вамъ, — кажѹ.

— А я кто такой? — пита и самъ чóртомъ на мене дѣвитця.

— Хведоръ Ивановичъ, — кажѹ.

— Не Федоръ Ивановичъ, а ваше превосходительство, — зновъ затрѣщавъ: — господинъ предсѣдатель,

вашъ начальникъ, милостивый государь мой! — ажъ зашнівсь зъ сѣрця.

Тю на твогo бѣтька! думаю собі: чи ти сказівся, чи натріскався кукульвану?... А вінъ скільки глѣтки своѣ: къ кому вы явились?

— Къ вашему превосходительству, — кажú; не хай, думаю, по твоѣму бúde.

— А какъ вы явились? отвѣчайте, милостивый государь мой! Какъ вы явились?

Що за напастъ така? не знаю, що ёму й казати.

— Съ достодолжнымъ уваженіемъ, — кажú.

— Развѣ въ такомъ видѣ, — кричѣть, — являются къ начальству съ достодолжнымъ уваженіемъ? Посмотрите вы на себя!

Оглянувсь я не себе, *все обстоить благополучно*: медалі висѣть, чорвоний поясъ и шаблюка біля бѣку. Далі обернүвся до товаришівъ та й питаю:

— Чи не знаете хочъ вы, чогó одъ мене трѣба ёго превосходительству, господиву предсѣдателю, нашему начальнику?

Якъ росѣрдитця жъ, такъ Бѣже мій милостивый! підскакуе, якъ зінське щеня⁽¹⁾, и пріска — неváче суквѣ мѣчить!

— Вы, милостивый государь мой, — репетúе, — не имѣете должной атенціи къ начальству, не исполняете

(1) Слѣпий звѣрёкъ, зъ роду кротівъ. Дуже злий; якъ розлютуеця, то плигае и підскакуе на аршинъ и вщє.

установленныхъ формъ, нарушаете государственныя узаконенія! я васъ въ двадцать четыре часа предамъ суду!

— Якъ буде за що, — кажú, — то можна й заразъ предать суду... Позвольте, — кажу, крутнувши вуса, — и мині васъ спросить: чого вамъ одъ мене треба? хіба, кажú, дворянство на те мене вибрало, щобъ на мене кричали, якъ на лакея?! — Та се кажучи, ще й шабелькою стукнувъ. Досадно жъ, ій-Богу, стало! що за чортова мати, думаю: приліпъ до мене, якъ шевська смола до чобота. Такъ куди! *Пипъ своє, а чортъ своє!*

— Молчать! — кричить: — вы еще осмѣливаетесь разсуждать! Посмотрите въ зеркало, въ какомъ видѣ вы явились къ начальнику!

Підвівъ мене до дзеркала; дивлюсь: козакінъ мій заціпнутий на всі гаплички, медалі висять; и прочее де розірвалося — позашівано; *все обстоить благополучно...*

— Что, — пита, — видите?

— Нічогосінько, — кажú, — не бачу, чого вамъ одъ мене схотілось!

— Какъ — чего! — зновъ закричавъ: — на какомъ основаніи вы осмѣлились явиться ко мнѣ въ усахъ? Вы теперь состоите въ гражданской службѣ, а потому право ношенія усовъ на васъ не распространяется.

— Зъ сего бъ и почали, — кажú: — якъ не распространяетца, то й виголюсь. Нічого було й кричать,

якъ на живітъ: се бѣ, — кажѹ, — и губернаторъ и самъ министръ такъ глѣтки не дравъ!

— Прошу не разсуждать, — каже, — а исполнять, что вамъ приказываютъ; чтобы сего же дня выбрили усы, а не то — я васъ подъ арештъ посажу!

Далі вѣзвѣривсь на прѣчихъ и каже: я васъ призвалъ, милостивые государи, чтобы выразить вамъ крайнее мое неудовольствіе за то неуваженіе и непростительную дерзость, которую вы учинили вчерашняго числа вашимъ неумѣстнымъ поступкомъ!

— Позвольте узнать, ваше превосходительство, — почавъ Пищи-Муха, — въ чемъ заключается неумѣстный нашъ поступокъ, учиненный вчерашняго числа, изъ котораго можно бы усмотрѣть неуваженіе къ вашему превосходительству и непростительную съ нашей стороны дерзость?

— Какъ — изъ котораго? — крикнувъ: — а какъ вы могли позволить себѣ писать въ визитной книгѣ такую дичь: и галушкі и куліші, и жалобы записывать, словно на почтовой станціи, — когда вамъ слѣдовало только записать ваши фамиліи... Это просто бунтъ противъ правительства!...

— Наши именныя списки, — зновъ почавъ Пищи-Муха (а вінъ вже такой бувъ, що хочъ кому носа втре), — доставлены уже вашему превосходительству; слѣдовательно мы никакъ не могли предполагать, чтобы вамъ предстояла надобность въ нашихъ фамиліяхъ, а полагали, что ваше превосходительство интересова-

лись болѣе на щотъ нашихъ почерковъ и словосочиненія, а потому каждый изъ среды насъ, по мѣрѣ силъ своихъ, потщился выразить свои чувства и мысли, никакъ не предполагая, чтобы ваше превосходительство...

— Ну, довольно, довольно! (допикъ-такі ёго Пищій-Муха!) — ви, — каже, — якъ маятникъ въ часахъ: торкніи васъ разъ, то ви дѣсять разъ завиляете. Теперъ, господа, — каже, повертаючись на всі сторони, — извольте отправляться; на первый разъ я васъ прощаю, но въ другой — будьте осторожны: я не люблю шутить! А вы, милостивый государь, — каже, глянувши на мене, — чтобы сію минуту обрились! понимаете?

— Якъ не понять! — кажѹ: — у мене е дурень, що сливи стережѣ, такъ и той васъ поймае.

На се хотівъ бувъ вінъ обізвѣтьця, та попирхнѹвсь: скорішъ въ кабинетъ, и зачинивсь: обридло вже й ёмѹ гримать, пріскать и підскакувать. Стѣли й ми виходить, похваляемъ ту гаспедьску закуску, а секретарь нашъ, Оома Петровичъ, дѣ не взявся, до мене й собі:

— Якъ можна, — каже, — въ граждѣнській вѹси носить!

— Та хочъ ви мовчить, кажѹ: — чортъ бѣтька зназь чоґо такѹ кѹру підняли! Не то вѹси, — и борода ділу не поміха!

— А въ визітній книзці и на обявительному листѹ, — каже — що ви написали?

— Поцілуйте мене сегодні, кажѹ, — а я васъ завтра!

Не ставъ зъ нимъ и розговóрювать, и безъ ёго гірко на душі, такъ досáда й розбіра, такъ и поверта́ назáдь, щобъ хочъ вілаять іродового сїна. Скільки на світі живу́, а ніхто́ на мене не крича́въ, ні съ кимъ не ла́явсь, — тільки де-коли зъ жінкою; а тутъ и не встерігсь, відкіля та й свáрка вірвалась, бода́й ёму́ до смёрти такъ підска́кувать та пріскать! Прийшо́въ на кватірю, за́разъ достáвъ зъ шкату́лки брітву, наміливсь, черкъ, въ-дру́ге... такъ мої вуси, невáче ско́шена трава́, и впáли на рушнікъ. Якъ гляну́въ же я на се́бе въ дзе́ркало, такъ ба́течки!.. ажъ зляка́всь, самъ се́бе не пізна́въ, чортъ-ба́тька-зна на ко́го й похо́жий: и ротъ кривій, и щóки позапада́ли, и нісь похню́пивсь: зовсімъ не я, а вімець Адамъ Ивановичъ Фрикъ, що въ Кременчу́ку шлёнку розбіра́е!... щобъ міні до за́втрёго не дожи́ть, коли брешу́! Въ пе́рший разъ, якъ живу́ на світі, довелось міні зголіть вуси, лúчче бъ бу́ло и не дожи́ть до се́го ли́ха! Якъ-би́ знавъ, що зроблю́сь такимъ паску́днимъ, то Богъ мене побій, колибъ збривъ, хочби́ не то що підъ судъ, — хочби́ жи́ли зъ мене тяглі! И кому́ зъ то́го прибу́ло, що я безъ вусівъ?.. кому́ вони́ мішáли: чи їсти, чи піти, чи, якъ ка́жуть, вірою й правдою служіти?... Якъ я тепе́рички до жінки верну́ся? Якъ я гляну́ въ вічі Ма́рї Ула́совні?... Згада́въ я й літа мої молоді́: не одна́, бу́ло, глянувши на мої вуси, збира́ла гúбки на обо́рочку, не одна́ и цілува́ла и милува́ла їхъ!... Ога́къ жу́рюся, а слёзи капъ-капъ!... Здаётця, и за ста́ршимъ

сіномъ такъ не вбивавсь, якъ помёръ!... Мій Бóже милий! подумавъ, ударивши себе въ грúди: за що ти менé такъ люто покаравъ?...

Нічого було робить бiльшъ у Полтаві, бо въ дóлжность вéлено вступать тiльки черезъ тiждень, отъ я й поiхавъ до-дóму. То було якъ iдешъ, то знай гукáешъ на кúчера: торкай, хлопче, торкай, — а теперички сижú собі, схилiвши гóлову, ненáче менé на шiбеницю везúть: пáри зъ рóта не пущú; хiба якъ швiдко побiжiть, то озвéся: не жени кóней, — потóмишъ! — Такъ вже наровлю, щобъ мiнi у ночi приiхати, бо жiнка тодi була не порóжня, то, дúмаю собі, якъ глянe разомъ на мéне, та злякáетця, то ще (нехай вiнъ скáзитця) приведe Адама Ива́новича Фрика. Пiдiзжáю до свогó двóру, — ужe зовсiмъ смёрклось, и въ будiнку не свiтитця; вилáжу зъ брiчки, а тутъ якъ загáвкають на мéне собáки! — тю, дурнi! — кажú, — хазяiна не пiзнали! — Хотiвъ бувъ погáдить, такъ бiсовi собáки глянóули на мéне, та въ-рóстичъ. Ввiйшовъ тихéнько въ сiни... такъ якóсь чúдно, мáтерi ёгó бiсь, бúдьто й не я, — здаётця й хáта не моя, iйже Бóгу правда!... Отóжъ, кажú, якъ загáвкали собáки, жiнка й прокинулася; чúе — хтось увiйшовъ.

— Хто тамъ? — пита.

— Се я, — кажú.

— На кóго жъ тамъ собáки гáвкали?

— Не знаю.

— Та йди жъ, — крáдeся!

А въ мене такий звичай б́увъ, що, бу́ло, якъ при́ду до до́му, то за́разъ, хочъ и вночі, всіхъ розбу́ркаю: зъ дітьми граюсь, зъ жінкою цілююсь, баб́усю Орі́шку, що за дітьми пригля́дує, зачіпаю: а теперички якъ тать, мовъ той зло́дій, кра́дусь, — не знаю, на яку́ й ступіть. Підійшо́въ до кроваті, а жінка протя́гує до мене ру́ки цілува́тьця. Поцілува́лись, а вона́:

— Хто́ се? — та мене́ руко́ю по губа́хъ.... Якъ на-ро́бить ре́пету: Ой лішечко! Зло́дій!... Орі́шко, вогню́, вогню́!

Я її уговору́ю, — такъ куди́! не сл́уха: и рука́ми й нога́ми відъ мене́.

— Не підступа́й! — кричи́ть, — не підступа́й!

Всіхъ діте́й переполо́шила, та вже Орі́шка приб́ігла зъ свічкою. Вітри́чилися на мене́, дивля́тця... здаётця й я, такъ не я жъ: нема́ в́усівъ!

— Що́ се зъ тобо́ю ста́лось? — пита́ жінка: — чи ти живи́й, чи ме́ртвий?! — а сама́ ажъ пополотніла, тру́ситця, нева́че тря́сця її трясе́.

— Тимъ то й моє́ ли́хо, — кажу́, — що живи́й!

— Що́ зъ собо́ю зроби́въ? — пита́, — оглаше́нний!

— Се жъ, — кажу́, — дяка то́бі: тепериньки вже не бу́ду ба́йдики битъ, та зъ Ма́рђею Ула́совною въ марья-жа гратъ!

— На́ що жъ ти в́уси збри́въ? — пита́.

— Тепе́рь состою́ въ гра́жданській, — кажу́, якъ и ми́ні каза́ли: — а потому́ пра́во ноше́нія усовъ на мене́ не роспро́страня́етця.

— Чи вінъ п'яний, чи здурівъ? — каже жінка, глянувши на Орішку; та якъ заголосить, якъ вдарить себе въ груди, а за нею дівора й Орішка, а бісові собаки почули, ну й собі: и виють и скіглять, такъ-що Бóже мій милостівий, такий гвалтъ підняли, хочъ зъ хати, — та щó зъ хати! — зъ села тікай... прóсто кінець світа наступає.

Оттакъ цілісіньку нічку ріомали, и я зъ ними: сижú та плачу. До крові губи собі подріпавъ: хочú, знаєте, вусь крутнуть, ханъ за губу, — нема нічого, и вдряпвú....

На другий день така напала на мене нудьга, хочъ крізь зéмлю провалитьця. Щó комú не скажешъ, ніхтó менé не слúха: діти отъ мене одвертаютьця, жінка хліпа, ні óдна дворóва собака, матері їхъ бісъ, до рукъ не йде. Дúмаю собі: щó міні на світі робить?... А тутъ стали сусіди навідуватьця и Мάρья Уласовна прийшла, а я одъ нихъ ховаюсь, та лицé закриваю, ненáче, — ка-зна-щó такé... Гй же Бóгу правда! На трéтій дéнь зовсімъ такий ослабъ, éле дíшу: груди міні заложило, живіть підвелó (за три дні шматкá хліба въ роті не булó); не знаю вже, чи голова въ мене на плéчахъ, чи мóже кавунъ. Зовсімъ такий налагодився вмирати, хочъ за попомъ посилатъ!...

Колі, на моé щáстя, — такъ вже Богъ милосéрдний не сховавъ посиротить моіхъ діточокъ, — прийдить Григорій Григóровичъ Захáрченко, оттóй, мóже чули, що й въ чóрта вигравъ би тяжбú, — такъ, ка-

жү, приїздить; якъ глянувъ на мене — и назадь одступивъ.

— Що се зъ тобою, братіку? — пита.

— Пропадаю, — кажу: — се моя за мною прийшла!

— Та не бреші — каже, — тебе ще й полиномъ не добъешъ. Тільки — каже приглядаючись, — дуже знаскүднівъ: чого се?

— Хіба вамъ повилáзило? — кажу.

— Вүси збривъ?

— Эгé!

— На-біса? — пита.

— Нечіста мáти въ граждáнську понесла, такъ теперички право ношенія усовъ на мене не розпространяетця.

— Хто се тобі вігадавъ?

— Егó пре.....тее, кажу, — щобъ ёму добра не було!

— Брехали ёгó бáтька сині, та й вінъ зъ ними, — каже: — ти жъ зъ мундіромъ въ оставці?

— Такъ щó?

— Такъ коли мундірь на тобі, — каже, спасібі ёму, — такъ и вүси при тобі!...

— Йй Бóгу?

— Побáчишъ, — каже: — я тобі й указъ дамъ.

— Бáтьку мій рідний, — кажу: — на світь ти мене народивъ! — Якъ скóчу зъ кровáті, ну ёгó обнімáть та цілувáть, а вінъ мене одшихáе.

— Ну тебе къ бісу, — каже: — якъ шпилькáми

шпигаєшъ! — Бачите, одрослі трóшки вуси, такъ щитина й колетця.

Теперечки, спасібі імъ, понасилали тихъ *тóмівъ*: щó трéба, хочъ не скóро, а налáпаєшъ, а тоді — скорішъ скарбъ изнайдешъ, якъ чогó тобі трéба. Не у всякімъ повіті булі такі й люде, якъ сей — що розказую — Захárченко: шукають, булó, шукають, та й пліонуть.... Такé ли́хо булó, не повірите: коли скажуть, що право ношенія — не то вусівъ — голові на твоіхъ плéчахъ не распространяетця, то не турбу́йсь шука́ть, — чи воно правда, чи брехня, стина́й гóлову, та такъ и ходи.... Щобъ я проца́въ, коли не правда!

Ну, якъ почу́въ я одъ Захárченка про той ука́зъ, то де въ мене й сила та взяла́сь! повеселі́въ, якъ на світь народі́вся. За́разъ жінка поставіла намъ заку́ску, віпили по чарці, по другій, старóй, буті́лки зо дві, сливъя́нки, а тимъ часомъ запрягли́ міні брі́чку, та скільки відно й заторохті́въ зъ Захárченкомъ. Дорóгою, щобъ мене не побáчили, обв'язáвся платкóмъ, тільки óчі й блища́ть. Хто не стрінетця, пізна́ мене по ко́няхъ, и пита́: чогó се ти обв'язáвся?

— Биші́ха, — кажу́, — наряді́лась.

При́хавъ до Захárченка. Якъ давъ вінъ міні той ука́зъ, то ненáче рідного ба́тька побáчивъ!... Ну, теперички, думаю, ва́ше пре...тее... чий чортъ бу́де старший!

Верну́вся до-дóму и два місяці висиді́въ въ карантину́, по́би вуси не повідроста́ли такъ, що вже й жінка зо мно́ю цілу́етця, и люде слуха́ють, и соба́ки на мене

не гавкають. Вже й зь Марьею Уласовною вь марьяжа граємось, а туть така піднялась перепіска! зь Полтави повістка за повісткою: неукоснительно, съ полученія сего, имѣете явѣться. — А я імь вь одвіть: по случаю приключившейся внезапно болѣзни! — Ще зь місяць підождавь, такь якь вже стали закручуватьця, поїхавь вь Полтаву.

Тільки приїхавь, заразь натягь на себе козакінь, причепивь шаблюку та й пішовь у палату, се бь то *вчинить явку*. Вхожу вь присутвіе... Якь гляне на мене г. предсідатель, такь ёго й жолобило, ажь носомь закрутивь.

— Чтo это, милостивый государь мой, — крикнувь, — вы уклоняетесь одь служби, и вторично осмѣливаетесь явиться ко мнѣ вь усахь!

— Се, — кажy, — ще не вуси, а усїшки, а оть якь віростуть, то будуть усїща! — А самь держусь за той указь, якь сліпий за поводача.

И!.. якь закричить, та підскоче, та присне: я вась, милостивый государь мой, вь двадцать четыре часа....

— Не горячитця, — кажy: — кровь спóртите, а ось подивітця! — Та тиць ёмy вь рyки указь. Дивісь, дyмаю, хочь повилáзять.

Прочитавь, — якось чyдно лyпа очима, гyби дрижать....

— *То... Тома Пе... Петровичь!* — каже, записняючись: — чтo это такое?

Хомá настáвивъ око:

— Высочайший, — ка́же.

— Безъ васъ знаю, ка́же предсідáтель, — а распро-
страняется ли право ношенія усовъ?

Хомá круть-верть, сюді-туді, нічого робить.

— Роспространяетця, — ка́же.

Товáриші дівлятця на мене, перелякались, думаютъ собі: б́уде мінí халепа! А я дивлюсь на супротивни-
ківъ, такъ їхъ очіма й імъ, та в́уси круч́у. Предсідá-
тель глянувъ на секретаря, повертілись вдвохъ сюді-
туді, та й посідали тихенько; ні óдинъ и пáри зъ рóта
не пустівъ. Щó, д́умаю собі, піймали óблизня?...

Такъ оттакá-то чудасія булá зъ моїми в́усами! Якби
не той ука́зъ, то мóже б́ь довелóсь и пропасти! Згá-
дуючи прóшле, не разъ д́умавъ: правду лóди ка́жуть,
щó за Бóгомъ молітва, а за царёмъ сл́ужба нікóли не
пропадае. За пятнадцятилїтню безпорóчну в́ислуживъ-
такі собі те, щó теперички нїяке превосходїтельство
на свїті не збрїе мінí в́усівъ, — отъ щó!...

ГОЛНА.

1847

ГОЛКА.

За давніх часів, колись на Україні були такі люде, що не признавали надь собою ніякої владзи. Кожний зь нихъ мавъ старшого за ворога, рівного за брата, бо въ тій рівні поважавъ самого себе, власну самоїстность, а меншихъ мавъ за бідло, прахъ, по-сміття. Усе, що Господь щедрою рукою розсіпавъ по світу, усе те побачили бь у їхъ палацахъ, а кругомъ тихъ палацівъ непокріті халупи, обідраний, голодний и холодний людъ. Усе добре и чуже, чимъ наділя Господь чоловіка, даючи ёму серце й душу, усе те въ нихъ заплило глеемъ чванства, ганьби и ненатлі. И якъ-то чудно усе въ нихъ зложилось и перекорилось: проповідували вольность, неподлеглость, а тимъ часомъ чухрали багатіями своєю жь такі шляхту! Палили слободи, вибивали народъ тисячами, и плакали надь їхъ безголовьямъ. Стрѣлили монастирі, костѣли, а душі свої губили у тяжкихъ грѣхахъ. На втіху собі, стріляли,

палили и вішали людéй, безъ вини карали, безъ заслуги награвдали, для своєї користи перегавляли на лембикъ чоловічі слези, трудовий піть и кровъ, щобъ зъ відрá добúти хочъ одну краплю зóлота. Хочъ би увесь світь зъ людьмі вверхъ дномъ перевернувся, тільки бъ імъ було добре, тільки бъ усé робилось по їхъ воли, якъ імъ схотілось. Широко и далéко простягáлась та воля; здаётця, якъ-би вона встала, то й нéба бъ достала!.. А знаєте, люди добрі, якъ звали тихъ людéй?.. Польськими магнатами!..

Роскажú вамъ дé-що про одного изъ сéго кола магната, про Потóцького, що колись живъ у Тульчині. Може, ви чували, щó вінъ на своému віку вироблявъ? Немилосéрдний вінъ бувъ до всéго лóду, а найгірше до жидівъ. Для своєї втіхи чогó вінъ зъ ними не вироблявъ!.. Було, намаліюе вуглемъ на стині чортяку, се бъ то *чáрний кітъ*, та й приневóлюе жйда улучать того котá каміньцями, распаленими въ комінку. Тільки жидъ доторкнётця до каміньця, и репетуе: «вай-вай!» — попікъ сердешний пальці; а той ёго канчукóмъ: «улучай», каже, «Продивъ сину, а не то — до смёрти зачухраю!» Нічого робить, хапа неборакъ камінець, шпурне; коли не влúчить, — бье жйда за те, що промахнувся, а влúчить, зновъ шмага: «за що», каже, «бъешь *чарнего кóта?*» Та такъ и граетця зъ нимъ, якъ кітъ изъ мишою, поки не замордуе бідолáшного до полусмёрти.

Разъ встрéливъ вінъ жйда — не свого, а другого якогось пана, такогo жь магната, якъ и самъ.

Та ще якъ и встрéливъ! Давъ жиду дукáтъ, та й каже: «лiзь-лишeнь на вербóу та кúкай.» Жидъ злiзь, тiльки кúкнувъ разъ, вдру́ге, а Потóцький приложiвсь, якъ торóхне, такъ вiнъ сердeшний пукъ óбъ землю: тутъ ёго й чортi вхопили. «Глянъ», каже Потóцький, «кúка на вербi, я дúмавъ що зозúля, та й встрéливъ». Отъ панъ того жiда и росeрдивсь за се на Потóцького: «якъ», каже, «ти осмiливсь встрéлить мого жiда? хiба у тебе мaло своiхъ?» Бачите, вступiвся за чоловіка!... Такъ Потóцький звелiвъ накласти цiлiсiньку хúру жидiвъ, та ще звeрху и рублeмъ, якъ снопи, пригнiтивъ, та й одiслáвъ до того пана, одписáвши: «не сердeя, голóбчику, отъ тоби за одного цiлу копу посилаю!»

Бува́ло й такe, що, дeколи вертаючись зъ полювáння, въ осiвню тeмну нiчъ, запáлить слóбоду, щобъ вiдко бу́ло ёму дорóгу, доiхать до свого пала́цу.

Разъ подобáлась Потóцькому якась дúже гáрна молодiця, та не пiддалась: чого вже вiнъ iй не давáвъ, якъ бiля неi не захожувавсь! Отъ чортя́ка и вхопiвъ за се́рце магнáта: призвáвъ до се́бе яко́гось дотeпного маляра́ Вло́ха, и звелiвъ ёму списáти зъ тiеi козáчки патрeтъ. Якъ скiнчiвъ Влохъ той патрeтъ, и привiсь ёго до Потóцького; привели iй молодiцю. Глянувъ магнáтъ на неi и на патрeтъ, — стоять передъ нимъ якъ двi сестри: обiдвi такi жъ и гáрнi, и смутнi, и тимъ же гóрдимъ поглядомъ на ёго дiвлятця. Дóвго Потóцький дивiвся на патрeтъ, а тамъ понúро глянувъ на козáчку, та й каже: «Бачишь, якъ я поважáю твою красотú! и унúки по-

бачять, якá ти була гáрна; а за те, що твоє сéрце не приклонíлось до мого кохáння, ти повинна смéрти: коли не мiнi, то не доставáйся жъ нiкому!... Вiхопивъ изъ-за по́яса пистóль, та й застрéливъ небóгу!...

Такъ оттакий-то бувъ дзиндзiверъ-зухъ Потóцький!... Тепéрь вже якъ почúете про мою гóлку, то вона не здастьця вамъ за брехéньку. Отъ слúхайте.

Кiлька миль одъ Тульчiна, коло одного маéнтка Потóцького, живъ зъ жiнкою, зъ дiтьми, небагáтий шляхтичъ панъ Кондратóвичъ. Мавъ вiнъ кiлька мóргiвъ земéлки, фольварочокъ, дóбре працювавъ, и, хвалiти Гóспода, не прохáвъ нi въ ко́го хлiба. Росéрдився на ёго за щось эконóмъ того маéнтка, панъ Тридúрський, — а кóжний зъ эконóмiвъ тежъ удававъ изъ сéбе Потóцького, — та й вигнавъ бiдного шляхтича, зъ жiнкою зъ дiтьми, изъ власноi хáти. Щó робiть бiдолáшньому шляхтичу? Не запозивáтьця жъ ёму зъ магнáтомъ! Отъ вiнъ осiдлавъ кóника, та й поiхавъ собi въ Тульчiнъ до само́го Потóцького, щобъ зда́тьця на лáску и правду ёго ясновельмóжности.

Не доiзжáючи мiлю до Тульчiна, Кондратóвичъ зда́лека побáчивъ поiздъ Потóцького. Самъ вiнъ iхавъ по́переду, а за нимъ цiлий шкадрóнъ жовнiрiвъ, козакiвъ, доiзжáчихъ, стременихъ и псарiвъ зъ гончими й хорта́ми. Дúже зрадiвъ Кондратóвичъ, побáчивши Потóцького: »се«, дúма, »самъ Гóсподь поси́лá ёго мiнi; мóже вiнъ ласкáво мене вислухае и звелiть верну́ти заграблену худóбу.« Зупинiвъ коня, знявъ ша́пку и сто-

іть собі: не осмілюся самъ и підїхати до гетьмана. Ажъ ось самъ Потóцький шпигну́въ коня острога́ми и підскóчивъ до Кондрато́вича.

— *Хто ёстьесь?* — спита́въ Потóцький.

— Шляхтичъ, ясневельмóжний па́не, — одвітивъ Кондрато́вичъ, нахиляючись ажъ до лу́ки.

— *А маешъ го́лку?* — зновъ спита́въ Потóцький.

Кондрато́вичъ вивъявъ баньки, дивитця ёму́ у вічі, не зна, що́ їй каза́ти.

— *Маешъ го́лке, гу́нстватъ, ла́йдакъ?* — грімнувъ Потóцький, и брóви нахму́ривъ и почервоні́въ: вже й росе́рдився! Такъ за́разъ ёго́ чортя́ка и вхопи́ла за се́рце.

— *Не́ма*, ясневельмóжний па́не, — одвітивъ Кондрато́вичъ.

— *Ні́ма!* — крикну́въ Потóцький, ажъ зубáми заскреготáвъ. — *Па́тшай*, — ка́же, показуючи застрóмлену въ рукаві го́лку, обкру́чену ниткою, якъ бува́е у кравці́въ, — *па́тшай*: я гра́бя Потóцький, коро́нний гетьма́нъ, надъ пана́ми панъ, мамъ сто городі́въ, — и въ мене е го́лка, щобъ ча́сомъ — розі́рветця — заші́ть, а ти ла́нець, безшта́нько, и въ тебе нема́?... А ну́те, хло́пці, да́йте ёму́ въ *скі́ре!*

Не далі́ ёму́ бісові котолу́ни и сло́ва промо́вить, стягли раба́ бо́жого съ коня́, и почали́ чухра́ть канчука́ми; а Потóцький дивитця та приговóрюе:

— Отта́къ дурні́въ вчать та на ро́зумъ наво́дять! отта́къ и ти вчи и лупі́ іхъ вла́сною мо́єю руко́ю!

Можє бѣ ще бѣльше всѣпали неборáку, такѣ на ёго щáстя схопѣвся зáйчикѣ ; отѣ Потóцький покѣнувѣ Кондратóвича и чкурнѣвѣ за куцѣнькимѣ. Не схамѣнѣвѣсь бѣдолаха Кондратóвичѣ, вѣдкѣль ёмѣ и лѣхо склáлось; дѣмавѣ звайтѣ зашцѣту, прáвий судѣ, а звайшóвѣ, нѣ за щó, нѣ про щó, лѣту кáру. »Отѣ тобѣ,« дѣмає, »й пáньска прáвда! запозивáй тепѣрѣ магнáта до бóжого судá!...« Заплáкавѣ сердѣшний и поѣхавѣ у Туль-ьинѣ до свóго рóдича, що служѣвѣ у Потóцького коню-шимѣ. Приѣхавши, розказáвѣ ёмѣ усѣ, якѣ булó, якѣ ёго Тридѣурський ограбѣвѣ и якѣ Потóцький одчухрáвѣ.

— Якá жѣ тепѣрѣ у тѣбе дѣмка? — питá рóдичѣ.

— Отѣ якá, — кáже Кѣндратóвичѣ: — тепѣрѣ мѣнѣ вже не до земѣлки; нехáй вонá чортáмѣ достаѣтця; жѣнку зѣ дѣтьми оддаю на вóлю бóжу, а самѣ... про-падѣ, а вже оддáчу дѣявольскому сѣну!

Нѣчого казáть, завзýтий такѣ зѣ бѣса бувѣ и Кондра-тóвичѣ, — не зѣ тóго десýтку, що гóють свою спѣву чу-жѣми дукáтами. Та ще, неврóку ёмѣ, и здорóвий бувѣ: на однѣ рѣку трѣхѣ би такѣхѣ вклавѣ, якѣ Потóцький.

— Не журѣсь, — кáже рóдичѣ, — оддáчишѣ, колѣ вже тобѣ такѣ тóго схотѣлось: я тобѣ й порáду дамѣ. Чи ти звáєшѣ ту каплѣчку, що вѣ кѣнци пáрка?

— Якѣ не знáть! — одвѣтивѣ Кондратóвичѣ; а самѣ ажѣ затрусѣвѣсь одѣ рáдости.

— Отѣ у сѣю жѣ каплѣчку, — кáже рóдичѣ, — По-тóцький, перерядѣвшѣсь стáрцемѣ, що-субóти хóдить

одмóлювать, у Почáївської богомáтері, грíхí, що за тíждень назбираютьця. Зáвтра субóта; устанешъ ранéнько, то тамъ ёго и застúкаешъ, якъ сóтника въ горóсі, и щó душі твоїй схóчетця, те зъ нимъ и зрóбишъ.

Кондратóвичъ, почúвши се, якъ на світъ народився. Зáразъ и вíгадавъ, щó ёму робити. Велика радість для чоловіка — помогти тому вóрогу, которóго покарала злáя годíна, а ще бiльша — оддáчить мóцному вóрогу. Здаётця, карáешъ ёго не за одно́го себе, а за все́хъ, за все те лiхо, що вінъ рóбить лю́дямъ.

Ищé чортí не бiлись навкулáчки, якъ Кондратóвичъ, узáвши дóбрый малахáй, потягъ у паркъ до каплiчки. Не дохóдячи до неi зъ пiвгóнівъ, забрáвся въ гущину, та й стережé Потóцького, якъ той кiтъ мишу. Тiльки почалó трóшки розвiднюватьця, ажъ чúе Кондратóвичъ — щось залопотiло; дiвитця — идé Потóцький, такий обiрваний та обшáрпаний: у сiмирязци, ищé й зъ тóрбою черезъ плечé. Кондратóвичъ и духъ притаiвъ, óкомъ не змигнé; дiвитця — увiйшовъ Потóцький у каплiчку и ставъ молiтьця. То простягнетця *крижéмъ*, то кулакáм и въ грúди себе стусúе, то рúки до-горi пiдiйма — живий на нéбо лiзе. Уставъ Кондратóвичъ, ажъ трúсит ця, такъ ёму закортiло напiтьця тиi пóмети. Давъ Потóцькому трóшки помолiтьця, а тамъ увiйшовъ у каплiчку, удáривъ кiльки поклóнівъ, и ставъ гóлосно молiтьця:

— *Найсвiтша Мáтка*, — кáже, а самъ своé дúма: — пошли усякого щáстя, здорóвья, талану и

довголіття дідичу нашому, ясновельможному пану Потіцькому, за те, що вінъ насъ дурнівъ вчить и до розуму доводитъ! Нехай вінъ и діти ёго панують надъ нами до кінця світу!

Потіцький притулився въ кутічку и слуха; ажъ облізуетця: якъ масломъ по душі ёго маже тією молитвою. Заразъ пізнавъ, що се той шляхтичъ, котóрому вчора задавъ вінъ шваби. Скінчивши молитву, Кондратовичъ обернувся до Потіцького та й пита:

— А що ти тутъ робишъ, старцю?

— Молився, вельможний пане, — одвітивъ Потіцький, низенько вклонившись и затуляючись торбою, щобъ часомъ не пізнавъ ёго шляхтичъ.

— *А машь гóлку?*

— Бачъ, який розумний! подумавъ Потіцький, — мабуть вже у ёго и гóлка е.

— Чи машь гóлку? гунствоть, лайдакъ! — гримнувъ Кондратовичъ, візвірившись на Потіцького.

— Німа, вельможний пане, — одвітивъ Потіцький, а самъ мерщій до дверей, — думає: отъ собі на лихо навчивъ чоловіка! щобъ не задавъ вінъ міні такої ще прочуханки, якъ я ёму вчора.

— Німа! — крикнувъ Кондратовичъ, простягуючи руку. — Ось дивись, — каже: — я гоноровий шляхтичъ, мамъ кілька мóргівъ землі, два коні, корóву, чотірі свині, — и у мене е гóлка, щобъ не ходіть обірванцемъ, а ти гольтіпака, ланецъ, безштáнько, а въ тебе нема!!

Та се кажучи, хапъ ёго за чубъ! віхривъ, віхривъ; далі голову міжъ коліна, ну ёго шмагать малахаёмъ; шмагá, шмагá, а самъ приговорюе: »Оттакъ бáтько вашъ Потóцький звелівъ дурнівъ вчить та на рóзумъ наводить! не я тебе бью, а бье власна ёго рука! « Супóнивъ, супóнивъ поки вінъ не зомлівъ. Вдовольнивши сёрце й дýшу, Кондратóвичъ плóнувъ на Потóцького, та й пішовъ собі до рóдича.

— А щó? — спитáвъ рóдичъ, побáчивши Кондратóвича.

— Знатного перегóну задавъ, — каже Кондратóвичъ усміхаючись: — бóде згадувать ту гóлку по субóтахъ!

— Тикай же швидче, атó щóбъ вінъ на шибиниці тебе ще не провітривъ!

— Зáщо?.. хібá жъ не самъ вінъ звелівъ міні дурнівъ вчать! Аджé жъ я трощівъ не ёго, а стáрця и ще власною ёго рукою! Та куди жъ и тикать одъ Потóцького? Хібá на тóй світь, а на сімъ не сховаеся!

— Та воно такъ, тільки гледі: ти самъ знаешъ, що у тихъ магнатівъ така правда, якъ у цигана сорóчка: и корóтка и лáтана. И правда та у нихъ, якъ кий въ руці: якимъ кінцёмъ схóче, тимъ и вдáрить.

Оттакъ поговорівши, та й прислúхуютця, якá бóде чýтка объ Потóцькому. Ажъ ось, зайшовъ до рóдича зъ двóру *служóнца* та й каже, що гетьманъ вчóра на полюванні трóшки *застудівся* та й занедúжавъ.

На дрúгий день, тільки вернúлись зъ костёла, ажъ прибігъ козáкъ.

— Чи тутъ, — пита, — гости́оє панъ Кондрато́вичъ?

— Тутъ, — каже родичъ, — а на́ що вамъ?

— Гетьма́нъ клі́че до се́бе: неха́й шві́дче йде!

Сміло пішо́въ Кондрато́вичъ до Пото́цького, ду́має собі: що́ бу́де, то й бу́де, а бу́де те, що́ Богъ дасть.

Тільки побачивъ ёго́ Пото́цький, за́разъ и кри́кнувъ:

— А що́, чи ма́ешъ тепе́рь го́лку? — Тільки вже спита́въ не такъ, якъ тоді, а ласка́во, усміха́ючись.

— Ма́ю, ясне-вельмо́жний па́не! — одві́тивъ Кондрато́вичъ, показу́ючи го́лку.

Гляну́въ на не́ї Пото́цький — ненáче не ба́чивъ, а тамъ вже не тільки о́чі, и спі́на ба́чила ту го́лку.

— А чи не тра́пилось то́бі навчи́ть яко́го-небу́дь ду́рня? — пита́ гетьма́нъ, а самъ пі́льно дівитця на Кондрато́вича.

— Якъ не тра́плялось, ясне-вельмо́жний па́не! — сміливо одказа́въ Кондрато́вичъ: — вчо́ра у каплі́чці спіт-ка́въ яко́гось ста́рця и до́бре одшмага́въ, — до́вго бу́де зга́дувать ту го́лку.

Тутъ Пото́цький ставъ роспі́тувать Кондрато́вича, відкіля́ вінъ и за́чімъ при́хавъ. Отъ вінъ и росказа́въ ёму́ усé, що́ тре́ба. Гетьма́нъ ласка́во ёго́ віслухавъ, узя́въ листъ папе́ру, щось написа́въ, та й ка́же:

— Озьмі́ сей *ро́зказъ* и одда́й ёго́ *глуви́ому* еко-но́му, то все зроби́тця, якъ то́бі й не сні́лось!

Кондрато́вичъ подя́кувавъ гетьма́ну, поцілу́вавъ по́лу ёго́ кунту́ша и пішо́въ у канто́ру. Тільки прочита́въ

той листъ глѣвний эконómъ, якъ вітритця, якъ крикне:

— Кілька літь служу ёго ясновельмóжности, а вінъ міні десяти грóшей не подарувавъ, а тутъ чортъ-батька-зна-кому и за віщо дае и грóші и зéмлю!

— Се жъ моя земля, — каже Кондратóвичъ, — ще батьківська. Не свою дае, а ту, що панъ Тридурський заграбивъ!

— Розка́зуй — не свою!... Потóцький звелівъ въ придáчу до твоєї землі дати у-трое стільки, и ще двісті дукátівъ, óтъ-що!

— Такъ тобі жаль чужіхъ грóшей, а не жаль чужої спіни? Позавчóра Потóцький всіпавъ міні двісті канчуківъ, а сёгодні одсіпавъ двісті дукátівъ: такъ покуштуй перше канчуківъ, та тоді вже и завидууй ласці ёго ясновельмóжности.

Забравши грóші и *рóзказъ* до пана Тридурського, Кондратóвичъ подякувавъ родича за порáду и поїхавъ собі до-дóму, веселий и щасливий. Хочъ спіна ще не загоїлась, такъ думка жъ и сёрце вже не щеміло.

Не пройшло и тижня після́ того, якъ поїхавъ Кондратóвичъ, прибігъ панъ Тридурський до Потóцького, и пуць ёму въ но́ги.

— Змілуйся, ясне-освіцóний пане, — заголосівъ: — пся-крєвъ, гуневотъ Кондратóвичъ віку міні збáвивъ, до полусмёрти зашмагáвъ канчука́ми, трóхи голови не відкритівъ изъ чубомъ.

— За віщо? — спитáвъ Потóцький.

— Чорті ёго батька знають, за віщо! Стрів менé одного у лісі, та й пита: *»машь голке?»* Нема, кажу. А вінъ якъ крикне: *»Ахъ ти голодрáнець! пátшай»*, каже, показуючи застрóмлену у рукаві голку: *»я зъ лáски пáна Потóцького обивáтель, а ти вáймить, приплéнтачъ, и въ тебе нема?»* За чубъ менé, стягъ съ коня и давай трощить. Та ще й приговóрюе: *»Оттáкъ бáтько нашъ Потóцький звелівъ дýрнівъ вчить та на рóзумъ наводить! не я тебе бью, а бье ёго власна рука!»*

Панъ Тридúрський думавъ, що Потóцький, почúвши се, розлютуеця и звелить повисить Кондратóвича, а Потóцькому и байдúже: регóчетця собі, ажъ за живіть берётця. Тридúрський, щобъ ёго розжáлобить, розка́зуе, якá важкá рука у Кондратóвича. А Потóцький ще гiршъ сміётця, ажъ ніжками дригá та регóчетця. Дé бъ то ёму не знать, якá тамъ рука у Кондратóвича! Далі, якъ натiпився въ волю, и пита пáна Тридúрського.

— А въ якій ти школі вчивсь?

— Въ Минжиріцькій, у Піярівъ, ясне-вельмóжний пáне, — каже панъ Тридúрський.

— А якъ ти дóбре вчивсь и слúхавъ своїхъ *науци-цльiвъ*, чи була тобі за се якá винагрóда?

— Якъ же! пáтери вiшали мiні на ланцюжкú мiдну бляшку, а мáти годувáла марципáнами зъ мигдалáми.

— Ну, якъ вёрнесся жъ въ маёнтекъ, то зáразъ одiшли Кондратóвичу сто дукáтивъ за те, що вінъ дóбрый учень.

Панъ Тридúрський булó спричáтьця, такъ куди! По-

тоцького не переспоришъ: щó вінъ разъ сказавъ, то такъ и б́уде. Егó во́дя усімъ закóнъ, вінъ и самъ їй клáняетця, якъ той хлопь пáнові.

Дóвго втішáлись тією гóлкою. Далась вона не одно́му въ знакí, не одного́ шпигну́ла. Було́, якъ хто хóче оддя́чить свому́ во́ровові, то й присікаетця до ёго: «чи машь гóлку?» Якъ нема́, то й б́єе и товчé ёго. А жа́луватьця до Потóцького хочъ не ходí: посміётця, ищé й грóшей дасть тому́, хто бивъ. Було́, якъ одъ чо́рта хрестóмъ, такъ одъ ледáчого чоловіка, одъ яко́го-не́будь прочва́ри, обороня́лись тією гóлкою. Хто б́ь кудí не іхавъ, то хліба не візьме на доро́гу, а вже гóлку застрóмить у рука́въ.

С У Ж Е Н И Я .

Николаю Ивановичу Костомарову.

С. П. П. П. П.

История Российской Империи

СУЖЕНА.

Після багáтого бáтька, остáвся хлóпець по дванадцятóму рóку крúглимъ сиротóю, бо мáти ще давнiмъ умёрла, а на селi не булó у ёго нi рóду, нi плéменi. Отъ громадa, помiркувáвши, и рiшилa — оддáть тогó хлóпця на рúки старóї дячiхи удовi, що жилá у якóгось селянiна у приймахъ. Бабúся булá дúже дóбра, богобоязнá и розúмна; усé селó ii поважáло. Глянувши на тóго сиротú, дячiха згодiлась, бо Ивáшко (такъ звáли хлóпця) навдивовiжу бувъ дóбра дитiна: слухнiяна, покiрна, чúла, и такé гáрне та хорóше, якъ та пáвночка. Перебрáлась дячiха у хáту до сиротi, стáла ёмú за мáтiръ, и господарюе, и дбáе; навчiла ёго ласкою всёмú дóброму, и письмú, бо ще й письмéнна булá.

Ви́пестила бабúся собi на втiху Ивáшка: такiй зъ нёго вiйшовъ брáвий пáрубокъ, висóкий, сановiтий и такiй гáрний, що одъ ёго по́гляду дiвчáта тáли, якъ весною одъ сóнца снiгъ. Такъ не дúже жъ то Ивáшко и

заглядувався на дівчатъ; якосъ понуро, зъ-підъ лоба дивівся на нихъ, неначе соромивсь; и на вечорниці ніколи не ходивъ. Вже бабуся збиралась одружити Івашка, такъ не привівъ Богъ: занедужала небога, та и вмёрла; а вмираючи и каже Івашку:

— Не журись, сінку, що я не всиіла тебе одружити: я й на тімъ світі буду благати Господа милосёрдного, и вимолю тобі вірну дружину.

Дуже журівся Івашко за бабусею, ажъ світомъ нудивъ: зъ хати не вийде, а коли й вийде, то хіба тільки на кладовище, поплаче на могилі покійниці, та й вертається до-дому, повісивши голову. Отъ и стали старі люди ёму совітувати:

— Оженись, сінку: молодá жінка хочъ яку тугу розважить!

Стали й свашкі забігати, такъ що жъ?... На яку дівчину не гляне, усё ёму не по душі. Ходивъ и въ другі села, такъ и тамъ не знайшовъ, хочъ такі дівчата траплялись (де бъ то у насъ, на Україні, такого зілля не знайти!), що здавалось и на світі кращихъ нема. Вже не одна дівчина одъ ёго чахла, не одна й до знахурки ходила, и зілля варили и чарували, — такъ нічого не вдіяли. И Івашко нудитця, місяця собі, сердешний, не прибере. Далі подумавъ, та самъ собі й каже: «якъ бачу, то тутъ нема міні суженої; піду по світу та пошукаю, то може Богъ дасть — знайду таку, якої бажá моя душа.»

Осідлавъ коня, одягся у добру одѣжу, и хотівъ вже

руша́ть, та подума́в: »Ні, нехай не знають, що я багатий: полюбить вь свитині, то вь жупані ще більш кохатиме.« Натягъ на себе сімряжку, перекинувъ черезъ плечé торбу, и грошеня́ть про всякий случа́й не забу́въ, та, помолі́вшись Бо́гу, и помандрува́въ.

Блукá нашъ Ива́шко изъ села́ вь село́, и хуторі́в не мина́: пригля́дуеця, роспи́туе, шука́е па́ри, якъ тогó скáрбу. Обійшо́въ усю око́лицю, и вже степáми потя́гъ.

Газъ, идé собі по дорóзі и мізку́е: »Яку́ бъ то міві знайти́ дівчину?...Отъ якъ-би́ такú: сінні о́чі, трóшки прищúрені, а косá чóрна якъ гáйворонъ, ұстонька якъ нероскв́ичана ма́ківка; а самá біла та пи́шна: плечé ширóке, грúди висóкі, щобъ кр́імка такъ и врізалась би у тонкий станъ, щобъ ході́ла якъ по стру́нці, висо́ко підня́вши голо́воньку!...Або́ такú: щобъ була́ чорня́венька якъ цигáночка, а щóки ненáче жаръ горі́ли, зúби білі якъ молоко́, а ұста червóні якъ кали́на, та повне́нькі, такі, що якъ цмо́кне тебе́, щобъ луна́ округі́ зацмо́коті́ла! Або́ такú,« зновъ мізку́е: »о́чі якъ не́бо сінні, а косá якъ кúдель, щобъ, якъ глянешъ на не́ї, то здалась би вона́ тобі я́нголомъ, що Господь поси́лае храни́ти и втіша́ти чоло́віка на землі.«

Отта́къ коверзу́е та йде собі. Дáлі я́кось ненарóкомъ — зиркъ, ажъ стоіть бі́ля кр́иниці дівчина, така́ гáрна, що якъ-би́ зъ тихъ трéхъ, що вигáдувавъ собі Ива́шко, зібра́ть одну́, то не була́ бъ вона́ кр́аща одъ сі́єї. Якъ глянувъ на не́ї Ива́шко, то ненáче на не́бі опині́всь; стоіть и очáмъ свої́мъ віри не йме. А вона́ жъ

такъ ёго зглядомъ привітає, усміхаєтця, б́уцимъ отъ-отъ обійме и прит́улитця до ёго с́ерця. »Відкіль«, по-д́умавъ Ива́шко, »узьялась ся чудова дівчина?... Чи не баб́уся зъ то́го світу, зъ са́мого не́ба, посилає міні с́ужену, бо не т́ільки не ба́чивъ тако́ї на землі, и на д́умку така не спада́ла!«

— Здоро́ва бу́ла, дівчино! — ка́же Ива́шко, підхо́-дячи; знявъ ша́пку та й вкло́нівсь. Підня́въ го́лову, — а дівчини якъ не бу́ло, якъ у зе́млю ввійшла. »Що́ за нечи́ста ма́ти!« ка́же самъ собі Ива́шко, озира́ючись на ве́ї сто́рони: »куди́ жъ вона́ ділась!.. Чи не стри́бну́ла въ кри́ницю?« Гля́нувъ — кри́ничка не глибо́ка, а вода́ чи́ста якъ скло, и дно ви́дно. Круго́мъ степъ и трава́ нед́уже висо́ка, нікуди гара́здъ и схова́тись... »Чи не ма́на яка?« д́умає Ива́шко, йду́чи по дорозі.

Не пройшо́въ вінъ и тре́хъ гинъ, ажъ біля тернівъ, підъ ку́щикомъ, сидіть та жъ са́ма дівчина, и та́къ же на ёго д́ивитця и всміхаєтця. »Глянь«, ка́же Ива́шко, »ажъ ось де опині́лась!... Отъ прудка́... и не вгле́дивъ, якъ вона́ перебігла!... Ну тепе́рь,« мірку́є собі, »сяду́ біля не́ї, тро́шки одпочіну, а тимъ ча́сомъ роспи́таю, відкілья́ вона́, куди́ йде... а тамъ що́ Богъ дасть!«

Підійшо́въ и сівъ; огля́нувсь до не́ї, щобъ спита́ть, ажъ зновъ нема́ дівчини. Ива́шко метну́вся сюди́-туди́, оббігъ терні́, гука́въ до не́ї, шука́въ у са́мій гу́щині, ажъ оде́жу порва́въ и ру́ки подря́павъ: нема́, та й нема́! Що́ за притча!...« под́умавъ, »та се ма́буть ма-

ра!...» Ажъ сѹмно ёмѹ стáло; коли бѹ у-вѣчері, то мѹже бѹ ще гіршѹ злякáвся, атѹ у день, такѹ якѹ чумáцький пѹлудень. Пройшѹвъ ще кѢльки гінѹ, ставѹ спускáтьця у бáлку, дѢвитця: бѢля ставѹчка невелѢчка хáтка, и на прѢзьбѢ сидѢть тажѹ самá дѢвчина. «Щѹ за бѢсѹ!» ажѹ скрѢкнувѹ Івáшко, «та се наваждѢніе, манá!...» ПротѢрѹ ѹчі, перехрестѢвсь, а дѢвчина все сидѢть и пѢльно на ёго дѢвитця, невáче щѹ хѹче сказáти. «ТрѢвáй же», подѹмавѹ Івáшко; «тепѢрѹ вже не втечѢшѹ, моá птáшечко: обѢйдѹ по-за хáтою, та зѹ тѹго бѹкѹ и зайдѹ, то вже тодѢ вѢкуди тобѢ дѢтись.» ОбѢйшовѹ; тѢльки вѢткнувсь изза вуглá, ажѹ бáчить — хуторяньсѹка сѢмѹя сидѢть бѢля дверѢй, и полѹднують собі: старѢй изѹ старѹю, пáрубѹкѹ, лѢть ёмѹ двáдцять пѢять бѹде, и гáрна молодѢця, та ще й не порѹжня, — на остáтнѢмѹ вже мѢсяцю, на тѢй порѢ, якѹ кáжуть старѢ лѹде, щѹ душá, котрѹ Госпѹдѹ посилáе дѢтѢнцѢ, вже недалѢчко одѹ неї витáе.

— ХлѢбѹ-сѢль, лѹде дѹбрѢ! — кáже Івáшко, знявши шапкѹ и низѢнько вклонѢвшись.

— СпасѢбѢ, — одвѢтили старѢ: — сѢдáй, кáжуть, до гѹрту, чоловѢче, и поволѹднѹй зѹ нáми.

Подякувавѹ Івáшко та й сѢвѹ, тѢльки вже ёмѹ не до ідѢ; сидѢть похнѹпившись и за лѹжку не берѢтця.

— Чѹгѹ жѹ ти не ісѢ, чоловѢче? — питаѹють ёгѹ: — берѢ-лишѢнь лѹжку, та й їжѹ на здѹрѹвѹя.

Узявѹ Івáшко лѹжку, покуштувавѹ тогѹ пѹлудникѹ, чи нѢ, та й пита старѢхѹ:

— Чомъ ви не покличете вáшої дочкí полуднувать?

— Яко́ї дочкí? — ка́же старá: — у насъ одна тіль-
ки й е, невістка моя! — старá кíнула óкомъ на мо-
лоди́цю.

— Ну, такъ рóдичку, або́ наймичку?

— Нема́ въ насъ ні рóдички, ні наймички; отъ, якъ
ба́чишъ, ми тутъ усі.

— Яка́ жъ тамъ дівчина у васъ за хáтою, на призь-
бі сидіть?

— Не зна́емъ, не ба́чили!

Повставáли старі, а за нíми и молоді, обійшли кру-
го́мъ хáту, — нема́ нікого! Гляну́ли вони на Ива́шка,
та й подумали, чи не божевільний вінъ.

— Де́ жъ ти, чоловіче, ба́чивъ дівчину? — спита́въ
старій.

— Се вже вона́ мені у-трéте привіджуєтця, — ка́же
Ива́шко, — та такъ живо, та така́ гáрна!...

— Чого́ жъ вона́ тобі привіджуєтця? — пита́ють
Ива́шка.

— Богъ ёго́ зна — чого́; чи не того́, що шука́ю
собі вірну дружи́ну, та усé тільки объ не́ї й думаю.

— Ну, такъ иди́ жъ собі, чоловіче, дальшъ, та тамъ
и шука́й, нехай́ тобі Богъ помага́е, а въ насъ нема́
дівча́тъ.

Ива́шко вкловівся, ва́жко здихну́вши, та й зновъ
потягъ шука́ть вітра у полі. Тільки вже не мізку́е яку́
шука́ть: глібоко запáла у ёго́ се́рце та чудовна дівчина,
зъ голови́ не йде, тільки объ нíй и дума и гада́. Уже и

на дівчатъ не дивитця, тільки блука собі по степахъ, щобъ хочъ трóшки розвáжити свою тóгу.

Провéштавшись ще тiжнівъ зо три, Ива́шко поверну́въ до до́му. Иде́ біля тієї хáтки, а старá побáчила ёго, та й ка́же:

— Бода́й тебе́, чоловіче! напрорóчивъ намъ дочку́! Ми моли́ли собі у Го́спода хлопчика, а молодiця розсипалась дiвчинкою!

— На все во́ля Бо́жа, — одвiтивъ Ива́шко:—мо́же зъ сiєї дiвчинки бíде вамъ бiльшъ утiхи, якъ зъ то́го хлопчика, що прохáли!

Ива́шко хотiвъ вже дальшiй ити́, а старá ёму́ й ка́же:

— Пострiвáй, чоловіче: сeгóднi вь насъ хрестiни, то вже коли зайшо́въ, то трéба чáрку ви́пити, щобъ чáсомъ не ви́нісь зъ собо́ю щáстя нарождéнно.

— Дóбре, — ка́же Ива́шко, — чомъ не ви́пить; нехай iй Го́сподь пошлe щасли́ву до́лю!

Незаба́ромъ при́хавъ и пiпъ изъ кумо́ю, а кiма ще нема́. Подождáли трóшки, — не iде; отъ пiпъ и ка́же:

— Не мóжна мiнi до́вго ждáти: зáвтра прáзникъ, такъ трéба поспiшáть якъ всiно́чнiй.

— Якъ же ми, панóче, безъ кiма обiйдемось? — пита́ старá.

— Отъ вамъ кумъ, — ка́же пiпъ, глiянувши на Ива́шка.

Вже пiпъ почáвъ молiтву, якъ щось заторохтiло, — глiянули у вiкóнце, ажъ спра́жнiй кумъ при́хавъ, и зміни́въ Ива́шка. Дiвчинку охрестiли Олeною, бо сáме на

Костянтина и Олени уроділась. Івашко, почувши се ймення, згадавъ свою покійницю бабусю, бо й вона Оленою звалась.

За обідомъ, по звичаю, баба стала частувати, — хто кине на тарілочку шагъ, хто два, а Івашко хотівъ положити п'ятака, та якось помиливсь и брязнувъ таляра. Якъ се побачили, такъ усі и вітрицились на ёго; у баби рѹки задрижали, трѹхи пляшки зъ горілкою не розбіла, а щипъ ажъ росердивсь. За хрестіни досталась ёму одъ кума злотівка, а бабі, чортъ-батька-зна за віщо, цілісінький таляръ! Такъ стало ёму досадно, що, здаётця, у-друге бъ охрестівъ, коли бъ Івашко бувъ хрещенимъ батькомъ.

Пообідавши, стали кружлять горілку, а Івашко, якъ непитущий, вийшовъ зъ хати, сівъ на призьбі, на тімъ самімъ місці, де бачивъ дівчину, та й задумавсь. Ажъ чує, старá зъ бабою підійшли до вугла та й стали собі розмовляти.

— Що се за чоловікъ, — каже старá: — щось не прѹсте!.. Відкіля воно взялось? Чи одъ Бѹга вінъ, чи, мѹже, нечистий ёго підіславъ на яку-небудь капость?... Напрорѹчивъ дочку, якусь дівчину тричі бачивъ... Щобъ не було, нехай Богъ борѹнить, три літа засѹхи? Такий обірваний та обшáрпаний, зовсімъ гультіпака, а давъ тобі таляра! се бъ не розщѹдривсь такъ и багатий панъ!...

— Що се ви вигáдуєте, моя матіночко? — перебіла баба: — чи вінъ же такі похѹжий на гультіпаку?

Такий зъ ёго бравий парубокъ; звісно, у дорозі трощки обносівсь, а може вінъ и багатого батька синъ. Та нічого вамъ и Бóга гнівѣти: невістка здорова, а дитина така гладка, якъ той цуручалокъ. Та ще й тѣ: хібá жъ ви не бачили, якъ вінъ хрестъ цілувавъ?.. Та й я хрестѣла таляръ, — такъ усѣ такій, якъ и бувъ; ось подивѣтця.

— Такъ отъ послухай, щó я тобі ще скажѹ. Невістка розказувала, що у перву нічъ, якъ уродѣлась дитинка, приходила якась бабѹся, и дѹла и хрестѣла дитину. Невістка хотѣла булá крикнути, такъ мóви не стáло: дѹже злякáлась!

— Мóже їй такѣ приснілось!

— Божѣлась, що не спála и дóбре їй розгледѣла.

— Яка жъ вона?

Тутъ старá почалá розказувать, а Ивáшко слѹха, и дóбре бачить, що та бабѹся не хтó дрѹгий, якъ ёго наречена мáти.

— Чогó жъ ви злякáлись, моя мáтінко? — каже баба дослѹхавши: — аджежъ та бабѹся хрестѣла дитину? Хібá нечѣстий прѣйде, абó прѣшле когó хрестѣти чужѹ дитину?

Отгáкъ побазікали собі, та й пішли у хáту, а Ивáшко ще гѣршъ засмутѣвся.

Сóнечко вже сѣдало, якъ вінъ, подякувавши хазянівъ за хлѣбъ-сѣль, пустѣвся у дорóгу на всю нічъ. А якъ дійшовъ до тѣєї криниці, де побачивъ дѣвчину, то

вже й смёрклось. Роса серпанкомъ розіслалась по степу, кругомъ якъ море ёго оточило. Такъ ёму легенько дихать; тепленький вітерець зо всього степу несé ёму квітчані запахи; ясні зорі, якъ діточки, дівлятця ёму у вічі и ёго проважають. Івашко сівъ біля криниці и думае собі: »на що вона міні привіжувалась? лүчче бъ було, якъ-бі я ніколи її не бачивъ; не засмутила бъ вона моєі душі, не накінула бъ на моє сёрце важкої могили!...» Далі устáвъ, озирну́всь на всі стóрони и гóлосно крикнувъ:

— Дівчино! найкраща зо всього світа, сёрце моє, гóрлице моя! Явісь до мене, нехай хочъ разъ ще на тебе гляну, та й умру́ зъ твоімъ обліччямъ передъ очіма... Хочъ обізвісь до мене!... Дівчино!... Коханя моє!...

Оттáкъ гукáвъ сердéшний Івашко на весь степъ! И не явілась же, и не озвáлась до ёго та дівчина; тільки закигикала надъ нимъ чайка, далéко запідпідёмкала перепілочка, и разъ-у-разъ висвістувавъ вівчáрикъ. Не витáла вже тутъ та дүша, — ма́бутъ, знайшла собі вже хатінку, и на якій часъ зачинілась.

Смутний и невесéлий верну́вся до-дóму Івашко; важкій кáмінь навалівся на ёго сёрце. Всю осінь и зіму нүдивсь, а на вёсню, щобъ хочъ трóхи розвіяти свого смўтку, пішовъ чумакувати.

Чумакуе Івашко рікъ, и два, и дéсять и п'ятна́дцять, а болячка на сёрці не загоїлась. У всёму щаслі-
— тільки не дае ёму Господь вірноі дружіни.

Такий ставъ багатий: п'ять хуръ посила на Динь за рибою, а самъ зъ десятима ходить у Кримъ за сїллю. Прикупивъ чимало грунту, пострóивъ хату якъ той будинокъ, ставъ паномъ на всю губу. Громада не разъ вибирала ёго у голови, такъ не схотівъ, та й не схотівъ. И який-то зъ ёго козарлюга ставъ, якъ-би ви побачили! висóкий, сановитий, и глянути на ёго весе-ло. Заглядувались на ёго теперъ не одні дівчата, — казілись и молодіці; а якіхъ тамъ не було! и чепурнихъ, и моторнихъ, и зъ біса хитрихъ та лукавихъ, що, здаётця, и самого святошу зъ пантелику збіли бъ. Такъ чого вже не робіли, якъ не захожувались, якъ бісиківъ не пускали, такъ ві на одну й не глянувъ, не то щобъ узявъ одъ якої стёжку у коміръ. Частенько було у-ночі затурготить у віконце.

— Хто тамъ? — спитá Ів́анъ Ула́совичъ (такъ вже теперъ ёго звали).

— Я, дядьку, — защебече тоненькимъ голоскомъ: — Параска; б́удте ласкаві, одчиніть та да́йте вогню!

Одчинить Ів́анъ Ула́совичъ, увійде молодіця, вигребе изъ пёчі жа́ру и засвітить світло. Така росхристана, підтікана, звісно якъ у ночі. Гляне на себе, та й засорóмитця, сама бъ то не знае, що робить: запаскою груди закривае. А тамъ я́кось сміліша ста́не и роспитуе:

— Якъ вамъ, дядьку, не обрідне одному сна́ти? Чомъ ви не ожéнитесь?... Ей же Бо́гу, правда.

Иванъ Уласовичъ и не слуха, що вона йому верзе; тільки візьме її тихенько за плечé та й скаже:

— Ідіть вже, йдіть, атó вогонь погасне.

Та и въ день не дуже сорóмились: яка нéбудь молодіця віпровадить у поле свого чоловіка, гулькь—и несé митель до Івана Уласовича, та й захожуєтця мити йому гóлову, и рукава засукує до саміхъ плічъ, а рúки такі повні, ніжні та білі, якъ пшенишне тiсто.

— Не трéба, не турбуйся, — каже Иванъ Уласовичъ: — я й самъ собі гóлову змію.

— Ну, такъ я вамъ поськаю, — каже молодіця.

И заразъ сідáє и загóртує плахту, щобъ не намуливъ щокіобъ жоретку одéжину. А тонкого полотна сорóчка такъ и обхватує пішне стегно; на такій подусці не погрéбавъ би виспатись и самъ салтанъ Турецький.

Наступила вісімнадцята весна після того якъ Івану Уласовичу привіджувалась та чудова дівчина, — и досі не забúвъ її, бúцимъ вчóра бачивъ, и досі не одірвавъ її одъ свого сёрця.

Після святої неділі, зібравши хури, Иванъ Уласовичъ зъ наймитами рúшивъ у Кримъ за сіллю. Тепереньки вже вінъ не такій бувъ, якъ колись швэндявъ по степу у сімрязці; теперъ вже вінъ, якъ багатий хазяїнъ, у брилі, у блакитному жупані, шовковимъ поясомъ підперézаний, — такій зъ ёго чоловьяга, шо и панъ не дуже бъ ставъ передъ нимъ кiрпу гнúти.

Ідуть вони вже тiждень. Звісно, чумаки завжди рушають до зхiдъ сонця, щобъ захопити холодбу. Отъ,

разъ піднялісь вони ще удобвита; тільки вірівнялись у стрічку, а тутъ якъ насуне туманъ, такий густий, що въ двохъ ступівяхъ невідко чоловіка. Зійшло сонечко и рознесло той туманъ; дівлятця, ажъ загубили дорóгу. Було хотіли вертатись назадъ, такъ Іванъ Уласовичъ и каже:

— Ідте вже, невеликий кругъ зробимо; тутъ, може, буде яка оселя, — розпитаємо та й вихопимось на свій шляхъ.

Ідуть собі та ідуть, вже бъ порá и скотину попати, такъ нема жъ водою. Іванъ Уласовичъ иде собі стороною и думку гада, усé одно на умі, ажъ чуе — фуршикі гукáють.

— Дядьку, а дядьку: ось криниця!

Глянувъ Іванъ Уласовичъ, ажъ знакома криниця, а біля неї стоить та жъ сама дівчина, що й вісімнадцять літъ назадъ стояла, и такъ саме на ёго дивитця, такъ саме ёму й усміхається, якъ тоді дивилась и усміхалась. Якъ вінъ її побачивъ, то ажъ груди ёму заложило, и степъ кругомъ ёго покотівся. Близитця вінъ до неї, а самъ окомъ не змигне, зъ очей не спуска, щобъ не звикла.

— Ажъ ось відкіля узялісь! — обізвлася дівчина: — куді жъ ви ділись, дядьку, якъ я підходила до васъ?

— Де?... коли?... — пита Іванъ Уласовичъ. Ажъ задрижавъ, почувши її голосокъ.

— Уранці, біля тернівъ; несла воду, а ви сидите підъ кущикомъ и такъ пильно на мене дивитесь; яй

думала, чи не хочете напитись, — подаю вамъ глечикъ зъ водою, та й кажú: «на здоровья!» ажъ гулькь — нема́ нікого!...

— Моя голубонько, — каже Іванъ Уласовичъ, узявши дівчину за білі рúченьки, — не менé ти бачила, не міні й водú підносила, а моїй душі! Вісімнадцять лítъ наза́дъ, отта́къ-са́ме и на сімъ місці ти міні привиджувалась! Вісімнадцять лítъ тільки объ тобі й думавъ, одну тебе винóшувавъ у мо́ему сёрці!... Де жъ ти живешъ, — пита́ вінъ, дівлячись у ясні о́чі сво́єї суженої, — де вита́ешъ, моя гóрличко?

— Живу́ у ба́тька-въ ма́тері тутъ недалéчко у ба́льці біля ставóчка.

— Якъ же тебе́ зва́ти?

— Олесею, — одвітила дівчина.

— Эге, отъ воно́ що! — такъ я бувъ у тебе́ й на христíнахъ. Чи живі, чи здорові твої діди, ба́тько, ма́ти?

— Хваліть Бо́га, усі живі й здорові!

— Ходімъ же, моя сужено, до нихъ за благословення́мъ!

Обнялісь якъ голубья́точка и пішли собі; а надъ ними такъ и вьётця ча́йка, якъ надъ гніздóмъ, якъ надъ діточками, и квиліть и бигі́ка; а якъ дійшли вони до хати, то ча́йка піднялась у гóру, усé ви́ще, ви́ще, по́ки не зникла. Такъ укúпі, побра́вшись за рúки, и ввійшли у хату.

— Здо рові були, люди добрі! — гукну́въ Іва́нъ Ула́совичъ: — а пізнава́йте, хто до васъ прийшо́въ?

Старá тільки глянула, за́разъ и пізна́ла.

— Се, — ка́же, — той па́рубокъ, що коли́сь за́ходивъ до насъ, та приві́джувалась ё́му яка́сь дівчина.

— Ось яка́ приві́джувалась, — ка́же Іва́нъ Ула́совичъ, глянувши на Олесе́ю. — Яко́ю її тоді ба́чивъ, тако́ю й тепе́рь знайшо́въ!... Такъ благослови́ть же, бо е́смь Богъ вже насъ благослови́въ!

Поблагослови́ли їхъ старі́ якъ слі́дъ; помолі́лись Бо́гу, и посі́дали, щобъ усе́ до́бре сі́дало. Олесе́я такъ и ту́литця до Іва́на Ула́совича, такъ и дівитця ё́му у ві́чі, нева́че давно́ ё́го зна́ла, нева́че давно́ ё́го коха́е. Хто бъ на вихъ ни гляну́въ, то за́разъ би пізна́въ, що Госпо́дь давъ їмъ на дво́хъ одно́ тільки се́рце.

Не до́вго сиді́въ Іва́нъ Ула́совичъ: забра́въ усі́хъ зъ худо́бою, бо вони́ жили́ підсу́сідками, та й пові́зъ до се́бе. Поі́хавъ за сі́ллю, а приві́зъ хлі́бъ изъ сі́ллю!

Отъ вамъ и кі́нець! Ні́длячого ка́зати, що вони́ були́ щаслі́вими; не да́ромъ же лю́де ка́жуть:

»Кого́ Богъ зы́днaвъ,
»Тому́ й ща́стя давъ.«

ЧОРТОВА КОРЧМА.

Антону Андрієвичу Глушановському.

ЧОРТОВА КОРЧМА.

Разъ, походомъ изъ Кúrської губérні въ Херсónські степі, переправившись черезъ Дніпрó, прийшовъ нашъ штабъ на *диёвку* въ село Сведовокъ. Село роскiнулось въ долині, а кругомъ отóчували ёго висóкі гóри, вкритіі одвiчнимъ лісомъ. Міні сказáли, що въ лісі багáцько вальшнепiвъ, и я, на дрúгий день, пішовъ пополювáть. Щобъ не заблудiтьця въ гúщахъ, я узiявъ зъ собою хазiйського сiна, пáрубка по двадцiятому рóку; дúмаю собі: проведé, а чáсомъ якъ встрéлю на плéсі кáчку, то бúде кому i вiтягти. Въ лісі вальшнепiвъ здiймáлось до-бiса, такъ за гущиною не зрúчно булó стрiлять; óть ми пообiдавши у лiсничого, i вiбрались зъ нéтрiвъ икъ Дніпрú, щобъ пополювáть ще на качóкъ та куликiвъ.

Вже нáдъ-вечiръ, якъ ставъ стухáть жаръ, повертáлись ми у село луговиною. Не дохóдячи верствi зó три до села, побáчивъ я на горi велику руiну мурóваноi

будови. Сónце сідало и огнѣнимъ проміннямъ освіщало тѣмні мѹри, а за нѣми и наоколо чорнівъ лѣсъ.

— Що се за руїна? — спитавъ я пѹрубка.

— Се »Чортова корчма«, — одказавъ пѹрубокъ.

— Якъ, чортова?

— У сій корчмі колись, давнó вже, шинкували чортї, та й досї що-рóку передъ рїздвóмъ бенкетують тучечки зъ вїдьмами.

— Хто жъ бачивъ якъ вони бенкетують?

— Булі такі що бачили, та й розказували тимъ, що не бачили.

Я зійшовъ на гóру, щобъ огледїть руїну. Корчма була стародавнѣї будовлі: ширóкі стїни и покóї підъ звóдами. Въ пѣршому покóю, на кам'яно́му помїстѹ, було роскїдане скло одъ бїтихъ пляшóкъ, кїстки; а біля розвáленої грóби лежала кабіця, багáцько бїтихъ горшківъ и кóпа пошїлу зъ вóгїллямъ. Вїдко було, що тучечки ще не такъ давнó щось готували и дóбре гуляли.

— Такъ, такъ, — сказавъ я, — бенкетували, тїльки не знаю хто: чи лóде, чи чортї?

— Комú жъ бїльшъ и товктїсь тучечки, — одказавъ пѹрубокъ, — якъ не чортáмъ! якá нечїста мáти понесé сюдї чоловїка!

— Розкажї жъ мїні, хто довідався, що въ сій корчмі шинкували чортї? Якъ про се розказують?

— Отъ якъ про се розказують старї лóде, — почавъ пѹрубокъ. — Ще за часівъ Сїчи, недалéчко одъ

сієї корчмі, доживавъ віку старій заporóжець. Мавъ вінъ хату на дві половини, — на одній, у світличці, самъ живъ, а на другій жила бабуса, що ёго годувала и доглядала. Запорозця того всі поважали, бо дуже добра и чесна була людина; не гнула передъ нимъ кирпи и старшина, ходили до ёго и прости люде, де-коли заходили й татари (бо й по татарській знавъ) и жиди; та вінъ и чортівъ не цуравсь: — інколи й біси до ёго наvertsались, то вінъ було роспитуе їхъ, и бавитця зъ ними.

— Разъ, передъ різдвómъ, тільки що вернувся вінъ зъ всівочної, чуе — щось шкряба біля дверей. Заporóжець думавъ, що кішка, — тільки відчинивъ, а въ хату шастъ чортъ; хука въ ланки и підскакуе халандри, бачите — дуже приморозило, такъ чорта пронявъ циганський піть.

»Та й змерзъ же!« каже чортъ, »такий морозъ, що ажъ очі злипаютьця! Будте ласкаві, добродію, пустіть погрітьця?«

»Грійся, вражий сину,« каже заporóжець, поскубіши тихенько за вухо чорта.

»Спасибі вамъ, добродію,« каже чортъ, »за вашу ласку.« Та й сівъ біля грúbки.

»Відвіля се,« спитавъ заporóжець, »вечіста мати тебе привесла?«

»Здалека,« каже чортъ, »ажъ зъ того краю світа!«

»Що жъ ти тамъ робивъ?« спитавъ старій.

»Звісно щó:« каже чортъ, »искушавъ людéй. Щóжъ намъ чортамъ бiльше й робiть!...«

»И не обрiдне вамъ,« каже запорóжець, »чортi-батька-зна-чогó блукать по свiту! порá бъ вже вамъ и вгамуватьця...«

»Э, добродiю,« каже чортъ збiднiвшись, »не наша сiла, не наша й воля:—и въ насъ е старшина, сiричъ началство... трéба, бачите, слухатьця: скачi, враже, якъ панъ каже. Атó, якiй би ёгó бiсць оттакъ и по свiту товкся! Подивiтьця лишéнь на мéне: гасяючи, всi кiхтики на лапкахъ попритиравъ, и шерсть на бокáхъ повилáзила!... Та ще, колибъ ви знáли, щó вони вигадують тамечки у пéклi: понастрóювали сврiзь тихъ шинкiвъ, корчмъ, запроважають бенкети, iгрища, гопаки, тропакi, гопакi!...«

»Не велика ще бiда,« каже запорóжець, »зъ тихъ шинкiвъ, корчмъ и iгрищiвъ: прiйде чоловiкъ у шинóкъ, випье собi на здоровья чáрку горiлки, зiсть оселéдець, другий; зберутьця на прáзникъ абó въ недiлю парубки та дiвчáта, погуляють собi, потанцюють, а дéяки спáруютьця, и одружатьця?...«

»Колiбъ такъ!« каже чортъ, »то бъ нiчого булó й казать; атó хочъ-би и въ сiй корчмi, щó бiля васъ... Чи ви знáете, добродiю, хто тамъ шинкуе?...«

»Казáли — якiйсь жидъ?« каже запорóжець.

»Якiй вамъ жидъ!« одказавъ чортъ зареготáвшись, »нашъ такiй чортъ, та ще й зъ Кiiва вiдьми налiтають.«

»Глянь!« каже запорóжець, »не знавъ я сёгó, атó бъ

пішовъ подивітьця!... А ти жъ, чорте, « пита, »щó тамъ рóбишъ?»

«Щó я роблю?... Таньціою,» каже чортъ: «сёгодні вáжний задамó бенкетъ, и музика такі наша, пекельна бóде, а вже які відьмі зъ Кііва назлітаютьця, на-ві-ки гáрні! Прихóдте, добрóдію, до насъ, побáчите якъ я бóду танцюватъ гопака́ и гоцака́!

«Пішовъ би,» одка́зуе запорóжець, «такъ нікому жъ менé проведіти, старійі вже зъ-біса ставъ...»

«Я жъ васъ проведú,» каже чортъ, «разомъ и пі-демо.»

«Дóбре!» каже запорóжець, «побáчимо, якъ тамъ у васъ, у чортівъ, люде бенкетúють.»

↪ Віголивсь запорóжець, одягъ червóнийъ жупáн зъ вилётами, що пообши́вані бру́зументами, обúвсь у чóботи сапъя́вці, підперезáвся шалéвимъ пóясомъ, причепівъ шаблóку, и вúсívъ не забúвъ нава́пситъ, та взявши чóрта за хвістъ, и пішовъ у корчму. Якъ зблi-зились икъ корчмі, приглядуетця запорóжець, ажъ передъ нимъ не чортъ вже, а пáрубокъ у чóрному ко-беняку́, підперезаний червóнимъ пóясомъ, въ смуше́вій ша́пці; и вже трима́е ёго не за хвістъ, а за кобе-ня́къ.

— Увійшовъ запорóжець у корчму́, дiвiтця — парóду повнісінько якъ у цёркві; по всіхъ лихтаря́хъ позасвiчу-вані свiчки: дарма́ що шабашкóві, я палають ненáче воскові въ ставникáхъ. Тiльки вгледiвъ орендáрь запо-рóзця, зáразъ и підскóчивъ до ёго зъ пля́шкою.

»Мóзе панъ добродзій,« ка́же, »позво́лі килішекъ гда́нської вۇдки?«

»Всипъ« , ка́же запорóжець, »побáчимо, щó тамъ за гда́нська!«

— Випивъ запорóжець—ажъ зацмóкавъ: така́ крiпка́ та смачна́.

»Мóзе сце,« ка́же орендáрь, »панъ добродзій позво́лі килішекъ?«

— Випивъ запорóжець и дрўгу. Яко́сь ёму́ повесели́шало, ненáче помолóдшавъ. А тутъ якъ ушквáрять музiки джинжирўху! — та й гáрно жъ грáли, мáтерi iхъ ли́хо: скрипи́ця такъ и виспiвуе, бўбни и гудўть, гуркотáють, цимбáли мовъ дзвóники дзвóнять. Якъ почўвъ старiй, такъ ажъ жижкi у ёго затрусiлись; са́ми нóги затупотiли. Зáразъ и почали́ танцювáть. Дiвчáта такi гáрнi, одна́ вь одну́. Пiшовъ у тане́ць и той чортъ, що привiвъ запорóзця. Знáтно танцюе, гáспедiвъ синъ! Не вде́ржавсь и старiй, ну й собi по-запо́ро́зькiй: и викрутáсомъ, и вихиля́сомъ, цокотiть пiдкiвкáми, вистрiбуе, нóги ви́ще голови́ задирá! Парубóцтво й дiвчáта кругóмъ обступiли, дивўютьця, и на чóрта вже не дiвлятьця. Танцювáвъ старiй пóки вь ёго дўху не захопи́ло. А тутъ де не взявсь орендáрь зъ пляшкою и зновъ до ёго:

»Мóзе панъ добродзiй позво́лі килішекъ вۇдки?«

— А запорóзцю тогó тiльки й трéба; випивъ, трóшки оддiхавъ и зновъ пiшовъ изъ чóртомъ козачкá. Якъ натанцювáлись, повiвъ чортъ старóго по дрўгихъ по-

кояхъ. Увійшли въ одинъ, — все парубкі та дівчата, сидять собі парками, розмовляють и чолómкаютьця. Увійшли у другий, ажъ тамъ грають у кáрти: на столі кúпи грóшей, мідні й срібні, а кругómъ столá людéй— людéй: були міжъ ними и зъ сівими чубáми... Несчúвся запорóжець якъ и самъ ставъ гратъ. Здалі кáрти разъ, въ-друге— вже й тáляра програвъ! Щó за бiсць! дúмає собі, — у одно́го чоловіка усé хлюстí. Коли зиркь, ажъ вінъ вийма зъ кишéні кáрти. Запорóжець черкь ёго по пи́ці, а той старо́го за грúди.

«Э, ні,» грíмнувъ запорóжець, «постривáй, робí що-небóдь одно́: коли шахрúешъ, такъ и шахрúй, а я почáвъ тебе битъ, такъ и бúду товктí!» — Та и въ-друге ёму затопíвъ.

— Той гвáлту; відкіля ни взявсь орендáрь, до запорóзця, якъ крикне:

«За сцо ви бъетé моіхъ гостéй?... Ми васъ прозенемо́ зъ кумпáні!...»

«Мовчí, чóрте,» грíмнувъ запорóжець, «зась тобі до людéй, знай своё пéкло!..»

«Який я цортъ,» одкáзує орендáрь, «я цесний еврéй!»

«Брешешъ,» кáже запорóжець, «отъ якъ зтягну́ зъ тебе жидівські галáнци, та й відотну́ тобі хвістъ, щобъ знавъ, якъ приймáть шахраівъ до гúрту!...»

— А чортъ, що привíвъ запорóзця, смикъ орендáря за шлáфрокъ.

»Хто сахруе, хто?« загугнівъ арендάρь; ненáче й незнае хто.

»Ось хто«, гримнувъ запорóжець; та зновъ черкъ по пиці шахрая.

— А арендάρь до ёго:

»Якъ ти осмíливсь ошукувати пáна добродзiя?« Далi каже дрúгимъ: »забирайте, панóве, ёго грóсеi и зевiть зъ карчми!... Я приймаю тiльки цеснихъ людéй!«

— Дúхомъ розхапáли грóши, женúть шахрая въ потiлицю, а жидъ до запорóзця зъ пляшкою.

»Мóже панъ добродзiй позволi кiлiшекъ вудки?«

— Частúе запорóзця, а тутъ прибiгли двi дiвчини, такi гáрнi, пéвно вiдьми: бiлi, пóвнi, щóки горять, óчi якъ зiрочкi ясниють; втомiлись танцюючи, такъ пóвнi грúди такъ и пiдiймаютьця до-горi. Вхопили старóго пiдъ рúки та й повели.

»Потавщóйте ще, добродiю,« прóсять »люде кажутъ, що мабуть у васъ чортi сидять въ чобóтяхъ!«

»А мóже й сидять,« каже запорóжець, »бо чортъ менé обувавъ!«

— Зновъ пiшовъ гайдука садить, такъ за вiдёмъ и дёржитця; насiлу вже чортъ вiвiвъ ёго зъ корчми. Скáзано, запорóзька нату́ра, и байдужé ёму: зъ кимъ би ни гулять, абi гулять!... Повiвъ чортъ запорóзця додóму; насiлу дiба неборáкъ: дúже тiмъ втомiвся, обомá руками дёржитця за хвiстъ, ажъ стóгне сердешний чортъ. Якъ дойшовъ старий до своéi госпóди, по-прощáвся зъ чóртомъ, та й ставъ стúкати у двéри. Вiд-

чиніла бабúся, світить, а запорóжець до неї, ну її обій-
мать та до сёрця тулить, а баба відъ ёго, трóхи кнгаа-
ця не впустила.

»Богъ зъ ва́ми, добродію!« ка́же «що́ се ви ро-
бите, чи ви не здуріли?

— Насі́лу ёго утихомірила и положи́ла спати. На
дру́гий день прокі́нувся запорóжець, дівитця—бабúся
стоїть біля ёго ліжка.

»А що́,« спита́въ запорóжець, »чи вже блага-
вістили до цёркви?«

»Де́ вамъ блага́вістили!« ка́же ба́ба, »до́брі
люде вже й пообідали; я вже думала, чи не засну́ли
ви на віки вічні!

— Якъ схопитця запорóжець, якъ крикне:

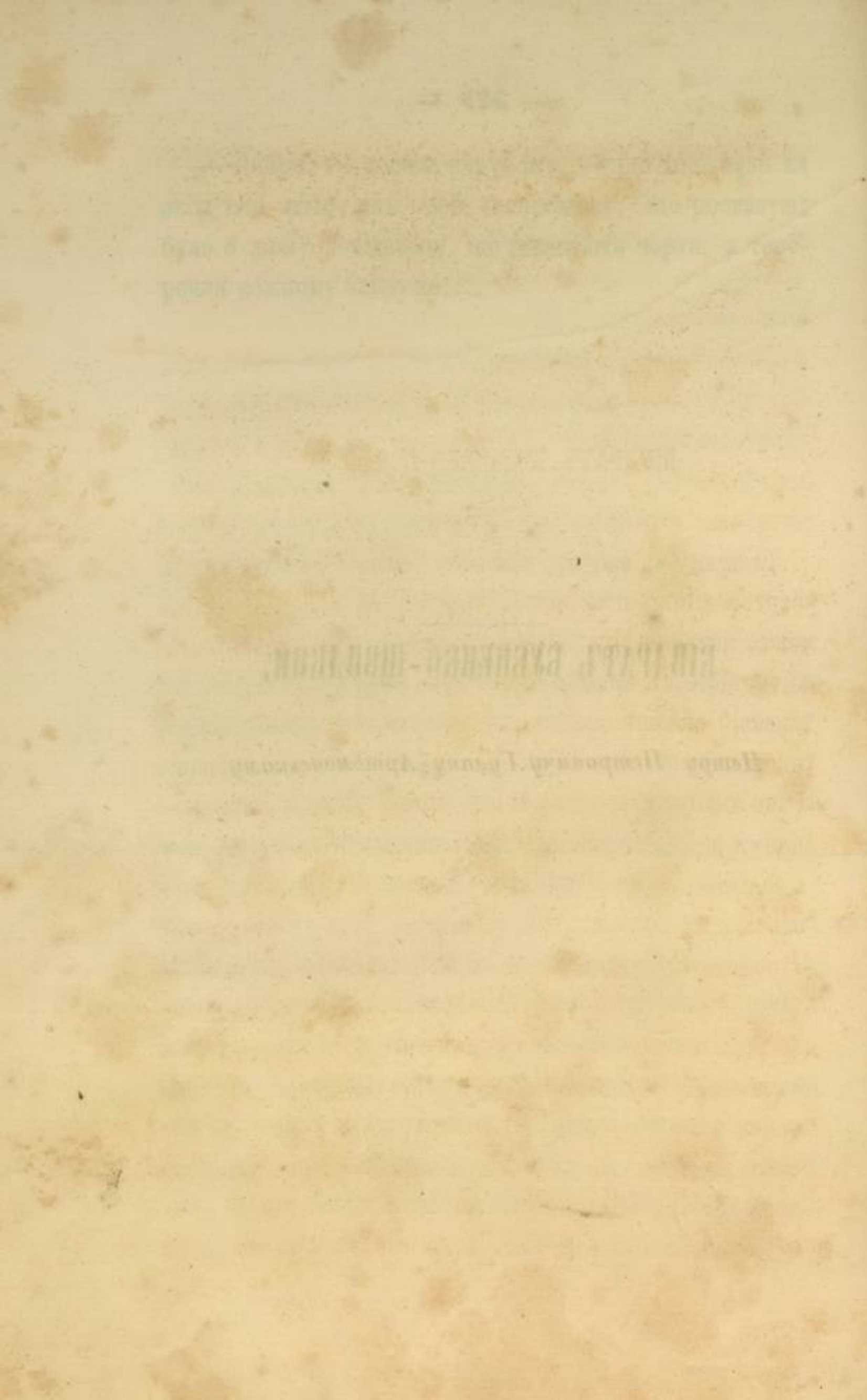
»Ну, не бісового жъ то́бі сїна й чортї! чо́го гаспе-
ди наробіли: на різдво́ не довелось міні вь цёркві
бути й Бо́гу помолїтьця! Ні, «ка́же,« сёго́ не мòжна....
Якъ таку́ волю їмъ дати, то вони́ всіхъ люде́й зъ пан-
телику зібьють; ма́буть не я одїнь опізнївсь до цёрк-
ви!...«

— Одя́гся и пішо́въ до попа́, розказа́въ ему́ все́ якъ
було́, зїбра́ли миря́нъ, пора́дились, тай ріши́ли: спа-
літь діяво́льску корчму́. Такъ хочъ и спали́ли, а всежъ
такї́ що-ро́ку, передъ різдво́мъ, товчу́тьця и бенке-
ту́ють ту́течки чортї й відьмі. Якъ ба́чите, — ніхто́ й
це́гли не берé на гру́би, бо́ятьця. Та́къ ся ана́хемська
руїна ма́буть бу́де сто́ять ажъ до кінця́ світа!...

— Дóбре, — додавъ па́рубокъ, — що тоді були на світі такі лю́де, якъ оцѣй за́порóжець, що роска́зую; бу́ло й ко́му до́відатьця, що шинку́ють чо́рті; а тепе́речки ко́жному байду́жé....

ВІПРАТЪ БУБНЕНКО-ШВОДКІЙ.

Петру Петровичу Гулаку-Артемовському.

КІНДРАТЬ БУБНЕНКО-ШВИДКИЙ.

Чи чули ви, панове, про Кіндрата Бубненка Швидкого?... Довгенько вінъ вештавсь по світу, більшъ, може, якъ сто літъ. Давно вже въ ёго на грудяхъ лежить широкій кряжъ сирій землі, а й досі, по Тульчінській околиці, гоготить луна одъ ёго оповіданій, и теперечки ще передають діди унұкамъ ёго оповідання. И що то бувъ за дідъ! Міжъ дідами дідъ, а міжъ молодими жъ то молодій; бо серце ще грало у старого.

Роскажұ вамъ, якъ ще у двадцятихъ годахъ спізнався я зъ тимъ дідуганомъ, якъ полкъ, у котрімъ я служивъ, стоявъ недалёко одъ Тульчіна. Сімья мого хазяїна, у котрого я кватирювавъ, була не дуже велика: вінъ зъ старою, синъ жонатий и дочка — гарна дитина по шеснадцятomu року, на тій порі, що якъ скінешъ на неї окомъ, то почервоніе и розгядуе мережки на рукаві своєї сорочки. Хазяїна мого усё село поважало: розумний бувъ чоловьяга, та ще й дуже письменний. Було, де-коли и апостола вчистить, а на

кріласі якъ потягне горю, то й дяківъ не чуть. Зъ хазяїнами я живъ дружно, не гнувъ передъ ними кірпи, бо не цурався прѣстихъ людѣй, а прислухувався до їхъ мѳви и приглядувався до їхъ звичаївъ. Любивъ я заглядувать у ту колиску, відкіль піднялось усє, щѳ тільки ні є значного міжъ людми, усє, щѳ й славить, и ратує, и гнїтить чоловіка, вѳ занедбанїмъ товариствї. Такъ отѳжъ, кажў, частєнько бачився я зъ ними: то до їхъ було підў, то старїй до мє не прїйде.

Разъ у недїлю, шєля одирави, почўвъ я на хазяїськїй половинї рєгїть и смїхи. Схотїлось мїнї подивїтьця, чѳгѳ вони тамъ радуотця, — отъ я до нихъ и пішѳвъ.

Тїльки переступївъ порїгъ, якъ побачивъ дїдїзного старця. Спершу, пѳки не розгледївъ, здався вїнъ мїнї якїмсь-то обскўбленимъ птѳхомъ: такє змѳрщєне, мїршавєнькє, голѳмѳзе; нїжня чєлюсть задрѳлась догорї, нїсь похнїѳпивсь, — ненѳче спѳрять, комў перше у ротъ лїзти; рўки — якъ кўрячі нїжки, спїна стулілась сѳ грудями, и такъ увєсь вїсохъ, якъ сплѳщений чорнобрївчикъ мїжъ листѳми псалтиря. Сидївъ вїнъ за столѳмъ на пѳкутї и щѳсь росказувавъ. Людѣй найшло пѳвна хѳта, и вєї регѳтались. Дїдугѳнъ гѳстро на мєвє глянувъ; єгѳ ѳчі свїтїлись ще тимъ вѳгнємъ, щѳ тлїє у сєрці и не потўхъ у грудяхъ.

— Се нашъ постѳялецъ, — сказѳвъ хазяїнъ дїду, — той, щѳ я вамъ казѳвъ, умїє по-нашѳму.

— Де бъ то ємў не вмїть, одказѳвъ дїдугѳнъ, пїль-

но на мене дівлячись: — хіба не бачите, яка в'єго піка!.. настоящий козакъ-півникъ—біля бóку віникъ!

Усі засміялись, и я зъ ними.

— Що се ви, діду? — озв'алась хазяйка, смикнувши єго за рукавъ: — а якъ панъ росердитця?...

— Не росердитця! — одказавъ дідуганъ, усє дівлячись на мене: — не взявъ єго катъ! глянь, вінъ и самъ смієтця! Сідай же, сінку, — додавъ дідъ, — то будешъ гóстемъ.

— Чого се ви такъ реготались? — спитавъ я, оглядуючи весєле товариство.

— Ось послухайте, — озв'ався хазяїнъ, — що тутъ вигадує Кіндратъ Тарасовичъ, якъ вінъ кумєдно кепкує зъ сєбе, то не то живий, и мєртвий засмієтця!

— А що тамъ такє? — спитавъ я.

— Та хочуть зъ мене чоловіка зробить, — крикнувъ дідъ, ударивши кулакомъ по столу якъ кісткою, — щобъ грóші злушить зъ громади! Слухай, сінку. Якъ була послідня перепись ревизії, громада довго міркувала, чи записувать менє, чи ні. Одні казали, що вєлено усіхъ живихъ записувать, то й менє тежъ трєба записать, а другі казали: не трєба, бо зъ мене нема громаді ніякого вжитку: бачите, трóшки перестаривсь, такъ не мójна, якъ одинокого, у нєкрути віддать. Та ще й те казали, що сєгодні записуть, а завтра громаді на пакість *дуба дамъ*, та й платі подать чортъ-батька зна за що, рóківъ зъ двадцять. А тепєрички такє безголóвья, що й живі люди лєдві змó-

жуть за себе платить, а якъ стануть потурать мёртвимъ та за нихъ платить, то ніякий бісъ не схоче и живімъ зостатьця. Отъ и рішили — не записувать: «може,» кажуть, «вінь оцямъятуеця та вмере!» Здаётця и розумненько рішили, — такъ ось же, матері ёго чортъ, яка халепа накінулася. Нашъ орандарь-жидюга росёрдився на громаду за те, що не пьють у ёго въ корчмі горілки, та й зробивъ *доносъ*, що я не *имію бути включенимъ у ревізьку скáзку*: такъ теперички и хочуть злупить зъ громади добру пеню за того чоловіка, що невартъ и залізного шага. Сёгодні ждуть засідателя на слідство и громаду збирають, — уже и голова прибігъ. Такъ, бачите, теперички треба одбріхуватись, — та сількісь, не первина....

Дідуганъ хотівъ бувъ ище щось розказать, якъ убігъ у хату десятникъ.

— Ідіть швідче, діду, у волосне правлєние, — сказавъ вінъ, лєдві переводячи духъ: — голова зовуть; вже й громада зібралась; отъ-отъ и засідатель, панъ Цибульскій, прибіжить.

— Ідү, сінку, йду, — забелькотавъ дідъ, и швиденько вийшовъ зъ хати.

И ми, скільки насъ не було, пішли подивитьця, якє тамъ буде слідство. Дідуганъ браво йшовъ попереду безъ шапки, розмахуючи рукамі.

— Дідъ шапку забувъ, — сказавъ я: — якъ бй хто збігавъ за нею.

— Не турбуйтесь, пане, — обізвався хазяїнъ: — у

ёго нема шапки: отакъ, якъ бачите, хóдить и літо й зиму; ні сонце ёго не допече, ні морозъ не приморозить, ніщо не дошкóлить ёго кістокъ, шкúрою обтягнутихъ!... Скільки въ насъ дідівъ перемёрло, а якъ були ще хлопьятами, то знали ёго вже не молодимъ; — а вінъ живé собі та й живé, та ще якъ подивисся, то ёму й жити не обридло: завжде веселий, не пролива й чарки, а на весіллі — то буває й потанцюе. Кумедія, а не чоловікь!...

— Скільки ёму бóде літь?

— Більшъ якъ стó!

— Е въ ёго діти, унóки?

— Нема нікого, оди́нь зоста́вся якъ палець....

Бу́ла ко́лись у не́го й жінка, й діти, и хата, и земелька, а теперечки, якъ бачите: *нагъ яко благаъ*.

— Відкіля вінъ?

— Зъ Уманя. Живъ и въ Тульчині — вінъ бувъ козакомъ у Потóцького, — а тамъ помандрувавъ у Черкаські ліса до Залізняка; ходивъ зъ Гóнтою виручати Умань, довго бувъ Січовикомъ, и по Волóщині швєндявъ. Куди вже ёго нечїста-мати не туряла, чо́го зъ нимъ не траплялось! Бувъ вінъ и шинкаремъ, и паймитомъ, и пасішникомъ. Не оди́нь ківшъ лиха підсунула ёму злая до́ля; випивъ же їхъ, бідолáшний, до́самого два, и — якъ бачите — ні гáдки собі! ..

Вийшовши зъ закавúлка на вúлицю, зда́лека побачили ми, біля волосно́го правлє́ння, зібрану громаду; по-

пéреду стоявъ голова — висóкий чоловікъ зъ сідимъ вусомъ, у блакiтному жупанi.

— Слiхомъ слихати, Кiндрата Тарасовича у вiчi видати! — закричавъ голова, якъ ми пiдiшли блiзче.

— Не ту пiсню спиvаешъ, сiнку, — озвався дiдуганъ: — теперички спиvай, що того Кiндрата Тарасовича нi слiхомъ не слихати, нi у вiчi не видати!...

— Не помóжетця, дiду: що хочъ спиvай!... Отъ яку кyру пiднiавъ, Тарасовичу: для тебе и громаду зiбрали и слiдство бyде, та ще щобъ и штрапу не вчiстили....

— За що, сiнку?

— За те, що ти чужий вiкъ заживавешъ, кiстокъ своїхъ не шанувешъ; ище такъ обносисся, що й на страшний судъ нi вь чимъ бyде припахатьця.... Скажи мiнi на мiлость, Тарасовичу: чи ти вмрешъ коли, чи такъ до вiку вiчного бyдешъ по свiту бiйдивки бить?

— Я бь тобі сказавъ, сiнку, такъ не знаю жь: спитай когó-небудь, хто старший вiдъ мене.

— Не до жартiвъ теперички, — почавъ зновъ голова: — кажiть, Тарасовичу, що намъ робiть, щобъ и справдi не довелось, — бодай вони не дiждали, — платiть той штрафъ.

— Не знаю, сiнку, що й казати, — одказавъ дiдуганъ, повисивши гóлову. — Що-небудь би дати Цибульскому, — такъ вiнъ вiчого не берé!...

— Вiнъ не берé!.. не берé!.. — заговорила громада, зареготавшись.

— Хiба дiточкамъ на горiхи дастé, — сказавъ дiдъ,

піднявши голову: — вінъ тільки и прийма, що дають діточкамъ. Що то за чуже серце у батька! дарма що гоноровий, а для своєї дитини и зъ півъ-злотівкою не розминѣтця.

— Дobre серце у батька! — піддакує громада, та регочетця.

Ажъ ось почули й дзвінокъ.

— Цибуля іде! — закричавъ дідуганъ. — Ну, теперъ одбріхуйтеся, дітки, а я піду у правління; якъ нічого не вдієте, то виводьте мене, я вамъ пораду дамъ.

На той дзвінокъ вийшовъ изъ корчми и орендарь, у соболевій шапці и у глазетовому шляфроку: блищить диявольський синъ, якъ панський чобіть. Перейшовъ дорігу и ставъ оддалікъ одъ громади, щобъ и собі подивітьця, яка тамъ буде халепа за пропущену дүшу.

Изъ-за вугла вихопилась найтичанка, запряжена у-три-конь строкатими. Засідатель панъ Цибульський сидівъ обложений бѣбехами, увъ одній руці державъ пенькову люльку здоровенну, якъ кварта, а у другій дубельтівку; у ногахъ вертівся пудель и гавкавъ на сільськихъ собакъ. Панъ Цибульський любівъ пополювать, було и слідство вчинить и качокъ настріля; коли нема дикихъ, то зъ досади и свійськихъ лүщить, а коли дуже росердитця, то й по индікахъ тарახне, та й забира, щобъ заряди на вітеръ не пішли. Незагнүздані коні геть-геть промчали найтачанку, — та вже

наткнүлись на хату, такъ самі зупинїлись. На-сілу вїлізъ изъ бѣбехівъ панъ Цибульський: такѣ плюгá-вешке, товстенъке, кирпáте, очі якъ осокóю попрорізувані, а піка ширóка та червóна якъ новій пъя-тáкъ, — ажъ блищítь. Якъ-бї на казанкú патікать сáжою очі й нісь, та звѣрху накіннуть картúзъ зъ червóнимъ окóломъ, то не трѣба й патрѣта: бувъ би на ёго похóжий, якъ рідний братъ. Тільки панъ Цибульський підійшовъ до громади, такъ усї зняли шапки и низенько ёмú вклонїлись, а вінъ и óкомъ не моргнувъ, — глянувъ на громаду якъ на гуртъ: бáчите, *засідá-тель!.. Велúке діло — опѣньки!*

— А щó ви, сýчі сині, наробїли? — крїкнувъ панъ Цибульський.

— Щó жъ ми такѣ наробїли? — спитáвъ голова: — здаётця, нічóго!

— Якъ — нічóго! чоловіка не записáли у ре-вїзію....

— Якóго жъ тамъ чоловіка? здаётця, усїхъ позапїсували....

— Якъ усїхъ!... а тогó... (панъ Цибульський вїхопивъ изъ кишéні пакъ бомáгъ и ставъ розглядувать...) а тогó, — кáже, — Кіндрáта Бубнѣнка-Швидкóго?

— Хібáжъ тó чоловікъ? — одвїтивъ голова, засмїявшись: — тамъ нема и півъ... та дѣ! й десятої частї чоловіка не зостáлось. Осъ подивїтця-лишѣнь, щó тамъ

за руїна така!... Гей, хлопці, — крикнувъ голова: — виведіть-лишенъ сюди діда!

— Нащо тутъ дивітьця; — каже засідатель: — аджежъ вінъ живій?... такъ и треба було записать!

— Богъ ёго зна, чи вінъ живій, чи мёртвий, — ніяяъ не розберешъ. Отъ самі подивітьця.

Ажъ ось, ведуть Кіндрата Тарасовича: идє небо-ракъ — роскарячивсь, роззявивъ ротъ и банькія якось чўдно перекосивъ, лўпа очіма якъ та сова. Якъ побачила ёго громада, такъ усі и приснули.

— Подивітьця на мїлость, — каже голова: — яка се душа? се же чоловікъ, а вўряча слїпота...

— Се чоловікъ-сажка (обїзвався хтось у громаді), на нєму сіра сімряжка, на голові — шапочка, а на спїні — латочка.

— Дє вже! — озвались другі: — нема у нєго ні шапочки, ні латочки!

— Се дзівзіверъ-зухъ! — гукують інші.

— Скільки тобі літъ? — спитавъ засідатель.

Мовчить Кіндратъ Тарасовичъ, якось чўдно дивітьця на пана Цибульського, ще гіршъ банькія перекосивъ и голову нагнувъ, веначе заміряетця ёго баднуть.

— Що вінъ у васъ, глухий, чи що? — спитавъ засідатель.

— Ні, — одвітила громада: — вінъ добре чўє.

— Чого жъ ти мовчишъ, старá собако? — росєрдившись крикнувъ панъ Цибульський: — кажи, скільки тобі літъ?

— Якъ затрúситця Кіндратъ Тарасовичъ, та до пана Цибульського! якъ крикне не своїмъ гóлосомъ: кукуріку! вдрúге, втрéте, ажъ у вúхахъ залящало, а засідатель обмáхуетця та белькотить: тю, дурній, тю, дурній!...

А дідуганъ своé: якъ заскиглить собакою, гавъ-гавъ-гавъ, та пана Цибульського за штани, а той відъ ёго, яко мóга, у найтичанку, — якъ крикне съ переляку:

— Тьфу, на твогó бáтька!... Кáтержвий хлопець, пся віра!... Що вінъ у васъ, дурній, чи щó? — пита у громади.

— Ні, — ка́жуть, — вінъ розúмний....

— А щóбъ такі були розúмні ваші діти!... Рушай якъ плéсу, — гукну́въ засідатель на погóнича, та й заторохтівъ скільки видко.

А Кіндратъ Тарасовичъ за нимъ: гавъ-гавъ гавъ; тільки порівнявсь изъ жідомъ—хапъ ёгó за пéйси, та якъ учéпитця за по́ли, — а жидъ: вай-вай! наві́кача, — деррръ! — полі у шля́фрока якъ не було; и пантúхлі розгубівъ утікаючи. Рéготу тако́го наробівъ нашъ дідуганъ, що громада ажъ животі надірвала одъ сміху, — та ще ка́же:

— Щаслівий панъ Цибульський що втікъ, а було бъ зъ ёгó штанáми те, що зъ жидівськимъ шля́фрокомъ: сýчий синъ, коли бъ не порва́въ їхъ на шматкі!

Тільки одъ сієї кумедіі трóшки оддихали, якъ почалась другá. Жидъ изъ жидівкою и жиденятами, зъ гвáл-

томъ, повискакували зъ корчмі, и довго носілись зъ одірваною полою. Що вже тутъ вироблявъ Кіндратъ Тарасовичъ, якъ вінъ лаявсь изъ жидами, що вигадувавъ, — и розказати не можна. Жидъ хотівъ бувъ доганять пана Цибульського, щобъ пожалітьця, та почувъ стрільбу біля плеса и одумавсь. Вінъ знавъ, що панъ Цибульський дуже бувъ *запалений* на полюванні: часомъ спугнувъ би йому качки, то вінъ, стародавнімъ шляхецькимъ звичаємъ — стрілять по жидяхъ, ще бъ почастувавъ його по жидівськихъ галанцяхъ бекасинникомъ. Та й зъ жалоби тієї нічого бъ не вийшло, бо, слава Богу, село було казенне. Отъ, якъ-би панське, то сунувъ би економу дукатъ або два, то вінъ би, за той шляфрокъ, всю громаду одчухравъ би канчуками, та ще звелівъ би пити и жидівську горілку, хочъ би вона була самій чвирь. Э, не долюблювала жидова тихъ казеннихъ! и чортяка не вигадавъ їмъ нічого луччого якъ панські хлопи. Узявъ *маєнтекъ* на орєнду, одсіпавъ пану *зъ-гури*, та й забирай людей зъ худобою, зъ шкурою, — роби зъ ними що хочешъ, хочъ живцемъ їжъ, хочъ жи́ли зъ нихъ тягни. Знатне було колісь життя жидамъ, — такъ урвалась же їмъ та нитка.

Громада потрошки розійшлася, а де-котрі, завзятіші довго ще лаялись изъ жидомъ, поки не повибивали йому вікна; а тамъ пішли у корчму, що на Тульчинській дорозі, и дідугана зъ собою потягли, та й гуляли ажъ до вечора. Усе лихо одъ пропущеної душі

окошилось тільки на свійських качкахъ. Павъ Цибульський, розсердившись на громаду, налущивъ усякої птиці повнісіньку найтичанку, ище й порося встреливъ: думавъ що заіць.

Съ тіі порі, частенько я бачивсь изъ дідуганомъ. Прийде було до мого хазяїна, и до мене заверне: якоесь я ёму до душі прийшовсь, бо не до всякого вінъ учащавъ. Кого не злюбить, то вже нічимъ вінъ ёго до себе не приверне, які бъ ляси не підпускавъ, чого бъ не сулівъ; бо, якъ той Кузьма безсерєбреникъ, нічого не приймавъ, а особливе тихъ грóшей. И вже нехай ёго той не зачіпа, бо вілає, абó ще гіршъ — кепкуватъ стане; а на річахъ такий бувъ гóстрий, якъ та бритва. Не подобався ёму нашъ шкадрóний командірь, хочъ и землякъ; дідъ ніколи до ёго не ходівъ. Разъ, гуляли ми по селу и стрілись зъ дідуганомъ; шкадрóний и давай ёму *виговóрюватъ*:

— За що се, дїду, — каже, — ти мене цураєсея? Хочъ би у хату плóнутъ зайшовъ!

— Не дїждешъ, сїнку, — одвїтивъ дідъ, — щобъ моя ногá переступїла твій порігъ!

— Чому? — спитавъ шкадрóний

— Тому, що на мўштрі ти дуже мордуюешъ и бьешъ салдаты!...

— Не сєрдєся, дїду, — каже шкадрóний, — я вже не буду їхъ мордуватъ (а самъ усміхаєтця).

— Не повірю тобі, сїнку! горбáтого и могила не виправить! Вже я дóбре знаю твою натуру: якъ тільки

війдешъ на ту мўштру, то такъ тебе чортяка и вхó-
пить за сёрце; не то що салдátъ, та колибъ и рідний
твій бáтько, у тїмъ хрóнтї, не такъ задїбавъ, абó
мушкётъ не тудї повернўвъ, то й ёмў бъ задавъ шва-
би, и ёго бъ оддубáсивъ хуктелями!

Шкадрóнный ажъ почервонївъ зъ досáди, а стёрнївъ:
щó будешъ робїть зъ такимъ завзятимъ дїдомъ? Хочъ
часомъ и досáдно, бо правда óчї кóле, а нїчого ро-
бїть — смїєся, бўцимъ тобі й байдўже, що тамъ ста-
рий бреше. Лучáлось їнколи — прибїжить у селó су-
дїйський панїчъ, та хочъ би й самъ камисáръ, то дїдъ
такъ и лїзе ёмў у вїчї якъ осá, такъ и грїма: нїкого
не злякаётця. Було вже люде запрўть ёго, щóбъ часомъ
не було ёмў хáлени одъ якого нéбудь гонорóвого
дўрня.

Доставáлось одъ ёго й повáмъ: нїкому не зпускавъ.
Разъ прийшовъ до мого хазяїна у гóстї панотецъ Иванъ
(того селá пїпъ). Набалáкавшись за дулївкою и мé-
домъ, вже брався вїнъ за шáпку, ажъ дé не взявсь
Кїндрáтъ Тарáсовичъ, мовъ зъ пéчи ввїрвáвся, — убїгъ
у хáту зъ врїкомъ, зъ рéготомъ, и зáразъ почáвъ щось
розкáзувать; а попá и потягло за язїкъ:

— Дóбрі люде, — кáже, — помолївшись Бóгу, вже
спáти лягають, а тебе, Тарáсовичу, нечїста мáти но-
сить; и вночї одъ тебе спокóю нема!

— Васъ шукáвъ, панóтченьку, — одвїтивъ дїдугáнъ
такъ покїрненько, що вже, хто ёго знавъ, вгадáвъ би,
що достáнетця панотцёвї на горїхи.

— На що я тобі? — спитавъ піпъ.

— Хочу оженитись, такъ шукавъ васъ, щобъ сторгуватъця, скільки візьмете за вінець.

— Цуръ дурня! — скрікнувъ піпъ, засміявшись.

И ми, скільки насъ не було, тежъ зареготались. А дідъ усé тимъ же голоскомъ и каже:

— Бачите, щобъ було посходнішъ, сторгуємось огуломъ: положіть вже разомъ и за хрестіни, и за похорони. Бүдте ласкові, не дорожитця: аджежъ и горілка відрами дешевша якъ квартами.

— Умри тільки, голубчику, то я тебе й даромъ заховаяю!

— Такъ щобъ того не було, що зъ Начіпоромъ: якъ умиравъ, то давъ вамъ на помінки, а якъ умеръ, то й забули....

— Брешешъ, сякій-такій! — крикнувъ піпъ, ажъ ногами затупавъ зъ досади.

Слово за слово — полаялись. Дідъ и пішовъ ёму вищитувать — викладувать и се и те; а поцү нічимъ коріть старого, такъ вінъ ёго тільки на всі заставки лае. Хазяйка сміка діда за рукавъ, щобъ вінъ уваживъ панотцеві, а хазяїнъ уговоруе поца, щобъ вінъ не затинавъ старенькому.

— Побійте ёго, — каже: — вінъ вже зъ глүзду зсунувся.

— Зъ глүзду зсунувся, — репетуе піпъ, — а головою жъ объ стіну не бьётця!...

— Та не одгадаєте, — каже дідъ, — чомъ я не бьюсь головою объ стіну....

— Щобъ не розбіть голові! — одвітивъ піпъ.

— Не одгадали!... щобъ не оббіть глини на чужій стіні! бо для мене и чужа стіна дорóжша одъ моєі голові.

— Дешéва голова, а дорогé сэрце! — обізвávсь хазяїнъ.

— Эгé! — підхопивъ дідъ; — а у васъ, панóтче, дорогá голова, а сэрце дешéве; а ми дóрого за вáшу гóлову не дамó, а отъ, сэрце — вонó бъ намъ згоділось, — такъ дешéве жъ; якъ кажутъ: *дешéва рíбка — погáна юшка*. Тімъ-то ви й не одгадали, чомъ я не бьюсь головою объ стіну, бо вáша стіна дорóжша вамъ одъ чужóі голові. Отъ-що!

— Та одчепісь одъ мене, — каже піпъ, одсóвуючись (бо дідугánъ такъ ёмú й лізе у вічі):—порá бъ тобі вже й покáятыця. Побáчишь, щó тобі бúде на тімъ світі: вітягнуть тобі чорті язíkъ гарячими обцéньками, щобъ не брехáвъ!

— Дé?

— У пéклі!

— У пéклі! хібá ще máло намъ тогó пéкла на сiмъ світі?... Вибачáйте, панóтче: зъ одного вола двохъ шкúръ не дерúть! та нашъ братъ, за вáми, тудí й не дотóвпитця!

И зновъ схопілись, такъ-що піпъ, не допíвши дулiвки и не попрощáвшись зъ хазяїна́ми, вийшовъ изъ

хати, и такъ грякнувъ дверима, що ажъ гліна посіпалась зъ стелі.

Тільки піпъ вийшовъ, дідуганъ заразъ за ёго чарку, и допивъ дулівку.

— Бачъ, що думавъ піпъ, — каже: — ще хотівъ сердешний випить!... Однакъ правду казавъ, що оцієї добі, добрі люди, помолівшись Бóгу, спати лягають... прощайте!

— Куді жъ се ти, Тарасовичу? — питає хазяїнъ: — ночуй у насъ.

— Не хочу! піду у степъ, на могілу, де міні чортяка періву пославъ.

— Та ну годі, діду, не ході: ще звірь иззість, або який бурлака налякає.

— Отъ найшовъ дурнихъ вовківъ! стануть вони давитьця моїми кістками; та й бурлаки не злякаюсь: хіба вінъ менé; ще кланятьця буде: подумає, що сварбъ вилізъ на могілу.

— И тобі, діду, не страшно, — спитавъ я, — одному, въ степу, и ще у таку глупу нічъ?

— Эге! того міні й треба! — одвітивъ дідъ. — Колибъ ти знавъ, сінку, якъ міні вéсело, якъ міні легенько середъ тёмної нóчі въ степу одному мізкувать на могілі.... Такъ тёмно, що око не побачить рукава своєї сорóчки, а тихо, що вухó не почує шéлесту биліни; а сёрце бачить Бóжі дивá, душá чує Ёго мóву. Хочъ тіло моé прикіпá до землі, та думки летять у вéбо и граютьця тамъ зъ зірочками, якъ діточки съ ка-

мінцями. Сидишъ, сидишъ, и несчѣєся, якъ сонъ тебе вкриє, а розбуркає сонечко!... Прокінесся: кругомъ тебе овечата щіпають травіцю, скроплену росію, а вівчаръ на сопілку затинає зѹба. Наберешъ того пахучого холодкѹ повнісінькі грѹди, неначе напѣєся живущої водї, та на увесь день и ні гадки собі.

— Якъ ще тебе, діду, — каже хазяїнъ, — ні разу не спіткавъ чортяка?

— Эгѣ! кажѹ жъ тобі, — одвѣтивъ дідуганъ, — якъ живѹ на свѣті, ні разу не траплялось мїні бачить чорта, або якогонебудь дїдька. Чи вони мене боятця, чи цураютця, нечистий їхъ зна. А здаєтця, якъ би мїні їх и не побачить? Дѣ вже я на своєму вікѹ не вѣштався, у якихъ пущахъ, нѣтряхъ не чвалавъ, такъ кажѹ жъ, ні разу такі, за сто лїтъ, не стрїлась зо мною ні одна марá. Ажъ соромъ людамъ казати.... Прощайте жъ! Чи не прїйде, на моє щáстя, хочъ сю нічъ якийнебудь бієйка.

— Щобъ не порвали діда собáки? — сказавъ я, якъ вінъ вийшовъ изъ хáти.

— Не бійтесь, — одвѣтивъ хазяїнъ: — на ёго ніколи й собáки не гáвкають; а крикне на нѣвука, то хочъ який баскій, затрѹситця, та якъ вкопаний и стáне.

Більшъ приглядувався я до діда, — більшъ дивувáвся їмъ. Яка то мієна нату́ра була у того чоловіка, и якъ вона у нѣго чѹдно переко́рилась.... Хїле, нѣвзне тіло, а вікъ довгий; когó бъ не спіткала злáя до́ля, то вже

вінъ за того и болить сѣрцемъ, и йде ёго втішати, — а зъ свого безголовья кепкує; спомъяне свою безталанну сѣмью, якъ вірізали ёго дитѣй и жінку и спалили хату, — и розрегочетця... Коли стане наводити кого на розумъ, то не поважнимъ совітомъ, а жартами, сміхомъ направляє. Всіхъ людѣй любить такъ, якъ тільки можна любить одного чоловіка, а часомъ за одного чоловіка сваритця на всіхъ людѣй. Ніякъ и не вгадаешъ, що у ёго на душі й на сѣрці. Стане сміятця, а у тімъ сміху чуюшъ хліпання; почвѣ розказувати їй одъ чулого сѣрця, а луна одкликаєтця реготомъ.

Дідуганъ дуже любивъ Галю, хазяйську дочку. Разъ, якъ я зъ нимъ розговорувавъ, підізвавъ вінъ її до себе.

— А що, сінку, гарна дівчина? — спітавъ дідуганъ, глянувши на мене.

— Гарна, — одвітивъ я; — а якъ віросте, то ще краща буде.

— Эгѣ! отакá жъ була и моя старша дочка, дуже на неї похóжа. Брава була дівчина, вілита мати, а сѣрце було моє, батьківське. Такъ не продлівъ же їй Господь віку: вісімнадцятий тільки рікъ пішовъ, якъ вона зарізалась!

— Зарізалась?!

— Эгѣ! отъ якъ се було: після Уманської різні, Ляхи вірізали жінóкъ и дитѣй тихъ козаківъ, що поприставали до Гóнти. Мілували тільки тихъ, хто понинувъ батьківську віру и зробівся кателікомъ. Моя

жінка, тріє синівъ и дві дочкі не схотіли жить недовірками и принялі чесну смерть; а ся старшенька подобалась якóмусь пану ротмистру (кажý жъ тобі, що дýже гáрна бу́ла): отъ вінъ и зоста́вивъ її для себе. Не знаю вже, у яку віру хотівъ вінъ її переверну́ть: чи не въ турецьку. Отъ, узявъ та й одвívъ її до одної шляхтянки, та до яко́го часу и заперъ у хижку. Ужé ввечері, напоiвши сво́є шляхетне се́рце хло́пською крóв'ю и до́бре напiвшись венгжiни, прийшо́въ до шляхтянки, у хижку, и ну женихатця зъ мо́єю дочко́ю. Ма́бутъ не зна́въ панъ ротми́стръ, що наші козачкі ко́лютця якъ ті ро́жі. Отъ и ставъ її цілува́ть та обніма́ть, а вона, не будь дурно́ю, ви́хопила изъ-за ёго́ по́яса ни́жъ, та штрикъ ёму́ въ се́рце, а тамъ и себе́, та такъ вку́пі й ге́гнулись на помість.... Убігла шляхтянка, а вони́ вже зъедна́ні сме́ртю: лежа́ть собі обня́вшись, якъ женихъ изъ невісто́ю. Отъ вамъ и чо́ртове весілля!

Старий заре́готавсь на всю ха́ту.

— Чого́жъ ти сме́єся, діду, — сказа́ла Га́ля похму́рившись: — лу́чче бъ згада́въ до́бру дити́ну слізо́ю ни́жъ ре́готомъ!...

— Дурна́ ги, Га́лю, — одвiтивъ дiдь: — до́брій дити́ні лу́чче на ти́мъ сві́ті якъ на сі́мъ! Щобъ зъ не́ї бу́ло, якби́ вона́ та́кже до́вго жи́ла на сві́ті якъ и я, бiдола́шний! скiльки бъ ли́ха претер́пила, и зроби́лась би ста́рою, па́косою ба́бою, якъ той шкарбу́нь, що гiдко бъ на не́ї бу́ло й гляну́ть; ато́ пішла́ до Го́єпода

такію гáрною, що й між янголами її не розпізнаешъ. Якъ умру, и міні вéсело б́уде на неї глянуть. Знаешъ, моé сéрце: нема нічого кращого на світі, якъ молодá та гáрна дівчина, и нічого гідшого, якъ старá баба!...

Та й почáвъ дідугáнь глузувáть зъ старіхъ бабъ; регóчетця, а за нимъ и ми и старі баб́усі, які тутъ були въ хáті. Такá вже, бáчите, українська нат́ура! не смію́тця зъ чужо́го ли́ха, а тільки зъ свого. Однакъ, на сей разъ, якъ вінъ ни ховáвъ свое гóре у той сміхъ, а відко бу́ло, що згада́вши про своїхъ безталаннихъ діточокъ, зацеміло-такі́ у ёго сéрце.

Схотілось міні заглянуть въ ду́шу старо́го, чи справді охоло́дили її такъ літа и віточили зъ сéрця усé що ни трепетáлось, ни клокотіло у нёму, — чи воно́ справді вже загл́ухло, вісохло и порéпалось, якъ той степъ въ до́вгу зас́уху, що скільки о́комъ кінешъ, то не доб́удешъ кро́плі води́, и не побочишъ живо́ї тва́рі.

Разъ зайшо́въ до мене дідугáнь и довгéнько за́сиді́всь. У той вéчіръ вінъ бувъ д́уже с́умний и ро́ска́зувавъ тільки смутні опові́дання. Щобъ спрóбувати д́іда, я й нагада́въ ёму́ молоді літа, жінку, діт́ей, хáту, — и гл́боко уразі́въ ёго сéрце. Старій бу́ло за сво́ю пісьню, а я зновъ сво́е, та такъ розвереді́въ ёго боля́чку, що вінъ серде́шний и го́лову повісивъ.

— Щожъ, — ка́же — с́инку, нігде пра́вди діти. Го́ре скребло́ й скребé мою ду́шу, ча́сомъ и д́уже скребé; та я зъ нимъ хова́юсь одъ людéй, якъ ску́пий зъ грішми. Чужé ли́хо, якъ ка́жуть, лю́дямъ

сміхъ: пох ліпаешъ разъ—люде пожажують; у друкге, — одвёрнутця, у трете—стануть сміятьця. Такъ лúčче нехай сміютьця зъ моіхъ смішокъ, якъ зъ мого плачú... Прáвда, сівку?...

— Прáвда, діду.

— Теклі колісь ти слёзи и въ мене, а козáча сліза важка: якъ вікотитця, то ненáче могíлою тебе прídавить; а глянешъ на неі, то ні одна мóва того тобі такъ не роскаже, якъ у неі побáчишъ. Слúхай, сівку: Пішóвъ я зъ старшимъ сівномъ до Залізняка, у Черкаські ліса, бítись изъ Ляхáми, а вернúвся до дóму самъ одівъ. Жінка вийшла на зúстрічъ и спитáла про сівна;—въ одвітъ вікотилась сліза... У тій слёзі побáчила вона мёртвого сівна и вже заголосíла якъ мáти... Якъ зъ Гóнтою ми одбивáли Умань, я пішóвъ навідатьця до своіхъ—и побáчивъ тільки кúпу головешокъ, а кругóмъ калюжі запékшої крóві, ненáче горілюю хáту гасíли крóвъю. Побáчились ми зъ Гóнтою и не роспítували одівъ другóго; у обóхъ тремтіли слёзи на очáхъ... и вінъ, якъ и я, усé стрáтивъ, щó було мíлого на світі!... А чи ти знáешъ, сівку, що такé козáча слёза?

Дідугáнъ схопівсь и підступівъ до мене, гóлосъ ёго дрижáвъ, грúди вáжко колихáлись, очі горіли. Се не той вже бувъ дідъ, що смішивъ и втíшáвъ, ні: здавалося, се приплéнтачъ зъ того світу, прийшóвъ на зёмлю оповідáть те, чо́го ще люде не знáють...

— Чи ти знаєшъ, що такé козача слёза? — спитавъ дідуганъ у-друге.

— Не знаю, діду.

— Такъ слухай же, сінку, и заховай у серці щó одъ мене почуєшъ! Молять Бóга, щóбъ вінъ оборонивъ людъ одъ огня, мечá, потóпу, глáду, трýсу и хорóби: зложі до-кúпи усé те ли́хо, и вийде зъ нёго одна тільки козача слёза. Гли́боко вона кри́етця у серці, важка вона, нелáтво її зворушить; а якъ же видавлють її зъ óка, то гóре и людо́ви и кра́ю и годіні!... Викóчувалась вона не разъ на Вкраїні за Налива́йка, Остряни́ці, Полурúсі, Богдáві, и за моєї вже пáм'яті — при Залізняку. Мо́же чувъ, сінку, щó вона діяла!... Після Уманської трізни, хтобъ пізнавъ на́ше гóре, глянувши, якъ ми бенкетувáли, — не день, не тиждень. То гуля́ла скаже́на на́ша недóля: то вихопитця вона по́лом'ямъ и спáлить кілька городівъ, селъ и містéчокъ; то хлі́ве кривáвою хвілею и затóпить тис́ячі людéй; то ростéлетця по кра́ю пекéльнимъ ча́домъ, и на десятки літь неопáм'ятуєтця наро́дъ одъ тогó діявольского кúрева... Відкіль же берéтця те по́лом'я, та кровъ, той пекéльний ча́дъ?... Пзъ козачої слёзи́! Прийде часъ — и вона зновъ нарóбить вели́кого ли́ха, коли розвору́шать її необáчно; задасть вона зновъ такий бенкетъ, що ажъ не́бу бóде дúшно, ажъ пéкло засмі́єтця и гайвороння зляка́єтця тогó трúпу, що ёму на до́лю достáнетця. Да бóдетъ же той про́клять одъ Бóга и людéй, хто розвору́шить ту слізу́ и видавить її зъ óка!... Такъ, сінку?

— Такъ, діду!

Дідуганъ схиливъ го́лову на гру́ди и ва́жко ді́хавъ.

— Міні ду́шно у ха́ті, — пробелькоті́въ вінъ: — піду́ у степь... — Біля двере́й старій огля́нувся, и ле́две про́мовивъ: — Лу́чче бъ бу́ло, сінку, коли́бъ мене́ понесли́ у моги́лу, чимъ міні хо́дять до моги́ли!...

Такъ оттакий то бувъ нашъ дідуганъ, Кіндратъ Бубнєнко-Швидкій...

Міні ніко́ли на віку́ не луча́лось стрі́чати, хто́бъ такъ га́рно и до-ладу́ роска́зувавъ, якъ Та́расовичъ. Де́коли бу́ло розка́же и те, що да́вно чувъ, такъ съ таки́ми жъ дода́тками, при́кладками и при́казками, що й не пізна́ешъ того́ опові́данья. Слу́хаешъ бу́ло ёго́ и не наслу́хаєся: такъ вово́ до живо́го, до світово́го подо́бно. А бу́ло що́ й роска́затъ дідуга́ну: великі́ діла́ творі́лись за ёго́ па́м'яті и на ёго́ оча́хъ. Живъ вінъ у са́му ту неща́сливу годи́ну, якъ магнати́ по́льскі зага́рбали Украї́ну зъ лю́домъ, одъ Дніпра́ до Дністра́, и рва́ли и ша́рпали її на шма́ткі. У пе́рві віка́ христія́нства, язични́ки такъ не лютува́ли проти христія́нъ, якъ у ту годи́ну шля́хта зву́щала́сь, мордува́ла и карбува́ла своїхъ бра́тівъ. Ізуі́ти цькува́ли наро́дъ шля́хтою и свої́ми бакаля́рами, якъ соба́ками, и шинкува́ли коза́чою кро́в'ю, якъ жиди́ горі́лкою. Чого́ вони́ не робі́ли: грабува́ли, му́чили, забива́ли підъ ні́гті сі́рники́ и запáлювали ⁽¹⁾.

(1) Історія Малороссія, П. Маркєвича, т. II, стр. 658 и 659.

Панъ Гребніцький мордувавъ народъ прив'язуючи їх до кінськихъ ногъ, — не мілували ні старого, ні малого.

У містечкахъ Смілімъ, Мошнахъ, Кореуні и Таганчі, вибили усіхъ попівъ изъ дітьми. Підъ Ольшаною свалили Данила Кожевського, обмотавши прядивомъ и засмолівши. Панъ Пулявський наwerbувавъ полкъ шляхти, и насунувъ у Чигиринське староство, сілою приневолувать народъ до унії. Літописецъ розказує, що и польки не уміли своїхъ рúčокъ одъ гріха. Польский круль тільки було оглянувся на козаче безголовья, такъ заразъ и закопошилась проти єго Бársька конфедерація.

Пóрались Ляхи, пóрались, поки, якъ казавъ Тарасовичъ, не зворушили козачої слези и не видавили її зъ о́ка. Піднявся людъ на Україні—и старе й мале. Максимъ Залізвякъ, крóвна дитина Січи, стала у гóлові поспільства, єпископъ Переясловський Гервасій, на велике ліхо, благословивъ рушення; а Чигиринський архимандритъ Мелхиседєкъ Значко-Яворський давъ Залізвяку золоту грамоту (1), а козакамъ роздали свячені ножі.

Пішла росправа. Почали зъ Жаботина и зробили тамъ поминки по сóтнику Харьку. Усачъ и Шило трое сүтокъ палили м. Смілу и різали Жидівъ и Ляхівъ. Изъ Смілого пішли у Богуславъ и Звенигородку, и тамъ та-

(1) Ся грамота була написана золотими словами, одъ-того золотю й звалась.

когожъ задалі чо́су. Неживій, зъ своїмъ загóномъ, розхóжувавъ по хуторахъ и рíзавъ панівъ, ксєндзівъ и жидівъ.

Крулю було не до шляхти: возівся вінъ у ту добу зъ конфедерацією, и панамъ одно́ було спасє́ние — хова́тьця по укріплєнихъ городахъ и замкахъ. Найбільше позбігало́сь їхъ у Лисьянці, у Білій Цєркви и Умані. Задізняку́ того́ тільки й трєба́ було. Трєма́ зама́хами покóнчивъ вінъ усє діло. Крий Бо́же, щó тоді діяло́сь на Україні! Не б́уду вамъ и розказувать: коли хочете знати, читайте са́ми ту літописну скрижа́ль заліту крòвью. Въ одно́му Умані козаки вірізали вісімна́дцять тисячъ жидівъ и ляхівъ (¹). Сей день и до сєго́ часу зовє́тця Уманською рíзнєю (Rzeź Humańska).

Вже рúське вїйсько перейшло́ Дніпръ и спинило козацький бенкє́тъ. Полкóвникъ Кречєтниковъ задєржавъ Гóнту и ще дє-котрихъ, и оддавъ їхъ Ляхамъ. Дóбре вже натішили вони́ шляхєтні свої дýші, мордýючи мучениківъ. Панъ Стемкóвський ору́дувавъ ка́знями. У сєлі Сєрбові, Гóнту пєрвого почали́ мучитъ. Катіо́га кїльки днівъ здира́въ зъ нєго шку́ру и відрублювавъ по одно́му пальцю, а тамъ рúки й нóги, а на-кїньці вже облунїли ё́му гóлову, натєрли сїллю, и зновъ, якъ ша́нку, надїли на го́лий чєрепъ (²).

Не лєгче́ було и товáришамъ Гóнти: и їхъ четвер-

(¹) Исторія Малор. Н. Маркєвича, т. II, стр. 670.

(²) Исторія Малороссїи, Н. Маркєвича, т. II, стр. 668.

тували по городяхъ и містечкахъ, а їхъ голови, руки и ноги розвішували на перехрестяхъ. Попався у сю веремію и нашъ дідуганъ Тарасовичъ, та якось вікрутивсь. Кому вже Богъ пішлє довгий вікъ, то ніякий гаспедъ, ніяка притичина ёму ёго не вкоротить. Такъ бачите, у якіхъ бувальцяхъ бувавъ нашъ дідуганъ: було такі що и згадувать.

Не довго ми й гостювали въ Тульчинській околиці: змінили нашому полку кватірі, и прийшлось попрощатця зъ хазяїнами и Кіндратомъ Тарасовичомъ. Старій дуже жалкувавъ, почувши, що ми виходимо зъ селá; остáтні дні живъ вінъ у мого хазяїна и нікуди не ходивъ. Объ чімъ було не поведє річъ, то й зведє на похóдъ.

— На-біса васъ звідсіля женуть?—скаже глянувши на мене:—постáвлять же другіхъ на вáше місце... А хочъ и постáвлять, — додасть журливо, — такъ вже тебе, сівку, міжъ ними не б́уде!...

Въ той день якъ намъ виходить, уранці зібрався нашъ шкадронъ біля цѣркви, щобъ одслужить напутственный молѣбень. Зо всѣго селá зійшлись люде — и старє й малє: такъ увєсь майданъ и вкрили. Хто вийшовъ провесті доброго постояльца, хто такъ подивитьця; стояли тутъ дє-котрі дівчáта й молодіці зъ заплаканими очáми; були й такі нещасліві, що заб́увши сóромъ, голосили на все селó. Хазяїні мої

стояли біля мого зводу, бо тільки одного мене вийшли проважати.

— Куди се подівсь нашъ дідъ? — спитавъ я хазяїна.

— Не знаю, — одвітивъ хазяїнъ: — зранку бачивъ ёго, носився зъ синією бумагою, що цукеръ завіртують, узявъ у Галі голку й нитки, щось захожувавсь шить.... Вже не даромъ: побачите, коли не вікине якої-небудь штукеріі.

Тільки що зкончивъ хазяїнъ, якъ відкіля не взявсь Тарасовичъ, убраний неначе опудало на городі: на голові стриміла шапка зъ синієї бумаги, — се бъ то бачите киверъ; черезъ плечє висіла обідрана лядунка, и біля боку щось моталось. Підскочивъ до шкадрона, — якъ крикне, та ще й гугняво, підъ голосъ шкадронного:

— Смирно, рівняй, не шевелись! я вамъ сякі-такі по п'ятсотъ всіплю!...

Якъ побачили Кіндрата Тарасовича, то скільки було народу — хто й ріомавъ, всі такъ и зареготались. Шкадронний женє діда одъ фронту, а вінъ собі командує.

— На калавуръ!.. Къ чортовій матері, навзаводи, маршъ!..

Такъ роздратувавъ шкадронного: на-щобъ вже терпеливий, а почервонівъ зъ сєрця и ставъ лаятьця.

— Одведіть старого дурня: — гукнувъ на людєй: — атó я ёго оджену по своєму — хуктелями.

Вхопили діда підъ рѹки и повелі геть; а вінъ скільки гóрла репетує:

— Не помвїть казєнної мунїці, атó шкадрóнный задáсть вамъ хуктелівъ!

Дóвго реготáлись люде, споминáючи кумєдію діда. Вже й молєбень почалі править, а дє-які ще прїскали собі вь рукавъ. Якъ зкóнчилось молєбствїє, окропили насъ св. водою, шкадрóнный скомáндувавъ, и ми рѹшили. Пісенники гїкнили: *«Ахъ не бѣлы снѣги,»* огласївся дѹжче жїночий плачъ, народъ загомонївъ и лáвою попєръ за шкадрóномъ. Вїйшовши зъ селá на стовбóвий шляхъ, я зупинївъ коня, и ставъ прощáтьця зъ хазяїнами; якъ вїхопивсь зъ юрбї Тарáсовичъ.

— Ось и я, — крїквувъ вінъ, — зъ абáхти втїкъ, на сїлу догнавъ!... Прощáй, сїнку, нехáй тобі Богъ помагá! — Старїй простягнувъ до мене рѹку и крїпєнько здавївъ, додавши: — прощáй, не побáчимся на сїмъ свїті, такъ побáчимся на тїмъ!... Не поминáй лїхомъ. — Пїльно на мене глянувъ, и зчезъ вь юрбї.

Тїльки єгó й бáчивъ.

Въ тридцятїмъ рóку, повертáючись зъ Турєцької вїйни, нашъ полкъ перехóдивъ черезъ те селó, де живъ дїдугáнъ, и на моє щáстя, одвели мїні й кватїрю (у тóго жъ селянїна) у котрóго пєрше квартирувавъ. Дѹже зрадніли мої хазяїні побáчивши мене: спасїбі їмъ, що не забўли. Не вєпіли вони вклонїтьця, слóво до мене промóвить, якъ я снитáвъ їхъ про діда.

— Помёръ, помёръ! — отвітили вони въ оди́нъ го́лосъ, — ца́рство ёму́ небесе́, вічна ёму́ па́м'ять!...

— Такъ, такъ — додавъ хазя́їнъ, — вічна ёму́ па́м'ять!... Ніко́ли ёго́ не забу́демъ, що́-дня ёго́ зга́дуемъ.

Жаль міні, дуже жаль ста́ло старе́нького. Хочъ вже и не споді́вавсь ёго́ побачи́ть, бо порá-таки́ бу́ла кістка́мъ на споко́й, а все-таки́, почу́вши, що́ вже ёго́ не́ма́ міжъ на́ми, гірко ста́ло на душі́.

— А давно́ вмеръ? — спита́въ я.

— О велико́днихъ святка́хъ бу́де три ро́ки, — одві́тивъ хазя́їнъ, ва́жко зітхну́вши. — Та ще якъ и вмеръ: до оста́тнёго ча́су розмовля́въ, жартува́въ, смія́вся!

Ми ввійшли́ въ ха́ту; незаба́ромъ прийшла́ й Га́ля. Ле́дві пізна́въ її: такъ віросла, вірівняла́сь, така́ зъ не́ї ста́ла га́рна молоді́ця; и вже зъ дити́нкою на ру́ка́хъ. Посі́дали, та й ста́ли зга́дувать ді́да и ёго́ до́вге життя́.

— Одъ чо́го жъ вінъ уме́р? — спита́въ я.

— Въ ве́рбну неде́лю застуді́въ себе́, — одві́тивъ хазя́їнъ: — мо́же бъ и до́сі ще живъ, якъ би шанова́въ сво́е здоро́в'я.

Я попросі́въ хазя́їна розказа́ть міні́ про оста́тні го́дини ді́дуга́на, и вінъ такъ поча́въ:

— Після́ ўтрені́, якъ верта́лися зъ вербо́ю, дуже поте́пліло, роставъ́ сні́гъ, и скрі́зь по ву́лиці сто́яли глибо́кі калю́жі. Отъ наро́дъ и йде́ кра́ємъ по сухо́му,

а покійникъ такъ и бовтаецця по воді и знай гавяетця за молодіцями та дівчатами; вдарить яку-небудь лозіною, и такі добре вдарить, та й приговорює: »не я бью, верба бье, за тиждень великдень!« Стáli ёму люде гукать, щобъ вінъ не плэндравсь по воді: »застудишъ, діду, но́ги«, ка́жуть, »та й вмрешъ не своєю смёртю!« — »Эге! тогó міні й трéба, — одвітує, — щобъ який чортъ вмеръ моєю смёртю: тоді нехай до мене чужа не хóдить, — подавай міві мою! Та якъ міві«, ка́же, »застудить но́ги, коли я и подошóвъ не замочивъ.« — »Де бь такі не замочивъ,« обізвавсь до діда Кири́ло Скупиндя́ (такъ ёго прозвали: бо зь-біса скупій бувъ), коли й халяви вь воді?« — »Эге,« ка́же покійникъ, — »та подошóвъ не замочивъ; чи не хочешъ заложитьця на відрó горілки?« — »Дóбре,« ка́же Кири́ло; »а хто жь за тебе поставить, якъ виграю?« — »Дітки!« крикнувъ дідъ: »хто за мене поставить?« Такъ всі и за́кали. »Чи чуешъ,« ка́же, »е кому!...« Отъ побрались за рúки, їх и розбіли. Війшовъ дідъ на сухе, піднявъ одну но́гу, другу, ажъ нема подошóвъ! одні тільки голови зь халявами. Сміху тако́го бу́ло що й розказать не можна. Не хотілось бу́ло Скупинді ставить горілки, довго спóривъ, спривавсь, — такъ громада присудила; нічого робить, повивъ у кóрчму и росперезавсь на те відрó.

Тогó дня вже й не бачили діда; на другий тільки у вéчері прийшовъ до насъ. Увійшовъ у хату, такий смутній, и сивъ собі мóвчки. Дивимось на діда, — б́уци́мъ и не вінъ: якóсь схиливъ гóлову на грúди и ва́ж-

ко дїха. »Що се зъ ва́ми ста́лось, діду?« питаю. —
»Щось дуже голова́ бо́літь и гру́ди заложіло,« одві-
тивъ, та й взявся обома́ рука́ми за го́лову, »Чи не одъ
учора́шнёго?« кажу́. »Ні«, ка́же, »одъ за́втрішнёго!...«
Що-двѣ—за́втра та за́втра, та такъ и дожи́въ до то́го
за́втра, що за́втра тре́ба вмира́ть.—Ста́ли бу́ли втіша́ти
ді́да — такъ куді́! ще й росе́рдивсь. »Чортъ-ба́тька
зна що́ роска́зуєте«, ка́же: »хто не боі́тця сме́рти, ко-
му́ ві́къ обри́дъ и ні́ для ко́го жи́ти, той вже да́вно
вмеръ!... Не бі́йсь, тоді́ якъ Ляхі́ хоті́ли мене́ зъ Го́н-
тою четвертува́ть, то якъ ни́ пильнува́ли, а вті́къ-такі́:
бо ще жи́ти хоті́лось; а лі́тъ зъ два́дцять наза́дъ хочъ
би во́смерува́ли, хочъ би одчи́нили двѣ́рі ті́єї ку́ни, де
ми си́дили, то не зво́рохну́вся бъ́ зъ ми́сця«. —»Якъ же
ви відті́ля вті́кли?« питаю́ ді́да: неха́й, ду́маю собі́, ро-
ска́зує, те мо́же забу́де про сво́ю хворо́бу. Отъ вінъ и
ставъ роска́зувать: »Поса́дили насъ«, ка́же, »ві́сімъ чо-
лови́ка у ба́шту, понабива́ли на но́ги залі́зні кайда́ни, та
ще й двѣ́рі заму́рува́ли; тільки й оста́лось у ве́рсі, на
са́мій ба́шті, одно́ віко́нце, въ кото́ре намъ спу́ска́ли
що-двѣ́ глѣ́чикъ води́ и по ски́бці́ хлі́ба; а бі́ля то́го
віко́нця сто́явъ ва́ртовий жо́вніръ, и диві́вся що́ ми
ро́бимо. Зда́єтця — якъ тутъ у-бі́са вті́кти? а вті́кли
жъ, бо хоті́лось ще по́житъ, хоті́лось ще од-
дѣ́чить Ляха́мъ за на́ше ли́хо!... За́молоду я
будъ дуже прово́рний (не да́ромъ Сі́човики́ прозва́ли
мене́ *швидкі́мъ*), а та́кий цупкі́й, що чи́ на дере́во,
чи на я́вій му́ръ, скѣ́лю, то якъ кі́шка злі́зу. Зда́вало-

ся Ляхамъ—добрé менé закували, та не догледіли то-го, що кайдани були просторі по моїхъ ногахъ, а якъ ще покрутівъ їхъ сюді-туді, та росправивъ свої кісткі, то вони и злізли къ бісу. Якъ злізли, а й кажú моімъ товаришамъ: »Ну, хлопці, теперички втікъ не втікъ, а побігти можна!«—Де жъ ти будешъ бігати,« питають: »тутъ у башті не розженéся, а у вікóнце не вілізешъ, високо, — та й жóвніръ тамъ стоїть и пильнуе.« —»А буває,« кажú, »и лежить, и спить! Коли вже на те піде, що Господь візволить насъ звідсіля, то не то — одінъ Ляхъ, и сто чортівъ не вдéржать и не встережуть«. До-півночі чúтно булé якъ вартові перекликались, и на версі похожавъ жóвніръ, а тамъ потрошки й затіхло. Отъ я, помолівшись Бóгу, и подравсь вуглómъ до вікóнца. Де въ стіні ямка, то тамъ ногою упрúсь; де віткнулась печина, то рукою хапаюсь, та какъ, поманéсенько, и добравсь до вікóнця. Зиркъ, якъ вовкъ изза кошари, — ажъ мій жóвніръ простягся до-горі чéревомъ и спить собі, якъ неживий. Відряпавсь я на башту, дивлюсь — біля жóвніра лежить ратище и здоровéнна сокіра; отъ я, не довго думавши, ухопівъ її... якъ затоплю ёго повиску, разъ, у-друге, такъ тутъ ёго й чорті вхопили. Далі ківувъ товаришамъ сокіру, палашъ, ратище и самъ спустівсь у башту. Дúхомъ порозбивали кайдани, пробіли цéглу въ двéряхъ, та й дали дропава́ черезъ річку въ лісь.« — Оттакъ розказуе дідъ, а ёму поставили вечерю и пива привесли (покійникъ дúже бувъ ласий до пива), такъ

ні до чо́го жъ и не доторкнўвся: покоштува́въ тїльки пїва, та й не пивъ: »гіркє«, ка́же. Не до́вго й сидївъ: Га́ля постла́ла єму́ на печі, отъ вінъ за́разъ и лігъ.

— На дру́гий день, ненáче єму́ полєгшало; зра́на трóшки походївъ, а за обїдомъ и за ло́жку не взявсь. Якъ ста́ло смерка́тьця, попросївъ вінъ, щобъ єму́ на ла́вці постла́ли, и увєсь вє́чїръ и нїчъ лежа́въ якъ въ огні, щось роска́зувавъ, а ча́сомъ розмовля́въ зъ своєю жївкою и зъ дїтьми, ненáче вони́ стояли перєдъ єго́ очїма. Въ се́реду у-ра́вці, тежъ єму́ полєгшало, впя́ть уста́въ. А тутъ, якъ почу́ли лю́де, що дїдъ заведўжавъ, зо всє́го селá понахо́дили проща́тьця зъ нимъ. Кла́няютьця єму́ до землі, цілўють єму́ ру́ки, но́ги, а вінъ одъ нихъ одсòвуетця, та белькотїть: »Цуръ дўрня! подурїли, дїтки!... Чого́ се ви мїні клáняєтесь? я жъ увєсь свїй вікъ бувъ зъ ва́ми рївний! Кла́няйтесь одно́му Бо́гові милосєрдному!...« Зъ ко́жнимъ розмовля́въ, ко́жному якє-небу́дь весє́ле сло́во сказа́въ. Вже ми подўмали, чи не одўжавъ старїй, — такъ у вє́черї зновъ єго́ скрутіло. Въ четвє́рть вже не вставáвъ, а въ пя́тницю єго́ запричастїли, — дўмали, що вмре: дўже бу́ло єму́ ва́жко. Га́ля не відхо́дила одъ єго, и до плащани́ці не ходїла. Въ субóту ранєнько, нашъ дїдъ зновъ одўжавъ; одкрївъ о́чі та й пита́: »який сє́годні день?« — »Субóта«, ка́жемъ. — »Субóта!« скрїкнувъ: »такъ щє́ разъ на своєму́ віку́ почу́ю, якъ заспїва́ють »Христóсь воскресъ«. Далї знявъ зъ грудєй мїдний хрєстикъ, підїзва́въ до се́бе Га́лю та й ка́же: »Дóбра моя

дитино! Отсімъ хрестомъ благословила мене мати на довголіття, а я тебе благословляю и на щасливу долю. Нехай вона такъ тебе шанує, якъ мати свою дитину, щобъ ти хати своєї не покидала и діточокъ своїхъ не ховала. Е въ мене ще й другий хрестъ, важкий, дуже важкий, — сего нікому не зоставаю, візьму ёго зъ собою и на той світь; симъ хрестомъ, якъ ключемъ, одімкнү я собі врата въ царство небесне....» Слүхаючи діда, гірко плакали, а особливе Галя — такъ и обливала ёго рүки слізами. Та подивітця, вона и теперъ плаче.

Я глянувъ на Галю, вона усміхалась до своєї дитинки, а сама рукавомъ утирала слёзи.

— Глянувши на наші хліпання, — зновъ почавъ хазяїнъ, — дідъ и каже: »не плачте, дітки; колибъ ви знали, якъ міві легенько на душі, то бъ одъ радості сміялись!...» Тутъ повносили паски и папушники, що напеклі якъ празнику, а дідъ побачивши й каже: »Не буду вже я завтра зъ вами розговлятьця, розговіетця моя душа на тімъ світі!« И багато ще де-чого розказувавъ, такъ всёго жъ не згадаешъ.

— Оттакъ розговорувавъ та й заснувъ, и проспавъ ажъ до вечора. Пізенько вже, якъ *Ділля* почали, прокінувся вінъ та й витя: »Чи не благовістили до ўтрені?« — »Ні,« кажемъ, »ще рано«. Зновъ розгорівся, та мевше проти вчорашнього, тільки якось важче ставъ дихать. Лежить, лежить и схопитця, та й забубонить: »благовістять, благовістять!...» Оттакъ кілька разъ

схóплювався: усé здавало́сь що дзвóнять до ўтрені. Ажъ тутъ и справді почу́ли благовість. »Ну,» ка́же, »дітки, тепе́рь несіть мене́ до це́ркви, бо самъ не дійду́!« Отъ ми положи́ли ёго́ на коць та й понесли́. Хотіли бу́ли у це́рковъ унести́, такъ не схоті́въ: »посади́ть мене́,« ка́же, »біля дверей.« Посади́ли, підде́ржують ёго́, зъ одно́го бо́ку моя́ жінка, а зъ дру́гого Галя. А тутъ зібра́лось то́го наро́ду, круго́мъ діда обступі́ли, и въ це́ркву не йдуть. Да́лі, якъ дочита́лись до Христа́, пішла́ процесія́ круго́мъ це́ркви. Звісно, обійшли́ три ра́зи и ста́ли біля дверей. Отъ піпъ и возгласі́въ: »Христосъ воскресъ!« а дідъ въ одві́тъ: »воистину воскресъ!« а ми за нимъ и собі: »воистину воскресъ!« Тільки заспівали́ дякі́, и попха́лись за попомъ у це́ркву, а дідъ до моє́ї жінки: »Кумо́,« ка́же, »дава́й свічку: бу́демо вмира́ть!...« Ухопи́въ ту свічку, схили́вся на гру́ди Га́лі, та й оддавъ́ Бо́гу душу... Таки́ почу́въ, якъ заспівали́: Христосъ воскресъ!...

— Понесли́ діда живо́го, а принесли́ мертвого. Уся́кому хоті́лось хочъ тро́шки пронести́ ёго́, ажъ бі́лись хапа́ючись за коць. На четве́ртий день поховали́ діда; всі́ дні наро́дъ не оді́ходивъ одъ ха́ти, ненáче якé гу́льбище бу́ло: не ході́ли ні въ корчму́, ні на качелі́, — тутъ и гуля́ли, діда зга́дуючи. А похорони́, якъ би ви побáчили, яки́ б́учні бу́ли: и пані́въ такъ не хова́ють. Зо всёго́ села́ нанесли́ уся́кої прові́зії, тру́нківъ, гро́шей!... Хова́ли діда́ якъ козака́: за труно́ю несли́ ра-

тище, фузію, вели коня; а якъ опускали у яму, то стріляли зъ мўщирівъ и рушницъ....

Вечоръ бувъ тихий, тёплий, ми й пішли на кладовище поклонітьця дідовій могїлці. Здалека побачивъ я на горі кладовище, оточене високими вёрбами и тополями. По-середині, изъ-за вітей віковихъ лицъ, виглядувала убога цёрковця. Ми ввійшли у похілену браму підъ повіткою и, пройшовши кілька ступнівъ по дорозці, опенілись біля високого хрестá. Тутъ була могїла Кіндрáта Тарáсовича, зъ боківъ обложена деревомъ, а по середині, на грядочці, розрослись чорнобрівчики, коввалія, а кручені паничі оплўтались кругомъ хрестá и дрались ажъ до самого верху.

— Хто се насіявъ квітóкъ? — спитáвъ я.

— А кому жъ більшъ, якъ не Гáлі, — одвїтивъ хазяїнъ.

— Сёго року не я однá сіяла, — обізвáлась Гáля: — и Кіндрáтко помагáвъ (такъ звáли її хлопчика): ей же Бóгу правда! бáчить, що я загрибáю, — вонó й собі, тежъ рученятами загрибáе!.. — Гáля притулила дитину до сёрця и стáла її цілувáть.

Ми посідáли біля могїлки діда, та й стáли згáдувать, який то вінъ бувъ весéлий та втїшний. Згадали не одно ёго оповідáння, не одну ёго штукерію, и дўже сміялись.

— Оттáкъ, якъ бáчите, — кáже хазяїнъ: — прійдемо

сюди, на дідову могилу и плачимо и сміємось. Вічна ёму пам'ять!... Э, побачили бь ви, щó туть дієтця на велікдень!... Ми поминаємо діда у той день, у котрий вінъ Богу душу віддавъ, а опрічь того, на сáмий велікдень, після служби, усі миряне сходятця сюди на кладовище, и христосуемя съ дідомъ. Дѣ-котрі то туть біля могилки и розговляютьця и гуляють; буває такъ, що у корчмі менше людей якъ на кладовищі. Люде кажутъ, що вѣсело було живімъ житъ зъ дідомъ, а якъ умёръ, то й мёртвимъ вѣсело зъ нимъ лежать.

Прощаючись зъ дідовою могилкою, у ко́жного тремтіли на очахъ слѣзи, а у Галі покотілися вони ненáче порвáлася нитка жемчужного наміста.

Слѣхаючи, щó розказували хазяїні про помінки діда, и глянѣвши на слѣзи и жаль добрихъ людей, якось вѣсело зробилось у мене на сѣрці.

»Не сирота той, подумавъ я, »кого́ Богъ наділі въ чѣлимъ сѣрцемъ и теплою душею. Наплодять вони тому чоловікові добрихъ ділъ, якъ добрихъ діточокъ, — бѣде кому догледіть и втішить на старісті, буде кому и після смѣрти справить по ёму добрі помінки.«

Кінець першої книжки.

The first part of the document is a letter from the Secretary of the
 Board of Education to the Board of Trustees of the University of
 the State of New York. The letter is dated the 15th day of
 January, 1885, and is addressed to the Board of Trustees of the
 University of the State of New York, at Albany. The letter
 contains the following text:

Sir: I have the honor to acknowledge the receipt of your
 letter of the 10th inst., in relation to the proposed
 amendments to the Constitution of the University of the
 State of New York, and to inform you that the same have
 been referred to the Board of Education, and that they
 will be considered at their next meeting, which will be
 held on the 22nd inst. I am, Sir, very respectfully,
 Yours, very truly,
 J. B. ALLEN, Secretary.

The second part of the document is a report of the
 Board of Education to the Board of Trustees of the
 University of the State of New York, dated the 15th
 day of January, 1885. The report contains the following
 text:

Sir: I have the honor to acknowledge the receipt of
 your letter of the 10th inst., in relation to the
 proposed amendments to the Constitution of the
 University of the State of New York, and to inform
 you that the same have been referred to the Board
 of Education, and that they will be considered at
 their next meeting, which will be held on the 22nd
 inst. I am, Sir, very respectfully,
 Yours, very truly,
 J. B. ALLEN, Secretary.

УКРАЇНСЬКІ ОПОВІДАННЯ

ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА.

Одобрено цензурою. Випуск 21-го дня, 1863 г.

ЧАСТЬ ДРУГА.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1863.

АРХИВЪ СЪВѢЩАНІЙ

ОБЩЕСТВЕННАГО СЪВѢЩАНІЯ

Одобрено цензурою. Января 31-го дня, 1863 г.

ПЕЧАТЪ

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ТИПОГРАФІИ Н. А. КУЛИША.

СПИСОКЪ

ОПОВИДАНІЙ ВЪ СІЙ КНИЗЦІ.

Оповідання Грицька Ключника.

I. Прокіпъ Ивановичъ	7
II. Дорошъ	55
III. Мирошникъ	75
Споминки про Микиту Леонтіевича Коржа . . .	95
Гаркуша драматичні картини, у трехъ діяхъ . .	213

СПИСОКЪ

определеній въ сіи книги

1	Словеса Греческа Римская
25	I. Книга Псалмовъ
35	II. Книга Псалмовъ
45	III. Книга Псалмовъ
55	Словеса про Мисръ, Леонтиса и др.
213	Слова пророка Исайи и др.

ОСОВІДАШНЯ ГРИЦЬКА ВЛЮШНИКА.

Такъ дідъ колись розказувавъ, —
Нехай здоровъ буде!...
А я за нимъ... Не знавъ старій,
Що письменні люде
Тіі речі прочитають...

(Епілогъ зъ «Гайдамакъ»).

Т. ШЕВЧЕНКО.

ОШОУАДШВЪ РЪШДРЪА ЯАШОШШРЪА.

— лавяуеагоу аеагоа аде аяТ
Нохв адооа дѹде!...
А а аа аа... Не знаа адоа,
адоа. аааааа ааа
...аааааааа ааа ааТ

(Знаааа аа - аааааааа)

аааааааа Т. аааааааа.

ПРОКІШЪ ИВАНОВИЧЪ

I.

ПРОКІШЪ ИВАНОВИЧЪ

Ганні Ивановні Стороженко.

ПРОКІПЪ ПРАВОСЛАВІЯ

Тамъ же описано Сторожико.

ПРОКІШЬ ПВАНОВИЧЬ.

Нема́ вже теперечки такіхъ панівъ, якъ колісь бу-
лі!... Отъ хочъ бі і нашъ покійний панъ, — пошли́
ёму́, Гóсподи, ца́рство небéсне! — на всю гýбу па́номъ
бувъ, а міжъ на́ми, прóстимъ лю́домъ, — ріднимъ
ба́тькомъ!... Які теперечки пані?... кáть-зна, на́що
поперевóдились!... Ні вінъ тебé не зрозуміе, ні ті ёго!
За цілісінький рікъ и рáзу не лúчитця ёго́ й побáчить:
прибіжіть зъ Петенбúрха, ухóпить грошеня́тъ, та й
зновъ у Петенбúрхъ. Та ще чортя́ка їхъ навчівъ въ
ка́рти гратъ: програ́ щó въ закрама́хъ, та й продаé щó
мае ще вірости на той рікъ! Знай — піше до управі-
теля: присила́й гро́шей; а той и дерé, и цúпить, и ка-
ню́чить, — не зъ ко́го якъ зъ своїхъ же людéй. Дé-
коли, кажú, хочъ и при́де на кільки тамъ днівъ, то й
не ході до ёго: тільки на порігъ, — такъ зáразъ
тебé ла́кіза й женé въ канто́ру!...

А въ канторі — яку тобі порáду дадуть?.. вілають та въ три-вірви й проженуть. А до старóго пана хочъ у-ночі, булó, приходь, — вислухае тебе ласкаво, и порáду дасть, и чогó попросишь — наділить. Не цурався вивъ и нашого товариства: булó, прийде и на весілля, и на хрестіни, та, одкинувши на-бікъ свое панство, гуля зъ нами, — булó й випъе собі на здоровья, такъ-що молодіці и дівчата візьмуть ёго на руки и однесуть у будінокъ. А лучáлось, — якъ булó за що, то й вибъе; а трапитця якé ледáщо, то й прожене.

— Иди собі, — скаже, — на всі чотіри: не треба міні ледáчого чоловіка; ти міні и на всетселó недóбру славу нагонишь. За-тэ-жъ, булó, и чужі поважали нашихъ селянъ, и судові не дуже передъ нами кірпу гнұли, — а пана боялись гірше якъ ми, прóсті люде. Комисáръ, булó, приїде та не зна, на яку дитступить, зъ якогó слова и мову почать: тільки, булó, що не такъ, то й вижене. Що ти зъ нимъ будешъ робить? на ёго и судá ніякого не булó: наміснику — родичъ, генерáли ёмұ товариш, — сказано — дұка!.. А шобáгатирь: який бувъ кілька хуторівъ мавъ у Полтавеській, въ Харьківській губерні, та тўтички — того степу: шобъья пропавъ, коли й на дóброму коню за тїждень обьїдешъ: подь річки Гли бóкої ажъ до річки Жучіхи — все наше булó. По сусідству, чужі гурті и отáри скрізь паслись по нашихъ степахъ. Инколи поїде панъ полюватъ, то

вони, углядівши, и почнуть переганять на свою межу, — то павъ и гуквѣ: —

— Не займайте! нехай пасутьця; буде й міні и вамъ!

И въ косовицю, — хто схотівъ, той и косівъ; не такъ, якъ теперечки, що часомъ й своєму чоловікові не дадуть накосити траві. Э, тоді гárно тугички жилось, — святá була старовина!... Я зазнаю сей край, якъ вінъ тільки-що заселявся. Ми саме тоді зъ покійнимъ Прóбіномъ Івановичомъ прийшли зъ Січи, якъ тутъ тільки-що почали будуватись.

Давно вже се діялось, ажъ у той рікъ, якъ зруйнували нашъ Кошъ, а здається — неváче вчора минуло, — такъ воно живо передъ очима. Ось якъ воно було.

Після того, якъ одчахнувся одъ салтана Крímський ханъ, Слобожане почали селитись по степáхъ, стали забирать и наші вольности, зéмлі, — не такъ прóсті люде, якъ ті підпанки. Запорóзці нерáзъ давали їмъ прочухана: отоді-то й Гáрина на Орельці уколóшкали, — та не ёго одного, — и дрóгихъ посікли на капусту. Отъ и стали жалитьця на насъ, Запорóзцівъ, що й самі не користуютця зéмлями, и людамъ борóнять, неváче та собака, що лежить на сїні, ані самá не їсть, ні волу не дає. А тутъ ще роздратували того Кутёмку світлішого: бáчите, приставъ вінъ до нашого товариства (тоді ще й Грицькомъ Нечóсою ёго прозвали), — такъ, кажú, хочъ и приставъ прóстимъ козакóмъ, а хотівъ по-своєму орудувать всімъ Кошémъ, а Січъ ёму й не покорíлась. Отъ вінъ и подарувавъ Кошú зъ чістого

зблота ківшъ, та ще й зъ кришкою. Старі козаки тільки глянули на ту кришку, — такъ въ оди́нь го́лосъ и сказа́ли: »покрие жъ и насъ лиха година!« Такъ воно́ й ста́лось! Незабáромъ, са́ме на Зелéні свѣтки, прии́шовъ зъ Моско́вськимъ вѣйськомъ генерáль Текелій, и огласи́въ во́лю цари́ці: що́ Крѣмськѣй ханъ угамува́вся, и що́ вамъ, Запорóзцямъ, нѣчого́ бѣльшъ тугечки робѣти, — такъ щобъ ми йшли икъ Чóрному мóрю бѣтѣця зъ Черкѣсомъ, а зѣмли наші́ вѣлено роздáть пѣдъ городѣ — панáмъ и слобожáнамъ (¹). Боже мѣй мѣлий, що́ тодѣ дѣялось у нашóму Кошѣ! Спѣршу хотѣли бу́ли борони́тьця, а далѣ зѣбрали рáду, а на рáдѣ розбѣились на двѣ половѣни. Однѣ каза́ли, що́ грѣхъ пролива́ть христѣянську́ кровъ, и згоди́лись покори́тись царѣ́ці; а дрѣгѣ не схотѣли: посѣдали на чайкѣ, та й попли́ли до салта́ва. Бу́ли й такѣ, тѣльки не бага́цько, що́ не пішли́ нѣ до Чóрного мóря, нѣ до салта́на, а поверну́лись на Вкраїну.

Прóкшъ Ива́новичъ бувъ тодѣ нашѣмъ курѣннѣмъ. И що́ то за коза́къ зъ ёго́ бувъ!... Скѣльки на свѣтѣ живѣу́, а дрѣгого́ тако́го чоловѣка́ не лучáлось мѣнѣ бáчить на своѣму́ вѣкѣ. Розѣмний, чѣлий, правдѣва, щѣра коза́цька ду́ша, безъ по́мсти й корѣсти. Всѣ ёго́ въ Кошѣ по́важали, всѣ слѣхали, — хочъ такѣй палкѣй бувъ, якъ той по́рохъ: тѣльки що́ не такъ, не по правдѣ, то й о́чѣ заблѣщя́ть и за ша́блю хапа́етця, — на вѣжъ полѣзе. А

(¹) Сѣчь зруйновано 1775-го рóку.

зъ себе — який козарлюга бувъ! висóкий, сановітий, óчі, якъ небо, сині, прихмúрені чóрними бровáми, вусь чóрний ажъ ви́ліскуетця: глянешъ на ёго, то ненáче óчі до ёго прилипа́ють. Не бу́ло въ ёго ні ро́ду, ні плé-мені: нашъ-такі сичові́къ Печі́на приві́зъ ёго зъ яко́гось зімовика́ по сёмому ро́ку; въ Коші́ вінъ и ві́рієсь, тутъ и загартува́вся. Отóжъ якъ стали розхóдитьця сичові́кі, я й пита́ю Прóкі́па Ива́новича:

— Куди́ жъ ти помандру́єшь? чи до Чóрного мо́ря, чи до салта́на?

А вінъ и ка́же:

— Не ла́явсь я зъ Черкэ́сомъ, то й битись зъ нимъ не хóчу; не кла́нявсь салта́ну — и кла́нятись не бóду; а підó собі на Вкраї́ну, куди́ мене́ до́ля приведе́. А ти, Грі́цьку, — пита́, — куди́ підешъ?

— Туди́, — ка́жy, — куди́ й ти, коли́ ла́ска тво́я — приймешъ мене́ за това́риша.

— Дру́же мій, — одказа́въ Прóкі́пъ Ива́новичъ, по-ложі́вши міні́ на плéчі́ ру́ки: — ми жъ зъ тобо́ю да́вні това́риші, а тепéречки, въ на́шому сирі́цтві, бóдемо рідними брата́ми!

За два тижні́ пі́сля то́го, якъ прийшли́ Москалі́, нашъ Кошъ́ зовсімъ опусті́въ. Де-які́, ка́жy жъ, помандру́вали и́къ Чóрному мо́рю, а дру́гі посі́дали на ча́йки, та й га́йда до салта́на. И ми зъ Прóкі́помъ Ива́новичомъ хоті́ли вже руша́ть, а тóгочки, міні́ на-лихо, зплéчивсь мій кінь, — такъ Прóкі́пъ Ива́новичъ и ка́же:

— Пі́ший кі́вному не това́ришъ; нема́ въ те́бе ко-

ня — не треба й міні; та теперички вже не до коней: треба братись за волівъ.

У той день якъ намъ рушати, подарувавъ вінъ свого коня и роздавъ брону: кому шаблю, кому пистолі, кому гвинтовку. Отъ, якъ теперички ёго бачу: побілівъ якъ крейда, у грудяхъ духъ спирається, у серці кишить, а самъ усміхається. И я тежъ оддавъ свою брону; тільки й зоставили собі по чингалу, про всякий случай, одъ звірюки. Далі пішли на кладовище. Прокіпу Івановичу схотілось попрощатця зъ покійникомъ нареченимъ батькомъ. Пришовъ, вклонився ёго могильці, та й каже:

— Прощай, батьку! Думалось и міні лягти поручъ изъ тобою, та не привівъ Господь. Не прийду вже сюди захиститъ твою вічну хатину; може, черезъ кілька літъ, и хрестъ твій здіймуть на підвалину... скотина топтатиме твоє чесне усипалище, а може поставлять тутечки шинокъ и шинкуватимуть жидівські пархи!

Зъ кладовища ми переїхали у човні на другий берегъ Дніпра, зійшли на гору и глянули на Кошъ. Якъ на долоні передъ нами! — зовсімъ опорожнівсь: де-не-де побачишъ козакá; и курені порозвãлювались, другі зовсімъ розібрані; тільки стоить одна церковця (¹), неначе старá ненька, випровадивши діточокъ и попрощавшись зъ ними на віки вічні. Прокіпъ Івано-

(¹) На тімъ місці, де бувъ Кошъ, теперички село Покровське.

вичъ упавъ на коліна и ставъ прощатъця зъ Січчю. Що вінъ казавъ — не пам'ятаю, та й не чувъ, — такъ важко стало! — здавило серце неначе обценьками; не стямивсь, якъ и самъ упавъ на коліна и, вже не знаю зъ чо́го, ставъ читати: «нынѣ отпущаеша раба твоего, Владыко, по глаголу твоему, съ миромъ!» Хочъ, правду кажучи, и не було тогó миру, та вже, бачу, такъ уста промовили одхідну молітву нашому бездольному козацтву... Устали, обнялись, кріпко при-тулились одинъ до одного, и гірко заплакали....

— Въ першій разъ, якъ живу на світі, — каже Прокіпъ Івановичъ, — оце заплакавъ!...

— И я въ першій, кажу.

— Було для чо́го и приберегти сю слізу, — каже Прокіпъ Івановичъ. — Теперічки ми, Гріцьку, не січовики, не лицарі, та все-таки чесні люде: своє оддали, та чужого не загарбали!... Охъ, важко, — каже, — и не вимовишъ: здається, якби все те ліхо, що на серці, віхопилось словомъ, то й камінь, почувши, тріснувъ би и виливъ зъ себе родникъ слізъ.

— Такъ, кажу, — такъ!... — Та прихилившись одинъ до другого, плачемо.

Ще разъ глянули на Кошъ, поклонились на всі чотирі, перехрестились, та й пішли. Идемó мовчки; у кожного одно горе на думці... И несчулись, якъ пройшли верстовъ зъ десять, — отъ я й питаю у Прокіпа Івановича:

— Куді жъ се ми простуємо? коли на Самарську палавку (¹), то треба повертати у ліву руку...

— Ні, — каже Прокіпъ Івановичъ, — підемо за Беріку, у слободи: тамечки, кажуть, не дуже ще расплодилось тихъ підпанківъ. По дорозі зайдемо у Прізівъ зімовікъ (²), десь за річкою Самарою, — одпочінемъ, та й підемо якъ Донцю.

На треті сѹтки дійшли ми до річки Самари, и заночували въ зімовіку старого Кукси; колись и вінъ бувъ січовикомъ. Одъ ёго почули ми, що по тїмъ боці Самари пані розмежовують зємлі, а туді дальшъ, якъ Орельці, вже й сєлютця. Роспитавши дорогу до Пріза, переплили Самару, и пішли собі горю. Не пройшли й п'ятнадцяти верстовъ, якъ почались будовання и дєне-дє стояли повкóпувані стовбї, — сє бъ то мєжі.

— Глянь, — каже Прокіпъ Івановичъ: — не Иродови синї! вже й будуютця; а ми, дурні, боронїли сї зємлі не вікъ и не два, кровью нашою поливали и кїетками огорожували!

Ажъ почервонївъ зъ досади! Де прїйдетця дорїжка побїля будови, то й крїюка дасть, а обїйде. Надъ-вєчїръ, прїйшли ми до Пріза. Не дуже зраднїли побачившись; мовчки привїтали одїнъ одного, — нї одїнъ зъ насъ и не пугукнувъ: бо й Прізъ вже знавъ наше лихо. Такъ и въ хату ввійшли; посїдали, понурились;

(¹) Самарська Палавка була тамъ, де теперечки г. Новомосковський.

(²) Теперечки Прізіві Хуторї.

ніхто й пари зъ рота не пустивъ. Та вже прийшла жінка зъ горóду и заторохтіла: »відкіля й куді?« Отъ и ми почали розмóву.

— Який ёго врагъ и сподівавсь, — озв́ався Призь, — щобъ такé ли́хо скл́алось, — нехай ёму абі-що!... У насъ вже ч́утка бу́ла, що тебе, Прóкопе Ивановичу, оббіра́ють на старшин́у; а тепéречки, глянувши на тебе, сёрце крóвью облива́етця: нема́ вже й того́ коня́, що́ носі́въ тебе́ якъ на кри́лахъ, и ша́блі, що́ не одну́ тата́рську го́лову зчеса́ла, и пистóлівъ, зъ котри́хъ пти́цю бивъ на лет́у!

— На все во́ля Бо́жа, — одказавъ Прóкіпъ Ива́новичъ: — вінъ насъ возно́сить, вінъ и смиря́е!

Ста́ли теревéні гнуть, давнин́у зга́дувать. Потро́шки-потро́шки—и розбі́ли сво́ю ту́гу; тільки де́-коли, якъ нагада́ють про пані́въ, то Прóкіпъ Ива́новичъ и на вид́у змінитця, и насупитця. Отъ, дівлячись на се, Призь и ка́же:

— Э́ ні, Прóкопе Ива́новичу! не всі пані́ одні́мъ ми́ромъ ма́зані: е́ міжъ ними́ й до́бри лю́де; отта́мечки, де́ бу́ла До́рошова па́сіка, дарма́ що панъ, а до́брий чоловікъ....

Такъ куді! якъ кри́кне:

— Брехня́, трі́чі брехня́! Зробі́, — ка́же, — до́брого чолові́ка па́номъ, то́ й бу́де зъ не́го ледáщо!

— Що́жъ, Прóкіпе Ива́новичу, — озв́ався й я: — адже́жъ и у пані́въ е́ душа́?

— Така́ душа́... — грі́мнувъ.

Не ста́ли зъ нимъ и спóритьця. А тимъ-ча́сомъ При́зиха поста́вила намъ знáтну вечерю: тетéрю (¹) зъ за-
грéбами (²), галушкі́ зъ постромо́ю (³), мила́й (⁴), гле́-
чикъ варену́хи, пля́нку терні́вки, окові́тої. Ото́ ми і́мо,
запива́ємо; пішли́ й вигадкі́ й смі́хи, та й заспівáли
на́шу запорóзьку:

Ой Сі́чъ—ма́ти, ой Сі́чъ—ма́ти,

А Вели́кий Лугъ—ба́тько...

Гей, щó вь Лу́зі добре заробі́ти,

Те у Сі́чі пропі́ти...

Весéлі лю́де бу́ли Запорóзці! здаéтця, й на сві́ті не
було́ і́мъ рівнихъ, и до кінця́ сві́ту та́кихъ вже не
бу́де!

Переднюва́вши, ру́шили дальшъ, якъ росказа́въ намъ
При́зь, на До́рошову па́сіку. Ще со́нечко височéнько
стоя́ло, якъ ми дійшли́ до ти́ па́сіки. Ду́же подóбалось
намъ те місце: у ширóку доли́ну зъ обо́хъ боківъ зій-
шли́сь дві ба́лки; рі́чка розли́лась плéсами, якъ до́брї
озéра, зъ лимáномъ; а середъ то́го лимáну о́стровъ,
вкрі́тий лі́сомъ; — оцéжъ и вона́, та До́рошова па́сіка.
Дівимось: зъ верству́ одъ лимáна, по-надъ рі́чкою,
почина́етця будóва, ці́ла ву́лиця вже застро́ена, а

(¹) *Тетéрю* вари́ли зъ борошна та пшо́на, а вчиня́ли рóсчи-
ною, якъ ті́сто на хлі́бъ.

(²) Та́кі коржі́, що печу́ть і́хъ за́гріба́ючи у жаръ; одъ то́-
го й за́грéбами зву́тця.

(³) *Постромá* — су́шена або́ вья́лена бара́нина.

(⁴) *Мила́й* — ті́сто зъ пшені́чки (кукуру́зи); у Молдова́нъ
звэ́тця мамали́гою.

съ краю — панський будинокъ. Дійшли до села; недалечко одъ панського двору стоить на одшибі хатка, а на прізьбі сидить старій дідъ. День бувъ дуже жаркий; призна́тьця, такі трóшки й притомілись, — отъ я й каж́у:

— Мо́же бъ ми у сій хатці заночували?

— Нехай вона крізь зéмлю провалитця! — сердито одказавъ Прóкіпъ Ива́новичъ: — отъ, ста́ну я въ панській хаті почувать...

— Ну, — каж́у, — спочінемо трóхи, напьемóсь свіжої води?

А дідъ чуе нашу розмóву, та й ка́же:

— Та коли завгóдно, то й переночуйте: на те панъ и хатку сю поста́вивъ, щобъ бу́ло де одпочи́ть переходя́щимъ. Буде́ щó й повечеря́ть.

— Се, — ка́же Прóкіпъ Ива́новичъ дідові, — твій панъ прина́ду поста́вивъ, щобъ приманюва́ть люде́й, якъ бува́е годую́ть хлібомъ ри́бу, щобъ більшъ її пийма́ть.

— Ні, — ка́же старій: — нашъ панъ нікого́ не прийма́, хіба́ вже до́бре кого́ зна́е; а сі щó ба́чите — се́лютця, то се на́ші лю́де, зъ Великихъ Буди́ць.

— Ба́чу, тво́єму па́ну жа́лко, — ка́же Прóкіпъ Ива́новичъ, — уди́літь сіро́мі шма́токъ ті́єї землі...

— Ні, не жа́ль, — ка́же старій: — нашъ панъ — до́брый чолові́къ, поздорóвъ ёго́ Бо́же, а бо́йтця, щобъ не нахо́пилось якé леда́що — зло́дій або́ розбиша́ка... Та отъ и самъ панъ иде́.

Озирну́лись, дівимось — иде повагомъ висóкий, саво́итий чоловѣ́яга; ша́пка на ёму́ зъ крѣ́мськихъ сму́шківъ, въ синёму бешме́ті, блакі́тнихъ шта́няхъ и жо́втихъ чобо́тяхъ. Въ одній руці́ па́лиця, а въ дру́гій здо́ровѣнна пенько́ва лю́лька. Такъ ёму́ бу́де літь підъ со́рокъ; нісь за́кандзю́бився, довге́нні вуси, а очі́ ка́рі, великі́, — такъ и блища́ть. Підійшо́въ до насъ, до́торкнү́вся до ша́пки та й ка́же:

— Здо́рові бу́лі, пані́-молодці!

— Здра́стуйте, до́бродію, — ка́жү.

А Про́кіпъ Ива́новичъ тѣ́льки кивну́въ голово́ю и похму́ро на ёго дѣ́вита.

— Відкі́ля, лю́де до́брі? — спита́въ пань.

— Зъ Коша́, ка́жү.

— А що́ тамъ чува́ть?

— Що́ чува́ть? — ка́жү, та й зі́тхну́въ.

А Про́кіпъ Ива́новичъ и ка́же:

— Нічо́го не чува́ть, ніко́го й не вида́ть, бо всі́хъ розі́гна́ли, спасі́бі таки́мъ панамъ, якъ и ти!

— Бре́хня! — одказа́въ пань: — не панамъ дя́куйте, а ва́шимъ січовика́мъ — злоді́ямъ, розбиша́камъ, що́ по шля́хахъ чу́маківъ обдира́ли та рі́зали люде́й; дя́куйте тимъ, що́ й тепе́речки ще́ по пала́нкахъ на перехре́стяхъ кі́стки їхъ кру́тятця на па́ляхъ, та мота́ютця на ши́беницяхъ ⁽¹⁾. Тепе́речки, — ка́же, — ні́сь кимъ

(1) У Запоро́зцівъ бу́ла ка́ра — сажа́ть на па́лі; а па́лі отъ-які́: на стовбу́, шість аршинъ завви́шки, за́лізний списъ. На той-то списъ и сажа́ли, такъ що́ кі́нець ви́хопвця

вамъ тутъ бітись: то коли хочете зостатьця лицарями, идіть икъ Чорному морю и бороніть хрещений людъ одъ Черкеса, а не хочете, — зоставайтєся тутечки чєсними пахарями, а не чортъ-батька значимъ — розбишаками.

Почувши сю одповідь, Прокіпъ Івановичъ трόшки збендєживєсь, ажъ зашаривєся; глянувъ мінї въ вічі, нїби питá: щό мінї єму казátь?

— Щόжъ, — кажú, — Прокіпъ Івановичъ: се й ти не разъ казавъ, бо правда, — такъ воно й є!...

— Нехáй бúде й такъ, — каже Прокіпъ Івановичъ: — такъ де жъ намъ селитьця, коли панї всю зємлю загáрбали!

— И се брехнjá, — одказавъ панъ: — и десятої частї не забрали: хочъ-бї васъ у сто разъ булό бїльшъ, то й тоді бъ знайшлόсь землі, де васъ опоселить...

— Хочъ-бї въ тїсячу разівъ булό бїльшъ землі, — крїкнувъ Прокіпъ Івановичъ, — то й тоді бъ усє загáрбали, бо у панівъ очі бїльшъ чєрева! На сєбе озирнїсь: ти одїнъ, а скїльки землі захопївт!

Тутъ вже й панъ трόхи припинївєсь; сюді-тудї, а далї й каже:

— Щόжъ, козáче, правда твоя: чимáло-такї захо-

въ потїлицю. И вже нї зъ списа, нї зъ шїбениці трýпу не здїймáли, пóкв кїсткї не розсїплютця. Булό, якъ вітеръ повївáє, то кїсткї на списáхъ крúтятця и гуркотятъ ненáче млинóкъ.

півъ; такъ не для себе жъ одного: роздамъ де-що добримъ людамъ; коли хочешъ, и тобі дамъ, — бери.

— Не треба міні панськихъ подарунківъ, — сердито одказавъ Прокіпъ Івановичъ: — буде зъ мене й того, що міні Богъ дасть!

Дуже розсердився Прокіпъ Івановичъ. — вже й зачингаль хапаєтця; та й панъ ставъ хмуритьця; думаю собі, щобъ ще не полаялись: тоді вже й не здержишъ Прокіпа Івановича, бо, кажú жъ вамъ, завзятий покійникъ бувъ. Коли панъ усміхнувся та й каже:

— Ну, коли не хочешъ одъ мене землі, то покостуй мого хліба-соли; ходімъ до мене: повечеряєте и одпочинете.

— Не хочу я твого й хліба коштувать, — гримнувъ Прокіпъ Івановичъ, махнувши рукою: — подавись ти імъ!

— Гріхъ, козаче, — озвався панъ, — грэбать хлібомъ Божимъ, та й тимъ чоловікомъ, що тобі ёго подае! Коли ти не подавись своїмъ словомъ, то я не подавлюсь тимъ хлібомъ, що одъ щірого сэрця хотівъ зъ тобою поділитись...

Розумне и чуле слово пана опам'ятувало Прокіпа Івановича.

— А щó, Грицьку, — каже схаменувшись: — здаєтця, я вже дуже забрехавсь? — Далі протягъ до пана руку та й каже: — Не сэрдься, добродію! якъ-би ти знавъ, щó въ мене отгúтечки (приложивъ руку до сэрця), то бь простивъ дурня!...

— Знаю, козаче, знаю, — каже панъ, — та вже одъ жалю не помóжетця: такъ воно́ б́уде, якъ Богъ дасть. Ходімъ же до гурту!

Узявъ насъ за рúки та й повівъ. Тільки ввійшли на двіръ, а кінъ у конюшні и заржавъ.

— Бачъ, собáчий синъ, — каже панъ: — з́аразъ почу́въ козака́ — озивáетця! Се, — каже, — привели́ мнi жеребця́ ажъ изъ самiсiнької Кабарди́: вáжний кiнь! Анúте, хлóнци, — гукну́въ на кóнюхiвъ: — вi-ведiть-лишeнь Пашу́.

Та й кiнь же бувъ — отóй Паша́! тепeречки и коней такихъ чортъ-мá. Лeдвi два чоловiки вдeржять: такъ на двохъ ногáхъ и хóдить; шiя мовъ у лeбeдeя, хвiстъ до-горi, нóздри хочъ кулакi засóвуй, зъ очeй iскри сiплютця! Мáстю бувъ вiнь бiлий, ненáче зъ срiбла вiлтий: якъ повeрнетця прóти сóнцeя, такъ одъ нeго и сiє. Якъ глiянувъ на eго Прóкiпъ Ивáновичъ, то й про Кошъ забúвъ.

— Попустiть поводá, — кричiть на кóнюхiвъ: — дáйте вóлю, нехáй басýе!

Дáли, не втeрпiвъ, — до жеребця́: ну eго оглiжувать: то бiля вóха почúха, то по спи́нi полiска, пiдъ животóмъ поглáдить; отъ жеребeць притiхъ, ставъ якъ укóпаний.

— А давайте, хлóнци, уздeчку, — гукну́въ Прóкiпъ Ивáновичъ.

— Чи не схотiлось тобi, — питá панъ, — на eго

сісти? Крий Бóже, — ка́же — вінъ нѣвукъ; на ёму ще й мýха не сиділа!

— Хібá я дурній, — одвітує Прóкіпъ Ива́новичъ, — щобъ сісти на нѣвука...

А самъ дѣржить коня за перенісся и уздѣчку накідує, вже й нузда; далі зібравъ поводá, за гріву, скікъ!.. якъ тамъ бувъ...

— Пуска́йте! — крикнувъ.

Пустіли, — такъ жеребець до-горі й піднявся, нена́че стовбъ; якъ стрибонé разъ, у-дру́ге, плигъ черезъ канáву, и пскотівъ скільки відко стéпомъ, мовъ на крилахъ. Всі повибігáли за ворóта, панъ перелякáвсь, бѣе объ по́ли рука́ми та белькотіть:

— Охъ міні лі́хо, щобъ ще не скінувъ, та не вбивъ!

— Не бійтесь, — кажу́: — Прóкіпа Ива́новича и чор-тя́ка не скіне!

Дівимось: збігъ на го́ру, та й почавъ кругі завда́ть то въ ту́, то въ дру́гу сто́рону, та, уміливши до́бре коня́, и поверта́ до насъ вже ріссяю. Поїздивъ ще по дворú, та й злізъ.

— Ну, Прóкіпъ Ива́новичъ, — ка́же панъ, — наля-ка́въ же ти менé здо́рово! я дúмавъ, що вінъ тебе́ и на той світь занесе́!

— Э, на тако́му коню́, — одказавъ Прóкіпъ Ива́новичъ, — на той світь не поїду: чорті одіймуть, бо въ їхъ тако́го нема́.

Повеселішавъ, вже й жартувáть ставъ. Посідали на

рундуці, сміємось, а тутъ почали чай розносити; панъ и підбавивъ въ наші чашки рому; а Прокіпъ Івановичъ покоштувавъ та й каже:

— Не бісові пані, Грицьку, який смачний трюнокъ вігадали: такого и у насъ у Коші не було...

— Не було, кажуть.

Випили по другій и по п'ятій, и стали вести розмову. Прокіпъ Івановичъ розкаже, якъ ми Татарву лущили, а панъ якъ білись підъ Ларгами та Кагуломъ. А тутъ зъ селá стали люде наvertатьця: оди́нь прósить лісу, — не стало на хату; другий хліба, той горілки — Богъ сина давъ; тому грошей треба. И щожъ? хтобъ чо́го ни попросивъ, ні въ чімъ нікому не було одказу. Якъ вже дуже смёркло, ввійшли ми въ будинокъ; тоді въ нѣму було тільки чотірі світлічки: у двохъ живъ самъ панъ, а дві пустовали, про всякий случа́й, для гостей. Незабаромъ подали й вечерять, — понаставляли тихъ потравъ; чо́го тамъ не було: вареники, мнішки, жарений дрохвичъ, смажені въ сметані карасі; а трюнківъ и не перелічишъ: наливки, запіканки и біломорські вина. Прокіпъ Івановичъ їсть и п'є, та все, зна́й, лає панівъ:

— Не бісові пані, Грицьку, — каже, — якъ же вони смачно ідять! тимъ-то вони такі й гладкі, одъ то́го їхъ и поважають, бо люде якъ ті собаки: хто їхъ добре годує, до то́го вони й лащутця!

А панъ слуха та регочетця: такъ ёму подобались ті

щірі жарті. Після вечері, повівъ насъ панъ на другу половіну; дивімось, дві кроваті послано.

— Ну, одпочивайте жъ, — каже: — на-добра-нічъ вамъ, а завтра ще погуляемъ.

Прокіпъ Івановичъ хотівъ бувъ подякувати пана за хлібъ-сіть, щобъ рано, за холодка, рúшить удорóгу, — такъ куди!

— Не пуцú, — каже, — не пуцú, и не турбúйтесь; завтра неділя, одпочинете, а въ понеділокъ зъ Бóгомъ на всі чотірі.

— Якъ панъ вийшовъ изъ світлиці, Прокіпъ Івановичъ и каже:

— У першій разъ, Грицьку, довелось міні побачити пана. Коли вони усі такі, та хочъ и половіна, то нехай здорові бúдуть!

— Нехай, кажú.

— Щіра душа у сёго пана, — каже: — скільки ни приходило людей, усімъ порáду давъ!

— Усімъ, — кажú. — Та й поснúли.

Та якъ и поснúли! ненáче мёртві. Вікóниці, бáчите, позакривані: ні сóнце у вічі не лізе, ні мúхи не кусають, — отъ ми й заспáлись; та вже самъ панъ прийшовъ и насъ побудівъ.

— Вставáйте, — каже, — вже нерáно; напьемось чаю та підемо на обідъ рíби піймáть....

Та й рíби тієї тоді булó, бáтечки! теперъ и приволочкою тогó не піймáешъ, щó тоді во́локомъ!... Та тоді усёго булó бíльшъ: и звіря, и птіці.... Не про-

тягли и трѣхъ тóней, якъ повнісіньку повóзку наклали; и риба не абі-яка, — все виріzubъ, коропі, карасі. Одъ плеса зайшли ми въ Лимáвъ.

— Се, — каже панъ, — у мене святе місце. Тутечка була Дóрошова пáсіка; се жъ вінъ своїми рука́ми и дерева́ понаса́жувавъ. Старімъ вже сюди прийшо́въ зъ Січи, и що́сь було непрóсте: після ёго позостава́лись де-які й книжки, и вірші.

— Чу́ли про ёго и въ Січі, — кажемо: — хочъ вінъ тамъ бувъ не за на́шої пáм'яті.

Зъ Лимáну пішли ми по селу́. Де-які хаті́ вже збудовані, а другі́ ще будую́тця. Зайшли до Ива́на Могі́льного, до Пили́па Паляни́чки: такі́ зъ нихъ багатирі́! теперечки и люде́й нема́ такихъ замо́жнихъ. Пóтімъ вийшли на ви́гонъ; дівимось, загну́лась річка, ненáче шія лебеді́на, а напроті́ простяглась ба́лка зъ байра́ками.

— Оттутечка бъ, — каже Прóкіпъ Ива́новичъ, — хату́ поста́вить.

А панъ гляну́въ на Макси́ма Базиле́вського (тоді́ вінъ прикащикува́въ), та й ка́же:

— Збудува́ть на еімъ місці́ хату́ на дві́ полові́ни зъ кімнáтами, та й дру́гу по́ручъ поста́вить.

Пройшли́ дальшъ, ажъ щось іде́ у бри́чці, а панъ и ка́же:

— Се мій прия́тель и сусі́да, Васи́ль Васи́лєвичъ, — до́брый чолові́къ.

Поздорóвкали́сь; а Васи́ль Васи́лєвичъ гляну́въ на Прóкіпа Ива́новича та й пита́:

— Що́ се въ те́бе за січові́къ?

— Се, — каже панъ, — такий у мене чоловікъ, що усіхъ насъ зашморгнувъ би на оди́нь му́тузо́къ, та й повісивъ на шибениці!...

— Може бъ де-якихъ и зашморгнувъ, — озвався Прокіпъ Ива́новичъ, — тільки не тебе: за тако́го пана, якъ ти, и го́лову мою́ зложу́, поздоровъ тебе́ Бо́же!

А Прокіпъ Ива́новичъ такий бувъ чоловікъ: якъ ко́го не злю́бить, то вже ёму́ про ёго и не нага́дуї; а до ко́го прихі́литця, то зъ душею́ й тіло́мъ.

До обідъ ви́пили ча́рокъ по шість гда́нської горі́лки, та й за обідомъ хлю́пались у тихъ наливка́хъ и біломо́рськихъ ви́нахъ, якъ жа́би въ болоті́, и повстава́ли дуже́ веселе́нькі. Пі́сля обідъ спочи́ли тро́хи и зновъ поча́ли кругля́ть. А ту́течки понахо́дило зъ села́ люде́й, — и старе́ и мале́, дівча́та, молоді́ці; на яку́ не глянь, такі́ га́рні, ма́тері їхъ бісь! Ві́котили лю́дямъ бочо́нокъ горі́лки, ме́ду, загра́ла музі́ка, танцю́ють, співа́ють, регочу́тця: такъ ве́село, кажу́, що й розказа́ть не мо́жна. И ми-такі́ повпива́лись, особливо́ панъ зъ Прокі́помъ Ива́новичомъ; сидя́ть собі́ вдвохъ, ці́луютця и плачу́ть. Да́лі панъ и ка́же:

— Не покида́й мене́, Прокі́пе Ива́новичу, оста́нься! бу́демо жити́ якъ рідні́ браті́!... Я, — ка́же, — кру́глий сирота́; жі́нка моя́ вмёрла, ді́точки мане́сенькі, та ще́ й дівча́точка; ні съкимъ міні́ и ду́шу одвести́. Міні́ бъ тре́ба оттако́го щі́рого чолові́ка якъ ти....

— Зоста́вся бъ, — ка́же Прокі́пъ Ива́новичъ, — такъ не мо́жна жъ покину́ть това́риша....

— Якого? — пита.

— А Грицька, — каже.

— Та й вінъ зо стáнетця, — каже панъ; — и ёму́ буде дóбре! Грицьку, — гукну́въ до мене: — чи зо стáнешся зъ нами?

— Якъ завгóдно, кажú, Прóкiпу Ивáновичу: де вінъ, тамъ и я!

Вдáрили по рука́хъ та й обня́лись!

— Ну, нехай же, — каже панъ, — бóдуть ва́ші й хатí тi, що сёгóдни, въ дóбрый часъ, звелíвъ будувáть; ти, Прóкiпъ Ивáновичъ, — каже, — бóдешъ у мене прикащикувáть, а ти, Грицьку, отаманувáть.

— Нi, — каже Прóкiпъ Ивáновичъ: — нехай вінъ бóде клю́шникомъ, бо вінъ трóхи письмéнный.

Оттáкъ-то, зъ тогó часу, Прóкiпъ Ивáновичъ ставъ прикащикомъ, а я клю́шникомъ. И якъ-то вонó шпáрко здiялось! Вчóра ще Прóкiпъ Ивáновичъ бувъ немилосéрдний до панíвъ, а сёгóдни и самъ пáнськимъ ставъ! Якъ кáжуть: пос мiялась вёрша болóту, та й самá въ болóто попáла!...

Якъ почúли дé-якi зъ на́шихъ сiчовикiвъ, що Прóкiпъ Ивáновичъ запинiвся у пáна, — и вонi поприхóдили: просять, щобъ панъ и iхъ до сéбе принiвъ.

— Щожъ ви бóдете у мене робiть? — пита панъ.

Одiнъ каже: Я бóду за трéхъ iсти твiй хлiбъ.

Дрúгий: А я спiвáти!

Трéтiй: А я танцювáти!

— Дóбре, — каже панъ, — дóбре! iжте на здоров'я, спiвáйте и танцюiте.

Що за втішні та веселі люде були Запорозці! А яві зъ нихъ робітники: одінъ за трѣхъ робивъ. Та якá тоді и пánщина була? игрише. Наступить косовиця, то ненáче обóзомъ стоімó въ степу; и панъ зъ нами. Роблять день, и до півночи не вгамуютця: регіть, сміхи, співають, танцюють; и втоми не знали, бо тоді душі були у нихъ нетómлені.

Після жнивъ панъ налагодивсь іхать у Будища. Разъ зайшовъ до мене въ амбаръ та й каже:

— Якъ бачу, то тутечки нема суженої Прокіпу Івановичу; якось вінъ чортомъ дивитця на вашихъ дівчатъ.

— Та вінъ, — кажú, — и дівчатъ дóбре ще не бачивъ, — сорóмитця; скáзано — сичовикъ!

— Ні, — каже панъ: — нема-такі вамъ тутечка и парі. Поїдьмо въ Будища, то хіба тамъ вже васъ оженію.

— Якъ звóлите, кажú.

Після сёго швиденько зібрались, та й поїхали въ Будища. Прокіпъ Івановичъ сівъ изъ паномъ у калясці, а я зъ Сенькою-кухаремъ — въ бричці. Знатний бувъ зъ него кúхарь, — такъ не проливавъ же чárки козакъ: ивколи булó такъ налигаётця, що и панъ голóдний сидить; затéжъ, булó, и парили ёго дóбре... такъ не кався жъ.

На третій день и въ Будищахъ стали. Гáрне містечко; чимáло такі козаківъ, и панівъ до-чóрта: що-дня, булó, и обідають и вечеряють у нашого пана. Явіхъ

тоді панівъ не довелось побачить!... Були міжъ ними й добрі люде, — отъ хочъ бй Хвѣдиръ Пáвловичъ Мищенко, царство ёму небѣсне! вáжний бувъ чоловікъ: ходивъ вінъ у кунтуші зъ карабелею и чубъ собі підголювавъ. Було, прийде до насъ (а въ насъ бувъ особливий покой) та й лає панівъ за те, що вони обіждають своїхъ людей...

Щобъ я пропавъ, коли брешу! Дежъ ви теперечки такихъ панівъ побачите?...

Опрічъ панівъ, що-неділі, зо всього містечка збирались у панський двіръ козаки и прости люде. Віконують було імъ по бóчці горілки, мѣду, пива, музика грає—та яка ще музика: скрипиці, цимбали, пицалки, бубни, а басюба на ввесь двіръ, мовъ той бугай гуде у болоті: отъ вони й гуляють и танцюють. А дівчата, якъ бй ви побачили, які тоді були! одна въ одну!... Теперечки, Богъ ёго зна відъ чо́го вони, и дівчатъ такихъ нема! А найкращі міжъ ними були Уляна Голубівна и моя Оришка; особливо ся Уляна: висока, огрядна, на виду біла, а коса, якъ гайворонъ, чорна, ажъ до колінъ; око каре, яснѣ; гляне на тебе, то неначе по коліна въ зѣмлю вгонить: стоїшь якъ телепень, та тільки очима лупаешъ. А одѣжа яка: стѣжки за траву хапаютьця, грезѣтова або едамашкова юпка, шовкова плахта, виступці зóлотомъ вигаптовані, а на шії гранати, корали, дукачі — якъ жаръ горять!

Нігде правди діти, — не разъ я зачіпавъ мою Оришку, — такъ куди! и не дивитця на мене вража дівчи-

на, — все на Прόкопа Ива́новича поглядує; и Уля́на тежъ до ёго бісика пуска́; а Прόкіпъ Ива́новичъ одъ нихъ, якъ одъ сатани́, и рука́ми й нога́ми! ні до одної не підступивъ, не то щобъ котру́ зачешить. Одна́къ, якъ бу́ло хто нагадає про Голубівну, то й зашаритця; а якъ прійде вона́ въ двіръ, то изъ-за вугла́ пильно на не́ї дивитця: відко вже бу́ло, що вона́-такі торкну́ла ёго́ за се́рце. Такъ що́ вже панъ ви робивъ, щобъ їхъ спарувать, вічо́го не вдіявъ; — хочъ и не кажи́ Прόкіпу Ива́новичу: махне́ руко́ю та й слухать не ста́не. А бідна дівчина такъ вже закохала́сь, що ажъ змарніла; не тільки у неділю приходила, и по б́удняхъ бу́ло ходить: набере́ дівча́тъ, та побіля двору́ и розхо́жують собі співа́ючи.... Що́ тутъ на світі робить? Отъ панъ и намо́вивъ Уля́ну зробіть таку́ штукерію, щобъ вона́ одъ се́бе присла́ла дівча́тъ, неначе б́ъ старостівъ, сватать Прόкіпа Ива́новича. Спершу соромилась небо́га, одмовлялась, та вже до чо́го коха́ння не приневолить!... Та й вражі дівчата не хотіли бу́ли йти въ старості́: такъ вже панъ своїмъ звелівъ, обіщавъ черво́ні чо́боти подарувать. Отто́жъ, кажу́, якъ намо́вивъ, и приходять дві́ їхъ: такі́ га́рні, до́бре у́брані, (а ми зъ па́номъ са́ме п́ємо́ чай); отъ вони́ вклоні́лись, положи́ли на сті́лъ хлі́бъ изъ сі́ллю та й ка́жуть: — Бува́йте здоро́ві, па́не, пошли́ вамъ, Го́споди, уся́кого ща́стя й здоро́вья!

А панъ б́уцимъ вічо́го не зна, — до нихъ:

— Спасібі! сідайте, щобъ усé дóбре сідало. А щó скажете?

— Ми йшли побіля вáшого двóру, — зацокотіли дівчáта, — та й до васъ зайшли.

— Спасібі! чогóжъ вамъ трéба? — пита пань.

— Ми, бáчите, — зновъ почали дівчáта, — шукаемо для нáшої дівчини подру́жжа: такъ оцé зайшли, щобъ спитáть, чи нема́ у васъ тако́го пáрубка чи козака́?

— Якъ нема́! — ка́же пань, кінувши о́комъ на Прóкіпа Ива́новича: — подивітця, який орéль сидіть!

— Тако́го, — ка́жуть, — и трéба нáшій дівчині!

— Яка́ жъ се дівчина свáта мою́ пáнну?

— Уля́на Голубівна, ка́жуть.

Почу́вши сее, Прóкіпъ Ива́новичъ якъ схóпитця! щось хотівъ казáть, захапáвсь та й слóва не промóвивъ.

— Ка́-зна-що вигáдуєте, — ка́же пань: — хіба́ жъ дівчáта свáтають козаківъ?

— Такъ коли́жъ, — заторохтіли дівчáта, — вашъ Прóкіпъ Ива́новичъ—веду́рно ви ёго пáнною зветé— жаха́етця дівчáть, якъ ля́бана дівка парубківъ; такъ оцé, бáчите, и свáта вже ёго самá Уля́на.

— Якъ, такъ, — ка́же пань, — то я соглáсний: вона́ бра́ва дівчина и чéсного коза́чого рóду; та не знаю, чи схóче моя́ пáнна. Поклічте-лише́нь вáшу Уля́ну: нехай вона́ самá ёго спитá.

Увійшла Уля́на вь гóрницю, очей не зведе́, одь по-

рога не одійде; то почервоніє якъ маківка, то побіліє якъ стіна. А Прокіпъ Івановичъ брутитця якъ муха въ окропі, та бубонить:

— Продови дівчата, що вони вигадують, бодай їх!

Далі, узявъ панъ Уляну за руку и підвівъ до Прокіпа Івановича, — вінъ одъ неї; а я ёго въ спину підшхóвхую.

— Та не бійся, — каже панъ, пхаючи до не́го Уляну: — вона тебе не вку́сить; глянь яка гáрна! за такú бъ крáлю и я не погрéбавъ; годі вамъ дрочитьця, поцілу́йтесь!

Отъ вони й поцілу́вались; дивимось — а на́ша Уляна и слізoнькí роспусти́ла: чи вона засорóмилась, чи одъ радості, Богъ її зна. Опісля пита́ли, такъ казала, що «й сама не знаю відъ чо́го». Отто́жъ, якъ поцілу́вались вони, панъ и побігъ у спáльню, винóсить рушникі й хустку, — те все бу́ло вже у ёго напоготóві. Зара́зь попере́в'язували дівча́ть рушника́ми; далі, панъ тиць въ руку Прокіпу Івановичу хустку: та ёго руко́ю и застрóмивъ її за по́ясъ Уляні: се бъ то молодá молодóму хустку подарува́ла.

Нареготáвшись въ-во́лю, отó посіда́ли; панъ напоі́въ дівча́ть ча́емъ, та й ка́же:

— Ні́кому жъ не розка́зуйте що́ тутичка дія́лось; а за́втра самъ при́ду до тебе (ка́же Уляні) зъ старостáми й молоді́мъ, и вже бу́демо тебе свáтатъ якъ слі́дъ, по за́кóну.

Того́ жъ дня, на́дъ вечі́ръ, хо́жy я собі по двору́, а

Орішка шасть у хвіртку, та до мене, якъ крѣйда біла, а очі горять.

— Свѣтайте мене, Грицьку, — каже, — я за васъ підú!

— Матері твоїй лихо, — кажú: — ти жъ за Прокіпа Івановича лагодилась?

А вона:

— Свѣтайте, кажу, а якъ ні, то я за Харитона підú:

— Цуръ дурня, — кажú, чи ти здуріла?

— Ще не здуріла, — одказала зítхнúвши, — такъ здурію!

А той Харитонъ на все містечко бувъ дурень; було якъ роздратúють ёго, то вінъ чимъ попада, не розгледюючи й когó, такъ и прощítь; и пану відъ ёго не разъ доставалося. А вгледить було гáрну дівчину, то зáразъ и залицяетця: сказано — дурень!

Бáчу я, що моїй Оріспі непереливки, — вже хто-небудь сказавъ їй, що Уляна йде за Прокіпа Івановича, жаль міні її, отъ я їй и кажú:

— Ні, моя голубонько, не підешъ ти за Харитона: я тебе бúду свѣтатъ!

Вона вклонíлась, та швиденько й пішла собі.

На другий день, збираетця панъ їхать зъ старостами и Прокіпомъ Івановичомъ до Уляниного бáтька; побачивъ мене та й каже:

— Ну, Грицьку, теперечки и ти шукай собі парі.

— Нічого шукáть, — кажú, — самá знайшлась!

— Якъ самá?

— Такъ, — кажú, — прийшла та й каже: сватайте.

— Хто жъ вона така?

— Орїшка Пушкарівна, кажú.

— Глянь, — каже, — гárна дівчина! помагай тоби Боже. Сідай же зъ нами, такъ ми разомъ дві перепелічки пиймаемо: одъ Гóлуба заїдемо до Пушкаря.

Та й сміхú жъ було зъ Прóкіпомъ Ива́новичомъ на тимъ залицявні: вона до ёго, а вінъ одъ неї, якъ одъ чóрта; всі вже дивувáлись, — насїлу приневóлили ёго поцілува́тьця.

— Чогó ти, Прóкіпъ Ива́новичъ, боїся, — питаю, вона жъ тїха та добра якъ та гóрлиця?

— Лúчче міні, — каже, — битьця одному зъ цілою ордóю, нїжъ возитьця зъ сїми дівчатами, — нехай їмъ абї-що!

Одъ Гóлуба поїхали до Пушкаря; тóчечки насъ не чекали; старá мотала повісма біля хати, а старій щось тесавъ. Глянувши на насъ, зáразъ пізнали, що старості.

— Охъ міні ліхо, — каже старá: — а моя Орїся якъ на те заведужала!

Ввійшли въ хату, а Орїся вийшла зъ кімнати, щóки горять, а самá ледві духъ переводить.

— Нї, ма́мо, — озвáлась: — я здорова!

Дáлі глянула на Прóкіпа Ива́новича, пополотніла, ледві на ногáхъ сердешна всто́яла; — а панъ думавъ, що се вона такъ одъ мене, та й каже:

— Врѣжа мѣти мѣні надала понавѣзить сюди оцѣхъ сѣчовикѣвъ: вони мѣні всѣхъ дѣвчѣтъ переполохають!

— Може хто нѣбудь, дѣмаю собі, — тѣльки не я. Зробили якъ слѣдъ залицѣння; Оришка узяла хѣстку, стромляе мѣні за поѣсъ, а рѣки дрижѣтъ, слѣзи тримтѣтъ на оѣчахъ; далѣ поцѣлувала менѣ якъ мѣртового, заплакала та й пішла въ кѣмнѣту, хапаючись за стѣну; — и я за нею: такъ мѣні її жаль!

— Орисю, дитино моя, — кажѣ: — молишь Бѣгу, то Господь тебѣ й помилуе, а я тебѣ бѣду жалувати и шанувати!

— Спасѣбі вамъ, — каже глянувши на мѣне, — за ваше ласкаве слѣво: я вамъ до смѣрти за ѣго бѣду дякувать!

Оттакѣ-то було моѣ залицѣння!

Вернувшись до себѣ, зѣразъ панъ пославъ гонцѣ въ Полтаву, купити намъ на одѣжу. Привезли кармазину, люстрину, позумѣнтѣвъ: отто зѣразъ пошѣли намъ Запорѣзькѣ жупани и щѣ трѣба, зъ стѣпу понавѣдили волѣвъ, коней, и Пашѣ привели. Два тѣжні збирѣлись, поки все налагодили якъ пану хотѣлось; а тимъ часомъ панъ втѣшався Прѣкіпомъ Ивановичомъ. Було щѣ-дня посила за Ульяною; прѣйде — отъ вінъ и грѣма на неї:

— Чого се ти не навѣдаєся до моѣї панни? анѣ лишѣнь, одрѣжъ її сорѣчки.

То вона й мѣря; тѣльки доторкнѣтца до Прѣкіпа Ивановича, то вінъ и здригнѣ, ненѣче ѣго шѣломъ уштрикнули. Абѣ звелѣтъ змитъ ѣму гѣлову; а ми, прѣйшовши

зъ Кóшу, не голили голóвъ, отъ волóсса й повідростáло. Тільки захóдитця Уляна зъ мителемъ, а Прóкіпъ Ива́новичъ и тика́: щó-то сміху́ бу́ло!... Одна́къ потро́шки, потро́шки, та й спарувáлись. Не ставъ вже вінъ тика́ть відъ не́ї, сидя́ть бу́ло въ-двохъ, якъ ті голубья́точка, и розмовля́ють. Прóкіпъ Ива́новичъ и за білі рúченьки візьме Уля́ну и до се́рця її приту́лить. Такий щасли́вий, бу́ло, й ка́же міні:

— Ба́чишъ, Грі́цьку, якъ милосе́рдний Богъ навча́ насъ грішнихъ! не такъ якъ дурні лю́де; за те що я ла́явъ всі́хъ панівъ, Ві́нъ и послáвъ міні тако́го па́на, що й на землі зроби́въ для ме́не рай!

— Що́жъ, — ка́жy, — кара́й Бо́же симъ!

Черезъ два тижні, пі́сля на́шого залиця́ння, насъ по-вінча́ли: въ оди́нъ день вінча́лись, разо́мъ и весі́лля одбу́ли. И яké то весі́лля бу́ло!... ба́течки!... тепе́рички и въ панівъ тако́го не побáчите. Кри́й Бо́же, щó дія́лось!... Зо всі́ї око́лиці повахо́дило того́ лю́ду; одної́ горі́лки ви́пили три́дцять сорокóвихъ бо́чокъ, а скільки півá й ме́ду — не перелі́чишъ.... Цілісі́нький тиж-день гуля́ли!... А вже якъ поі́хали зъ перезво́ю, то й розка́зать не мо́жна щó дія́лось! Въ каля́ску запря́гли двана́дцятєро ко́ней, по па́рі въ прóстяжъ, переві́вши хаму́ті и посторо́нки стёжкáми и черво́нимъ люстри́номъ. Жі́нки на́ші зъ дружкáми и світилкáми посі́дали въ каля́ску, а я зъ Прóкіпомъ Ива́новичомъ, панъ и бо-я́ри і́хали по́ручъ ве́рхи. Прóкіпъ Ива́новичъ на Цáші, сідло́ и бро́ня залі́та зо́лотомъ и срі́бломъ, ажъ сяе.

Що вже той кінь виробляв! всіх людей и лякав и втішав: то підійметця до-горі и якъ чоловікъ идє, на двохъ ногáхъ, то стрибá мовъ дика коза, — отъ-отъ, здаєтця, ускóчить у каляску.

Якъ вже одгуляли весілля и випроважали насъ у степі, панъ подарувавъ намъ на перве хазяйство по плугу волівъ, по сто овецъ, и по кашукú карбóванцівъ. Та й за жінками досталося такі чимáло. Вернулись у степі багатирями, и тамъ ще зъ-тиждень дóбре гуляли. Э, веселе було колись життя! не бóде вже тако́го и до віку вічнёго, — святá, кажú, була старовина!

Однакъ до мого життя довелось мінí такі прикупить и лиха: моя сердешна Оришка що-дєнь чахла, тала якъ весною снігъ. Було заїде до мене въ хату Прóкіпъ Ивановичъ, гляне на неї, та й роспитує: відъ чо́го вона такъ марніє? А въ неї щóки якъ жаръ горять, óчі не-на́че вогнемъ світятця, а самá мовчить, слóва не промовить, мовъ пóвень ротъ воді. Разъ, якъ такъ її роспитувавъ, и ка́же мінí:

— Ти бъ, Грицьку, оддавъ мінí твою Оришку на кільки тижнівъ, то мóже бъ вона одужала: бáчишь, якá гладка стала моя Уляна?

— Ні, — одказала Оришка, — ні до ко́го не підú: світь покину, а свого чоловіка не покину.

Такъ вона и скóилось: и гóду не прожила небо́га, — чахла, и вмёрла; тíхо вмёрла, ненáче засну́ла. Ніко́ли й не жалілась, щóбъ щó въ неї боліло, — усє було мовчить. Тільки передъ смєртю глянула на мене, та й ка́же:

— Гріцьку, помолісь за мене Богу; одъ такої щірої души якъ твоя, Господь прийме молитву, и помілує мене грішну на тімъ світі!

Въ слободі люди казали, що моя жінка занедужала зъ очей: не збрехали; однакъ окрімі мене ніхто, и самъ Прокіпъ Івановичъ, не знали, зъ чиїхъ очей такé лихо небозі склалось. Зъ тієї пори, оттакъ якъ бачите, я зостався удовцемъ; хочъ и знаходились такі дівчата, що пішли бъ за мене, такъ я вже не знайшовъ такої, якъ була покійна моя Орішка, царство їй небесне!...

Озираючись на довге моє життя, гріхъ Бога гнівити, щобъ не добре на світі жилось; спасібі и покійному пану: за тридцять п'ять літь не почувъ одъ єго й одного недоброго слова. А зъ Прокіпомъ Івановичомъ вінъ живъ якъ зъ ріднимъ братомъ. Иноді було за що-небудь заведутця и полаютця, та заразъ и помірятця. А нігде правди діти, частенько-такі й лаялись, бо Прокіпъ Івановичъ ніколи пану не вважавъ, и не слухавъ, якъ що звелить не до-ладу. Було скажуть: »такъ панъ звелівъ,« то вінъ заразъ и гримне:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу.

Кажу жъ вамъ, що дуже палкий бувъ покійникъ: панъ єму слово, а вінъ єму два. Разъ, чортъ-батьказна-за-що полаялись: за жйда! Поїхали ми въ Новоселлицю (¹) на ярмарокъ. Прокіпъ Івановичъ, якъ звичайно, сівъ изъ паномъ у калясці, а я зъ Сенькою въ

(¹) Такъ найперше звався городъ Новомосковський.

брічці. Ідемо скоренько, — панъ не любівъ абі-якъ їздить; коли, не доїзжаючи верстовъ вісімъ до Новоселиці, нечистий пре жидівську халабуду. Стѣпка хварейторъ гукá ёму: «паді, паді, звертай!» а въ жїда незагнүздані коні, ніякъ їхъ не зверне, ні спївнть, та такъ, прожогомъ, п занесла ёго нечїста мáти прамієінько міжъ фарейтарнихъ. Порвавъ сүчий синъ хамутї, посторонки, забївъ одного коня; отъ панъ росердився та й крикнувъ: — Анүте, хлопці, стягнїть лишень іродового сїна и одшмагайте ёго дóбре гарáпниками!

Хлопці метнүдсь до жїда, а Прокїпъ Івановичъ якъ крикне:

— За щó ёго бить! у ёго коні незагнүздані, — чортяка їхъ зверне! а трéба бъ Стѣпці хлóсту дáти, чомъ вінъ не звернүвъ?

А панъ не слўха Прокїпа Івановича та кричить:

— Бійте гáманове вўхо, бійте!

Якъ схóпитця жъ Прокїпъ Івановичъ та до халабуди, — якъ грїмне:

— Не рўште! я вамъ, сякі-такі, кишкі вїмотаю!

А панъ до ёго:

— Щó, ти менé, — каже, — на жїда промїнявъ?

— Ну ёго къ бїсу того жїда, — одказавъ Прокїпъ Івановичъ, — а правди на тебе не промїняю! За щó, — каже, — ёго обїжáть? Бўде зъ нёго й того, що вінъ жидїога!

Панъ усміхнүвся та й каже:

— Правда твоя, Прокіпъ Івановичъ, — буде зъ нѣго й сѣго!... цуръ ёму! Сідайте, хлопці!

Сіли собі та й поїхали, неначе й розмови міжъ ними ніякої не було. А разъ, такъ тріхи не порізались; думали, що вони обідва сказілись! Щобъ я пропавъ, коли брешу!...

Якъ би вамъ такъ гарненько розказать, якъ воно и справді було? Отъ бачите: Прокіпъ Івановичъ бувъ собі дуже щедрий, чогó ни попросі — и позичить и подарує; а надъ пánською кошійчиною дрижавъ, и якъ óка свого доглядавъ пánську худóбу. Було, після óранки потómлятця пánські волі, а тóтичка припадé посилатъ за лісомъ на Игрень, то своїхъ поженé, абó у мене попросить, а пánськихъ вже не займе. Та й за людми щіро доглядавъ вінъ, мовъ рідний бáтько за дітьми, — бáтькомъ ёго й звáли. Було, у ко́го волі здóхнуть, то вінъ ёму и пánськими виоре; въ ко́го нема на посівъ, то й своїмъ засіе. Дуже доглядавъ вінъ, щобъ люде одбували якъ слідъ пánщину, та щобъ и собі робіли, бо не любівъ лёжнівъ. Дé-коли якъ хто не вийде на пánщину, а собі рóбить, то вінъ и байдуже — погрімає тільки; а якъ гуляє де-нэбудь въ шинку, то й хлóсту дасть. Не терпівъ вінъ ще злодівъ, Бóже мій, якъ не терпівъ: немилосéрдний до нихъ бувъ! Разъ, въ нашому такі селі, два пáрубки вкрали у проізжого москаля мішóкъ грушъ; такъ щó вже зъ ними не робівъ Прокіпъ Івановичъ, якъ ни уговóрювавъ, щобъ признались, такъ ні, та й ні!... Отъ вінъ імъ и вáже:

— Ну, хлопці, коли признаєтесь, то я васъ за се не б́уду битъ.

Вони й признались.

— Дóбре жъ, — ка́же Прóкiпъ Ив́ановичъ, — за те, що признались, я васъ не б́уду битъ, а за те що вкрали — ви́бью! — И добре такі ви́бивъ.

На-о́кругi, по сусiдству, и чужi ёго поважали; бу́ло зъ дрúгихъ слобiдъ приходили до ёго судiтьця, и вже якъ вiнъ iхъ розсудить, зъ тимъ вони й пiдуть. Бу́ло Гуць, Юр́iвський управляющий, ёму й ка́же:

— Щó се, Прóкiпъ Ив́ановичъ, моi Юр́iвци ходять до тебе судiтьця? хiба ти тiльки одiнъ мiжъ нами й справедливий?

— Нi, — одка́же Прóкiпъ Ив́ановичъ, засмiявшись: — то я такий щасливий мiжъ ва́ми!

Кохався ще вiнъ д́уже у скотiнi, якъ ка́жуть — охóтникъ бувъ: бу́ло, пiдбирае и парýе волiвъ. А волi тодi були не теперiшнiмъ рiвня, — ажъ изъ Карпацькихъ гiръ бугаiвъ приганяли. Такъ отó уродiвся-такi у насъ на х́торi навдивовiжу вiль: здоровенна махи́на! ро́ги по арши́ну завдо́жки, коли не бiльшъ, голова й грúди чóрнi якъ смо́ла, а самъ бiлий якъ мо́локó. Чого́ вже ни робивъ Прóкiпъ Ив́ановичъ, щобъ знайти пiдъ ёго парiстого, — и по ярмарка́хъ шука́въ и чумаки́въ роспи́тувавъ, — ни́гдe не знайшо́въ; коли вже передъ вели́кодними святка́ми почу́въ, що на Берeци у одiного па́на са́ме такий вiль e. На хоминiй хотiвъ бу́ло вiнъ поiхать за тимъ во́ломъ, якъ приiздить панъ изъ Б́удищъ. А

панъ зім'ує було въ Б'удишахъ, а на в'есну до насъ приїздить у степі. Було якъ приїде, то з'аразъ и оббіжить по сусідахъ (а тоді панівъ чимало такі росплодилось) и зазива до себе въ гості. Було піде зъ Сенькою-кухаремъ у загони, намітить самого ситого вола, та й звелить убить, щобъ було їсти панамъ и слобожанамъ, — бо всіхъ людей зазивавъ у двіръ обідать.

На другий день, після того якъ панъ приїхавъ, сидімо ми собі зъ Прокіпомъ Івановичомъ біля комори и розмовляємо, — ажъ дивимось, пройшовъ панъ изъ Сенькою у загони, — се б' то вибирають вола. Весна того року була пізня, не було ще доброї паши, такъ скотина стояла по загонахъ. Якъ побачивъ Прокіпъ Івановичъ, що панъ пішовъ у загони, то неначе єго що торкнуло:

— Охъ, Грицьку — каже, — щобъ не попавсь пану на очі нашъ черноголовий, бо вінъ, собі на лихо, дуже ситий?

— Хіба панъ здурівъ, — кажу, — щобъ такого вола різати!...

— Та вінъ на се, — каже, — дурний: єму абі ситий; у панівъ така мамона, що коли смашне, то вони й жабу з'їдять, и рідного б'атька! Аджежъ Кутёмка ївъ жабъ — та й насъ изг'амкав!

Оттакъ розмовляємо, сміємось, а тимъ часомъ панъ повертаєтця зъ загонівъ, пройшовъ собі въ садокъ, а Сенька иде въ кухню. Прокіпъ Івановичъ и гукнувъ на єго:

— А якого?

— Черноголо́вого, — озвався.

А Прокіпъ Ива́новичъ якъ схопитця, якъ крикне:

— А зась! дўля вамъ підъ вісь! не дамъ вамъ сє́го вола!

— Якъ же не дастє, Прокіпъ Ива́новичъ, — каже Сєнька, — коли панъ звелівъ.

— Слухай пана, — грімнувъ Прокіпъ Ива́новичъ, — а роби шó я тобі кажú!... Ходімъ, я вамъ друго́го дамъ.

Пішли; на яко́го не гляне Прокіпъ Ива́новичъ, уся́кого єму́ жаль; да́лі й ви́бравъ старо́го й худо́го, то́го са́мого, що вже хотіли зго́нщику прода́ть.

— Ріжъ, — каже, — сє́го.

— Якъ же міні, — каже Сєнька, — різати сє́го худо́го и старо́го, коли панъ звелівъ черноголо́вого?

— Слухай пана, а роби шó я тобі кажú! — грімнувъ Прокіпъ Ива́новичъ, та й пішо́въ собі.

— Щó міні на світі робіть, — пита́ мене́ Сєнька: — не годітця сей вілъ, — бу́де намъ одъ пана вели́ка ха́лепа.

— Щожъ, — кажú, — ріжъ сє́го: Прокіпа Ива́новича, тєе, не переспори́шь.

Нічого робіть, — почухавъ Сєнька потілицю, та й зарізавъ сє́го вола.

На дру́гий день, у неділю, понаїзділи пані, понахо́дило и люде́й повнісінький двіръ. Прийшла порá й оби́дати, панамъ накріли сті́ль у буди́нку, а ми зъ Прокіпомъ Ива́новичомъ частує́мъ и поштуємо́ слобожанъ

на дворі, біля рундука. Коли дівимось — несé Сенька на блюді здоровенний кусь м'яса, — вже й насмоктався якъ той чопокъ, дїба мовъ не своїми ногами, сюді й туді ёго хїлить. Думаю собі, щобъ ще не впустивъ; до ёго, піддёржую, та такъ и внеслі въ світлицю и поставили блюдо передъ паномъ, бо панъ мавъ звичай самъ рїзати жарене.

— Ну, паві-товариші, — каже панъ узявши ніжъ, — я васъ сёгодні нагодую такою гав'ядиною, що ви подякуете менé!

Ставъ рїзати, сюді-туді — не рїжетця; зпершу зда́лось ёму, що ніжъ тупий, а далі зиркъ на Сеньку та й пита́:

— Якого се вола зарїзали?

Мовчить Сенька, тільки очіма лўпа.

— Не чорноголового? — пита́.

— Ні, — насїлу прогугнівъ Сенька.

— Чомъ?

— Прокїпъ Ива́новичъ не звелївъ, — каже.

— Такъ Прокїпу Ива́новичу жаль для мене й вола, — грїмнувъ панъ: нахму́рився, почервонївъ, очі ви́котились....—Трива́й же, я ёму на па́коть всю скотїну віріжу. Однесі ёму, — каже штовхну́вши блюдо, — сю печїву: неха́й вінъ ёю подавитця!...

Вїнесли ми ту гав'ядину. Тільки що ставъ я розка́зувати Прокїпу Ива́новичу, що панъ наміря́етця всю скотїну вірїзати, ажъ бачимо — и вінъ самъ ви́бігъ на рунду́къ, білий якъ крейда, и ніжъ у руці.

— За мною, хлопці, — репетує на ввесь двір: — ріжте всю скотину! а хто не послухає, то я його самого заріжу!

А Прокіпъ Івановичъ підскочивъ до пана, — якъ крикне:

— Ріжъ мене! я первий тебе не послухаю...

А панъ и не глянувъ на його, — швидче до загонівъ, та скільки глоти репетує:

— За мною, хлопці! ріжте, ріжте!

А люде, бачите, обідали, такъ у кожного бувъ ніжъ у руці. Якъ почули панський приказъ та побачили, якъ вінъ розлютувався, — нічого робить: такъ всі, скільки їхъ ни було, побігли за паномъ, та й почали різати. Першого заразъ и вклали чорноголового, а тамъ другого, третого й десятого. А Прокіпъ Івановичъ такъ на пана и напіра, та скільки глоти кричить:

— Дурний, божевільний! и той дурень, хто такого дурня на світъ породивъ!

А панъ ажъ запинивсь изъ сэрця, тупа ногами, та знай кричить:

— Ріжте, усіхъ до одного ріжте!

Якъ же почула скотина кровъ, якъ заревуть, якъ двинуть лавою, — батечки, расперли й загопи въ чортовій матері, — де-котрі, позадіравши хвості, чкурнули въ степъ, а другі такъ и поперли на людеі. Боже милостивий, що тоді діялось! крикъ, галасъ; люде тікають, панъ тікає; одинъ Прокіпъ Івановичъ зъ місця не зворухнувся, — стоить неначе кам'яна скеля; не знаю, якъ його и Господь помилувавъ, що скотина не підняла на

роги и не затоптала. Далі, якъ порозбігались воли, Прокіпъ Івановичъ махнувъ рукою и потягъ до дому, иде та на веі бórки лае пана. Якіхъ ще волівъ на дворі застúкали, то й тихъ порізали, — паръ изъ двадцять, коли не більшъ уклáли. Удовольнивши себе панъ, сівъ на рундуці, та й п'є—холодну вóду стакáнъ за стакáномъ. А тутъ, дівимось, біжить у двіръ Уляна, така розхрістана та розпáтлана, до пана, — якъ заголósить:

— Паночку, голубчику, ратуйте: Прокіпъ Івановичъ здурівъ!

— Якъ здурівъ? — зкрикнувъ панъ: — що ти кажешъ, дурна?

— Ей-же-Богу здурівъ, — голósить Уляна, ажъ волóсея на собі рве. — Все що ни попаде — ріже: и волівъ порізавъ и овець и курей; я до ёго, уговорюю, хрещу, а вінъ міні: «не підступай, я й тебе заріжу!»

А далі озирнулася, дивитця, — то тамъ, то тамъ, лежать сердешні волики порізані.

— Охъ міні лихо, — каже, — щожъ се такé? чи не вінъ и сі порізавъ?

— Не вінъ, — одказавъ панъ, — не вінъ и здурівъ, а я, моя голубко! Якъ бачишь, порізавъ своїхъ волівъ, а ёму жаль стало моєі худóби, отъ вінъ зъ досáди и свою порізавъ. Эй, Гріцьку, — гукнувъ до мене: — сходи-лишенъ до Прокіпа Івановича, та скажи ёму, що гóді вже сёрдитця, нехай иде до гурту.

Пішли ми зъ Уляною до Прокіпа Івановича; дівимось — сидить вінъ на призьбі, підперши руками гóлову

Тільки-що почавъ ёму казати, — якъ схопитця, якъ крикне:

— Плюнь ёму у вічі! не підуй до дурня, нехай и вінъ до мене не йде!

Я ёго улещать, такъ куді! — и на мене розсердився.

— Одкаснись, — каже, — відь мене, атó я и тебе вілаю!

Вернувся я до пана: такъ и такъ, кажú, не йде! А панъ и каже:

— Коли вінъ до мене не йде, то я до ёго підуй. — Уставъ та и пішовъ, и я за нимъ.

Прийшли. Панъ зaráзъ до ёго:

— Годі тобі сердитця, Прокіпъ Івановичъ, — каже: — не помóжетця вже!

Прокіпъ Івановичъ грізно глянувъ на пана, та и каже:

— Дурний, дурний, щó ти наробівъ?

— А ти розумний, — каже, — хібá не тежъ саме?

— Ти думавъ, — каже Прокіпъ Івановичъ, — що дуже міві завáдишъ порізавши своїхъ волівъ, — а я, тобі на втіху, узявъ та и свої порізавъ.

— Годі жъ, — каже панъ, — чортъ-бáтька-зна зъ чо́го сердитця: більшъ копій лиха не бóде. Поїдемо въ Павлоградъ на ярмарокъ, та накупимо удво́е стільки скільки порізали.

— А хібá тебе Богъ, — грімнувъ Прокіпъ Івановичъ, — на те худóбою надлівъ, щóбъ ти и́ нівечивъ?

Коли тобі не треба, — не псуй її дарма, а оддай бідному. Та Богъ и скотині давъ віку не для того, щобъ марно ёго коротать: блажёнъ, хто и скотъ милуе....

— Не буду вже, — каже панъ, — ні різати, ні їсти тієї волівини, тільки не сёрдся.

— Та годі тобі, Прокіпъ Івановичъ, — озвався й я: — панъ давно вже одсёрдився, а ти й досі гри-маешъ!

А Отъ вінъ простягъ до пана рѹку, обнялись и поці-лувались.

— Подивісь, — каже панъ, глянувши на сердешну Уляну: — до смёрти жінку перелякавъ!

— Шкода, що підъ рѹку не попалась, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ: — старá вже стала, я бъ собі мо-лодшу взявъ!

Вже й забувъ що сёрдився: заразъ и жартувать ставъ. Добра душа була у покійника! Вернулись у двіръ, а тѹтечки й гостей, що позабігали зъ переляку, поприводили, зібрались и слобожане, и ударивши ли-хомъ объ землю, зновъ почали бенкетувать, ненáче й свáрки тієї не було... Якъ буває: набіжить чорна хмара зъ вітромъ, небо горить одъ блискавки, земля дрижить одъ грóму; перейшла хмара — и зновъ вьяснилось: тихо, бѹцимъ нічого й не було.

Та й тріскали жъ опісля ту волівину: було и на-шимъ и чужимъ, — досталось на долю и собакамъ и вовкамъ.

Оттакъ-то жилось, поки милосёрдний Богъ державъ

нашого пана на світі. Черезъ дѣсять лѣтъ після сѣго що розказувавъ, приїхавъ до насъ панъ и занедужавъ. Разъ покликавъ мене и Прокіпа Івановича до себе, та й каже: — Якъ бачу, схотілось моїй душі до-дому, такъ оцѣ, щобъ вамъ и безъ мене дѣбре жилось, ось вамъ вольні (дає намъ до рукъ бамáги) и крѣпости: кожному дарую по сто десятинъ землі.

— Не треба мінї ні вольної, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ, — ні землі: бувъ вольнимъ, и бѣду; а якъ ти вмрешъ, то на чорта мінї тво́я земля? Дітѣй у мене нема, — бѣде зъ мене и одного сáжню землі!

— Жінці достанетця, — каже панъ.

— Бѣде зъ неї й того, що після мене зостанетця, спасїбі тобі!

Та се кажучи, порвавъ на шматкі ти бамáги, а я, глѣдючи на ёго, й собі.

— И вь мене, — кажу, — нема ні дітѣй, ні жінки, — не треба й мінї!

— Якъ бачу, — каже панъ похмурившись, — хочъ ви и старі вже, а дурні, не знаєте ви пакосного нашого світа... тридцять п'ять лѣтъ якъ зъ Коша́, а й досї сичовики!

Черезъ два тижні після сѣго, вáжко зробилось пану: наступила смерть. Запричастїли ёго, зібрались и люде зо всѣго селя́ прощатьця... Бóже мій, якъ згадаю, який тоді сумъ напавъ на всїхъ слобожанъ, — ненáче якѣ курево простяглось надъ нами. Одно — жаль нашого бáтька; друге — Господь берѣ дѣброго, розумного

пана, а хто знає, якого дасть намісць ёго? Умираючи, панъ звелівъ щобъ ёго поховали не на цвинтарі біля церкви, а на кладовищі.

— Живъ, — каже, — міжъ людми — и мёртвий зъ ними б́уду лежати... а Прокіпа Івановича, якъ умре, положіть поручъ мене.

Недóвго жилось Прокіпу Івановичу після пана; здаётця й року не проживъ, — зъ журби и вмеръ. И якъ-то ч́удно убивавсь вінъ за паномъ: ні слезо́ю, ні слóвомъ не виявивъ вінъ жа́лю; ніхто́ не чувъ, щобъ вінъ хочъ разъ згадавъ пана... Сидіть бу́ло собі мóвчки, звисивши на гр́уди го́лову; зъ хати и не вийде. Де́коли швиденько схопитця, за ша́пку, та й піде; не дійде до воріть, и наза́дъ вертаётця.

— Куди́ се ви збира́лись? — спита́е Уля́на.

— Хотівъ бувъ до пана йти, — одвітить усміхаючись: — дурний, и забу́въ, що вже вінъ вмеръ.

И зновъ повісить го́лову и замислитця. Отта́къ день-за-день, все ёму́ гіршъ ставало, побілівъ, вічахъ, не їсть, не п́є, не спить. Станешъ бу́ло що-не́будь ёму́ розка́зувать, а вінъ мовъ теб́е не чу́е. Що́ вже ми ни робі́ли, а особли́ве серде́шна Уля́на, щобъ розбіть ёго́ ту́гу, — нічо́го не вді́али. За кілька́ днівъ до сме́рти, сидимó ми зъ Уля́ною біля ёго, а вінъ и ка́же:

— Якъ помру́, похова́йте мене́ не поручъ пана, а въ ёго́ нога́хъ.

— Панъ же звелівъ, — ка́же Уля́на, — поручъ поховати́?

А Прокіпъ Івановичъ:

— Слúхайте пана, а робіть щó я вамъ кажú!

И пана вже нема, а вінъ все свое: »слúхайте пана« ...

Такъ ёго й поховали біля панськихъ нігъ... И тепереньки, на кладовищі, стоять хресті напрóти, неначе оди́нь на одного дівлятця....

ДОРОШЪ.

II.

ДОРОШЪ.

Миколаю Кіндратовичу Бродському.

II

ВОРОТЪ

Минскан Киндратован Родскан.

ДОРОШЪ.

Після шведської повоги, тоді якъ протурили Запорозцівъ зъ Чортомлика у Турещину, ажъ въ Алешки (1), бувъ військовимъ осауломъ оцей самий Дорошъ, що розказую. Багато де-чого доводилось міні про ёго чути ще въ Січі; розказували, що вінъ зъ-біса бувъ завзятий и дуже письменний: знавъ по-турецький и по-татарський, и бувъ за толмача. Якъ-же кошовий Мелашевичъ вивівъ Запорозцівъ изъ Турещини (2) и зновъ осадивъ Кошъ на нашихъ вольностяхъ, біля річки Підпольної, то Дорошъ розмірявъ окопи и розкати, бо знавъ и кріпості будувать. Скінчивши своє діло, недовго вінъ зоставався въ Коші, дуже вже старій бувъ, и подякувавши за хлібъ-сіль, помандрувавъ собі у степі, щобъ де-небудь

(1) Старій Кошъ зруйновано 1709 року; а осаділись у Алешкахъ 1712 року.

(2) Осадили новій Кошъ на річці Підпольній 1733 року.

сісти зімовикомъ и завести пасіку, бо дуже кохався у бжолі. Шукавъ старій собі місця, шукавъ, та й сюді зайшовъ на Малу-Тернівку; якоесь ёму подобався нашъ лиманъ; та на що й шукать луччого захистка: кругомъ вода, а по середині острівъ, не треба й огорюватьця; отъ вінъ тутечки й осадивсь. Тоді якъ старій сюді прийшовъ, у лимані тільки й росли де-не-де осички, терни та лоза; а вінъ вже понасажувавъ скрізь деревья, ващепивъ грушъ и яблунь, неначе лісь який розвівъ. Такъ тутечки у ёго велика пасіка була, може колодокъ зъ двісті, коли не більшъ. За медомъ було приїздили купці зъ Харькова, зъ Білагорода. Дорошъ тими грошіма, що за медъ добувавъ, ніколи не користувався, а віддававъ їхъ біднимъ людемъ на будову, що приходили у степі селитьця зімовиками, або однесё на церковъ до игумена Самарського-Миколаївського монастиря.

Ті козакі, що сиділи тутечки зімовиками и знали Дороша, отъ якъ розказували міні про ёго життя у лимані. Живъ вінъ на тимъ острові неначе який пустелникъ; зъ власнихъ рукъ годувавъ дикихъ кізъ, сайгаківъ; журавлі ходили за нимъ слідкомъ якъ собаки, підъ ёго хатою плодились бабаки. Ходивъ вінъ якъ чернець, у високій шапці, у чорній хламіді и підперізувався реміннимъ поясомъ. Зъ себе бувъ дуже високій, а борода біла, якъ молоко, доходила ажъ до колінъ. Такій, розказували, бувъ зъ ёго дідуганъ, що хто бъ ёго ни вздрівъ, то самі втязи хілютця щобъ ёму вклонітись. Тоді тільки й було зімовиківъ, що на річці Самарі, де те-

пéречки Кочерéжки, та біля насъ, де Васілівка, у Бродчині и тамъ ще, у Водяній. То було по великихъ прázникахъ наро́дъ прихóдивъ до Дóроша, ненáче до цéркви (тоді тóтечки не було цéрковъ), отъ вінъ и читáвъ імъ евангелію, апóстола и псалтірь. Люде ка́жуть: »на самоті чоловікъ живé зъ Бóгомъ«; то хочъ и не въ цéркві слóхаешъ те слóво Бóже, а все жъ такі полата́ вонó тобі дóшу, особліво — почúвши ёго зъ устъ чéсноі предъ Гóсподомъ лю́дини. Старóго Дóроша всі дúже поважа́ли: було, якъ заведúтця за що-небу́дь, або шкóду оди́нъ óдному яку вчíнить, до йдуть суди́тьця до старóго.

У ті часі, якъ Дóрошъ тóтечки проживáвъ, набігáли ще на слóбоди Татáри: оцéжъ їхъ и шляхъ, що йде по-біля лимáну, бо тутъ скрізь одъ річки Самáрі ажъ до річки Орельці, водопо́ї, а по горахъ багáцько родниківъ и криви́ць. Було, якъ почúють хуторя́ни, що йде татарва́, то заганя́ють скотíну и хова́ютця по байра́кахъ и котловíнахъ; якъ же, бува́ло, слобожáне турну́ть звідтіля Татáръ, то й вони́, де не візьмутця, на ко́ней, за мушкéти, и собі проважа́ють непрóшенихъ гостéй. А Дóрошъ — такъ ніко́ли не тіка́въ: сиди́ть собі на пáсіці, и байдужé ёму.

Разъ, якъ такъ прохóдили Татáри, Дóрошъ варивъ собі на вечерю кулішъ, а татáрський ватажо́къ побáчивъ, що зъ ко́міна идé димъ, и послáвъ кілька вершниківъ подиви́тьця, хто тамъ живé.

— Коли молодій, — каже, — то візьміть ёго у ясірь (¹), а старій — чикінъ ёму башка (²).

Такій, бачите, у нихъ бувъ басурменський, дряпійний звичай. Поїхали татари у лиманъ, та якъ кажуть — »не спитавши броду, не лізь у воду,« и загрúзли въ болоті. Стáli гукать, такъ Дóрошъ вийшовъ и розказавъ їмъ, їхъ мóвою, куді обїхать; отъ вони и приїхали до ёго. Побалакавъ вінъ зъ ними, показавъ свою пасівку, огорóдъ, — такъ гáрно у ёго въ садóчку: було се саме въ Спáсівку, якъ вже и дїні, и кавуні, и садовина поспіла. Вернулись вершникі до свого ватажкá, розказали ёму, щó бачили, — отъ вінъ и самъ приїхавъ до Дóроша въ гóсті. Нагодувавъ ёго старій мéдомъ, кавунáми и чимъ Богъ послáвъ. Ватажóкъ цілісінький вéчеръ зъ нимъ пробалáкавъ, тутъ у ёго въ хáті и почувáвъ, а на дрúгий день, прощаючись, подарувáвъ Дóрошу турéцький кїлимъ и обіщáвъ, якъ бóде повертáтьця, зновъ до ёго заїхать. Такъ не привівъ ёму Богъ вернóтьця, бо тамъ десь за Берéкою, гетьмáвці перехопіли ёго загінъ и завдали такого чóсу, що й самъ ватажóкъ тамъ же й ніжки відкїдавъ, а ёго орду́ у три вірви гнáли ажъ до річки Самáрі.

Якъ тікáли вони побіля лимáну, у óдного татáрина зашкандибáвъ кінъ; бачить сердéшний, що вже ёму не втікті, бо за спїною козакі, — нічого робїть! — отъ вінъ за коня та въ очерéть, и прилізь до Дóроша.

(¹) Узять у неволю.

(²) Одрубáти голову.

— Ратуй! — каже: — якъ віратуешъ, то я твій на віви!

— Не знаю, якъ міні тебе й вірятувать, — одказує Дóрошъ, — бо нігде гарáздъ сховáть; пéвно сéгодня ще понаходють наші козакі, та й вітягнуть тебе изъ за пéчи; и въ болóті тежъ не сховáеся, бо и тамъ вони обшніпорять усі куткі; дúже вже ви намъ надозолили!

Одвáкъ подúмавъ-погадавъ старій, та й вігадавъ, якъ ёго сховáть. Вікопавъ у пасіці ямку, такъ щобъ тільки улізти чоловіку до плечъ, и посадивъ туді татарина, а звéрху накрівъ ёго вúллёмъ: бувъ у старóго зайвий вúлій, дúже великий. Тільки що обгорнúвъ ёго гарнёнько землею, бúцімъ то й справді колóдка зъ бджолою, ажъ бáчить — идуть до ёго козакі, — інші зъ радощівъ, що втёрли нóса ворогáмъ, вже й понапивáлись.

— Добрівечіръ, діду! — кажуть.

— Спасібі, — одказує Дóрошъ.

— А нагодуйте насъ, діду, мéдомъ, — прóсять: — бáчите, якá у васъ гáрна пасіка!

— Дóбре, дітки, — каже старій: — е за що и нагодувáть, добре одчухрали татарвú!.. Идíte же у хáту: на тімъ тижні підрізувавъ, то тáмечки у мене въ чулані готовий медъ.

Дé-які хотіли вже йти у хáту, а дрúгі не згоділись.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижнёвого, давай намъ зъ самóго підкóпу, свіжого!

— И той же зъ підкóпу, — каже Дóрошъ: — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки: — давай намъ свіжого, а не дасі, такъ ми, не питаючись, и самі візьмемо!

А тамъ вже дѣ-які и на горіще полізли, шукають, чи нема сала або горілки.

— Тю на вашого батька, — каже Дорошъ: — бачу, вамъ коли медъ, то й лóжку?.. іжте який дають!

Такъ куді! не слухають, ще й лаятьця почали; сказано п'яні! а за п'яними и тверезі тежъ собі, и все захожуютця біля великого вулія, підъ кóтримъ сидить татаринъ. Бачить старій, що неперелівки: не дать, — то вони и сами перевернуть великий вулій, тоді вже поминай якъ звали татарина.

— Ну, тривайте жъ, хлопці, — каже: — якъ бачу, треба вамъ дать свіжого, нічого зъ вами робить!..

Тільки-що узівся за одну колóдку, щобъ знять, а козаки и гукнули:

— Давай намъ, діду, зъ сієі, зъ великої: отгúтечка багацько меду!

— Не можна зъ сіі колóдки, — одказує Дорошъ.

— Чомъ? — загомоніли козаки: — давай, кажемо, зъ сієі, а не дасі, ми й самі візьмемо, — намъ рукъ не позичати!

Дорошъ завіря ихъ, що паройки накінувъ у сю колóдку, такъ бұцимъ не імъ и кажуть; одно товчуть: »зъ сієі, та й зъ сієі!« Кругомъ обступіли, дѣ-котрі

вже и за колóдку берúтця. Щó тутъ на світі робіть?
Отъ Дóрошъ и каже:

— Слухайте, хлопці, не рúште сієї колóдки; бо якъ
схóчу, то, дárма що велика, а не добúдете ви зъ неї и
одної крóплі мéду, — хіба тільки чортяку побáчите!

Та й гукну́въ до татарина, щó ёмú робіть.

— Сількісь, — одказáвъ одінь зъ козаківъ: — я ще
на своймú вікú не бáчивъ чóрта, — подивлюсь, якá у ёго
парсúна!

За вúлій, тільки підня́въ, а татаринъ якъ віскалитця,
якъ заржé не своїмъ гóлосомъ, а козакі: »святъ,
святъ!« — въ рóстичъ, та яко мóга на втікачá.

— Постривáйте, хлопці, — гукá Дóрошъ: — я вамъ
мéду дамъ!

А вони тика́ють та лаю́тця:

— Подавісь ти своїмъ мéдомъ! годúй того, що підъ
вúліємъ сидіть!

Черезъ тиждень, якъ все втихомірилось, розказáвъ
Дóрошъ хуторянамъ про сю кумéдію, — одъ їхъ вінъ
вже не таївсь, — такъ вони дúже сміялись, и прозváли
того татарина чóртомъ. Три гóди живъ вінъ у Дóроша,
а тамъ на тёплого Микóлу пішовъ у Самáрський мана-
сти́рь, та й перехрестівся у на́шу віру. Знатний вий-
шовъ зъ ёго чоловья́га, а вже який скúсений бувъ ко-
новáль: и скотіну лічівъ и свиней, и болячки на лю-
дяхъ вигóювавъ. Проживáвъ вінъ десь за річкою Орель-
ною, тамечки й ожени́вся; сежъ ёго и унúки — Чор-
тєнки, що живúть у Вóдянихъ Хуторахъ.

А то ще розкаж́у вамъ, якъ гайдамáки приходили до Дóроша за грíшми. Тоді т́утечки, по степáхъ, до-чóр-та їхъ вéшталось; т́ільки поч́ують булó, що у якогo-неб́удь хуторянина завелíсь грóші, то й набíжáть, и м́учать и печ́уть ёгó, пóки не віддáсть усёго до кошí-ки. Такъ оттó, каж́у, и до старóго неч́истий їхъ при-нiсь. Разъ у ночi, чує вінъ — хтось турготiть у вi-кóнце.

— Хтó тамъ?—пита́.

— Відчинi, — одкáзують, — та засвiтi свiтло, то самъ побáчишь хто, коли тобі не повилáзило.

Засвiтiвъ старiй каганець, відчинiвъ двeрi, — увiй-шлó їхъ три чоловiка. Якъ глiнули на Дóроша, на ёгó висóкий зростъ, грiзний пóглядъ и бóроду ажъ до ко-лiнь, — у-пeрше довелось iмъ ёгó побáчить, — такъ и пракипили до порóга; нi одiнъ слóва не промóвить: дi-влятця тiльки та очiма л́упають. И Дóрошъ з́аразъ по-бáчивъ, щó се за люде и чогó iмъ трéба.

— За грíшми?—спита́въ.

— Эгe, — пробелькотили гайдамáки, низeнько вкло-нiвшись.

— Розумнi! — ка́же Дóрошъ, — знáли коли й прийтi: прода́въ медъ, такъ чимáло тихъ и грóшей назбира-лось, — б́уде зъ васъ.

— Спасiбi вамъ, дiду, — ка́жуть гайдамáки, — за вáшу лáску.

Одiмкнóвъ старiй скрiньку и вiннiявъ каш́у́къ изъ грíшми.

— Міні, — каже, — не треба грóшей, я вже на ла-
давъ дiшу, не собі и дбаю, а на бiднихъ, на церковъ
Бóжу, — óть на ко́го!...

Та се ка́жучи, и положивъ кашу́къ передъ ико́ною
свято́го Миколáя чудотворця:

— Беріть, — каже, — се ёго грóші!

Сюдi-тудi, стоять гайдамаки, засмутiлись, — ба-
чите, страшно брать. Коли одiнъ зъ нихъ, ма́буть за-
взятий бувъ, и ка́же:

— А щó, хло́пці: на ёго усi дбають, а на насъ ні-
хто, такъ намъ не грiхъ відъ ёго поживiтьця?

Та не побоявшись Бóга, за кашу́къ.... якъ скри-
вне, — такъ ёму рúку и скóрчило.

— Зми́луйся, дiду! — голóсить гайдамака, упáвши
передъ Дóрошомъ на вкóлюшки.

— Не я тебе скара́въ, — одка́зуе старiй, — не міні
тебе й мiлувать!

— Хочъ навчi, — ка́же, — щó міні на свiтi робiть,
якъ Гóспода благáти, щóбъ вiнъ мене помiлувавъ
грiшного?

— Отъ-щó робi, — ка́же Дóрошъ: — праці́й сiєю
руко́ю щó зостáлась, и все, щó ни зарóбишъ, віддавай
бiднимъ и нацерковъ Бóжу: якъ роздасi стiльки скiльки
загáрбавъ у дрúгихъ, то тодi тебе и Гóсподъ помiлуе!

Гайдамаки вклонiлись низенько Дóрошовi, та й пі-
шли собі, óблизня пiймавши.

Дóрошъ живъ на свiтi бiльшъ якъ сто лiть; по́меръ
са́ме у той рiкъ, якъ скiнчiли лiвню, щó ко́пали за

Берёкою. За кілька днів до ёго смёрти, прийшовъ зъ Самарсько-Миколаївського монастиря игумень, вісповідавъ, запричастивъ старого, и якъ віддавъ вінъ Бóгу дýшу, поховавъ ёго. Такъ оттой игумень отъ-що розказувавъ:

— Сижú я,—каже, — у своїй келіи и читаю святе писание, коли такъ ненарокомъ зиркъ, ажъ стоить передо мною Дóрошъ, якъ живісінський. Тільки-що хотівъ я скрікнути: »здоровъ б́увъ, Дóроше!« а вінъ и каже: »поспíшай до мене, я вмираю!« та й зчезъ. Отъ я,—каже, —помолівшись Бóгу, з́аразъ такі и рúшивъ.

Після ёго смёрти, ніхто не знае, куді поділась ёго худóба, тільки й б́ачивъ я ёго псалтирь, що доставсь старóму п́ану. Частенько доводилось мні и въ рукахъ держать той псалтирь. На першому листу бу́ло написано: »1652 року, марта 10-го пославъ мні Богъ с́ина Дорох́ея.« Се б́ то ёго, Дóроша, а записавъ, виходить, ёго б́атько. Відкіля прийшовъ старий, и въ Коші не знали; мóже вінъ и шляхецького роду, бо д́уже письменний бувъ; и вірші компонувавъ. На остатьньому листу въ т́імъ же псалтирі, що розказую, були написані вірші, п́евно, не хто якъ вінъ самъ їхъ и компонувавъ; я їхъ на п́амъять знаю; отъ якъ вони почíнаютьця:

Гуляють д́уми-д́ити

По зел́енихъ степ́ахъ.

Гуляють, не вертаютьця,

Нев́идь-куд́и д́иваютьця!..

Німі д́уми, невид́ючі,

Ніхто васъ не вгадає,
Ніхто й не побачить;
Які жъ вони, тільки й знає
Бідне моє серце.

Думи, кривні мої діти,
Що маю зъ вами чинити?
Чи по світу сиротами васъ пустити,
Чи вкупі зъ собою въ землю зложити?
Земля есі—и въ землю закопають.
А думки зъ душею
У небі витають!

Нехай же летять туди, де не плачуть.
Де радощі одні,
Тамъ їхъ пізнають и побачуть,
Бо одъ щірого серця вони.
Одъ щірого вони серця.
Одъ козацького серця,
Одъ кріпкої волі,
Одъ ледячої долі...

Ой у полі, на могілі,
На віки козакъ спочивъ;
Не кропили ті могіли
Слєзи мілої, котру любивъ,
Не приходять й товариші,
Десь далєко розійшлися...
Тільки зъ небá спускаютьця
Що-вєчора думки
Й на могільці играютьця,
Якъ малєнькі дїтки,
До прохóжихъ підлітають,
И тихєнько їхъ прохають:
»Люде добрі, згадайте козакá!»

Покійникъ старій панъ, пошли ёму Гóсподи царство
небєсне, читає було намъ сі вірші, та й каже:

— Велика була душа у сього чоловіка: разом хотіла жити на небі и на землі!

Розказують ще, що якъ Дóрошъ умиравъ, то заклявъ лісь у лимані и заборонивъ, щобъ ніхто не рубавъ тамъ дэрева.

— Хто, — додавъ, — не послухае, то я мёртвий устану и ёго лозиною протурю!..

Спасібі такі старóму, що заборонивъ у лимані рубати лісь: вéсело й глянуть, якъ воно порозросталося! . . Дé-коли підешъ погулять, то ажъ духъ радується: кругомъ острова ворболізъ, неначе огорожа стоить, а тамъ починаютьця вже товсті та високі дэрева, що оточують зелéну поляну, де стояла Дóрошова м'ясека; тутъ недачечко и криничка, відкіля вінъ во́ду бравъ. Такъ гáрно: чорногузи несутьця по висóкихъ вёрбахъ, бугаї гудуть у болóті, пташечкі щебечуть, особліво — соловéйки, тамъ їхъ сила: кругомъ, бáчите, вода, такъ не закрадетця туди кішка; и ловить не вéлено, такъ! ніхто їхъ ине полóхае.

Однакъ, якъ старій не закликавъ не рубати у лимані дэрева, а знайшовся такий сміливий дурень, що хотівъ бувъ зрубать, та трóхи и самъ тамъ не загинувъ. Ось якъ воно було: Живъ у насъ при кінському заводі ляшóкъ, панъ Бужинський. Такий зъ ёго и панъ, якъ за дэнежку пистóль; та вже, бáчите, у нихъ все пані: и лакéй панъ, и кúхарь панъ, панъ пана и батогáми чухрае. Об'їзжавъ вінъ підъ верхъ ко́ней, и бувъ такий сміливий, що нічогісінько на світі не боявсь. Разъ, на зелéні свята, зійшлись наші парубкі у шинóкъ

погулять, — отъ и вінъ приставъ до нихъ у компанію. Балакали, балакали, та й стали розказувать про відёмъ, про вовкулаківъ, якъ мёртві устають у ночі та лякають живіхъ людей: Ляшокъ слухавъ, слухавъ, та й каже:

— Брехня сёму; нема на світі ні тихъ відёмъ, ні вовкулаківъ, и на мёртвихъ нічого нарікають, бо й вони тихенько собі лежать у землі... Я, — каже, — нічого не боюсь и нічому не вірю!..

А оди́нъ зъ парубківъ и каже ёму:

— Коли ти нічого не боїся, такъ піді у лиманъ, у глупу нічъ, и зрубай тамъ дерево.

— А щожъ, — каже ляшокъ: — піду та й зрубай; віхто́ міні не заборонить.

Заспорили, и объ закладъ на карбованьця побілись. Такъ саме, якъ вони спорились, увійшовъ у шинокъ гумєнний Оверко. Почувши, що ляшокъ наміряєтця йти у лиманъ зрубать дерево, и пита ёго:

— Хіба ти не знаєшъ, що покійникъ Дорошъ заклывъ и заборонивъ рубати деревá у лимані?

— Знаю, — одказує ляшокъ, — та вінъ міні не указь; я ёго и живого не злякався бъ, не то мёртвого!

— А якъ вінъ тебе звідтіля, — каже Оверко, — протурить лозіною?

— Не бійсь, — каже: — я шляхтичъ; нехай вінъ туря лозіною васъ, дурніхъ хлопівъ!

— Ну, гледі жъ, пане Бужинський, щобъ не досталось и твоїй шляхетній спині, та щобъ и не довелося тікати до лясу у болото? Якъ бї можна було ёго

рубати, — каже, — то досі бь до коріня бь ёго вірубали.

Та се кажучи, и пішовь собі до-дому; а ёго хата була недалечко одь лиману, тутечки біля току. О-півночі, такь якь закукурікали півні, пань Бужинський узівь сокіру, и пішовь собі у лимань. Нічь була дуже темна, ні зірочки; небо замазалось хмарами, неначе налагодилося на дощ. Провели хлопці ляхка ажь за панський будинокь, бо дороба у лимань тоді йшла по за кривимь плесомь, — тамь и містокь бувь. Провівши ляхка, парубкі вернулись у шинокь и стали ёго дожидатьця. Ждуть та ждуть, — не йде; а вже бь поря и вернутьця: стало и на світь займатьця, а ёго, іродового сина, нема та й нема.

— Оце, пеня! — кажуть хлопці: — щобь чого не сталося зь ляхкомь?.. тоді буде и намь халепа!

Вже імь не такь страшно Дороша, якь Прокіпа Івановича.

— А що будемо робить? — питає одинь одного.

— Ходімо, — кажуть де-котрі, — виручать гаснедького чванька. (Такє, бачите, прізвище ляхку дали).

Оть и пішли, та побоялись иті у самий лимань, а зь сєго боку, зь ближнёго, одь слободі, щобь черєзь воду гукнуть до ляхка; коли вінь у лимані, то обізветця. Підійшли до бєрега, прислухуютця, приглядаютьця — нічого не чуть: у лимані не тільки ніхто не рубає и не ходить, бо почули бь, золопотіло. Стали гукать: »пане Бужинський, а пане Бужинський?..«

Коли чують, щось забелькотило у болоті; парубоцтво
блізче, зновъ гукáють, — зновъ озивáетця, туді—ажъ
то ляшóкъ, по самісінькі вўха загрўзъ у болóто, и нїякъ
зъ багна и очеретяного коріння не ви́плутаецця. Пішли
булі хлопці щóбъ ёго вірятувать, такъ не мóжна и
блізько підступіть. Бáчуть, що такъ не вітягти ёго,
отъ вони принесли одъ гумénного вірёвку; кїнули її
ляшкóві, а вінъ обв'язавъ себе по-підъ рука́ми, отъ
ёго и вїволокли на сухé. Увесь убрався у тваню́ку,
мовъ чортя́ка. Стáли роспїтувать, — щось гугніть, нїякъ
ёго и не вторóпаешъ, щó вінъ верзé. Узялі ёго хлопці
на оберéмокъ, повесли у плéсо, ви́полоскали, обміли,
та й принесли у шинóкъ. Мій Бóже мїлий! страшно на
ёго й глянуть: якъ стїна білий, трўситця, ненáче трясця
ёго трясé; вся пїка, шїя и рўки посмугóвані. Зняли со-
рóчку, такъ бáтечки! спина́ ажъ почорвіла, ненáче ёго
якъ москаля́ крізь строй гáняно. Далі ёму́ хлопці ось-
му́шку горїлки; випивъ сердéшний, и трóхи опáмятував-
ся. Посадили ляшка́ за стїль, стáли роспїтувать, отъ
вінъ їмъ и розказáвъ, якá прїчча тра́пилась ёму́ у лимáні.

— Дойшóвъ я, — ка́же, — до Кривóго, вїчóго мїні
не страшно; тїльки жъ що перейшóвъ черéзъ мїсто́къ
у лимáнъ, а тутъ щось якъ замахá крілами надъ голо-
во́ю та пугўкне, такъ у мене и затрусїлись жїжки, не-
счўвсь якъ и присївъ у траві; роздивївся, ажъ то пў-
гачъ схопївся зъ вербї́. Іду дáльшъ, — такъ сўмно ста-
ло, ненáче хто за кóміръ хапá, и самъ не знаю відъ
чóго; нїкóли сёго зо мно́ю не траплялось. Хотївъ бувъ

вже назадъ вернутьця, такъ подумавъ собі: парубкі сміятимутця, просвітку міні не дадуть; перехрестився, и пішовъ у той кутобъ, де пасіка була у старого. Озирнувся—нема нікого, тихо; отъ я и почавъ рубать: цюкъ разъ, цюкъ у-друге, заміривсь у-третє, а менє якъ шмагонє щось лозиною, — зиркъ, ажъ стоить Дорошъ!.. Високий-превисокий, зъ гумєнного заввішки, а борода біла та довга ажъ до колінъ. Якъ глянувъ я на ёго, то чубъ такъ и полізъ до-горі, неначе съ цебра окотили менє холодною водою; стою собі, зъ місця не зворухнўсь, пальцемъ не смикнў, а вінъ менє шмагá лозиною; шмагáвъ, шмагáвъ. . . якъ же дошкўливъ, відкїля въ мене и сіла узялась, — відъ ёго та на втікача; а Дорошъ за мною, такъ мене и лўщить, я въ болото—и вінъ у болото, такъ и шкварить менє то зъ того, то зъ другого бoku, а я усє въ болото, та й забравъсь ажъ по самісінькі вўха. Якъ-бї, — каже, — ви не прийшли, черезъ який тамъ квадрансь, то бъ довелось тамъ и пропасти. Ні, вже тепєречки, — каже, — не тільки самъ не піду у лиманъ рубати Дорошеві деревá, а ще й десятому закажў не ходить!

Бачъ, який розумний ставъ; не даромъ кажуть: »Мўдрій ляхъ по шкóді: якъ коней покрали, станю ставъ замика́ть!« Такъ отто, якъ скóнчивъ ляшокъ своє оповідання, то вже и свїть ставъ, почали й люди у шинокъ збиратьця, бáчите—празникъ; якъ почули що здїялось зъ ляшкóмъ, дивўютця, ажъ рука́ми объ по́ли бьють; далі, скільки їхъ ни було, и парубкі, всі пішли

у лиманъ подивітьця, де тамъ Дóрошъ давъ хлóсту ляшкú. Идуть по-біля двóру, а я утáть годúю. »Кудá се?« питаю. Розказáли, отъ и я зъ нíми пішовъ. Дійшли ми до того мiсця, де лихá мáти надалá ляшкú рубáти дéрево, дiвимось—надрубаний клинóчокъ и сокира біля ёго лежить, кругómъ того клинóчка потолóчена травá и багáцько роскiдано полáманоi лозi (пéвно на шляхéцькiй спи́ні пáна Бужiнського); тутъ же лежить и повiсма зъ два прядiва (Богъ ёго зна, відкiля вонó и взялóсь). Ще вiдко булó слiдъ, якъ разъ зъ того куткá, прóти котрого Дóрошова могiла; тóтечки и лозá ряснá; мáбуть, якъ ишовъ покiйникъ, то тутъ ii и наламáвъ. Та вже жъ и дивувáлись нáшi слобожáне, не такъ томú що покiйникъ завдáвъ пáну Бужiнському хазiю, якъ томú, відкiля узялóсь те прядiво? Боялись до ёго и доторкнúтьця; та вже гумéнный, бáчить що нiхтó не берé, и узявъ.

—Згодiтьця, —кáже,—на вiрёвку, мóже доведётця щiце якóго-нёбудь дúрня вiволокти зъ болóта!

Памъятувáвъ ляшóкъ ту прочухáнку до новiхъ вiникiвъ! Булó, якъ наiдуть гóстi до старóго пáна, то вiнъ и звелiть ляшкú розкáзувать, якъ ёго Дóрошъ оддубáсивъ. Хочъ вонó и давнó минúлось, а булó якъ почнé сердéшний розкáзувать, то ii дрижить и озирáетця, не нáче Дóрошъ стоiть за плечiма зъ лозiною; а пани слúхають та смiютьця, ажъ за живiть хапаютьця. Не даромъ, бáчу, кáжуть: »чúжа бiдá—людямъ смiхъ!«

III.

МИРОШНИКЪ.

Михайлу Николаевичу Шидловскому.

III

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Library Administration Department

МІРОШНИКЪ.

У Вѣрбськихъ хуторахъ бувъ у мене кумъ, Сидіръ Кравчѣнко. Хуторяне мiрошникомъ ёго прозвали, бо збудовавъ вінъ собі вітрячокъ, та такъ ёго гáрно налагодивъ, що який би тихий вітерець ні віявъ, усі вітрякі стоять, а ёго вітрячокъ крутитця. Знатний бувъ чоловікъа той Сидіръ—правдива душа, навіки чѣсна и богобойзна. Частѣнько мині доводилось бачитьця зъ нимъ, бо тоді ходивъ я ще на охоту качокъ стрілять; дѣколи підешъ по-надъ плесами, то й не счѣсся, якъ и за Варварівкою опинисся, біля Сидорової хати; отъ було зайдешъ до ёго, та й переночуєшъ у вітрячку. Разъ, по-весні, налетіло до насъ на Тернівку гагáръ; отъ я узявъ рушницю та й пішовъ, чи не встрѣлю якої. Очереті ще не дуже піднялись, такъ ні якъ не підбрáдесся: птиця, бачъ, дуже сторожка; тільки зблизисся—заразъ здіймаєтця и переліта на другі плеса. Вже надъ вечіръ, якъ посутеніло, проминувши кумівъ хутіръ,

підкрівся и встріливъ такі одну. Підхожу до вітрячка, бачу—світитця у віконце, прорізане у дверяхъ,—такъ собі невеличке, голова тільки й пролізе, — та й думаю собі: усуну я у те віконце гагару, за що вона здастьця кумові? Зійшовъ тихенько по східцяхъ, та й суну у віконце; а кумъ побачивъ, якъ скрикне: »святъ, святъ!« та ну хреститьця. Дивлюсь у щілину, а вінъ ажъ зблідъ, неначе борошномъ ёго посіпано; я тоді якъ засміюсь....

— Не лякайся,—кажучу,—Сидоре, се я!

Відчинивъ двері, увійшовъ, а вінъ дрижить, та все знай хрестить мене, думає: чи не чортяка се у моєму образі прийшовъ до ёго.

— Не бійся,—кажучу,—я й самъ тебе перехресчу! — та й перехрестивъ.

— Се ти, Грицьку? — пита.

— Та я жъ,—кажучу.

— Ну, та й здорово жъ мене налякавъ,—каже,—якъ побачивъ я твою бісовську гагару, то вона міні зда- лась страшнішъ одъ самісінького чорта.

— Якъ-таки,—кажучу,—злякаться птиці. Се,—кажучу,—відъ того, що у тебе ка-зна-що на думці; ми не святі, щобъ до насъ чорті ходили!

— Э,—каже,—колі жъ, бачъ, я ляканий: міні вже два разі привіжувалась якась мара.

— Чи не така,—кажучу,—якъ и ся?

— Колі бъ така,—каже,—а то превелике міні лихо напорочила!

— Якъ же вона тобі привіжувалась? — питаю.

— Отъ слухай, — каже, — та й міркуй собі, коли розчовпешъ, що вонó за марá така. Ти жъ знавъ, — каже, — старшого мого сина, Івана?

— Якъ не знать, — кажу, — ёму ще «батьківъ синъ», прізвище приложіли.

— А знаешъ, зъ чо́го ёму такé прізвище приложіли? — пита.

— Не знаю, — кажу.

— Такъ слухай, — каже.

«Якъ я одружився, на перший рікъ пославъ намъ Богъ сина, отцёго Івана. Уродився вінъ дуже слабій; думали, що заразъ и вмере: у-ночі й охрестіли. И розказать не можна, яка намъ морóка була зъ тією дитиною: цілісенький день и цілісеньку нічъ кричѣть та й кричѣть, неначе зъ нёго чортї ліка деруть. Бідна моя жінка, за нимъ, и самá трóхи нігъ не відкидала, а вонó, сердешне, вѣсхло и вѣкоренилось, одні тільки хрящі зостались. Черезъ два роки, пославъ намъ Богъ дрúгого сина. Отъ, матері вже не до хворого; та, по правді кажучи, и обридло вонó такі намъ: чимáло принялі ми грѣхá, благáючи Гóспода, щобъ вінъ привявъ ёго до себе. Було, жінка вóзитця зъ мѣншенькимъ, а сёго, слабóго, полóжить на пѣль, то вонó кричѣть, пóки не посиніє и не простягнетця, якъ неживé. Було, вернўсь я зъ вітрякá и стану грѣмать на жінку, то вона обілетця слёзáми, та й одказує:

— «Щó жъ мнѣ зъ нимъ робѣть? вонó и самó вмере и мене зъ дитиною за собою потягне!»

Дуже міні стало жаль хлопчика. Було, візьму його на руки, то вонó и замóвкне; отъ я и ношýся зъ нимъ: підú молóть, то й ёго зъ собою берú. Пестую ёго, годúю кáшкою; стало вонó потрóшку та потрóшку одúжувать, піднялóсь на нóги и забелькотило: «тáту, Бóзя.» Черезъ два рóки вíходилось, и тáкий зъ нёго гáрний хлопéць ставъ, що комú нi скáжешъ, що се той плакса, що хiривъ, то й вiри не йме. А до мене такъ привiкло, що й мáтери не знáло; було, жiнка стáне надiвáть ёмú сорóчечку, то вонó одъ неi и рученýтами и ноженýтами.

— «Идi собi геть! — заголóсить, — нехай мене тáто одягае.»

То було я ёго и обувáю, и одягáю. Дé-коли, у-осенi або зiмóю, поiду у пóле та ёго не вiзьмú, то тáкий гáяєсь пiдiйме, за вóзомъ женётця та прóсить, щобъ и ёго зъ собою узiвъ. Було, и змёрзне, и вiголодаєтця, а мовчiть, тёрпить, абi тiльки зъ бáтькомъ бúти. Якъ вже пiдрiсь трóшки, то було, Богъ ёго зна вiдъ чóго, дýмку мою вiдгáдувавъ; iнколи якъ у-ночi мéлешъ, вiгорить у каганцi свiтло, або не стáне въ гаманi тю-тюну, то вiнъ прокiнетця, принесé минi, та й кáже.

— «Спочiньте, тáту, а я за васъ доглéжу.»

То я й засну, а вiнъ пóраєтця бiля млинá, и засипá и одсипá, невáче мiрóшникъ. Такъ вiдъ тóго, що вiнъ минi такъ догожáвъ и я кохáвся въ ёмú, хуторяне и приложiли ёмú прiзвище: «бáтькiвъ синъ». Вiрiсь мiй Ивáнъ, тáкий ставъ зъ нёго брáвий пáрубокъ, що кра-

щого не було у всій околиці: головою вищий одъ мене, а вже що за добра та щіра душа, то не знаю, чи наградивъ когó Господь такою дитиною. Вже ставъ я шукать ёму подружка, такъ на яку дівчину не гляну, усё здаётця мині—не до пари. Коли разъ заїздить до мене десятникъ, та й каже:

— »Голова казавъ, щобъ ви навідались до ёго у Вербки, щось має вамъ казати.«

На другий день раненько, пішовъ я у Вербки. Ухожу у волосне правленіе, дивлюсь—повнісінька хата народу, голова зъ писаремъ сидять за столómъ и розглядують якісь бамаги. Підійшовъ я до столу, та й кажу:

— »Здорові були! А чогó вамъ треба?«

— »Некрутський, набіръ, Сидоре, — одказавъ голова, — твій Іванъ на черзі.«

Неначе гóстримъ ножемъ менé въ сёрце штрикнуло, неначе помість підо мною хóдоромъ заходивъ: лédві всто́явъ на нога́хъ.

— »Що, — каже голова, — жаль батьківського сина, ажъ зъ віду змінився?«

— »Ні, — кажу, — поспішавъ до васъ, такъ трóхи втомівся.«

Самъ не знаю, що й кажу; сівъ на лавці та й попро́сивъ напíтьця. Принесли кúхликъ, лédві проковтну́въ, такъ мині гóрло здавило. Оддихавъ трóхи, та й пішовъ до до́му. Иду́, нічогó не бачу й не чую, неначе неживий; вийшовъ у степъ, ударивсь óбъ-землю и облівся слéзами, гіркими слéзами.... Наплакавшись у-волю, умівсь

біля плеса, щобъ не пізналищо плакавъ, та й пішовъ до-дому. Не доходячи верстві зб-дві до моєї хати, дивлюсь—виді Іванъ мині назустрічъ. Куді бъ я не пішовъ, то вже якъ вертаюсь, вінъ вийде до мене назустрічъ. Тільки ёго побачивъ, зновъ мені вхопіло за серце: хто мені тепереньки, думаю собі, буде стрічати? хто доглядить и втішить на старості?... Глянувъ вінъ на мене, та й пита:

— »Чого се, тату, ви такъ зъ віду змінілись? Може, нездужаете?... «

— »Некруцький набіръ, сіву, — кажу, — завтра підемо у... « — Не стало й мови, такъ я тільки махнувъ рукою у ту сторону де Вербки.

— »Чого жъ ви зажурились, тату, — каже, — хибá не знали, що я на черзі? «

— »Не знавъ, — кажу, — и вь голову собі сего не клавъ! «

Ставъ вінъ мені втішати, заспокоювати:

— »Не журітця, тату, — каже: — некруцтва якъ смерті не минуть; послужу, — каже, — коли Господь поможе, Богу и государю, прийду до васъ у одпускъ, ожениось, та й васъ візьму до себе! «

Заголосіла й жінка, якъ довідалась про наше горе; та вже якъ вона ні вбивалась, а я добре бачивъ, що не такъ їй жаль сина, якъ мені. На другий день повівъ я Івана у Вербки; зміряли ёго, оглédили, та забівши у колódки и погнали у Катериославъ. И я зъ нимъ пішовъ. На моїхъ очахъ, у некруцькому присудстві,

віголили ёму лобъ, одягли москалёмъ, а тамъ зновъ погна́ли, не зна́ю вже куди. Якъ ста́ли проща́тьця, то якъ-би́ насъ не розня́ли, то, здаётця, такъ би обо́хъ и въ домови́ну положи́ли. Не зна́ю вже, якъ би я и до-до́му верну́вся, коли бъ не на́ші хуторя́не, верта́ючись зъ Катериносла́ва, не довели́ мене и не догле́дили у дорозі́.

Якъ несамови́тий ставъ: ся́ду, то вже не встану́ по́ки не зведу́ть; хочъ три дні́ не істиму́, а вже не попрошу́, по́ки не нагодую́ть якъ мале́ньку дити́ну. Було́ жінка й діти, дівлячись на мене, пла́чуть, а я й не чу́ю того́ хліпання и не ба́чу, якъ вони́ за мно́ю убива́ютця. Вози́ли мене́ до знахуро́къ, и ці́пъ уговору́вавъ и молитви́ чита́въ, — такъ нічо́гісінько не вді́яли.

Коли́ на во́сьмий місяць, привезла́ жінка зъ Павлограда́ одъ Ива́на письмо́. Пішли́ до ба́тюшки, отъ вінъ намъ и прочита́въ. Пі́ше Ива́нъ, — и пі́ше вла́сною руко́ю, бо вже й письме́нний ставъ, — що вінъ, хва́лити Го́спода, живи́й и здоро́вий, що й нача́лство ёго́ любить, а служить вінъ у кінни́й артиле́рії ажъ у Верходніпро́вському. Якъ прочита́ли ми́ні те письмо́, то неначе́ світь я побачивъ. Було́ якъ гірко ми́ні ста́не, то я піду́ до Ма́йбороди, або́ въ Варва́рівку до пи́саря, то вони́ ми́ні по де́сять ра́зівъ те письмо́ чита́ють; вже й на па́м'ять ёго́ вивчивъ, не́ніче и самъ письме́нний: на яке́ сло́во на́ гляну́ у то́му письмі́, то й зна́ю, що воно́ такé. Було́ молю́ся у-ра́нці и въ-вече́рі, то зъ молитва́ми и письмо́ про́харама́ркаю. . . . Поле́гчало ми́ні тро́хи, одна́къ усé таки́ нужу́ся

світомъ, ні якъ не заспокоюсь. Отъ люде и ста́ли ми́ні совітувати:

— »Ти бѣ, Сідоре, навідавесь до сїна, проходівся бѣ, то мо́же бѣ и олужавъ.«

Якъ се почу́въ, то ненáче ми́ні о́чи розъвязáли: зàразъ та́кі и зібравесь, узявъ зъ собо́ю грошэнятъ, та й помандрува́въ у Верходніпрóвеське. На сёмий день и тамъ ёставъ. Роспита́въ, де москалі кватиру́ють, отъ мене́ и привели́ на рóтний двіръ. Дивлю́сь—біля воріть стоїть моска́ль.

— »Чи тўтечки, — пита́ю, — Ива́нъ Кравчэ́нко?»

— »Ба́тьківъ синъ?« — одка́зуе моска́ль.

— »Глянь, — кажу́, — и у васъ вінъ такъ прози́ваётця?»

— »Такъ, — ка́же, — вінъ себе́ записа́въ у спискахъ. А на́ що вамъ ёго?»

— »Вінъ, — кажу́, — ба́тьківъ синъ, а я сїні́въ ба́тько, такъ о́тъ на́ що!... Бўдьте лáскаві, — кажу́, — скажіть де́ вівъ?»

— »У на́шій рóті слўжить, — ка́же, — тїльки тепэ́рички ёго́ нема́ на рóтному двóрі, пішо́въ на му́штру.«

— »Де́ жъ та му́штра у васъ?« — пита́ю.

— »На ви́гоні, — ка́же, — отъ якъ підешъ сїєю ву́личкою, то самъ побáчишъ, де вони́ марширу́ють.«

Пішо́въ я ву́личкою, идў, ненáче хто у спїну мене́ штовха́, а сёрце токо́тїть якъ зъ грудéй не вїскочить. Тїльки вїткну́всь изъ за вугла́, ажъ ба́чу, дїбають москалі́ рядка́ми. Зблизивсь, дивлю́сь якъ не повилáзять,

тавъ, ні якъ не пізнаю де мій Іванъ: всі москалі якъ одинъ, и дібаюць и стоять. Дойшовъ до командіра, роздивівсь, ажъ третій москаль зъ краю мій Іванъ. Якъ скрикну: »Іване!« а вінъ до мене: »батьку!« Окомъ не змигнутъ, якъ ми вже одинъ одного до сѣрця тулили и чолóмкались; здалось мині, неначе я на небі опинівся!... Коли чую—командіръ репетує:

— »Смірно!... Якъ ти осміливсь сякій - такий зъ хрóнту вихóдить?... Пáлокъ!«

Іванъ одчахнувь одъ мене, стоить наввіпинки передъ командіромъ, и на батька не дивитця....

— »Не во гнівъ вамъ, вáше благородіє,—кажý,— я ёго батько, щобъ ви знали.... побáчивши батька, кажý, — вийдешъ зъ само́го раю, не то зъ вáшого хрóнту!«

— »У хрóнті,—одка́зує командіръ,—нема́ ні батька, ні матері. Вінъ добрий синъ, а несправний салда́тъ, а несправнихъ б́ють!...«

— »Не хваліть,—кажý,— и не б́йте; а коли вже вамъ схотілось ви́бить, то ви́бийте мене: вамъ за се ще подякую, Бо́гу за васъ помолюсь!«

— »Я, — ка́же, — не маю права тебе́ бити, не маю права и ёго простіть!«

По́ки отта́къ розмовля́ли, и палі́чка нанеслі; зднялі зъ сeрдéшною Івана мунді́ръ, захо́пили два москалі за рúки, розіпъялі и почали дубáсити. Я плачу, кривáвими слéзáми вмивáюсь, до нігъ клáняюсь командіру, зéмлю імъ та прошу́, а сина б́ють.... Однакъ якъ не

біли, а гóлосу не я подавъ, щобъ ще гіршъ не завдать бáтькові жáлю. Якъ скінчилась муштра, командіръ підзвáвъ до себе Івáна и на мене кивнувъ. Підійшовъ Івáнъ и я; а командіръ и пита мене:

— »Чи довго, старій, прогостіюешъ у насъ?«

— »Якъ такъ, — кажú, — бóдуть обіждать мого сина, то я не хочó не то у васъ гостювáть, и по світу ходіть!«

— »Не сёрдсья, старій, — каже, — за бiтого двохъ небiтихъ дають, та й не берóть! Я, — каже, — твоімъ сiномъ доволенъ: справний вінъ по слóжбi и поведéнiя хорошого.«

— »Ще ви, — кажú, — и вь вiчи ёго не бачили, якъ я вже знавъ якого вінъ поведéнiя!«

— »Ну, — каже, — нехай же вінъ погуляе зь тобою; увольняю ёго одъ усякої слóжби; нехай тiльки ходіть на вчéнiе разъ у день.«

Подякували командіра, та й пішли.

— »Ну, та й сваркiй же твiй командіръ, — кажú, — и бáтьку не ввáживъ.«

— »Нi, тáту, — каже, — вінъ у насъ добрий; бáчите, вибивъ и пожа́лувавъ!... Я бъ, — каже, — ще готóвъ стiльки принáть, за те що позво́ливъ зь вáми побúти.«

Привiвъ мене Івáнъ до себе не кватiру. Повиймáвъ зь чамайдáнчика свої книжкi, зь писáнiя мивi прочитáвъ; вже й малювáть навчiвсь: змалювáвъ на папiрi нашу хáту, та такъ жiво, тiльки глянувъ, зарáзь и пізнавъ: такъ сáме и вёрби, и колóдязь бiля хáти, и вi-

трячобъ. Цілий тиждень зъ нимъ бавився, зновъ менé втішавъ, якъ и до не крутства.

— »Знайдіть мині, тату, — каже, — дівчину, я прийду до васъ въ одпускъ, одружусь, та й візьму васъ до себе; а браті будуть доглядати матірь, а я васъ....«

— »А якъ, — кажу, — поженуть васъ на війну?«

— »А що жъ, — каже, — карай Бóже сямъ, тоді візьмете мою жінку, и поїдете собі до-дому.«

За тиждень, що зъ синомъ проживъ, зовсімъ одужавъ, де та у-біса и хвороба поділась. Вернувся додому веселий, думаю собі: справді ожениó Івана, та й поїду до ёго жить; мóже, приведе мині Господь и унўка оттакъ віносить, якъ віносивъ собі сїна. Що-місяця приславъ мині Іванъ письма; та такъ гáрно ставъ писать, що разъ, якъ показавъ голові, такъ вінъ ажъ зацмóкавъ.

— »Отъ якъ-би такого, — каже, — намъ писарчукá добўти!«

Разъ, передъ великодними святками, приславъ намъ Іванъ письмó. Піше, що зъ Тўркомъ війна, такъ и їхъ рóта иде у Турещину. Слўхаючи ту звістку, не знавъ я, чи мині журитьця, чи ні, бо Іванъ дўже зрадивъ, почувши про ту гáспедську війну.... Зъ Турещини, Іванъ приславъ два тїльки письма; пёрше зъ-підъ Шўмни — давъ звістку що почепїли ёму кавалерїю, а друге зъ Волóщини, що зроблено ёго ўнтеромъ. Скоро́нько після сёго письма, почўли и про замиреніе. Ну, думаю собі, хвалїти Гóспода, теперечки и синъ

не забаритця; вже й гáрну дівчину у Павлограді для ёго намітивъ: міщаночка и хоро́шого ро́ду. Кілька днівъ після то́го, якъ почу́ли про те замире́ннє, у-вече́рі, сижу́ собі у вітрячкú, мелю́ та зга́дую про си́на; коли́ такъ, ненаро́комъ — зиркъ, ажъ на сво́лоці, надъ стúпами, щось сидіть: не звірь и не птиця, ненáче кúпа, чо́рна якъ са́жа, и голова́ у ёго и о́чи, сидіть и пильно дивитця на мене, а да́лі чу́ю — й ка́же:

— »Сидоре, се́годні твій синъ Ива́нъ поме́ръ!«

Якъ се почу́въ, то ненáче у мене хто се́рце зъ груде́й вірвавъ, задзвони́ло у вуша́хъ, круго́мъ мене усе покоті́лось, такъ я, якъ не живий, и бебéхнувся обь по́мість.... Ма́бутъ довге́нько и лежа́въ, бо якъ опа́мятувавсь, то вже й кага́нець пога́сь и жи́то перемоло́лося, що засі́павъ. Засвіти́въ сві́тло, такъ ми́ні су́мно, гі́рко; помолі́всь Бо́гу, та й ставъ зга́дувать, якъ воно́ ми́ні приві́ділось. Чи не присни́лось, дúмаю; такъ ні, — не спавъ. Отъ я узя́въ ніжъ, та й зарубі́въ на сті́нці: трéте октяб́ря. — Ось подиви́ся лишéнь, Гри́цьку, — ка́же, — показу́ючи на сті́нку, — и тепе́речки ще ві́дко.«

Гля́нувъ я, ажъ спра́вді: три ді́рочки, а зве́рху де́сять палі́чокъ, — се бъ то трéте число́ и де́сятый ми́сяць октя́брь; такъ, ба́чите, зару́блюють не письме́нні лю́де.

— Ну, розка́зуй, Сидоре, — кажú, — розка́зуй.

»Такъ отто́, — ка́же, — якъ заняло́сь на сві́тъ, пішо́въ я у Юр́івку до ба́тюшки, розка́зую ёму́ и плачу́; а вінъ якъ почне́ мене́ ла́ять:

— »Якъ то́бі, Сидоре, не грі́хъ, — ка́же, — ка́-зна ві́дь.

чого вбиватьця, та прогнівлять Гóспода! Се тобі приснілось, або здалось!...

Такъ чого вже мині бáтюшка ні казавъ, якъ и я себе ні заспокоювавъ, а все мині здавалось, що мого Иváна нема вже на сiмъ свiтi. На Иváна, пішовъ я до пiркви, даю попу коповика, щобъ одправивъ молéбинь, та й кажу:

— «Будьте ласкові, бáтюшка, одправте панахiду по Иváну.»

А піпъ:

— «Хибá вінъ помёръ?»

Такъ я схаменувсь, та й кажу:

— «Не я се вамъ казавъ, се, мабуть, казала моя душа!»

Минулась весна, наступило й лiто, а одъ мого Иváна нема ні якой звiстки. Та вже заiхавъ до мене знакомий лемонтiрщикъ и сказавъ, що та рота, де служить мiй синъ, теперечки кватире у Романковiй. Отъ я, не гаячись, и пішовъ у Романкову; думаю собі: треба довідатьця, якъ намъ молитьця за ёго—чи за здравие, чи за упокой, и у який день поминать. Прийшовъ у Романкову, знайшовъ рiтний двiръ; дивлюсь—багачко ходить москаль, а мого Иváна нема. Стою собі бiля ворiтъ, боюся й питать; коли підiйшовъ до мене одiнъ москаль, та й пита:

— «А чого тобі треба, чоловiче?»

— «А щó,—кажу,—нема вже у васъ Иváна Кравчiнка, бáтькового сiна?»

— «Нема́, — ка́же, — поме́рь.»

— «Ко́ли жъ вѣнь поме́рь?» — питаю, ненáче и не жаль ми́ні ёго́.

— «Пі́ді, — ка́же, — у канцѣля́рію, то тамъ то́бі ска́жуть.»

Пішо́въ я вѣ канцѣля́рію, давъ піса́рю четвѣртака́, отъ вѣнь пошука́въ у бама́гахъ, та й ка́же:

— «Ива́нь Кра́вченко, ба́тьківъ синъ, по́мре 3 октя́бря 1829 го́ду.»

Та́къ отце́ разъ. А вѣ-дру́ге отъ я́къ було́. Го́дівъ зъ три пі́сля сме́рти Ива́на, у вѣ-осе́ні, ид́у я у ві́трячо́къ, а жі́нка захо́жуетця ха́ту ма́зати. Наверну́въ я на ві́теръ свѣй ві́трячо́къ, засі́павъ жі́та, та запали́вши лю́льку и си́ж́у собі. Ко́ли—зирќъ у-го́ру, ажъ сиді́ть, та́ке жъ са́ме я́къ и то́ді, и на тимъ же мѣ́сті: на сво́лоці́ надъ ст́упами и дѣ́витця на ме́не. Та́къ мене́ хо́лодомъ и око́тіло, да́рмо що́ вѣ день.... Дивѣ́лось, дивѣ́лось, та й ка́же:

— «Сѣ́доре, тво́я жі́нка вме́рла!»

Схо́півся я, я́къ свѣ́ркну:

— «Зче́зни, не ході́ до ме́не: цуръ то́бі!»

А воно́:

— «Ще́ разъ, — ка́же, — до те́бе при́йд́у!» та́ й зчезло.

Пере́хрестівся я, сто́ю я́къ опáрений, ко́ли чу́ю — щось тупо́тіть, ві́глянувъ у віко́нце: дивлю́сь — бі́жить ме́ньша дочка́.

— «Иді́ть шві́дче, та́ту, — ка́же, ле́дві́ перево́дячи духъ, — глі́нище ма́тірь зада́вило.»

Прибігъ я до того глинища, — вже одкопали; дивлюсь: лежить моя жінка нежива.»

— Такъ оттакі-то мині на віку причти лучались, кажуть тобі, що я вже лянаний! И що воно такé, — каже, — не розчовне и самъ німецькій батько, не то ми зъ тобою, Грицьку.

— А въ трéте ще не бачивъ? — спитавъ я Сідора.

— Ні, — каже, — ще не бачивъ.

Годівъ черезъ два, після сёго, якъ отцé, розказувавъ мині кумъ, приїздить до насъ Варваровскій прикащикъ; побачивъ менé, та й каже:

— Грицьку, нашъ мірошникъ дуба давъ!

— Чи справді? — кажу. — Я жъ ёго бачивъ на тёмъ тижні, — здоровий бувъ.

— Э, на тёмъ тижні, — каже; — а позавчóра вмеръ, якъ кажуть, скоропостіжно. Сёгодні, — каже, — и судъ прибіжить, бóдуть ризать.

Почúвши се, пішовъ я у кумівъ хутір; прихожу, — вже й поховали. Ставъ я роспитуватьця зъ чогó й якъ вінъ померъ? Отъ старший синъ, Павло, и розказавъ мині.

— У-вечері, — каже, — тільки що світло засвітили, прийшовъ зъ вітрячка батько, та й каже мині:

— »Запряжі кобилу; та швидче їдь до батушки, нехай приїде зъ св. дарами.»

— »На що, тату?« — спитавъ.

— »Щобъ менé запричастить, бо, я, сёгодні вму...«

— »Богъ зъ ва́ми, та́ту! — кажу́, — що́ се ви вигáдуєте?... Ви жъ, хвалі́ти Го́спода, здо́рові!«

— »Робі́, — ка́же, що́ — то́бі ка́жуть: якъ вму́ безъ по́кая́нія, то на тво́й душі́ бу́де грі́хъ!«

Приві́зъ по́па. Увійшли́ у ха́ту, дивлю́сь: ба́тько сиді́ть на по́куті, вже́ й се́стри, що́ за́міжемъ по́прихо́дили. Гляну́въ на ё́го ба́тюшка, та́ й пита́:

— »Що́ се зъ тобо́ю, Сі́доре?«

— »Сёго́дні́ умру́, — ка́же: — ві́сповіда́йте и за́причасті́ть....«

— »Богъ зъ тобо́ю, Сі́доре! — ка́же пі́пъ, — ти жъ здо́ровий!... Ко́ли хо́чешъ, щобъ́ я тебе́ за́причасті́въ, гові́й; а такъ, — ка́же, — не мо́жно, грі́хъ!«

— »Якъ збрешу́, ба́тюшка, — одка́зуе ба́тько, — то бу́де мій грі́хъ, а якъ умру́, то бу́де и мій, и ва́шъ!«

»Звелі́въ намъ пі́пъ по́вихо́дить зъ ха́ти, а якъ ві́сповіда́въ и за́причасті́въ, зно́въ насъ по́звали. Се́стри ста́ли голо́сіть, а я зъ бра́томъ дівимо́сь на ба́тька, я́кось, нейме́мо ві́ри, щобъ́ вінъ вмеръ́.

Оді́мкнү́въ ба́тько скрі́ню, ві́тягъ ка́пшү́къ зъ грі́шми, та́ й ка́же намъ:

— »Неха́й ха́та доста́єця ме́ньшому, то́бі, — ка́же до ме́не, — дві́сті ру́блівъ на будо́ву, а се́страмъ по́ п'ятьдеся́ть. — Живі́ть, — ка́же, — якъ и жили́ че́сно, не забува́йте ба́тька и ма́тері, то́ й ва́ші ді́ти васъ не забу́дуть!«

Сі́въ бі́ля сто́лу, та́ й ставъ́ зга́дувать про Ива́на — »Сёго́дня«, ка́же, »по́бáчусь зъ нимъ!« Такъ, рос-

ка́зує ненáче здоровий. Коли́ рáзомъ, якъ зітхне́, та рúку до сéрця, пíльно на насъ спогля́нувъ; дáлі зітхну́въ у-дру́ге, та й схилíвся на стíль; до ёго — неживий! Не схотíвъ піпъ поховáть, такъ отто́, — ка́же, ви́здíвъ судъ и порóли.... Лікаръ казáвъ, що у покíйника бу́ла якáсь хорóба у сéрці.»

Ну, якъ розказáвъ мині Павло́, такъ я зáразъ дога́давсь, що се, ма́буть, у-трéте до кúма приходило. Дúже мині жаль кúма: дóбра и чéсна бу́ла лю́дина; и тепéречки, якъ ідешъ побіля́ Вéрбськихъ хуторі́въ, та глянешъ на вітрякі́, то жаль, такъ и вхо́пить за сéрце: всі́ кру́тятця, а кúмíвъ стоіть собі похилíвшись, — нема́ вже міро́шника, царство ёму́ небéсне!

17
ВЪЗРАЖЕНІЯ НА ПРАВО
СЛѢДОВАТЬ ЗА НЕГО

СПОМИНКИ ПРО МИКИТУ ЛЕОНТІЕВИЧА КОРЖА (¹).

Слава не поляже;
Не поляже, а роскаже,
Що діялось въ світі,
Чий правда, чий кривда
И чіи ми діти.
(Т. Шевченко, до Основьяненка.)

I.

1827 року, по весні, схотілось мні подивітьця на Ненасітинський порігъ, а звідтіля, водою по Дніпрѹ, спустітьця до слобідъ Капулівки та Покрѳвської, и оглядіть ті містá, де колись були Запорѳзькі Коші. Зъ Катернослава поїхавъ я на село Михайлівку, щобъ запастись тамъ бувáлимъ чоловічкомъ, котрій би тямивъ, де проведіть, а де часомъ и розказáть про тѣ, що хочъ и давнѳ минулось, та не загинуло дощѣнту, бо живуть ще діди, и до якого часу забороніли одъ вікової пожоги ту святѹ старовину.

У Михайлівку приїхавъ я ще заздальгідь. Була не-

(¹) Багато дѣ-чого розказувавъ мні старій Коржъ, алѣ у сімъ оповідáнні тільки те заявляю, що записано преосвященнимъ Гавриіломъ.

діля, и чимало люде́й гуляло біля шинку; музика гуділа, дівчята и парубки́ вибивали́ тропакá, а де-які постáрше сиділи на прізьбі и кругляли горілку. Тільки спитавъ я, де-бъ мині заночувáть, якъ всі загомоніли:

— Ідте, — ка́жуть, — до Микіти Леонти́евича, у ёго ночують всі проі́зжі пані.

— А хто се Микіта Леонти́евичъ? — питаюсь.

— Се нашъ старенький дідъ, Коржъ, — забубоніло веселе товари́ство, — той що ко́лісь бувъ січовикомъ!

— Отто́жъ и ёго садокъ, — озвáлись і́нші, показуючи на лісо́къ по-надъ річкою, — тамечки ёго й двори́ще.

Оды́хавши одъ шинку го́нівъ зо́ два, зъ горі побáчивъ я левáду Коржá. Простóрий двіръ бувъ застро́ений хáтами, ко́рами и повіткáми, и вся та будовá, облітая я́снимъ проміннямъ со́нця, виринáла изъ-за те́много лісу, оперéзаного на-око́ло світлою, мовъ криштáль, річкою. Мій машталі́ръ, в́їхавши на двіръ, поминувъ ма́занку и зупинивъ ко́ней біля рúbленої хáти старосві́цької будóви; що вже літа́ гара́здъ такі осаділи і́ вь зéмлю. Тільки що я вилі́зъ зъ бр́ички, якъ и Коржъ в́їйшовъ зъ хáти мині назу́стрічъ. Біле якъ молоко́ во́лосся прикривáло ёго висóке чо́ло, зъ підъ насу́пленнихъ бривъ го́стро поглядували ка́рі о́чи, в́уси бу́ли підстри́жені. Видъ старóго, зъ пёршою по́гляду, здава́вся пахму́римъ, и нево́ливъ до пова́ги; не д́уже ще й погну́ли ёго де́сять де́сятківъ літь. Оды́гнутий вінъ бувъ у китанча́тий сінній жупанóкъ, пістрёвихъ штáняхъ и об́утий вь габелко́вихъ череви́кахъ.

— Здоровъ бувъ, Микита Леонтиївичъ! — почавъ я, вклонившись дідові, — не сѣрдся, що непростений захавъ; всі, кого не питавъ, дѣ бѣ мині переночувать, знай до тебе направляють.

— Такъ, такъ, — одказавъ Коржъ усміхаючись, — всі пані, спасібі імъ, ідучи чѣрезъ наше село, не минають мене. А куді, панічу, Богъ несє?

— До Ненасітця, а далі въ Капулівку и Покровське, подивітьця на те місце, де були колись Запорозькі Коші.

— Ненасітець тепѣречка гярно грає, воді чимало, е на що глянуть; а отъ де були Коші, и не розберешъ — дѣ що й було: забудовалось, вали поосідали и зрівнялись изъ землею.

— А все жъ такі, дідусю, хочъ глянути на те місце, де не одінъ вікъ чєсне товариство, лицарі, бороніли святу віру и хрещєний народъ одъ бусурмана, и захістили сі степі, де, спасібі імъ, и ми тепєрички живемо.

— Такъ, такъ правда, твоѧ, панічу! Хочъ и ні на що подивітьця, такъ е що згадать; частєнько и самъ туді їзджу; якъ глянешъ, та згадаешъ, то неначе помолодшаешъ. Сїдай же, панічу, отгүтечки на ослоні: тепєречки лүчче на дворі, нїжъ у хаті. А ти, — додавъ дідъ, глянувши на мого машталіра, — їдь до стані, відпрягай коней, тамъ тобі дадуть сїна и вівса.

Сївши, ставъ я розглядувать стародавню хату; такої будови не доводилось мині бачить въ нашихъ сте-

пахъ. Вся хата була зложена зъ липовихъ квáдровихъ брусівъ, глáдко вѣтесанихъ, а навікóнники и налічники на двéряхъ зъ вірізками и зáрубками, ненáче мерéжки на рушникú.

— А давнó вже, — спитáвъ я, — збудóвана ся хата?

— Та такі подавно, — одказáвъ старій, — сто лѣтъ, коли ще й не бѣльшъ. Будува́въ її мій хрещéний бáтько, Яківъ Омеляновичъ Качáлка, що бувъ у Січи вѣйськóвимъ старшино́ю — осау́ломъ. Се жъ ёго и зѣмовѣкъ; вінъ мині достáвся въ спáдку після покійника, бо я бувъ у ёго за рідного сѣна: вінъ мене по сѣмому рóку и въ Січъ до сѣбе взявъ, я ёму и óчи закрѣвъ.

— Зъ-відкіля жъ вінъ тебе взявъ?

— Зъ Новѣхъ-Кодаківъ; туді ще мій прадѣдъ, Василь Жадáнь, виселивсь зъ гетьмáнщини, ажъ зъ Кобелякъ. У ёго бувъ синъ Тарáсь Жадáнь. Дѣда я дóбре памятаю, бо якъ вінъ на старóсті лѣтъ ослѣвъ, то я бувъ у нѣго поводáтаремъ. И бáтько мій, по прѣзвищу вже не Жадáнь, а Тарáнь (такъ бáчите прозвали ёго Запорóзці, — дúже здоровий бувъ), тамъ же въ Новѣхъ-Кодака́хъ живъ, и мáявся на свѣті сто и пѣятна́дцять лѣтъ.

— Чѣмъ же вони промишля́ли?

— Па́харствомъ, скотѣною, бджоло́ю, рибáльствомъ и звѣриними шку́рами. Тоді, та ще й за моєї пáм'яті, на обóхъ сторона́хъ Днѣпра́ була страшéвна гу́щина, вѣтрі, въ котрѣхъ киші́ло звѣря.

— А скѣльки тобі лѣтъ?

— Народівся я въ 1730-му року, мая 30; такъ оцѣ черѣзъ кілька днівъ безъ чотирѣхъ бѣде сто лѣтъ. Довгѣнько такі Богъ дѣржить на свѣті! Вже бѣде лѣтъ трѣхи не сѣрокъ, якъ и жінка моя, Параска, вмѣрла, пошли їй, Гѣсподи, цѣрство небѣсне!

— Велика въ тебѣ сѣмѣя?

— Слава Бѣгу, чимала такі. Було въ мѣне сѣмъ синѣвъ и чотирѣ дочкѣ, дѣ-які повмирѣли, а тепѣрички зъ унѣками и прѣвнуками душъ їхъ зъ двѣдцѣтеро бѣде. Тепѣрички вони въ мѣне и хазѣинѣють, и клопѣчутьця; я знаю тѣльки мою пѣсіку, та й тогѣ дѣбре не доглѣну: старій, не здѣжаю вже: *преклонѣюся къ землѣ, одъ неїже взѣтъ быхъ, и лѣвъ ужѣ есть, яко скѣро въ ню подобѣетъ мѣ возвратѣтьця*, — отъ вонѣ що!

— Такъ ти, дѣду, все знаѣшъ, щѣ тутъ дѣялось, якъ и край сѣй заселѣвся?

— Якъ не знѣть! все дѣялось на моїхъ очѣхъ: и Кошъ зруйнувѣли, и Катернославъ будувѣли, якъ и царѣця шѣствувѣла по нашій Україні, якъ и Михаїлівка населѣлась; бо я бувъ тѣтечка осѣдчимъ и повѣреннимъ одъ громадѣ за зѣмлі.

— Будь лѣскавъ, дѣду, розкажі що-нѣбудь; аджѣжъ якъ твої устѣ склеплѣтьця на віки, то твоѣ слѣво ще житимѣ на свѣті; на стѣростѣ и я бѣду розказувѣть, що одъ тебѣ чувъ, згадаѣмо старовинѣ, та й тебѣ зъ нею.

— Дѣбре, панѣчу, розкажѣ, — сказѣвъ Коржъ, вѣста-вѣючи, — а тепѣрѣчки вѣчѣръ тѣплий, прохѣдимось трѣхи, я тобѣ покажѣ мѣй садѣкъ и пѣсіку.

II.

Садъ Коржівъ розрісся по луговині, неначе лісь. Не було въ ёмъ розчищенихъ доріжокъ, тільки вповоджъ, до самої річки, проміжъ високихъ липъ и ясенивъ и густого чагарнику, протонтана була стѣжка. Де на якихъ деревахъ неслись черногузи. Пройшовши зъ тоїни, побачивъ я въ стороні невеличке кладовище; на двохъ могилкахъ стояли високі хресті, а на другихъ трóхи менші.

— Хто тутъ спочиває? — спитавъ я.

— Моя мати, жінка, діти и онуки, — одказавъ Коржъ, схилившись до могілокъ.

Одъ кладовища повернулі въ праву рúку, и продрáвшись крізь гущину, несподівано опинились біля високої огорожи.

— Се моя пасіка, — обізвався Коржъ, — очиняючи хвірточку, — зъ одного рійка розроілось їхъ більшъ якъ сто колодóкъ.

Пасіка була захищена и споряжена, якъ стародавні запорóзькі: по плоту загорожа закутана була очеретомъ, посередині стояла капличка зъ образами святіхъ Зóсима и Саватія, а на-ввруги її витикались на тичкахъ зъ трави, рядками, вóлики, и де-не-де, на світло-зеленій прогалині, росли яблуні, груші и черешні, вкриті пахучимъ цвітомъ. Вечіръ бувъ тёплий, тихий; робляща бджола ще гуділа міжъ вітями въ цвіту; соло-

вѣйко вневѣстувавъ и здалѣка долітали веснянки слобожанськихъ дівчатъ. Гърне було місце, дуже мині подобався сей затишокъ, и теперъ, згадуючи єго, підъ хмуримъ півночнимъ небомъ, прояснились мої думи и заграло українське сѣрце.

— Се моя цѣстинь, — сказавъ Коржъ, — тѣтечка я собі сижу та згадую, що минуло та не вѣрнетця; одъ того, чи воно лихо, чи добро, а здаѣтця однаковимъ.

— Чи давно жъ уже, дїду, — спитавъ я, — ти ставъ хазяїнувать на сїй левадї?

— Спитай у оцїхъ деревъ: вони тобі скажуть; бачъ якї товсті та високї; се жъ я їхъ садивъ власними моїми рукама; бо якъ достався мині сей зимовикъ, то опрїчъ тернівъ нічогоїсїнько тѣтечки не росло.

— А Михайлівка коли населїлась?

— Після смѣрти вже Качалки; дѣ-якї переселїлись зъ Гетьманщини, та й зъ нашихъ такі слобїдъ чимало. Тодї звали сї новоселїцї *великими вольними хуторами*, поки не послїдувавъ указъ, щобъ поруїнувать всї хуторї, а хуторянъ повиводить на великї шляхї и тамъ їхъ осадить, и щобъ, крий Боже, вольними хуторами не звать, а слободами и сѣлами. Якъ почули хуторяне про сю чѣтку, отъ и прийшли до мене за порадю: — «Що намъ, кажуть, робити? Аджѣ жъ ми тѣтечки», кажуть, «и обгнїздїлись, и колодязї покопали, и обсеїлись; якъ стануть насъ на шляхї переганять, то пропади й ми, загїне й худобина наша?»

— А що жъ, — кажу їмъ, — черезъ наші жъ хутор

иде не абі який шляхъ, та й землі ще чимало, е де селитьця, такъ подамо́ проше́ние, щобъ наші хуторі перейменовали въ село, або въ слободу. « — Отъ и далі миві довіренность одъ обчества трѣхъ сілъ: Новіхъ-Кодаківъ, Дієвки и Сухачівки, бо найбільшъ виселилось зъ сихъ сілъ. Такъ ото́ и подававъ я въ Катерносла́вську казе́нну пала́ту проше́ние, а пала́та и прислала до насъ асе́сора Ма́ртина Ковале́нка огле́дїть наші хуторі; и якъ вінъ зробивъ *доноше́ние*, що місце *способно для селенія*, то пала́та утвердила и предписала *указомъ Дієвському волосному правленію* » о безпрепятственномъ населеніи слобожанъ по-надъ річкою Сухою-Сурою«. Після сего́ якъ намво́жилось у насъ переселенцівъ, я зновъ подававъ проше́ние і » о наименованіи на́шихъ хуторівъ селомъ чи слободо́ю. Такъ казе́нна пала́та въ-дру́ге прислала то́го жъ Ма́ртина Ковале́нка. При́хавъ вінъ до мене и зібравъ грома́ду. »А що, хло́пці«, пита́, »якъ бу́демо звать ва́ші хуторі?« Одні ка́жуть: »неха́й бу́де Кача́лівка, по прізвищу осадчого Кача́лки«; а дру́гі: »неха́й Корі́жвка, по прізвищу на́шого повіренного; вінъ«, ка́жуть, »насъ пе́рвий и до се́бе поприйма́вт«. Такъ я вже не схотівъ, кажу́: »не хочу я ма́рної світово́ї сла́ви ні собі, ні мо́ему хреще́ному ба́тькові; вигадуйте яке-небу́дь ина́къ прізвище.« Отъ Ма́ртинъ Ковале́нко ба́чить, що міжъ на́ми така незго́да, и ка́же. »Слу́хайте, панове́ грома́до, неха́й ва́ші хуторі ймену́ютця слободо́ю Миха́йлівкою, во і́мя наро́дївшогось вели́кого кня́зя Миха́їла Па́вловича!«

Громада на се згодїлась, а палата паки предписала указомъ, — «опубликовать всѣмъ волостямъ, о названїи нашихъ вольныхъ хуторивъ слободою Михайлівкою.»

Скінчивши, старій спитавъ мене, чи не хочу я вернутьця до хати.

— Ні, — одказавъ я, — тутъ такъ гárно, такъ легенько дїхать, посїдьмо ще трóхи.

— Ну, сїлькїсь, — пробубонївъ дїдъ, — я тобі ще розкажý, якé насъ лихо спїткало зъ сїми панáми, бо дай їхъ!...

Отъ ми й посїдали на ослонї біля каплички, и старій такъ почавъ:

— Хвалїти Гóспода, все було такъ гárно, спокійно, якъ отъ.... нечїста мáти понанóсила до насъ тїхъ павївъ, та й стáли вони захоплювать наші зéмлі. Петро́ Петро́вичъ Панчїнський, секретáрь Кременчúцького губéрського правлénия, самоправно одмежувавъ собі три тїсячи десятїнъ нашої землі, и населївъ собі ажъ дві слободї; а Олексїй Ива́новичъ Вермїнка — тїсячу пятьсóть. Одїнь захопївъ Сухúю Сурú, а другїй Мóбру, та такъ приперли насъ, Михайлівцївъ, Кодачánъ и Дїївцївъ, що не було у насъ ні водопою, ні паши для скотїни; а мене — такъ и зъ хати вигнали: въ мо́ему двóрі вісімъ семéй панськихъ хрестянь поселили. Не повіришь, павїчу, якé лихо припáло! Тодї ще вмéрла у мене жінка, такъ минї довелóсь зъ сїротами блукать по чужїхъ кутка́хъ. Щó тутъ на світі було робїть?

Отъ ми й зібрали зъ трѣхъ сілъ одну громаду, поміркувались, та й надумали—вібрати повіреного и доходить вже правди по судахъ. (Бодай вже не довелось судитця ні одному доброму чоловікові!) На сій раді, въ одинъ гóлосъ, якъ вже я ні одмовлявся, вибрали мене повіренимъ, не тільки за зéмлі, а й за всі діла, які бь тамъ не трапились. Отто жъ якъ дали мині ту довіренность, я й почавъ клопотатьця, одъ нижніхъ судівъ ажъ до висчихъ. Чого вже я ні робивъ, якъ ні побивався, скільки й кошту стративъ, а все такі нічого не вдіявъ. Ну вже й суди тоді були! не знаю, чи вони и теперички такі, нехай їмъ абі-що!... Та вже, на наше щастя, государь Пáвель I приславъ въ Катеринославъ ревизорівъ, Кúшелева и Алексіева,—такъ я до нихъ; отъ вони, спасібі їмъ, зáразъ и предписали губерському правленію дати намъ порáду на основаніи законівъ. Оттакімъ-то побитомъ ми й оборонились одъ Панчинського: зáразъ такі и зігнали дві ёго слободи зъ нашихъ земель; а зъ Вермінкою нічого не вдіяли, бо вінъ на те рішеніе губерського правленія «апелювавъ въ сенатъ». Такъ отъ за сю Вермінчину зéмлю и за Кодáцьку, що підъ гóродъ забрали, та й по питейному óдкупу, посилавъ я до царя два прошенія. Два роки ждали указу, та й не діждались! Нічого робить, треба було самому їхать у Москвú та Петенбúрхъ. Вáжко шукать ту правду по сіхъ великихъ городáхъ и вамъ, панамъ: натерпися и наплáчесся поки її знайдешъ, коли то ще й знайдешъ,— а то жъ мині, прóстому чолові-

кові, не дуже ще й письмєнному, гірко доводилося
вже милосєрдний Богъ не покинувъ насъ и тамъ.
Приїхавши у Москвѣ, зразу подавъ я про
1-й департаментъ сенату. Заглянули у мє
и звєли мнє, щобъ я черезъ тиждєнь н
шовъ я и черезъ тиждєнь, отъ зновъ в
резъ тиждєнь, — та такъ и почали тиж
вонó бѣ, мовлявъ, и добре, бо про
й істи, такъ сими жѣ москóвєсь
не нагодѣешъ. Та вже щó помє
не вгадаєшъ: сміхъ та й тїл
гї булó, вєштався я по м
дую тї ворóта, що ненач
тї дивá, на «царь-кóл
неначе вѣ клѣні опив
пѣшкѣ», що вїтриш
діві дивá! скільк
дзвóнить, и лѣ
якъ вернѣє
сї дивá, то
маю,
роз
лє
р

кою здѣлать, ступай на абахту! Вхопили мене
і таки та й повелі. — Ну турбуйтесь, кажу, люде
не весті: не великий я пань, и самъ підуй!
зартового охвицера, а вінъ и пита: «Що
дѣлялъ?» — «Мірявъ», кажу. «На что?»
«Мірявъ» на що; не йме віри: «врешъ», каже.
«доброе замислялъ, признавайся?»
«ні признавѣтьца, ні вигадувать,
ого не вдіешъ, хибѣ тільки змі-
мію ні казавъ, все своє товчѣ:
брідло мині зъ нимъ бала-
лі ви такі розумні, що
ого робить, треба вже
ети вѣшу пѣшку, такъ
шѣню. «Дѣ-які мо-
ь, а охвицѣръ роз-
близня, бачишъ,
галубчикъ, не
ти, поки не
«за вѣшу
лю-
тері
а-

ди, и якé моé гіркé життя въ Москві. Отъ вінъ вінявъ зъ кишéні записнѹ книжку, записавъ моé прѳзвище, по якѳму дѳлу приїхавъ, та й каже: »Мій дядинька сенаторомъ, такъ я ёго попрошѹ обѹ твоёму дѳлі.« — »Будьте ласкаві«, кажѹ, »Богъ васъ за се не оставить!« Звелѳвъ менé випустить. Подякувавъ я ёго, та правду казати и въ головѳ собѳ не клавъ, щобъ зъ сѳхъ обѳцянокъ вѳйшло що путяще. На четвѳртий день пѳсля сѳго, навѳдився я въ сенатъ; тѳльки що вглядѳли менé писарчукѳ, такъ и загомѳнили: »прийшовъ той Запорѳжець, що намірявсь царь-пушку вѳрасти и въ кишéню сховати!« Вхопили менé за руки та й ввели въ простѳрий покѳй, де пишуть; далѳ одѳнъ постѳрше и гукѳ: »ведѳть ёго въ присѳдѳвѳе!« Бѳчу, такий вже приказъ їмъ бувъ. Ввѳйшовъ я въ те присѳдѳвѳе, дивлюсь—самѳ генерѳли, въ кавалерѳяхъ, въ хрестѳхъ, въ звѳздахъ... Якъ побачили менé, такъ всѳ и зареготѳли. »Маладець козакъ«, кажуть, »хатъль царь-пушку вѳрасти и въ карманъ спрѳтати!« — »Такъ не дали жъ москалі«, кажѹ, »крѳпко пильнѹють, бо-дай їхъ!« Багато дѳ-чого вигѳдувавъ їмъ: шуткували, смѳялись; далѳ одѳнъ пѳдступѳвъ до мене, та й каже: »Племѳнникъ мѳй говорѳвъ минѳ про твоё дѳло, такъ я размѳтривавъ ѳное, воно справедливѳ, и не сѳгодня такъ завтра, бѳде рѳшено въ твою пользу.« — »Пошли вамъ, Госпѳди, за се щѳстя и здоровѳя«, кажѹ, »та спасѳбі и царь-пушци, нехай вона царствѹе; безъ неѳ, тѹтечки въ Москві, мѳже бѳ менé и лунъ вхопѳвъ.« Отъ сѳєю жъ то царь-пуш-

кою, встрілили и Верминку: сенатъ звелівъ одібратъ и одъ ёго, загарбану одъ насъ зѣмлю. Після сѣго поїхавъ я въ Петербурхъ клопотатьця за Кодацьку зѣмлю и за винний одкупъ. Приїхавши, пійшовъ я до царьского докладчика Муравьѣва; отъ вінъ, спасібі ёму, звелівъ познаходитъ мої прошенія, що я ще позаторікъ, посілавъ на Высочайше имя, доложівъ государю, а государъ звелівъ сенату рішитъ наше діло не въ *очередь*. Отъ сенатъ и присудівъ кодачанамъ жить на городекій землі, зъ тими привилеями, які має зѣмство; объ чімъ предписано воєнному губернаторові, Дюкові Ришельєві, а мині відали до рукъ копію, щобъ зъ нею явився я до катеринославського губернатора Гѣрта. И винний одкупъ не вдѣржався бъ, такъ оізнїлись, — поробили вже контракти зъ одкупниками. Оттакъ-то, при поміци Божій, повершивъ я громадську справу, и повернувся додому *со славою велиєю*. И досі дякують мині слобожане, а може и після моєї смерті, (колі то ще не забудуть), згадають мене добримъ слівомъ.

III.

Зовсімъ смѣрклось, якъ ми вернулись зъ саду. Біля двѣрей Коржевої хати, вийшла до насъ назустрічъ дівчинка-підлітокъ зъ каганцѣмъ, щобъ посвітить и провесті черезъ тѣмні сіни.

— Се ти Зінько?—спитавъ старій.

— Я, діду,—отказала дівчинка.

— Се моя правнука, — сказавъ Коржъ, повертаючись до мене; — гárна вона у мене дитина, такъ на лихо собі закохалась въ рудого москаля!

Зінька надула губки и пробелькотіла:

— Отъ вже и почали!...

— Чорті принесли москаля зъ коробкою, — не спляючись казавъ Коржъ, — а въ тій пузатій коробці чого не було: и стёжки, и серёжки, и хрестики....

— Та й идіть вже, — пробубоніла Зінька, почерво́нівши и нахму́рившись, — не обрідне вамъ усé одно вигáдувать!

А старій сво́е:

— Такъ отто́й москаль, — кажу́, — и подарува́въ мо́й Зіньці перстенёкъ, а вона и взяла. Ну, скажи́, панічу, чи взяла бь такі вона той перстенёкъ, колибь не закохалась въ того москаля?...

— Я вже и перстенёкъ той закинула, — одказала Зінька, крізь слёзи, — а вони все згадують про того москаля, — цурь ёму́, пекъ ёму!

— А не брешешъ?

— Ей же Богу, закинула!

— Ну світі жь, світі, коли закинула, — бубонівъ старій, переступаючи порігъ.

Здавало́сь ніби й жартува́въ Коржъ, однакь відко́ було, що тимъ сміхомъ, корівъ вінъ Зіньку за те, що вона приняла подарунокъ одъ чужого чоловіка. Такий, бачите, звичай на Україні: насміхаючись, направляють

на все дѣбре чоловіка, щобъ вийшло по приказці: »зъ посміхівъ люде бувають.«

Весело стало на душі, якъ ввійшовши въ хату, глянувъ я на старосвіцькі захистокъ; такъ въ нѣмѹ було хороше, чисто и гарно и доладу прибрано. Стіни вимиті, вишарувані, неначе сѣгѡ року збудовані, а стеля побілена брѣйдою, зъ червѡними мерѣжками по краяхъ. Одъ кахельної грѹбки, до дрѹгої стіні, йшла зъ вирізками и торерізьбою перегорідка, и одгорѡжувала хату одъ вимнати. Въ кѹтнѣму вуглі стоявъ кіѡтъ зъ образами въ срібнихъ позолоченихъ шатахъ; передъ кіѡтомъ висіли лампадкі, писянкі и зъ крашеної бамаги порѡблені голубці; а изъ за кіѡта виглядовали чорнобривчики, васільки и кануперъ. Опрічь образівъ висіли ще на стінахъ дѣ-які кѹншти: два казаки тягѡтця за чубі, а внизѹ підписано: »два дѹрні бѹѡтця, а третій дивитця.« Запорѡжець, підгорнѹвши нѡги, вигравѡе на бандѹрі, а біля ѣго стоїть, насторѡчивши вѹши, привязаний до дѹба, кінъ, ніби слѹха ту музику; підъ кѹнштикѡмъ вѡписана знакомѡта пісня:

»Коли не сплю, то в..и бѹю,
А все не гуляю!«

Лѡви и надъ ними стіни, були вкріті коцемъ, стіль засланий тонкою скатертю, а въ дрѹгимъ куткѹ стояла постеля — наготѡві для проїзжихъ панівъ. Зъ хати повівъ менѣ старій въ кимнату, де була у ѣго опочивальня. Тутъ по надъ лѡжкомъ на стіні, висіли шаблі, ятагѡни,

кинжали, рушніці, вінтовки и набóристе сідло, окóване сріблómъ, зъ вицвяхованою бляшками уздечкою.

— Тутечки найбільшъ збрóня мого хрещеного батька, — сказавъ Коржъ: — се ёго й сідло, а моєі не багацько. Покійникъ бувъ дуже великий охóтникъ до брóні.

Повернувшись въ хату и оглядуючи що въ неі було, я примітивъ біля кіóту, висіла въ рямці якась грамота. Підійшовши, я впрочитавъ: ee бувъ патéнтъ на чинъ премієръ-маєру Качáлову.

— Хто се такий Качáловъ? — спитавъ я.

— Се жъ мій хрещений батько Качáлка, — одказавъ Коржъ засміявшись; — такъ, бачишъ, перехрестіли ёго москалі. Старій було шуткúючи, звавъ самъ себе: «приміръ маляръ Відієрьвъ» (¹). Се вже въ ёго трéте прізвище, не знаю якé було перше, а въ Коші прозвали ёго Качáлкою.

— За що жъ прозвали ёго Качáлкою?

— Бачишъ, помялись у хрещеного батька жунани, такъ вінъ щобъ порозглажувать їхъ и зробивъ качáлку, а козакі взгяділи, та й самéго прозвали качáлкою. Наші Запорóжці були народъ весéлий; еказано — вольний; любіли и жарты, и сміха; лédві було підстержуть що нéбудь особливе въ чоловіку, або що нéбудь такé зрóbить, не до шпéти, то заразъ ёму и прізвище приложать. Спалівъ курінь, отъ вінъ вже и па-

(¹) Українці мають звичай маскалівъ звать *відієрьвъ*, одъ того що прізвища (фамиліи) у нихъ найбільшъ кінчаютьца на *въ*.

лій, не проворний — черепакъ; малого на сміхъ прозвуть махіна, а здоровенного — малюта. И менé прозвали Коржёмъ отъ зъ чо́го: Разъ, повертався я зъ товаришами зъ Новіхъ-Кодаківъ у Кошъ, проїздяючи біля могили Чортомлікъ, недалéчко одъ Кóша, де теперечки Покрівська слобода, зхотілось намъ зъ неї глянуть на Кошъ. Отъ ми й зійшли по протоптаній стéжці на самій верхъ, а могила була дуже висока и крута. На глядівшись, стали зхó дить по стéжці, а я зъ мóлоду бувъ дуже швидкій и метнувся напростець; якъ посковзнусь — травá, бачъ, приехла такъ слизька — та такъ, *яко просла́вися*, зvéрху, ажъ до само́го нíзу, скотівся бо́комъ, мовъ той Коржъ: отъ менé товариши и прозвали Коржёмъ. Приїхавши розказали козакамъ и хрещеному ба́тькові, такъ вінъ и ка́же: »та неха́й бу́де и Коржъ; що ти бу́дешъ, сiну, робіть, коли тутъ така поведéнція; терпí, хлопче, бу́дешъ козако́мъ, а зъ казакá зрóbисся и отáманомъ: зъ по́сьміху лю́де бува́ють!«

— Де віку доживавъ твій хрещений ба́тько, якъ зруйновали Кóшъ?

— У сімъ же зімовикú, тутъ вінъ и вмеръ. Вже старімъ сюди приїхавъ; більшъ якъ шістьдесять літь бувъ січовикомъ; літь вже ёму вісімдесóть була, коли не більшъ, а сяде, бу́ло, на коня, то земля підъ нимъ горіть. Живъ вінъ сто и одiнъ рікъ, и після смёрти ніхтó не згадавъ ёго недóбримъ слóвомъ; дóбрый бувъ чоловікъ, неха́й надъ нимъ пéромъ земля лежіть!

Вінъ менé и на рóзумъ, навóдивъ, и оженивъ и худó-
бою наділівъ....

— Дé*ёго поховáли?

— Въ Новіхъ-Кодакáхъ на цвинтарі.

— Зъ-відвіля вінъ бувъ рóдомъ?

— Богъ ёго зна; ніко́ли ніко́му не казавъ, та й не
любівъ, щобъ про те роспíтовали. Такъ, бу́ло чу́емо,
дé-коли розка́зувавъ, про Почáївъ, Ка́мінець, Кі́ївъ;
ма́буть, и самъ бувъ зъ то́го кра́ю. А прийшо́въ вінъ въ
Ко́шъ після Швéцької незго́ди, бувъ въ Алéшкахъ и
вештавeся по Турéщині, бо тоді протуріли Запорóжцівъ
и къ камяно́му базáру (¹).

Отта́къ розмовля́ли, по́ки не прийшла́ Зінька, а зъ
нею и її ма́ти, и не принесли́ намъ вечеря́ть. Старій
тільки вгледі́въ Зіньку, за́разъ и почáвъ її коріть тимъ
москалёмъ; такъ що бідна дівчинка, одъ тихъ смішокъ
ра́жъ запла́кала.

— Годі вже, діду, — озва́вся я, — не займа́й її, вона
ра́жъ закинула той перстенёкъ?

— Такъ се́рдитця жъ, ма́тері її ковінька! — одка-
за́въ Коржъ; — у насъ въ Січи та́кий бувъ звича́й:
вдрату́ють чоловіка, по́ки самъ зъ се́бе не ста́не кепко-
ва́ть, отъ тоді вже и розу́мний. Се вже та́ка у насъ, За-
порóжцівъ, нату́ра, не кепковáть зъ чоловіка, а тільки
вдратовáть ёго. Бу́ло, якъ иде́ січові́къ черезъ слободу́,

(¹) Такъ прозивáлась Ка́мянка, бо въ сімъ посёлку Запорóзці
торгували зъ Татáрами и Нага́йцями.

то вже зда́лека ёго чу́тно. Штурха́ па́лицею по підъ ти́номъ, а соба́ки на ёго якъ на вóвка и брешуть, и ски́глять; угля́дівъ—хлопья́ що-небу́дь ість, отъ вінъ у ёго и оді́йме, то вонó и заго́лосить: стрі́нетця съ чо́лови́комъ, коли́ до́бре у́бра́ний, у но́вóму, то шпу́рля въ ёго абó тваню́кою, абó смі́ттямъ,—та й заведу́тця. Не за́йме тільки мо́лоді́ці, абó дівчи́ни. Достава́лось и ми́ні грі́шному, и мене́ до-во́лі дра́тува́ли, по́ки не ви́муштро-вали, бувъ и на послу́шанні, въ Ко́ші и при ку́рені и въ се́мý зімови́ку.

— Яке́ жъ се послу́шание бу́ло?

— А таке́, що ска́жуть, те й роби́; въ о́гонь, у во́ду лізь, коли́ зве́лять; даду́ть то́бі шма́то́къ хлі́ба, та заборóнять і́сти, то зъ го́лоду опúхни, а хлі́ба то́го й не по́кошту́й. И таке́ ще бу́ло, се и мій хре́щени́й ба́тько роби́въ зо мно́ю, якъ я ще бувъ пахо́лкомъ. Бу́ло, по́росипа́е дукáти, та́ляри, бу́цимъ-то по́губи́въ, а я ста́ну підмі́тáть ку́ринь, по́збіра́ю та й одда́мъ ё́му, то вінъ и перелі́чить, ба́чить що всі́, не ха́пнувъ ні о́дного отъ вінъ и по́гла́дить мене́ по го́ловці, та й ска́же: »Мики́тáсю, бу́де зъ те́бе че́сна лю́дина!...« Якъ вже я ві́рісь, то хре́щени́й ба́тько, всю сво́ю худóбу на мо́ї рúви зда́въ, бу́ло й ка́же: »Бери́ собі, Мики́тáсю, скільки хо́чешъ гро́шей, на бі́са воні́ ми́ні!« А я и ко́пійкою не по́кори́стуюсь: одя́гну́тий, обу́тий, не го́ло́дний—на бі́са й ми́ні ті гро́ши!

Пі́сля ве́чєрі, я спита́въ старо́го, де́ бъ ми́ні зна́йти

такóго чоловічка, щобъ провівъ мене до Ненасітця и въ Капулівку. Коржъ помізковавъ трохи та й каже:

— Не трéба шукать, панічу, я зъ тобою поїду. Тутечки въ Михáйлівці нема́ такого чоловіка, щобъ такъ тебе провівъ, и все бъ тобі до-ладу розказавъ, якъ я. Та вонó и для мене дóбре: трóшки провітрюсь, та й до Никопóльского по́па заїду, е въ мене до ёго діло.

Я подякувавъ старóго за ёго ласку и, пожегнавши оди́нь одного на добра́-нічъ, полягáли спáти.

IV.

Старий розбудивъ мене до східъ сóнца.

— Вставáй, панічу, — гука́въ вінъ зъ кімнати, стýкаючи по перегородці, — трéба намъ зарáння ви́братьця, щобъ ще за́годі допліть до Капулівки и оглядїть старо-давній Кóшъ.

Я мерщій одя́гся, напоївъ Коржá своїмъ ча́емъ, а тимъ ча́сомъ запрягли́ ко́ней, сіли та й заторохтіли скільки відко. Одъ Михáйлівки до Ненасітця б́уде вер-стóвъ зъ пятна́дцять. Дорóгою ми розговорілись про населéние сій України, и старий ставъ розкáзувать, якъ будува́вся Катериносла́въ.

— Зъ давніхъ часівъ Запорóзької Січи, — почавъ вівъ, — Катериносла́въ ма́е вже четвэ́рте назвисько. Пэ́рше бу́ло Полови́ця (¹), друге Катериносла́въ, трэ́те

(¹) Відъ чо́го узя́лось се прізвище, багáцько дé-чого розкáзують Катериносла́вські письме́нні. Найб́ільша їхъ полови́на

Новороссійскъ, а четвёрте — зновъ Катеринославъ. Якъ зайшли ще у сю Україну мої діди, то въ тій Половиці були вже зімовики, а за моєї пам'яті стояло шість хатъ; жили тамъ: козакъ Крощка, запорожець Антінъ Токаръ и Лазаръ Глоба. Крощка мавъ хату де теперечки гимназія, Токаръ — де домъ штабъ лікаря Рóде (¹), а Глоба живъ на тімъ місці, де руїни палацу Потёмкина Світлійшого (²) и казённый садъ, тільки хата ёго була внизу надъ Дніпрómъ, підъ скелею. Тамечки у ёго и млині були (³), одна осажена на камінняхъ, а дру́га байдачна, за для валушей. Зъ Глобою живъ ще дру́гий козакъ жонатий, Ива́нъ Каплунъ. Оттуть же була и власна моя хата, опрiчъ цієї Миха́йлiвської, и ми, три сем'ї, прожи вали вкупі, підъ одною стрiхою, кілька

думает, что Половицею прозвали одъ яко́го небудь осадчого Половика, якъ и дру́гі слободы Катеринославської губерніи одъ своїхъ осадчихъ прізвища добули: Гупалiвка — одъ Гупала, Котiвка идъ Котá и дру́гі ще де-які.

(¹) Домъ Рóде, проти бурси.

(²) Теперъ тутъ домъ дворянського собрания.

(³) Млинівъ на сімъ місці теперечки нема, бо літомъ сей рукавъ пересиха, такъ що по дну прiрви iздять возами и забираются на будову камiння. А поки неросчищали Ненаситицького порога, то тутечки млині молблi ціле літо. Черезъ сей-то рукавъ світліиший Потёмкинъ хотiвъ зробити перекидний мiсть, на Манастiрський острiвъ, де замишлявъ збудовати университетъ. Щё й будовати ёго не починали, а вже прохвесорiвъ назвачили (дуже, бачите, хавались), и надiляли їхъ жалованьямъ. Мiжъ ними бувъ прохвесоръ сiльскою хазiйства М. Левановъ, той що написавъ: *наставленіе къ умозрительному и дiлопроизводному земледельцю* (изд. въ Петербургѣ 1788 года). Сартiй титуловався директоромъ Екатеринославской музыкальной академіи, и дру́гі.

літь, бо хата була простора и на дві половини. На тихъ са́михъ печі́щахъ, де ми жили, теперечки збудована караву́льня, за для сторожівъ, що приглядають за казённымъ садомъ. Сей Глоба́, що розка́зую, бувъ не жона́тий и виселився сюди зъ Нові́хъ-Кодаківъ зъ п'ятна́дцятьо душъ кравцівъ, бо промишля́въ кравецтвомъ. Люби́въ вінъ и садки́ розводи́ть, ми зъ нимъ у дво́хъ всю го́ру, де теперечки казённый садъ, позаса́жували дерева́ми. Опри́чь се́го місця, Глоба́ одмежува́въ собі ще чима́ло землі біля о́зера, де теперечки суконна хва́брика (¹), та засади́вши, ще сті́льки примежува́въ и розви́въ надвивови́жу садъ. Тамъ ё́го, якъ вмеръ, и похова́ли; а живъ вінъ бі́льшъ якъ сто лі́ть. И до́сі у ти́мъ саду́ (теперечки и сей казённый) стои́ть камяний столпъ на моги́льці небо́жчика (²). Якъ же зва́ли ще тре́хъ козаківъ, що жили́ зімовика́ми по сусі́дству бі́ля насъ, се́го вже не згада́ю, — забу́въ.

— Зъ чо́го жъ прозва́ли, — спита́въ я, — ва́ші зімовики́ Полови́цею?

— Отъ зъ чо́го: ще за моє́ї па́м'яті, одъ Нові́хъ-Кодаківъ—ажъ до Старі́хъ (³), вся го́ра по-надъ Дніпро́мъ вкри́та була́ висо́кимъ лісо́мъ и густи́ми чагарника́ми, а промі́жъ ти́і за́рослі на поля́нахъ и пролі́скахъ

(¹) Ся хва́брика, ще за панова́ння императри́ці Катери́ни була́ пареве́дена зъ Білору́си м. Дубро́вного, и вже за императо́ра Микола́я скасова́на.

(²) Ще не да́вно ба́чивъ я той столпъ въ казённымъ саду́. Сей садъ ка́зна теперечки прода́ла.

(³) Одъ Нові́хъ-Кодаківъ до Старі́хъ де́сять версто́въ.

росла висока трава и ніколи не косилась, — бо людей тоді було не багачько, та й зими були сирітські: за всю зиму було и місяця не годують скотини сіномъ — Такъ зъ то́го: на сіхъ проліскахъ, росло дуже багачько *полуніць*, було, якъ поспіють, та проїдемъ повозкою черезъ ті поляни, то обіддя на колесахъ зрóbлятця мо́кри и такъ почервоніють, ненáче обшиті червонимъ сапьяномъ. Одъ сіхъ-то *полуніць*, за давніхъ ще часівъ въ Січи се місце й прозвали *Половіцею*. Такъ звало́сь воно́ и після то́го, якъ зруйнували Кошъ, та вже якъ зъ Кременчука перевели́ губернію въ Половіцю и перейменовали въ Новоросійську, то ся Половіця взяла́ верхъ надъ г. Новоросійськимъ, що бувъ збудований на другімъ боці́ Дніпра́ при усті́ річки Самари, де теперечки Горінь (¹). Новоросійськъ на тімъ місці́ не довго зоставався, бо одного́ року, не памяту́ю яко́го, якъ підвйалась весною́ въ Дніпрі́ и Самарі́ вода́, такъ залило́ и затопило́ увесь гóродъ. Зъ то́го-то прива́дку, ви́щі присудственні міста́, *возвратілись вспять* въ Кременчу́къ, а низші́ суди́: уізний, зéмський и поліція́, *не бо́ясь воднаго естества́, áки на крилахъ*, перелетіли по Самарі́ въ Новосéлицю, ту, що, коли́сь за Січи, звали́ Самарою́, а по учре́дєнні губерні́ї перей-

(¹) Коржъ поми́вся: Новоросійська́ при усті́ Самари́ ніколи не було́, а бувъ Екатериносла́въ, губе́рський гóродъ Азо́вської губе́рніі. Оце́й-то Екатериносла́въ упразни́ли и ста́ли ёго́ будова́ть де Половіця́, де вінъ и до се́го́ часу́ стои́ть. За импера́тора Павла́ I ёго́ перейменовали́ въ Новоросійськъ, а за импера́тора Алекса́ндра — зновъ́ въ Екатериносла́въ.

меновали въ Новомоскóвське. Такъ кажú, Полови́ця на́ша звáлась Полови́цею ажъ до са́мого пришéствия цари́ці въ на́шу Укра́ину въ 1786 року (¹), и до за́ложення го́рода Катериносла́ва.

— Що жъ тоді́ ста́лось зъ ва́шими зи́мовика́ми?

— Все́хъ насъ протури́ли до чортівъ; поки́дали ми и свої ха́ти, и садки́ що порозвóдили. Якъ ста́ли будова́ть дво́рець світлі́йшого, (се вже бу́ло пі́сля про́їзду цари́ці), то поча́ли ёго́ зпе́ршу де тепе́речки шпита́ль, а да́лі ве́лено по ста́вить де й тепе́речки стои́ть; такъ, кажú, якъ ста́ли ро́змиря́ть хвунда́ментъ, то на ти́мъ ми́сці бу́въ у ме́не поси́яний ячмі́нь, такъ не да́лі ми́ні й зи́бра́ть и то́го ячме́ню, уве́сь ви́толочили. Губерна́торъ призва́въ усі́хъ насъ, Половча́нъ, и заяви́въ намъ, що ми ма́емо пра́во селі́тьця де схóчемо. О́ть найбiльша́ часть ви́селилась въ Су́хачі́вку, а дру́гі въ Ма́ндрикі́вку; та́мечки тоді́ сиді́въ зи́мовникомъ коза́къ Ма́ндрі́ва, — одъ то́го и слóбоду прозва́ли Ма́ндрикі́вкою.

— Хто тоді́ бу́въ въ Катериносла́ві губерна́торомъ?

— Синельни́ковъ, а пі́сля ёго́ Селе́цький.

— Де́ жъ вони́ жили́?

— В́ь ти́мъ до́мі, де тепе́речки архиере́й живе́, бо той до́мъ бу́въ казе́нный и сто́явъ ще до пришéствия цари́ці.

(¹) Императри́ця Ека́теріна II посети́ла тутéйшу Укра́ину въ 1787 — ро́ку; въ си́мъ же ро́ку и го́родъ Ека́териносла́въ за́ложи́ла.

— Чи бувъ світлі́йший въ Катериносла́ві, після́ то́го, якъ збудова́ли ё́му дво́рець?

— Ні, не бувъ, такъ ка́зна на ві́що ё́го и збудова́ли, а скі́льки жъ то стра́тили ко́шту? Це́глу возі́ли на байдака́хъ ажъ зъ Кі́ева; а якъ ца́риця присла́ла для ново́стро́ющого́сь собо́ра паникаді́ла и за́навіси, то—ба́чивъ я—висі́ли вони́ въ дво́рці́ світлі́йшого. Ду́мали, що при́де. Тоді́, якъ на те́ жъ ще и ні́мцівъ по́наізді́ло до сто-чорті́въ, ті́хъ інже́не́рівъ, що по́рались бі́ля Нена́сїтця, та й не довели́ ді́ла до ла́ду.

— А що, тоді́ бі́льшъ бу́ло въ Дні́прі води́, якъ те́перечки?

— Э, тоді́ весе́ло бу́ло й гля́нуть на на́шъ Дні́про! Якъ-же ста́ли рвать поро́ги поро́хомъ, хоті́ли, бачъ, прочі́стить прі́рву въ Нена́сїтці́ за для́ байда́ківъ, та якъ прорва́ли ві́кову, Бо́жу грэ́блю, такъ на́шъ се́рдешний Дні́про обмі́лівъ, ні на́ що зві́вся. Одъ се́го и Ко́дацькій поро́гъ ви́явивсь, а то не бу́ло ё́го й ві́дко. Тоді́ ще й на́ші́ Ка́мянські́ ло́цмані́, ка́зали́ тимъ ні́мцямъ, що та́къ воно́ бу́де,—такъ не дали́ ві́ри, скаже́ні, про́стимъ лю́дямъ.

Не доі́зджа́ючи кі́лька версто́въ до Сиве́льниково́ї сло́боді́, чу́тно вже бу́ло, якъ шумі́въ и гуркоті́въ Нена́сїтець.

— Чи чу́емъ, пани́чу,—спита́въ Ко́ржъ, гля́нувши на ме́не и усмі́хаючись,—озива́етця?

— Якъ не чу́ть!—одві́тивъ я, а се́рце такъ и зату́коті́ло, якъ зъ груде́й не ви́скочить.

Перехопившись черезъ гору, здалека побачили ми Ненасітець. Черезъ гребінь скель, неначе біла гріва, перекидалась філя, и котілась зъ горі по камінякамъ, а до неба підіймалась хмара пари якъ курево одъ великого пожаріща.

У.

Приїхавши въ Синельникову слободу, ми одіслали брічку на постоялий двіръ, а самі пішли икъ Дніпру, щобъ глянуть на Ненасітець зъ тиі скелі, зъ котороі дивілась на ёго царіця. Віткнувшись изъ за горі, разомъ кінувся міні въ вічи увесь Ненасітець. Мій Бóже мійлий!... Де взять слóвъ и красокъ, щобъ списать твоі чудеса?... Одъ горі до горі, на півторі верстві вподóвжъ, загатівъ Госпóль Дніпрó, грúдами камянихъ скель. Повитикались ті скелі зъ вóдноі глибини и стерчять неначе вартовá сторожа, а черезъ їхъ, зъ височénного перебату, скатертю переливаецця ширóкий пласть кришталéвої лáви, рíне, пада, розбиваецця и люто, скажéно біжить черезъ десáтки камянихъ перекатівъ, гуде, греміть, хряпа, клекотіть и вíе на сто голосівъ. Філя обганя філю, випрúчуютця, стрибáють черезъ камяні гóри, бьóтця, киплять, розсипáютця шмарáгдомъ и яхóнтомъ и висвічуютця весёлкою.

Тогó дня пропускали черезъ пороги шість бáрокъ и чотірі плиті. Дівлячись якъ вони проходять, холове

на душі, въ грудяхъ спіраетця духъ. На середині Ненасітця, проміжъ двохъ високыхъ скель, проходять судя. Отъ виявитця бярка, здалека здаётця вона неначе човникъ и пада сторчъ въ глибиню, — счэзне, біжить десь тамъ підъ водою, віхопитця и зновъ пірне, трищіть и стогне. Окомъ не змигнешъ, якъ вже вона й промчалась по дванадцяти перекатахъ и, якъ стріла зъ лўка, вилітае на тиху воду. Люде на бярці падають на вкóлїшки, и простягаючи до неба рўки, дякують Бóга за спасеніе, а далі — чўемъ — вже й озиваютьця веселою піснею, и байдужé імъ, що дрўгі за ними, бóрятця ще зъ смертю, и гадки не мають, чи помилуе-то їхъ Господь. Правдїва чоловіча натура: абї намъ було добре!

Suave, magi magno, turbantibus aequora venti

E terra magnum alterius spectare laborem.

Лукрец.

Бярки щасливо пройшли черезъ Ненасітець, а одінъ взя плотівъ, збївшисъ зъ бистрини, (фарватера), трапивъ міжъ каміння, и тисячи колóдокъ, въ лóкїть завтóвшки, потроцило и розметало на дрібні тріски.

Якъ пройшли бярки и плотї, старій показавъ мині на дві стопї, висічені на тій скелі, зъ котóрої ми дивїлись.

— Оттўтечки, — сказавъ вінъ, — на сїмъ сáмїмъ мїсцьцї, стояла царїця, и дивїлась, якъ її флотїлія проходила черезъ Ненасітець.

— Хибá и ти бувъ тоді тўтечки? — спитавъ я.

— Якъ же; я бувъ и въ Новїхъ-Кодака́хъ, де вона съ тїждень жила, и при заложенїї собóра.

Ми посідали на скелі, щобъ надивітця ще на Бóже чúдо, и я попрохавъ Коржá розказать мнѣ, про путешествованіе цариці по на́шій Україні. Старій згодівся, и такъ почавъ своє оповідання:

«Бóже мій милостівий, — якъ згадаешъ, щó тоді діялось, якъ почули о шествованіи цариці, въ Гетьманщину и нашу Україну! Де тільки назначені були перепочівки — побудовали дворці, по всімъ трахтамъ, де вона проїжджала, пороскопували гóри, гатили гаті, греблі; де ліса и гýщи — прорублєвали просіки. По обидві сторони шляху поробили земляні насипи, (въ Гетьманщині звали їхъ брільками), и на нихъ понасажували дєрева. Було, якъ глянешъ на ту дорóгу, то неначе кúнштъ який — такъ гáрно! И тепєречки ще дє-які дєрева позоставались и порослі товстї и висóкі. Въ тутєйшій же Україні, въ Катеринославській и Херсонській губєрні, по достáтку каменю, поставили висóкі мїлі (¹), одна одъ одвої на дєсять верстовъ; и тепєречки, по трахту на Херсонъ дє-які ще стоять, и зовуть їхъ Потємкинські памяткі, бо по єго приказу збудовані. Царица вїехала зъ Петербурха 1785 року (²), и по білоруському трахту приїхала въ Богоспасаємий градъ Кїевъ. Тутъ вона поклонялась святїні и св. угóдникамъ, оглядовала всї стародавности и околиці городські, и въ Кїеві жъ соизволила перезимувать. Въ на́шій Україні те жъ було

(¹) Одна така мїля и досї стоїть въ Катеринославі, біля собора.

(²) Царица вїехала зъ Петербурха 1786 року.

все наготові прийять царіцю. По указу Кременчугського губерського правління, данному на ім'я Новокодацького городничого, Василя Ілліча Шостака, збудували в Нових-Кодакахъ дворець, та якъ стали приставники його окуревать, та й спалили. По доношенію о семъ, царіця повеліла розібратъ той дворець, що ставили біля Орелі, в м. Царичанці, и перевести його в Нові-Кодакі, бо царіця передумала вже їхать на Царичанку, а схотілось їй спуститьця до насъ водою по Дніпрі. Однакъ, одъ великихъ бурь и непогоди, не доплила вона до Новихъ-Кодаківъ, а вийшла на берегъ повіще Романкової, проти слободі Сошіна, и в Нові-Кодакі приїхала вже в кареті зъ Римськимъ імператоромъ и Потёмкинимъ. Римському жъ імператорові одвели кватіру у попа, отця Кіндрата (и досі сей домъ стоїть), а Потёмкинъ остаєся в дворці, в особливихъ покояхъ. Царіця прожила в Новихъ-Кодакахъ більшъ тижня, дожидаючись своєї світи и флотілі, тимъ часомъ їздила в Половицю и оглядувала обліці. По повелінію жъ царіці, в Новихъ-Кодакахъ була збудована, висока якъ дзвіниця, башта для причалу судівъ, и розмалевана квітами; а щобъ було по чому пройти до самого берегу, зробленъ бувъ містокъ, сажнівъ три завдовжки. Якъ прийшла флотілія та повідали якорі, то такъ и вкрили Дніпрі. Зъ горі, гарно було на нихъ дивитьця, на всіхъ судахъ пороспускали флаги, корогви и знамена. Якъ донесли царіці, що флотілія зібралась, отъ зразу вона й повеліла Потём

кину, распитать Старо-Кодацькихъ и Каминськихъ лоцманівъ, чи можна провезти флотилію черезъ пороги. Оглядали лоцмані флотилію и донесли Потёмкину, що ні одно судно черезъ пороги не прийде, бо зъ довгими дуже демéнами (¹); бачъ, дуже глибоко въ воді сидять, и прохали, щобъ, замість їхъ, поприроблювать стёрни або опачіни (²). Якъ поперероблювали, то цариця сама схотіла подивітьця на ті стёрни и звеліла світлішому, щобъ її фрегать підвелі до башти. Якъ підвелі, вона й приїхала въ кареті зъ Римськимъ імператоромъ и огледівши башту, пройшла у ворота по мостику до самого фрегату. Цариця не няла віри, щобъ такою невеличкою лопаткою можна було управить, и звеліла рúшити фрегатомъ въ дорóгу. Заразъ одчалили и стали ворóчатъ сюді й туді и зновъ до башти підплилі. Цариця дуже дивовáлась, якъ вони знáтно правлять, и приказала Потёмкину записать, — хто міжъ лоцманáми найстáрший. А тоді у лоцманівъ отáманомъ бувъ Мойсéй Ива́новичъ Півторацький, зъ Ка́мянки, а товаришемъ у него Непокрѣтенко, зъ Старіхъ-Кодаківъ. Такъ у той день якъ закладовали на горі собóрну цéрковъ, цариця и повеліла флотиліі рúшити якъ порогамъ. А заложе́ние собóра *си́це соверши́лось*: цариця зъ світою зъ Новіхъ-Кодаківъ шéствовала въ карé-

(¹) Демéно—руль.

(²) Стёрни и опачіни, тежъ рулі, тільки корóчші и на кінці—якъ лопатки; іма́ спідручнішъ править при про́ході судівъ черезъ пороги.

тахъ до походної цѣркви. Преосвященний Амвросій совершаль службу, (и менѣ сподобилъ Богъ тамъ бѣти, стоявъ я посередині біля півчихъ). Цариця приїхала зъ императоромъ римськимъ и французськимъ послѣомъ Бегюромъ. Потѣмкинъ висадивъ її зъ карѣти и звівъ по ступѣнькахъ въ цѣрковъ, бо палатка була на аршинъ вкопана въ зѣмлю и вислана дорогими килимами. Цариця вийшла въ цѣрковъ зъ фрѣйлинами, душъ їхъ, мабуть, зъ дванадцять, а Римський императоръ тѣльки заглянувъ и пішовъ зъ свѣтлѣйшимъ и генералами на мѣсто заложенія собѣра. Прѣча жъ свѣта и велике множество народу, всякого чину и звѣнія, стояли наоколо палатки, не тѣльки зъ нашої околиці позбѣрались, та ще й за сто верстѣвъ по наїздѣло и панѣвъ и мирянівъ, *ради сугубѣи причини*: подивѣтьця на заложеніе собѣра и зрѣти великую царицю. Якъ скѣвчилась служба Бѣжа, преосвященний підвѣсь цариці хрестъ; отъ вона, приложившись, вклонѣлась на обѣдві стѣрови и пішла зъ процесією на те мѣсце, де закладався собѣръ, въ сопровожденіи свѣтлѣйшого, бо підъ кѣнець служби прийшовъ и вінъ въ цѣрковъ. Хундаменту тоді ще не викопали, а наскоро порозчищали тѣльки дорѣжки, (канави вже покопали після проїзду цариці), тѣльки тамъ, де долженствовавъ бѣти престѣлъ викопали глѣбоку яму, на подѣбіє склѣпу, въ сѣжень глѣбиною и въ два завшіешки, зъ схѣдцями, висланими килимами. Въ сѣмѣмъ склѣпу була зроблена пичурка, нѣби шухлядка, для положѣнія царскѣи грамоти, вирѣзаної на залотѣи

дскѣ. Процесія спершу рúшила одъ полудня, а тамъ повернула на восходъ сѡнца и, вийшовши якъ разъ на середину розчищеного мѣця, такъ и пішла ажъ до самого склѣпу. Преосвященний, идучи зъ хрестомъ, окроплявъ по обѣдві сторони св. водою, и дошѣвши до уготованнаго мѣця, спустивсь въ склепъ, а за нимъ царіця, Рѣмський императоръ и свѣтлїйшїй. Преосвященний, совершивши церковное славословіе по чиноположенію, прочитавъ молитву, и освятївъ грамоту окропленіемъ. Далї царіця перехрестїлась на востокъ сѡнца, узяла грамоту и сховала її въ уготованную пичурку, та ще її приложила золотїхъ и срібнихъ грѡшей, не звїсно скїльки, а бачивъ, тудї жъ їхъ положила, кудї и грамоту. Пѡки се діялось, пївчи спївали многолїтїе царїці, а потїмъ грала полковá музїка и палили зъ гарматъ, а тїмъ часомъ камїньщики духомъ замуrowали склепъ и зъ-вѣрху поставили камяний хрестъ. Царіця не одїйшла, пѡки не скїнчили всѣго, якъ трѣба. Оттакъ-то освятїли и заложїли собѡръ о двацятї престѡлахъ, во імя св. Преображенїя Господня. Въ той же день и часъ Половїця, отъ усть самої царїці наименовалась Катеринославомъ, въ честь и во славу великої Катерїни, и повелїно було именнимъ указомъ, того жъ року, Кременчúцкую губернію (¹) перевестї въ Половїцю и наименоватъ Катери-

(¹) Кременчúцкої губернії не було, а була Новоросїйська, а тїльки губерське правлѣнїе було въ Кременчуці.

носла́вською губе́рнією. Тепе́речки тре́ба ще то́бі, па́нїчу, ро́сказа́ть о́ть що: Бу́в то́ді вь Кре́менчуці ку́пець Фа́лієв (мо́же, чу́в про ё́го), бага́тир на все ца́рство. Ро́зжи́вся ви́н поставля́ючи на ва́рмію пра́влять и ви́нними одку́пами, бо держа́в одку́п вь Мо́скві, Ма́лорос́сії и Но́ворос́сії. Опрі́чь се́го бу́ли у ё́го и хва́брики, и заво́ди: чугу́нні, селі́тряні и поро́хові. Та́кь о́тце́й-то, ка́жу, Фа́лієв, по со́віту сві́тлі́йшого, ще до при́зду ца́риці вь Но́ві-Кода́кі, на́стро́їв по всі́й го́рі, одь архи́ерейсько́го до́му аж за бога́дільню, по́ходні́х па́лато́к, ве́нече до́мики, и дуже́ га́рно по́розма́ле́вува́в и уба́рв іх. По́тёмки́н дума́в, що ца́риця пі́сля за́ложє́ния собо́ра, бу́де вь тих до́миках ку́шати и спо́чива́ть; одна́кь ца́риця тільки на них гля́нула, а не зго́дилась вь них го́стити, бо зве́ла фло́тілі руша́ти кь Не́насї́тцю, та́кь ква́пилась туди́, щоб по́диві́тьця, якь суда́ бу́дуть про́ходити че́рез поро́ги. Кь Не́насї́тцю при́хала вона́ ще за́дале́гідь и по́ки фло́тілія підпли́вала, ца́риця обі́дала и тро́хи спо́чила. Якь-же́ зблі́силась и кь поро́гамь, ца́риця при́хала до се́го бе́регу и зь се́єї скє́лі, са́ме на ті́м місці́ де по́вирубо́вані сто́пи, сто́яла и диві́лась, а бі́ля не́ї сто́яв Рі́мськи́й імпе́ра́торь и По́тёмки́н. Спе́ршу спу́стїли че́рез поро́гь ца́рици́н фрега́ть, котрі́мь пра́вив са́м Півто́рацьки́й. Якь шу́бовсьну́вся то́й фрега́ть вь гли́биню, якь за́три́ца́в (дуже́ та́кі вели́ченьки́й бу́в), та́кь и по́кри́ла ё́го вода́, пеня́че на то́й сві́ть про́вали́вся, а ца́риці́ зда́ло́сь, бу́ці́мь ви́н зь

людьми зовсімъ потонувъ, отъ вона й кривнула и очи закрила рукама. Коли дивимось, разомъ вирнувъ, и понесло ёго якъ по східцяхъ, а світлійшій якъ гукне: »спасєнь, спасєнь!« Отъ царіця глянула и дуже зраділа, не такъ за свій фрегатъ, якъ за людєй, що не потонули. За нимъ вже й другі, мєнші судна пройшли, и якъ Потємкинъ донісє царіці, що вся флотілія, не-вредімо пройшла черезъ пороги и стоїть біля пристані, то царіця звеліла представити їй того лоцмана, що правивъ її фрегатомъ. Якъ привелі, вона ёго й питає: »Чи ти Півторацький, отаманъ надъ лоцманами?« А Півторацький упавъ передъ нею на коліни, та й каже: »Я!« А царіця: »Жа́люю«, жъ каже, »тебє, за твою вірну службу, поручникомъ!« А далі й питає: »Е вь тебє діти?« — »Е«, одказавъ Півторацький: »синъ по тринадцятому року.« — »Такъ и сина твого«, каже царіця, »жа́люю прапорщикомъ!« Обіщала и грамоти прислать на чині и дворянство, імъ и їхъ потємству. Награділа щедрою десницею и другіхъ: рулєвімъ дала по три дубельтовіхъ червінцівъ, а прѣстимъ лоцманамъ — по одному.»

— До котрого жъ місяця, — спитавъ я, — плила царіця по Дніпру, и де висадилась?

— До Херсона, а зъ-відтіля поїхала вже вь Кримъ сухімъ путємъ.

Після сєго оповідання, вернулись ми на постоялий двіръ, одправили брїчку зъ кіньми вь Никополь, а самі, пообідавши, нанялі дубъ о чотирєхъ вєслахъ зъ ру-

лѣвѣмъ, та й поплилі въ Купалівку, де колись бувъ Батарѣвъ кошъ.

VI.

Вибравшись на бистриню, нашъ дубъ помчало за водою якъ на крилѣ-вітрянню. Правий бѣкъ Дніпра окутий слѣлями и вкритий одвѣчнимъ лісомъ, неначе бѣгъ до насъ назустрічъ, а лѣвий, рѣвний и полѣгий, якъ рѣта зеленѣвъ, одмѣчаючи одъ блакитної рѣчки, псѣчаною полосою, мовъ жѣвтою стѣжкою. Глянувши на предивѣнну Дніпрову урѣду, вѣело стало на сѣрці и вѣяснилось на душі, якъ ясно було тоді на нѣбі и округі насъ. Але старій дивѣвсь нѣякось похмуро; ѣго чолѣ обѣзначалось якѣмсь смѣткомъ.

— Діду, — озвѣвся я, — чого се такъ ти задѣмавсь?.. Глянь, якъ округі насъ гѣрно!

Коржъ пѣднѣвъ гѣлову, озирнѣвсь и тѣхо промѣвивъ:

— Гѣрно, панѣчу, гѣрно, та не первина мѣні бѣчить; повѣштався я тѣтечки чѣмало на своѣму вѣкѣ; колись обѣдва берегі були наші, Запорѣжські! — додѣвъ дѣдъ смѣтно, и схилѣвъ на грѣди свою гѣлову.

— Що у васъ розкѣзуюсь про стародавнѣхъ Запорѣжцѣвъ? Відкѣля вони взялісь и коли тѣтечки осадѣлись?

— Коли и якъ у сѣхъ краѣхъ Сѣчь осадѣлась, не скажѣ, а давнѣ, дѣже давнѣ, бо якъ мої прѣдки прийшли у сѣю Украѣну, то вже вона, та Сѣчь, тѣтечки була.

Чувъ же я одъ мого діда и батька, та и одъ другихъ старіхъ людей, що січовики, ще за старожитнихъ часівъ, прозивались Козарами; а одъ того що осадились по-надъ Дніпромъ нижче порогівъ, гетьманъ Хмельницький, прозавъ їхъ Запорожцями. И хочъ вони й жили підъ державою Руською, за часівъ Петра великого, а въ своїхъ распорядкахъ урядковались одъ гетьманівъ. Хмельницький же, поставлений одъ царя замість Мазепи (¹), знаходився тоді въ гетьманщині и орудувавъ усімъ краємъ и козаками. Землями жъ наділівъ Запорожцівъ ще Польский король, а землі тієї у насъ такі не мало було, хочъ би зъ яке царство!..

— А ти пам'ятуюешъ, які тоді землі належали до Січи?

— Якъ же у сюди доводилось бувать: не разъ вештавоя по нихъ, розвозячи по паланкахъ прикази та ордери. А було де и розгулятьця: землі наші, на полудень, простягались одъ Буга ажъ по Случь, а внизъ по Дніпрі, до великого лиману, де теперечки Херсонъ и Миколаєвъ. На полунічъ, увєрхъ по Дніпрі, до р. Орелі, що впада въ Дніпръ біля м. Китай-города; (за Ореллю вже починалась Гетьманщина). На східъ-сонця, одъ р. Кінки, зновъ було наше ажъ до Донськихъ козаківъ и Крїмськихъ Нагайцівъ.

— Чи, до зруйновання Кіша, багачько було у васъ слобідъ и зімовиківъ?

(¹) Коржъ омнягця: після Мазепи бувъ гетьманомъ Скоропадський.

— Ні, небагацько, ось-які тільки й були. Почне́мъ въ-гору по Дніпру́:

1. Старі-Кодакі, саме найстародавніше селеніе; воно стояло якъ ще Запорожцівъ звали Козарами. Отъ що розка́зують про ёго старі люде: Старій-Кодакъ, бувъ ко́лись го́родомъ и належа́въ до По́льскої коро́ни, въ нёму́ була и побере́жня крѣ́пость, обвѣ́денная глибо́кими кана́вами и ва́лами зъ підзе́мними воро́тами. И тепе́речки ще, хочъ поосі́дали, а відко́ ті ва́ли и кана́ви (¹). Въ тій крѣ́пости прожива́въ тоді Ля́дський князе́къ, ніби гершть я́кій, и ору́довавъ симъ кра́емъ, насе́ленимъ Ля́хами жъ, поча́вши одъ По́льскої гряни́ці по Дніпру́, до Туре́цької, по надъ вели́кимъ лимано́мъ. Коза́ри жъ, якъ роска́зують, зъ вели́кою си́лою наро́ду, вѣ́йшли изъ за Кі́ева зъ своі́мъ ватажко́мъ кошови́мъ Ге́рманомъ, и осаді́вшись по ті́мъ бо́ці Дніпра́, на полу́ноць—во-сто́чную, близе́нько присусі́дались и къ то́му По́ль-скому князьку́. Кошови́й Ге́рманъ, побачі́вши, що для ёго лю́ду, ту́течки ма́ло простору́, та ще ма́ючи де́-які и дру́гі замі́ри, розді́ливъ сво́е вѣ́йско на три ча́сти: пе́ршу зоста́вивъ на сі́мъ же мі́сяці, по сусі́дству зъ князько́мъ, дру́гу опоселі́въ за До́номъ, а третю́, 15,000 одібра́вши найзавзя́тійшихъ, пішо́въ зъ нимі́ въ Си-бі́рь, и всю́ ту ди́ку пусти́ню, при по́моци Бо́жіей, за-воёва́въ и підбі́въ підъ де́ржаву Ру́ську. Такъ одъ сіхъ-то Казаръ, що зоста́вивъ Ге́рманъ бі́ля Дніпро́вськихъ

(¹) И тепе́речки відко́ ту крѣ́пость въ Стари́хъ-Кодака́хъ, и пока́зують ка́мінь, на котро́му сиді́въ Петро́ вели́кий.

порогівъ, народилисьи всі приснославні Запорожці¹(). Якъ же розмножились вони такъ, що стало їмъ тісно на тихъ вольностяхъ, що Германъ наділивъ, отъ Запорожці и стали прохати Польского короля, зъ котóримъ жили у великій приязні и братстві, щобъ вінъ подарувавъ їмъ зéмли Кодацького князька. Польскій король приклонівся на їхъ прохання, и давъ указъ, щобъ Ляхи перейшли на другі зéмлі, а Запорожцямъ, по їхъ малоземелю, одступили свою шляхетну дідичню. Такъ Лядський старшина, що живъ въ Кодаці зъ князькомъ, одібравши той указъ, и притаївся зъ нимъ; бачь, вехотилось віддавати кривної дідовщини; а Запорожці сугубою докúкою, та й приневóлили короля такé слово ляпнуть, що багачько воно лиха наробило и Ляхамъ, и Січовикамъ, по приказці: «не займай чужого, — свого не стратишь.» Такъ, кажú, и ляпнувъ отъ-яке слово: «попужніть їхъ», каже, «хорошенько, коли не хочуть ласкою віддати вамъ свої зéмлі!» Отъ и почали Запорожці Ляхівъ по-сво́ему частовати, та й пужнули такъ, що вже й самъ король не радъ бувъ тому слову; наробило воно те, що зъ братівъ, стали ми Ляхамъ лю́тими ворогами, бо Запорожці сімъ літь шкварили Ляхівъ, поки не забрали всіхъ земель и не протурили їхъ за Случь. Зъ того часу, до зруйновання Коша, Кодакї

Лядський старшина, що живъ въ Кодаці зъ князькомъ, одібравши той указъ, и притаївся зъ нимъ; бачь, вехотилось віддавати кривної дідовщини; а Запорожці сугубою докúкою, та й приневóлили короля такé слово ляпнуть, що багачько воно лиха наробило и Ляхамъ, и Січовикамъ, по приказці: «не займай чужого, — свого не стратишь.» Такъ, кажú, и ляпнувъ отъ-яке слово: «попужніть їхъ», каже, «хорошенько, коли не хочуть ласкою віддати вамъ свої зéмлі!» Отъ и почали Запорожці Ляхівъ по-сво́ему частовати, та й пужнули такъ, що вже й самъ король не радъ бувъ тому слову; наробило воно те, що зъ братівъ, стали ми Ляхамъ лю́тими ворогами, бо Запорожці сімъ літь шкварили Ляхівъ, поки не забрали всіхъ земель и не протурили їхъ за Случь. Зъ того часу, до зруйновання Коша, Кодакї

¹) Се темне оповідання Коржа свада на завоювання Ермакомъ Сибірі и занятве дніпровихъ островівъ Евстафіємъ Дашкевичемъ и Предислабомъ Ланскоробиськимъ, а далі на Богдана Хмельницького и Барабаша.

зоставались у владіння Запорóжцівъ, и досі слава объ нихъ не вмóвкла по всій окóлиці, бо тамъ ще тільки, заховались стародавні Запорóжські звичаї.

2. Селó Лóцманська Кáмянка, такъ прóзвана, бо тамъ сидівъ зíмовикомъ лóцманъ Кáмись. Промишлявъ риболóвствомъ, и провóдивъ черезъ порóги судá и плоти́.

3. Селéние Цóловиця; про неї вже тобi розказувавъ.

4. Селéние Дiевка, такъ прозвáлась одъ козака Дiя, що найперве сидівъ тамъ зíмовикомъ, а виселвися вінъ зъ Новихъ Кодаківъ.

5. М. Нові-Кодаки, стояло ще за Ляхівъ, а тамъ якъ забрали ёго Запорóжці, то вонó вигорило дощенту, зъ невеличкою цёрковкою, вкрíтою солóмою и очерéтомъ. Після сéї пожéги, зновъ построили цёрковъ и мiстéчко, та ще й крiпостiю, по Запорóжському вшталту, на-дiво осадiли. Обвели́ кругомъ глiбокою канáвою, вáломъ и рогáтками въ двi лáви, на сажень одъ канáви. Опрiчъ сёго, збудовали три бáшти: однóу внизú надъ Днiпрóмъ, другóу на горi одъ Днiпрá, а трéтю на пóлудень. На чотирёхъ вуглáхъ були́ порóбленi розкати и гúсто застáвленi гармáтами и мущирáми, а скрiзь, по-вёрхъ вáлу, поставили кошелi (тúри), сплётени́ зъ лози́ и натóптани́ землею до самóго вёрху, ненáче мáківки. Сi кошелi були́ внизú въ аршинъ завтóвшки, а на-вёрси́ въ косовú сáжень, и такъ iхъ сплочáli, щобъ вёрхнi краi зхóдились до-кúпи, а спiдвi вкóпували въ зéмлю

на валу. Се за для того робили, що якъ стануть стрілять ворогі по місту, то щобъ кулі засідали въ кошеляхъ и не шкодили жителямъ и війську та й вартовимъ, щобъ на валу, безъ опаски можно було стрілять по ворогахъ въ щілини, якъ въ Бендерахъ, изъ за стінъ. Дуже хитро та мудро, кажуть, була осажена та кріпость, въ ті часи нігдѣ, ні въ якій землі, такої не було!... Саме тоді якъ вершили сімні кошелями вали, приїхавъ я зъ Кощу въ Нові-Кодаки по своєму ділу. Побачивши що люде роблять, я й собі зробивъ на память два кошелі, и привізъ паровицею на місто, та, поставивши де треба, и насипавъ їхъ землею. Здається, не такъ данно се й діялось, а теперечки, глянувши де бувъ той гмахъ, ледві и слідъ тієї будови побачишь.

6. Селеніе Сухачівка, те жъ прозвана одъ козака Сухача, що сидівъ тамъ зімовикомъ.

7. Селеніе Тарамське, стоить воно надъ самимъ Дніпромъ, на каменному и скелістому ґрунті. Дорога побіля ёго, та й по селу, дуже труська и трудна; якъ ідешъ, то й підкидує тебе и тарамтить; одъ сёго й прозвали її Тарамське.

8. Селеніе Карнаухівка.

9. Селеніе Тритузнее.

10. Селеніе Камянське.

11. Селеніе Романково. Всі сі села добули свої прізвища одъ своїхъ осадчихъ, що сиділи тамъ зімовиками и промишляли пахарствомъ и рибальствомъ.

Теперечки перелічу ще слободи по тімъ боці Дніпра:

12. Селеніе Самара, такъ прозвано, бо стоить на р. Самарі. Якъ стали жъ селітьця въ нѣмѹ зъ Гетьманщини, то и прозвали Новоселицей, а теперечки, якъ розказувавъ, г. Новомосковськѹ. Біля того селенія збудовали Запорожці общежительний монастирь (¹), той самий, що й досі стоить. За Січи було въ нѣмѹ ченцівъ чоловіка зъ двадцяткоу, а постригались вони въ Кієво-печерській лаврі, и жили собі хочъ подаїниємъ, а въ достатку. Церковъ була деревяна во імя святи-теля Миколая, одъ того и монастирь прозивався Самарсько-Миколаївський, и дуже бувъ багатий різницею и церквною утварью. Замієць архимандритівъ, поставляли въ нѣмѹ то строїтелівъ, то игуменівъ. Запорожці були дуже богомільні, поважали монашествующихъ и крѣпко держались свого закону. По великимъ праздникамъ зіходились вони на поклоненіе у сей монастирь, и ченці приймали їхъ страннолюбиво, ради чого и витальниці (²) були побудовані. Запорожці були щедрі и на подаївие монашествующимъ и на украшеніе церковъ Божихъ.

(¹) Коли бувъ збудований Самарсько-Миколаївський монастирь нема ніякої звістки, бо въ 1750 року, настоятель Прокль, померъ одъ морові йзви и егó кѣлю зо всіми записками и шпиргалами спалено. Але по надписямъ на стінахъ прѣжнѣї церкви, відко, що настоятелями тамъ були Іоаннїкий ще у 1732 року, а Терентій у 1733. Монастирь сей прозивався ще військовимъ, бо осадився на Запорожскихъ зѣмляхъ и урядковався одъ Січи. (Дивісь записки архієпископа Гавриїла: Самарський монастирь, часть 11, страница 110).

(²) Одъ слова витаяю—проживаю; по рѹсьські юстиници.

13. Селѣние Старожілая Жамьянка, вверху по Дніпрѣ,
навпроти Новихъ-Кодаківъ.

14. Селѣние Петрикѣвка.

15. Селѣние Могилѣвъ, прозване такъ одъ осадчого
козака Могили, що сидѣвъ тамъ зѣмовикомъ.

Теперечки що по р. Орѣлі:

16. Селѣние Гупалѣвка, прозвана тежъ одъ осадчого
козака Гупала.

17. Селѣние Перещѣпине, на стовбовѣмъ шляхѣ въ
въ Константиноградъ; теперечки пограничне село зъ
Пѣлтавською губѣрнію, а тоді, за Січи—зъ Гетьманщи-
ною. Такъ, бачъ, якъ се урочище перещѣплювало наші
зѣмли, то й того козака, що тутечки сидѣвъ зѣмовикомъ,
Перещѣпою прозвали.

Отъ тобі и всі старожітні селѣния Запорѣжські,
котрі ще були до зруйнованія Кѣша. А дѣ на якихъ
урочищахъ були ще зѣмовики, хуторі, пасіки и ко-
зацькі курені, якъ у кочевіхъ Нагайцівъ, бо всі ско-
тарі, табунщики, чабані и отарщики, плѣнтались по
стѣпахъ и жили собі по куреняхъ (звали їхъ кѣшами),
а про осідле життя и святі церкви и въ дѣмці собі не
мали, бо тоді у всіхъ оцѣхъ сімнадцяти селѣнияхъ, що
я вѣличивъ, було тільки шѣсть церковъ: 1-а въ Новихъ-
Кодакахъ, 2-а въ Старихъ, 3-я въ Самарі, 4-а въ Корнау-
хивці, 5-а въ Романковій и въ 6-а Могилѣві. А всіхъ на-
всіхъ, зъ монастирями и січовою, було дѣвять. Дивлялись
теперечки на сей край, дивѣсся, якъ-то вінъ швидко

заселівся. Здаётця и піввіку не минуло, якъ була пустиня, а теперечки куди не глянь — городи, містечка, слободи, неначе зъ землі повиростали.

Дубъ нашъ несло бистриною и колихало неначе колыску. Коржъ, натовившись зъ ранку, ставъ кунять. Побачивши що старому схотілось спочить, я помостивъ ёму посередині дуба, и вінъ, не одмовлюючи, насунувъ на очи свою смушеву шапку, простягся и заснувъ.

VII.

Дніпрó, переходившись черезъ пороги, ширóко разливаётця, а зближаючи́сь къ Кичкасу, зновъ почина́ зъ уживатьця; зъ обо́хъ бо́ківъ спирають ёго висóкí скелі, и біля Кичкасового перевóзу, течé вінъ узенько, такъ що вже порóмъ хóдить на канаті. За те жъ проривъ собі тутъ Дніпрó глибóку ложбину, и бíстро, сердíто рíне проміжъ висóкихъ скель, похíлихъ надъ водою.

По́ки Коржъ спочивавъ, я пересівъ на б́лижню лавку до лоцманівъ, щобъ побала́кати зъ ними про тутéйшій край. Гребці були́ молоді парні, а рулёмъ правивъ чоловікъ, літь ёму шістдесятъ б́уде. Браво сидівъ вінъ на рулі, закинувши набаки́рь висóку смушеву шапку и смокта́въ тютюнкóві кореньці зъ корóтенької лю́льки. Дуже насіда́въ вінъ на гребцівъ, и знай гукáвъ на нихъ:

— Гребіть, хлопці, гребіть—б́лижче б́уде!

Хлопці хмурились, однак одь кожного покрику старого, налягали на весла и дужче греблі; оди́нъ тільки зъ нихъ, са́мий молодший, осмілився озв'я́тця:

— Дóбре тобі, дядьку, поверт'ять демéномъ, а ти б'ь попер'ь веслómъ!

— А дóвго ти живéшь на світі? — спит'авъ ёго старий.

Хлопець мовч'авъ, небагацько тихъ лiть прожив'ь на світі, — нічого булó й лічiть.

— Бачъ який! — грiмавъ рул'евий, — я двiчи стiльки грiб'ь веслómъ на своёму вiкú, скiльки ти на світі живéшь, такъ погребi зъ моé, та тодi вже й за демéно берiсь!

Гребцi усмiхну́лись, а той що, собі на-лихо, озв'авсь, хочъ и хму́рився, однакъ мовч'авъ, а старий сварiвсь.

— Якi теперечки чуднi стали сi блáзні, — гук'авъ вiнъ: — зъ веслómъ не справитця, а вже хапа́етця за демéно, а об'ь тiмъ и байдужé, що коли не справитця, то й самъ, дурень, зъ людьми піде на дно р'акiв'ь ловiть!

Вже парень, щобъ ёго умило́стiвить, грiб'ь скiльки сiли, такъ и сiмъ сварливого дiда не удовольни́въ.

— Не дуже грeбi, — зновъ гук'авъ вiнъ, — уверéдися, дурень; грeбi якъ люде грeбúть!

Щобъ якъ нéбудь оборонiть хлопця одь свáрокъ старого, я поч'авъ зъ нимъ розмóву.

— А відкіля ви? — спит'авъ я.

— Капулівці, — одказавъ старій, — зъ тієї слободі, де колись бувъ старій Кошъ Запорóжський.

— Знаю; що жъ тамъ у васъ розказують про той Кошъ? відвіля вінъ узявсь и коли осадівсь?

— Багато дé-чого розказують.

— Та вже жъ, розкажі хочъ що небудь.

— Дóбре; отъ що миві доводилось чутъ про той Кошъ и про стародавніхъ Запорóжцівъ. Колись давнó, дýже давнó, ще й дідівъ нашихъ тóтечки не було, понахóдили у сї краї, зъ відки ніхтó не знае, здоровенні люде, въ косову сáжень, лицарі чи щó. Отъ якъ понахóдили та й стáли шукáть собі місця, де бъ їмъ оселитьця. Зъ ними прийшовъ и писарь, по прізвищу Попóвичъ, дýже розумний и письмєнный, та ще й великий зъ нєго бувъ характерникъ. Знавъ вінъ що було на світі, що й бóде, бо мавъ при собі такú книжку, що когó не спіткало бъ на світі, якá бъ комú дóля не трапилась, то все вонó було въ тій книжці записано. Отъ сї лицарі чи козаки, зібрали громаду и на раді, обравши собі кошовóго отáмана, запитáли писаря Попóвича: «на якимъ місці їмъ селитьця, и чи надовгэ?» А писарь глянувъ въ книжку, та й каже: «селитьця, бóшемъ на Чортомликú», (де теперечки наша Капулівка), «на всі двісті лїть.» Якъ сказавъ писарь, такъ вонó и стáлось. Сиділи вони біля Чортомлика, пóки не пішли зъ тїмъ Мазєпою підъ Швєда. Писарь Попóвичъ и тоді бувъ ще живій, бо, кажу жъ вамъ, бувъ характерникъ. Було, що дєсять лїть, нівіть куді пропадавъ, а тамъ, черезъ місяць, и

прийде, такий гладкий и помолódшае: стáнуть ёго ко-
закі розпитовать, куді ходивъ, де бувъ? то вінъ імъ и
каже: «ходивъ напѣтись живучої води.» Отó жъ, кажú,
якъ пішли підъ Швѣда, то безъ вихъ и зруйнували кошъ
на Човтомликú; отъ Запорóжці зновъ питають писаря,
де імъ стáвить кошъ? — «Стáвте», каже писарь, «въ
крейдяній бáльці, біля Кáменки, тільки не дúже кош-
тóвно будúйтесь, бо не довго тамечки насидитесь».
Такъ вонó й стáлось: пішли Запорóжці до Тúrчина и
провѣштались у ёго лѣтъ зъ двáдцять, якъ напѣсано було
у писаря въ книжці. Та вже якъ стáли копáть лѣвню на
Запорóжськихъ вóльностяхъ, (зѣмляхъ), писарь Попó-
вичъ и заявивъ, що воні зновъ підуть вверхъ по Дні-
прú и стáнуть кошемъ біля р. Підпóльної, и тамечки
бúдутъ сидѣть сóрокъ лѣтъ, а далі зруйнують Кошъ и
вже не бúде ні вѣйска, ні козáцтва, такъ, каже: «коли
не бúде ні вѣйска, ні козáцтва то й я не хóчу по-
світу блукáть, бúде кому и безъ мене писарювáть, бо
наплóдитця тѣхъ писарчуківъ до сто чортівъ!» взявъ
та й вмеръ. Все стáлось, якъ писарь Попóвичъ казавъ:
зруйнували Кошъ, нема ні вѣйска, ні козáцтва, нема й
такіхъ вже людѣй, які колись були! Гляньте на Микиту
Леонтіевича, — додавъ старій, ківнувши óкомъ на
Коржá, — ось які люде були, сто лѣтъ ёму, а колибъ
довелось гребті, то й грѣбъ би, не такъ якъ тепѣрички
сі блáзці, що бѣсь-ма у нихъ ні сѣли, ні хѣсту, ні покóри!
Старій зновъ навернувъ рѣчь на хлопця, и довго ще
ёго гризъ.

Минувши Хортицький острівъ, проти окопівъ Александровської кріпости, Дніпро почина ширшати; лівий берегъ стає пологимъ, а тамъ виявляється й великий лугъ-батько, зъ густою зарослю чагарника, верболозу и вільшини. Якъ прокинувся Коржъ, ми були навпроти того лу́гу. Побачивши рідне урочище, старий дуже зрадивъ, и протягуючи до лісу руки, закричавъ:

— Здоровъ бувъ, батьку, великий лу́же! давненько вже тебе я не бачивъ!

Очі Коржя блищали, уста усміхались, заграло у старого козацьке серце, и вінъ голосно заспівавъ стародавню Запоріжську пісню:

»Ой Січъ мати, ой Січъ мати,
А великий лугъ батько....
Гей, що въ лузі заробити,
Те у Січи пропити.«

За Коржемъ и я підтягнувъ, бо знавъ сю пісню; підхопила й гребці; луна покотилась и лугъ-батько прокинувшись, озвався до насъ рідвою піснею, котрою, може, вже не одкликався зъ того часу, якъ навіки попрощався зъ своїми дітками, Запоріжцями. Обігнувши великий лугъ и поминувши устя р. Кінки, здалека маячить и мріє той острівъ, на котрімъ колись бувъ Баторієвъ Кошъ. Вечоріло; жаръ стухавъ, зъ великого лу́гу віяло холодкомъ и пахло конвалією; сонце то ховалося, то зновъ випливало изъ за високихъ скель, а вони величаві, темніми погіонами мережили світлий и гладкий якъ скло Дніпръ. Такъ було гарно, а чимъ

бліжче підпливали до старої Січи, тимъ важче налягали на душу смутні думки; здавалося неначе блізився до покійника, колись милого тобі чоловіка: жалэмъ ніе сэрце, а душу обдае сумомъ, страхомъ: міжъ нимъ и тобою, махае косою смерть!...

Дубъ нашъ причаливъ до острова, и ми ступили на ту зэмлю, де кілька сотъ літъ, чесне товариство, лицарі, проливали свою кровъ за св. віру, козацкі вольности и боронили людъ Божий одъ дряпіннихъ Татаръ. Важко було дивитця на сю вікову руїну, и на смутну мою душу снали жалібні вірши (*):

«Закряче вбронъ степомъ летючі;
Заплаче зозуля дугомъ скачучі;
Закрукають кречети сізі;
Загадаютьца брлики хіжі;
Та все, усє по своїхъ братахъ,
По буйніхъ товаришахъ козакахъ!»

Островъ сей, куди ми висадилися, зовуть городищемъ, бо тутечка була перва будова січовиківъ. Одділяетця вінъ одъ правого берега, де друга часть Кóша, устямъ Чортомликá и Підпольної, а одъ лівого рукавомъ Павлюкь. Островъ сей невеличкий, 720 ступнівъ вподовжъ и 400 завширшки. Вали и окопи, хочъ и дуже поосідали, а ще й досі замітні, тільки на полудень осіпався берегъ и дуже ёго поідмивало бистринєю р. Підпольної. Де-не-де ростуть деревья, а посередині глибока яма, де, розказують, була цэрква. Дуже

(*) Дума, похóдъ на Ляхівъ.

сумне місце, ні на що й глянуть, за те жъ, якъ казавъ Коржъ, е пре що згадать!...

»Слава козацькая ніколи не загине!»

Зъ острова ми переплили черезъ Чортотликъ и притали къ окопамъ другої половини Коша, що прозиваетця Галагановськимъ, бо, въ 1706 року, бувъ зруйнований полковниками Галаганомъ и Яковлевимъ. И тутъ видко ще окопи и раскати; де-котрі прибережні, підмиті Чортотликомъ поосіпались, а другі позастроёвались слобожанами. Все, що волись було, теперечки затёрто урэмянь и затоптано людми. Въ самій слободі Капулівці, видко стародавнє сичове кладвище, (слобожане тутъ своїхъ покійниківъ не ховають), на котрому стоять ще сімъ камянихъ хрестівъ, та ще де-які поламані и пооббивані. Я поспісовавъ виризані на нїхъ эпитафї; отъ вони:

1. »Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Данило Говсеенко, куреня Сергіевского. року 1729, мѣсяца марта, 3 дня.»

2. »Преставился рабъ Божій Лукіянъ товаришъ куреня Ведмедовского. року 1729, мѣсяца сентября, дня 17.»

3. »Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Волошинъ отаманъ куреня Тимошівского. року 1728, генваря 29 дня.»

4. »Помяни Господи раба своего Ефрема Насѣвку, куреня Васюринского. року 1729, мѣсяца сентября, дня 17.»

5. »Помяни Господи душу усопшаго, здѣ опочи-

ваєть рабъ Божій Симеонъ, товаришъ куревя Васюринського. Преставилея року 1718.»

6. »Здѣ почиваєть рабъ Божій Давило Копеловскій, товаришъ. року 17...» (постирались).

7. Біля сѣго хрестá лежить білого камня труна, (саркофагъ), и тільки зосталась ся надпись: »отъ Р. Х. 1720, місяця ноября 5 дня«.

Списуючи сі епитахви, я дивовався, якимъ побитомъ, поховали тутечки сіхъ козаківъ, бо тогдішнѣго часу Кошъ бувъ въ Алешкахъ. Я запитавъ Коржá и вінъ такъ мині одказавъ:

— Мій хрещеній батько розказувавъ мині, що якъ Кошъ бувъ въ Алешкахъ, то-дѣ-які козакі, вмираючи, просили, щобъ їхъ поховали у старому Кошу; отъ їхъ сюди и перевозили на чайкахъ.

— Чомъ же тутъ не відко хрестівъ тихъ козаківъ, що ще повмірали за часівъ старої Січи?

— Э, чомъ! — одказавъ Коржъ, насупившись, — подивісь лишень, скільки тихъ намогільнихъ камней побито на підвалини підъ амбари и комори въ панському дворі. Дивуюсь якъ вони и сіхъ не загарибали! (¹)

(¹) Після зруйнування Коша, царіця подарвала генераль-прокурору князю Віземському селенія Капулівку, Покровске, Рогачь, Крیمську Камянку, Білозірку и 100,000 десятинъ степівъ, плавнівъ и лісівъ. Такъ ото якъ понасидали радчиківъ та стали будуватьця, то поздіймали зъ кладовища и надгробки на підвалини и хундаменти. Теперечки сі села зъ зѣмлями належать баронамъ Штіглицамъ.

На вігоні, вверхъ по Чортомнику, стоять ще два хресті, поставленні вже за часівъ нової Січи зъ такими епитахіями:

1. »Здѣ преставился рабъ Божій Теодоръ Товстосъ (¹), куреня Щербіновского козакъ, погребень року 1770, ноябра 4 дня«.

2. »Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Семень Таранъ, козакъ куреня Шкүринского року 1742, м. декабря 3 дня«.

Найдорогшого для серця Українця, що довелось мині тутъ побачити, бувъ надмогільний камінь, великого довідчика війська Запоріжського, кошового отамава Сірка (²), сего страха и трепета Түрчина и Татарви. Ходивъ вінъ на Очаківъ и проті Нагайцівъ під-

(¹) Товстосъ бувъ отаманомъ Щербіновского куреня въ 1766 и 1767 рокахъ и прославивъ себе на войні 1769 и 1770 рокахъ. Вернувся зъ походу вѣжко равений и черезъ кілька місяцівъ умеръ.

(²) Иванъ Дмитровичъ Сірко, бувъ кошовимъ отаманомъ въ 1659, 1660, 1663, 1668, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1679 и 1680 року, въ котóрому и представился. Отъ що про ёго пíše Георгій Конісскій: *»Сірко Храбрый и предприимчивый, удачно воевалъ, предводительствуя малымъ войскомъ, почиталъ сраженіе игрушкой, инушался користолюбіемъ, предоставлялъ добычу Запорожцамъ и частью дѣлился даже съ врагами своими. Гетманъ Самойловичъ однажды упрекалъ его (Сірка,) что онъ позволяетъ Татарамъ кочевать съ стадами на земляхъ Запорожскихъ. Сірко отвѣчалъ, что онъ это дѣлаетъ изъ милосердія къ Нагайцамъ, терпѣвшимъ отъ недороду травъ, и что они и Запорожцамъ тоже дозволяютъ дѣлать. »Колибъ и чортъ«, сказалъ онъ, »пане гетмане, помагавъ людемъ въ крайной ихъ нүжді, то брізговати тожъ не годітця, бо кажутъ люде: нүжда законъ змінѣе.«*

смалівъ крила и грізнóму Измаїлу и Акерману. Надмогільний камінь стоїть пирамїдою, въ косовій сажень заввішки, въ вѣрхній часті видовбаний хрестъ, а підъ нимъ така надпись:

«Р. Б. (рѣку Божого) А. Х. П. (1680) маія Д (4) преставился рабъ Божій, Іоаннъ Сірко Дмитровичъ, отаманъ кошовій вѣйска Запорѣжского, его царского пресвѣтлого величества Θεодора Алексѣевича пámятникъ.... всѣго поспѣльства....» (Остáтніхъ словъ не вѣдко, постирались).

Надмогільний сей пámятникъ, неогорѣжений, стоїть за хáтою селянина Неміни, недалѣчко одъ вѣтряка. Невѣдомо якимъ дѣвомъ зберігся вінъ и устоявъ руїни повкѣвниківъ Галагана и Яковлева; бачу, не піднялась и у нихъ рука на сю святиню, якъ не піднялась вона у Татаръ на середній вѣтáръ Софійського собѣра въ Кіеві, одъ чо́го и досі зовѣтця той вѣтáръ нерухѣма стѣна. Замислившись дивівся я на сей, те жъ нерухѣмий, пámятникъ, а мої смутні думки носілись въ давнині Запорѣжскої Січи.

— Годі вже дивѣтьця, — озвáвся Коржъ, смикнувши менѣ за пѣлу; — все бáчили, порá въ Никопѣль, смѣрклось.

Росплатівшись зъ гребцями, ми рúшили въ Никопѣль пішки, бо булѣ не дúже далѣко. С. Капулівка одділяѣтця одъ м. Никопѣля урѣчищемъ «Никѣтинъ рѣгъ», де перевізъ. Тўтечки, въ 1648 рѣку, Богданъ Хмельницький збѣравъ раду; тутъ ѣго Запорѣжці прикрѣли й

шапками ⁽¹⁾, на святе діло — оборонять Україну одъ лукавихъ ксєндзівъ и хижіхъ Пóльскихъ магнатівъ.

Въ містєчку ми розійшлись зъ Коржємъ біля воріть попівської господи.

— Прощай, павичу, — сказавъ вінъ, — завтра раненько розбуркаю тебе, та й поїдемо въ Покровське.

Попрощавшись зъ Коржємъ, я пішовъ на постійний двіръ, де заставъ вже мого машталіра зъ кіньми.

VIII.

На другій день, тільки сонечко ще вставало изъ за великого лугу, якъ ми вже підїздили къ Покровському. Селó роскїнулось на вигоні новóго Кóша, міжъ річками Підпóльною и Базалукóмъ, що перещєплює Катеринославську губернію одъ Херебнєської, а за Січи, одділяла Кодáцьку Палáнку дъ Ингульської. Ми підїхали къ Кóшу одъ полунóчної сторони, де були передові роскати (ретраншаментъ). Окóпи не дуже ще тутъ по осідали, и не позанóсило їхъ піскóмъ, якъ у іншихъ місцяхъ; далі одъ сїхъ роскатівъ, ишовъ дугóю валь, и упірався обомá кінцями въ бєрегъ р. Підпóльної, котра черезъ рукавъ Сїсина, (інші зовуть Лисина), впадає въ Дніпръ. По сємý-то рукавú, припливали зъ Чóрного мóря Грецькі и Турецькі суда зъ крámомъ и бакáлією, и причалєвались въ пристані, котра була въ самóму Кóші. На-зáхідъ сонця відко хундáментя

(1) Прикрїть шапками козакá на радї, означало єдинодушне обрáння въ кошові отáмани, або въ гетмáни.

двохъ баштъ, а по краймъ валу и по бѣрегу, сліди куренівъ. Въ самій середині Коша, одъ пристані и до річки простягались окопи и одділяли паланку, де була церковъ, канцелярія, де хоронівся скарбъ, гармата и жила військовá старшина.

— Отъ, якъ бачъ, панічу, — сказавъ Коржъ, окинувши окомъ руїну; — оттільки всѣго й зосталося одъ нашого Коша!... А колись, — додавъ вінъ зітхнувши, — гáрно було застроєно и кишило народомъ. Отъ на сіхъ місцяхъ, де відко ямки и гóрбики, стояли наші курені; въ кожному бувъ отáманъ и до 1000 козаківъ, а въ дѣ-якихъ и більшъ. Окромѣ сіхъ куренніхъ козаківъ, були ще й жонаті, що сиділи зімовиками, дѣ хто уподобавъ собі місце на Запорóжськихъ зéмляхъ, а все такі числились при своїхъ куреняхъ, бо въ Коші жонатимъ, крий Бóже, заборóнено було проживáть. Кóжний курінь мавъ своє прізвище, оттúтечки стоявъ, — (Коржъ ставъ показувать пáльцемъ), Кáнівський, а тúтечки Левушківський, Плахтіївській, Ведмедовський, Стеблїївський, Ирклівський, Щербїновський, Пластунівський, Переяславський, Глушнівський, Дядьківський, Уманський, Деревянківський, Кóрсунський, Гáдяцький, Вербїцький, Шастунівський, Мишáстівський, Пашківський, Левушківський, Полтавський, Шкúринський; а сіхъ вже и не памятую, забúвъ.

— Зъ чогó и якъ були побудóвані вáші курені? — спитавъ я.

— Э, наші курені не такі були, якъ ті, що скотарі

робіли собі по степахъ: наші були збудовані зъ квадратнихъ брусівъ, нашъ батько—великий-лугъ, наділявъ насъ лісомъ вдоволь. Курінь бувъ неначе той будинокъ, 600 козаківъ и більшъ містилось въ нѣмъ; а строївся вінъ, неначе трапѣза яка, безъ перегорóдокъ и кімнатъ, а кругомъ, побіля стінъ, стояли столи и лавки, щобъ було на чому за обідомъ сидіти. Образи були у насъ дуже багаті, въ срібнихъ, въ золотихъ шатахъ, а посередині куреня висіли панікаділа, лампадки, и въ великі праздники засвічувались. Вікна були великі и часто, груби кахельні (галанські), якъ у мене въ хаті; а пѣчи де пекли хлѣбъ, були особливо, въ другій будові, тамъ же и кухарі варили різні потрави: тетерю, борщъ, галушки, хляки, рибу на стабло,

»Свинячу голову до хрину,
И локшину на перемину»,

(додавъ старій зъ Енеїди Котлярѣвського), и другі потрави, які водились по Запорóжському звичаю. Якъ було зготують обідъ, то кухарі и ставлять на сїрно по всіхъ столахъ, деревяні ваганки зъ потравою, а міжъ ними у великихъ кінвахъ, тежъ деревянихъ, трүнки: горілку, медъ, пиво и брагу, а кругомъ на кінвахъ вїшали корячки, по Запорóжській михайлики, бо въ Січи тихъ чарокъ и шклянокъ не знали. Якъ жé вже козакі прійдуть зъ отаманомъ обідати, то, помолівшись Бóгу, отаманъ сїда на покуті, а тамъ зъ нимъ и козакі, та й починають трапезовати; а якъ кухарі розносять рибу на стабло, то, по звичаю, голови складають передъ отаманомъ. Необїдавши, мо-

лятця Бо́гу, кланяються оди́нъ одному́ и ота́манові и дякують кúхаря: «спасі́бі, бра́тчику», ка́жуть, «що до́бре козакі́въ нагодова́въ!» Вихо́дячи, ота́манъ и всі́ козакі́ клали въ карма́вку по копійці, а де-які́ и більшъ, и розхо́дились куди́ кому́ трéба, а карма́вочні гро́ши, забіра́въ кúхарь, и купова́въ на базарі́ на за́втрешній обідъ зъіснэ. Варі́ли по курі́вяхъ три разі́ въ день, не въ горшкáхъ, а въ міднихъ, абó чугу́ннихъ каза́нахъ, и не въ пéчахъ, а на кабі́ці.

— Що́ жъ робі́ли Запоро́жці, якъ не було́ війни? Не сиді́ли жъ всі́ згоря́вши рúчки?

— Що́ робі́ли? Промишля́ли рибáльствомъ, звірі́ною лóвлею. Въ вели́кімъ-лúзі́ були́ страшéнні гúщі, озéра, лимáни, отóченіі очерета́ми, ситняго́мъ; такъ по ті́хъ нéтряхъ и дряговині́ киші́ло звіря: олені́въ, сайга́ківъ, кі́зъ, вéпрі́въ, лисі́ць, кабаргані́въ (видрѣ́), а по степа́хъ було́ бага́цько вовкі́въ, зайці́въ, бябакі́въ. За шку́рами було́ на я́рмарокъ въ Сі́чъ приздя́ть купці́ зъ Гетьма́нщини, зъ По́льщи и Білогóрода. Та й рíби́тні́ було́ до сі́на, въ Дні́прі, по озéрахъ и лимáнахъ, а особлі́во въ Тингу́лі на Кинбу́рський́ косі́, бі́ля вели́кого лимáну и въ Те́ндрі. Було́ Гетьма́нщина и По́льща, та й всі́ околі́шні, живі́лися одѣ́ насѣ́ рíбою.

По́ки Коржъ́ розка́зувавъ, найшло́ чимáло наро́ду и старі́й, посла́въ хлóпця за палама́ре́мъ, щобъ оді́мкну́въ це́рковъ. Прэ́жнє́ї сі́чово́ї це́ркви, збудо́ваної́ въ 1740 року́, вже́ не було́ ⁽¹⁾ на ті́мъ тільки́ місці́, де

(1) Запоро́жці́ хоті́ли було́ збудова́ть вели́ку му́рвану́ це́р

бувъ престоль, стоявъ невеличкий пáмятникъ, и недалéчко одъ нéго збудована новá мурована цéрковъ, прóстого майстерствá, отóчена оградою зъ кáмня, що позоставáвся одъ старої будóви. Незабáромъ прийшовъ паламарь и одíмкнүвъ цéрковъ. Въ храмі Бóжимъ все було новé, и ничóго не збереглось стародавнéго сiчовóго. Прéжній канастáсь, дүже скүсно́ї робóти похóжий на той, що въ Софiйскiмъ собóрi въ Ки́евi, лежавъ покритий пiломъ на хóрахъ; тамъ же склáденi були хорүгви, панiкадiла, лампади и ще дé-що зъ цéрковно́ї ўтварi. Одiнъ дiдъ, котóрий ввiйшовъ зъ нами въ цéрковъ, розкáзовавъ намъ, що вiнъ самъ бáчивъ, якъ по зруйновáнiю Кошá, Донци, Калмики и Москалi (безъ вiдо́ма начальства), обдирали цéрковъ: сокирою вирубали цáрські вратá, вилiтi зъ чiстого сiбла и рвали зъ образiвъ шáти и привiски.

— Хочъ дé-що, — додавъ вiнъ, — и поодбiрали одъ нихъ, такъ багáцько жъ и пропáло.

Коржъ показавъ минi бiля правого крiласа, чотiри мiста зрóбленi зъ дубóвого дéрева, де стояла, якъ було служéние, вiйськова́ старшина́, кошовий, суддя, писарь и эсауль.

— Вiйськову́, старшину́, — сказавъ вiнъ, — и въ цéрквi поважали, пiсля поминáния царiци, поминáли по именню кошовóго отáмана, а старшинъ мiромъ; а якъ

ковъ, и наготóвили вже й дорогóго матерiалу: мармóру зъ старiхъ мечетей и тесовóго кáмня, — такъ не привiвъ Господь привестí дiло до скүтку!

читали Евангеліє, то всі козаки виймали до половини зъ піхви шаблі; се бъ то, щобъ знали, що Запорóжці завсіді напоготові боронить св. церковъ и Бóже слóво (1).

— Хто бувъ кошовимъ, якъ зруйновали Кошъ?

— Кошовимъ тоді бувъ Калнішъ, суддею Касанъ, а писаремъ Глоба. Сі три були січовою старшиною и орудовали усімъ Запорóжжемъ.

Паламаръ показавъ намъ дві стародавні книги; перва ірмолóй, рукописний збірникъ свѣщеннихъ ірмосівъ зъ нóтами, розмалéваний дýже гáрно кунштывками, карлúчками, визерúнками людéй и звірівъ на кштальтъ среднѣвѣбовихъ рукописей; а друга — евангеліє, що читають въ страстнú седмицю, на котóрому була така надпись:

»Лаври Кієвопечѣрскія архимандрить Ромánъ Копá, високопочтѣнному его мѣлости пáну Іоáнну Малашевичу, войска Запорóжского Низóвого кошовóму, сію страданій Христá Евангельскую книгу въ даръ привосить.«

Тільки й пáмяти про сѣго достославного отáмана, вившого Запорóжське військо зъ Алéшковеької туги на рідні вóльности (2) и строителя Покрóвської церкви (3),

(1) Такий же звичай бувъ и у Ляхівъ; чи не одъ нихъ переняли й Запорóжці?

(2) Новій Кошъ осадився на р. Підпóльній 1733 року.

(3) Объ Алéшковській Січі Запорóжці гíрко згадували. Отъ якъ вони про неї співали:

Ніхто не зна де поховані ёго й кістки и куді запро-
втєрили хрестъ зъ ёго могїлки!

Виходячи зъ цєркви, Коржъ, важко зітхнўвши
сказавъ:

— Э, не така була Сїчова цєрковъ, якъ ся, що ба-
чивъ есі, панїчу! Наша була въ сріблі, въ зóлоті, въ
жємчюзі и дорогїхъ камїняхъ, бо козакї були народъ
дўже богобоязний и любїли благоліпне храма Господня,
а особливо старі, котрі що-дня ходїли на служєние. За-
порóжці найбільшъ були не жоватї, а дє-які мїжъ ними й
дўже багатї и грошовїтї, а по зїмовикахъ мали до-
статкомъ скотїни и всякої худóби. Отъ пїсля їхъ смєр-
ти все й одпїсовалось на Сїчову цєрковъ и монастїрь,
що тутъ же біля Кóша, надъ самою р. Підпольною
стоявъ. Въ сїмъ монастїрї бувъ одїнь настоятель и
дванáдцять монашествующихъ. Мїжъ ними були еро-
монахи и еродїякони и що дня творїли седмїчне слу-
жєние. Монашествующихъ же постригали въ Сїчи по
вóлі кошовóго отáмана, а настоятелей присїлали зъ
Кїево-печєрської лаври. Найбільшъ настоятели були зъ
нашихъ же Запорóжськихъ козакївъ, та й попї по па-
ланкахъ посвящались зъ своїхъ же сїчовикївъ, бо у
насъ свякого було народу, не тїльки поповичївъ, тїхъ
рїторївъ и хвилозóфївъ, та й панївъ високо-вчєнихъ.
Прóшкóдитця въ чїмъ нєбудь, сóромъ мїжъ людьми,

•Гей, братці, якъ би воно не було,

А лўчче Христїанській царїці служити

Нїжъ въ Алєшкахъ намъ жити,

И бусурманамъ въ ярмі робїти!»

абó кáри злякаётця, отъ и дасть дропакá въ Січъ. Булі у насъ и дуже письмєнні и довтіпні, особліво въ святому письмі, и зъ такіми голосáми, що въ лáврі и столицяхъ такіхъ, ма́бутъ, не було́. Такъ, кажú, манасти́рсь сей звали городко́мъ чи крѣпостю, бо въ нѣмú було́ багáцько всякої будóви, (тúтечки дѣ-коли и кошовій живъ); такъ, на случáй Татáрського набігá, осáженъ бувъ око́пами зъ гармáтами и зъ трѣхъ сторóнъ отóчений р. Підпóльною, а одъ сухопúтноі була́ бра́ма підъ вели́кою ба́штою, на котóрій стояли вартові козакі. Обідві цѣркви, манасти́рська и січová, були́ деревяні, безъ огорóжи, тільки біля січováі стояла висóка дзвіниця, зъ чотирьмá вікнами, де стояли гармáти, зъ котóрихъ палили на Вели́къ-день, Водóхрища и въ храмовій прáзвикъ (¹).

(¹) Къ оповіданнямъ Коржá, въ сочинєвіяхъ преосвященнаго Гаври́ла, приложенъ списокъ вєщáмъ, належáвшимъ до Січováі Покрóвської цѣркви, ось вінъ:

Евáнгелій великіхъ и маліхъ, срібломъ окóванихъ, зъ каміннямъ на дѣ-якихъ	41.
Хрестівъ срібнихъ и деревяніхъ въ срібній опрáві, міжъ ними́ одна́ срібна дóшка зъ вирізнімъ въ неі деревянімъ хрестомъ, и срібна тяблїчка візолочена, на котóрій вирізаві Покрóвъ Бóжоі Мáтери и Воскресєнне Христо́го	37.
Лампáдъ висячихъ срібнихъ позолóченихъ и безъ позолóти	29.
Панїкаділъ великихъ срібнихъ	4.
Потїрївъ срібнихъ, діскосівъ, звїздїць, лжиць, чашь, чáрокъ, сїяльниківъ, ккумановъ, адїльниць, ковшївъ и прóчого	139.
Лихтарївъ (поставцївъ)	40.
Вінцївъ и корóвцївъ	69.
Шатъ на икóнахъ срібнихъ позолóченихъ	16.
Цáрські вратá вїлитні зъ срібла и позолóченні въ ка́совий сáженъ заввішки	1

— По великимъ празникамъ, були у васъ які-небудь військові паради, якъ теперечки бувають?

— А якъ же, на Богоявлєніе, всі Січові козаки, де бъ хто не бувъ, зо всіхъ куренівъ, зімовиківъ, заводівъ збірались на Ёрдань и йшли въ церковь, по вашому кажуци: *при всей муниции*, артилерия, конница, піхота, изъ ко́жного куріня везли знамена на коняхъ лепсько убранихъ. Було, якъ глянешъ на те військо, то неначе макъ цвіте, такъ и вкрие січовий майданъ, а стояли рівно, рядками, поздіймавши шапки. Після служби духовенство виходило на водоосвященіе: настоятель ишовъ поспереду, а прочи служащі, за нимъ парами, зъ хрестами, евангеліємъ, въ сутімъ золотомъ сіяющі, облачені, а за ними вже и все січове військо, зъ знаменами и гарматами, и тимъ же распорядкомъ становились якъ и біля церкви. Якъ-же було, погрузять въ воду хрестъ, то зо всіхъ гарматъ, и мілкого ору́жжа, гуркнуть козаки въ одивъ вістрілъ (залпомъ), ажъ земля задрижить, и всіхъ покрие димомъ, мовъ тьмою,

Медалей золотихъ, великихъ и малихъ, жалованихъ Запорожцямъ за заслуги и при особливихъ випадкахъ дукачей до иконъ попривішованихъ, всєго 157.

Жемчугу мілкого и крупного на иконахъ, нитокъ 37.

Вирізний зъ оріхового дерева налбій, черепáхами и перламутомъ оправлений, одъ Іерусалімського патріархи въ Запорожську Січъ въ даръ присланий 4.

Ризъ, стихарівъ найкоштóвнїйшихъ парчевихъ и оксамитнихъ зъ орарями, подрізниками, поясами, поручниками більшъ якъ 300

А всіхъ вещей 841.

такъ що оди́нъ одно́го не ба́чить; а тамъ, за пере́го-домъ, пі́сля трехкратно́го по́груже́ннн хреста́, почи-нають вже гримотіть и жа́рить, скі́льки ко́му завго́дно, по́ки не порозхо́дятця.

Зъ це́ркви ми вийшли на ма́йданъ, де, за Січи, збі-ра́лись козаки́ на ра́ду. Тутечки сто́яли ко́лісь каплі́чки и хресті́, по́ста́вленні на па́мять кошові́мъ ота́манамъ, а тепе́речки ті́льки й ві́дко де-не-де ќупи ка́міння и це́гли. Селя́не розка́зують, що якъ Теке́лій ру́йнова́въ Кошъ, то звелі́въ коменда́нтови́ по прізви́щу Но́рові, (подполко́внику Но́рову), все по́ламать зні́вичить и вне-сті́, щобъ и ду́хомъ не па́хло Запо́ро́жськимъ. О́ть сей-то Но́ръ, чи Но́ровъ, такъ по́рався, що не ті́льки зру́йнова́въ ті́ хати́ и буді́нки, де жи́ла військова́ стар-шина́, але́-й каплі́чки и хресті́ на моги́лкахъ порозкі́-дова́въ. Богобо́язні селя́не де-що збере́гли, ура́товали и порозво́зили по кра́ю. Дві́, три ха́ти, де жи́ла вій-ськова́ старшина́ и кошові́, купи́ли на зно́сь и до́сі-вові́ сто́ять верухо́мо, (о́бъ нихъ розка́жý о́після); а та́кже збере́гся и надмоги́льний па́мятникъ кошово́го ота́мана Стефа́на Гладко́го. Розка́зовали ще, що якъ по́наізді́ли рядчи́кі одъ кня́зя Вя́земського, та ста́ли будова́ть гамазе́і, заго́ни и па́нський буді́нокъ, то на хунда́менти зді́ймали зъ кладові́ща надгро́бки и кап-лі́чки.

Ми вийшли зъ око́півъ Ко́ша чере́з зру́йнова́ну бра́му, де ко́лісь за Січи, сто́яла висо́ка ба́шта, зъ крúглими ві́кнами, зъ кото́рихъ ви́глядали гарма́ти.

Було якъ верталось зъ похода, або зъ війни Запорожське військо, то їхъ стрічали зъ честию и палили зъ сієї башти. Вийшовши за браму, побачивъ я глибокі ями и кўпи землі, попелу и цєгли. Се місце и досі слобожане зовуть шамбашъ, за Січи тутъ бувъ крамний базаръ, шамъ-баша, (одъ татарського прізвища Гасанъ-баша). Далі за крамнимъ базаромъ на вигові, на високій могилі стоить хрестъ зъ білого камня, поставлений на пам'ять кошовому Гладкому. По всьому хресту така надпись:

И. Н. Ц. И.

„Здѣ постав-

ленъ крестъ

благородію

его панства Степана атама-

на бѣвшаго кошового, а ку-

реня Мінского. Но онъ поло-

женъ е стъ

подъ цѣрк-

вою пресвя-

той Богоро-

лицы. Пре-

ставился ро-

ку 17^а.....

.....

Остатніхъ словъ не відко, постирались (¹).

На січовімъ кладовищі, тільки й відко, де-не-де лежать, міжъ могилками поламані хресті, ледві одинъ зберігсь; на нємү така надпись:

(¹) Стефанъ Гладкій бувъ кошовимъ въ 1741 року, синъ єго Данило тежъ бувъ кошовимъ отаманомъ.

«Здѣ опочиваєть рабъ Божій Овійсько, куреня Сѣргієвского отаманъ, преставилея року 1770, мѣсяца февраля.»

А на другому, поламаному, зосталось тільки три слова: «Іоанъ... куреня... року...»

Зъ кладовища ми пішли подивітьця на ті будівки, въ котóрихъ жили кошові и військовá старшина. Зъ нихъ тільки три уцілили: оди́нь въ Нико́пóлі; тогó я не бачивъ, а другий належить селяни́ну Обду́ленкові. Збу́дованъ вінъ якъ прóста коза́ча ха́та въ Гетьма́нщині, зъ дубóвого, ква́дрового лісу; въ серéдині ха́та зъ кім-на́тою, безъ помóсту, а на клено́вимъ свóлоці, глáдко віструганому, хвигу́рно вірізанъ хрестъ, и по обóмъ стóронамъ така на́дпись:

«Бóжиімъ соизволéніємъ и пóмощю, а старáніємъ Які́ма Игна́товича, товáриша куреня Вишестеблѣвского, со́зданъ домъ сей 1746 г. м. іюня 6 д.»

— Бачишъ, пани́чу, — сказа́въ Коржъ, — у якіхъ будівкахъ жили на́ші кошові; не такъ якъ тепéречки, ба-зна-що такé: підпа́нокъ, а вже у ёго и домъ, а въ томú до́мі кілька покóївъ, та ще ёму́ тiсно! Сю ха́ту стрóївъ завзя́тий отаманъ Игна́товичъ, ёгó чоті́рі разі́ обира́ли на кошовóго (¹).

— Чомъ же вірізано, — сказа́въ я, показу́ючи на свóлокъ, — товáришъ, а не кошовій?

— Э, чомъ? та́кий, бачъ, у Запоро́жцівъ бувъ звича́й

(¹) Які́мъ Игна́товичъ бувъ кошові́мъ въ 1744, 1749, 1751 и 1752 ро́кахъ

якъ кажуть, козацька регула: на раді и на війні вінъ отаманъ, а въ хаті рівний, товаришъ. Такъ нічого й кірпу гнуть!...

Третій такий саме будинокъ, належить Маркові Рукавишному. На сволоці така надпись:

»Благословієнемъ Отця, изволєніємъ Сїна и содїйствіємъ Св. Духа, амїнь; а коштомъ пана Василя Григорьевича сѣданъ домъ сей 1747 года мѣсяца августа 13«.

— Сю хату, — сказавъ Коржъ, — будовавъ Василь Григоровичъ, по прїзвищу Сичъ; ёго не разъ обирали кошовимъ отаманомъ, їздивъ вінъ и въ Никїтинъ рїгъ рядїтьця зъ Татарами за гряніці⁽¹⁾.

Сї два будинки, дарма що стоять вже близько столїть, а ще кріпкі, мовъ недавно збудованї. Глєдючи на нихъ, така спала думка на мою душу: чому бъ якому нєбудь багатому панові, у насъ на Україні, не купить хъ на зносъ та й поставить у своїмъ *пάρку*? Зберїгъ би вінъ сї будинки на довгі віки, звеселїли бъ вони и щїре українське сєрце, и зкрасили бъ садъ лѹчче тїхъ мраморовихъ венєрь, чортъ батька-зна по-яківськїй зробленихъ, швейцарськихъ халабѹдокъ, галанськихъ курниківъ и ще дє-якїхъ панськихъ витребєнєкъ.

(1) Василь Григоровичъ Сичъ, бувъ кошовимъ въ 1745, 1746 и 1750 рокахъ; а въ пограничній комїсії, депутатомъ одъ Сїчи, въ 1749 року.

IX.

Зъ Покровської слободі, ми вже повертались въ Михайлівку сухимъ трактомъ. Дорогою розпитувавъ я Коржя, якъ Запорожці боронились одъ несподіванихъ набігивъ Нагайцівъ и Крیمськихъ Татаръ; бо хочъ Кошъ и бувъ оточений зъ трѣхъ сторінъ рукавами р. Підпольної и Дніпра, однакъ кругомъ були ліса, чагарники, а Дніпро, якъ кажуть, Татаривові не запина: не важко було и підкрастись. На мої запитання, старий отъ-що мнѣ розказавъ:

— Нагайці, якъ ті хижі шульпики, що підіймаютьця високо въ-гору, щобъ лүчче вглядѣть добічу и наситить свою ненаситну утробу; то такъ, кажү, и ті бурсурменські Нагайці, щобъ загарбать що, або хапнүть когó въ невóлю, мали звичай, виїзджати вѣрхи, по пять чоловіка и бiльшъ разомъ, на висóкі могiли, и зъ нихъ оглядовать степі, чи нема їмъ якої поживи. Якъ побачать було що пасетця скотина, або люде на роботі, то, якъ кітъ на мишь, наскочять, та й забирають людѣй въ невóлю и заганяють скотину. Оттакі злодійські набіги, чоловіка їхъ по дѣсять и по двадцять, самихъ найзавзятійшихъ, частенько лучались, той наші, Запорожці, виїздили на могiли на сторожу, тільки такій бувъ приказъ, щобъ не юрмою, якъ Нагайці, а по óдному, для одми, щобъ знали, Запорожці, котóрі по степахъ на роботі, що-то наші. У ті часи, ходили во-

ні на насъ и великими загónами, проривáлись черезъ гряницю и часомъ багáцько робіли шкоди, палили слóбоди, паланки, убивáли людéй и забірали въ невóлю; такъ що вже зъ Гетьмáнщини давали намъ підмо́гу. Скільки разъ доводились и мині їхъ бáчить и бíтьця зъ ними. Отто́ жъ, кажú, щобъ устерегти́сь одъ сiхъ набігiвъ, Запорóжці поси́лали въ степі въ розы́дку козакiвъ, чоловіка по п'ятна́дцять и по двáдцять, опрiчъ сéго, одъ само́ї гетьмáнської гра́ниці, на полúничъ во-стóчну, одъ р. Орéлі ажъ по р. Кiнку, були побудóвані радúти, — де гóри, верстóвъ на дéсять одiнъ одъ одного, де рівно, на двáдцять и тридцять. Въ ко́жному радúті бувъ курiнь на п'ятьдéсять козакiвъ, безъ чуланiвъ и перегорiдокъ, зъ сiньми, а черезъ сiни ко-мóра, де склáдовалась коза́цька бúтра. Сi курені були побудóвані зъ дóброго лiсу и вкриті очерéтомъ, дрянiцею, а дé-які и землéю, и наоколо огорóжені дiловáннямъ зъ стáнею для кóней. У сiхъ радúтахъ стояло по п'ятьдéсять вартовiхъ козакiвъ, де въ якихъ нáші, а въ дрúгихъ — зъ Гетьмáнщини, и що-рóку змiнялись. Сi козакi висилáли одъ сéбе въ степі пікети и розвiдки, и сiмъ пóбитомъ пильнували край одъ Татаръ и Нагайцивъ. Біля ко́жного радúта стояли хвигúри, се бъ то маякi, дúже хiтро-мúдро збудóвані, на случа́й несподiваного набiга, щобъ рáзомъ оповiстити́ увесь край. Кóжну хвигúру будувáли зъ двáдцяти смолянихъ бóчокъ, ось якъ: въ оснóву ставили по шiсть бóчокъ сторчъ, и крiпко сплочáли обв'язуючи смолянимъ ва-

на́томъ, щобъ въ середині́ було́ порожне́ місце, віби́
вінний каза́нь. Да́лі ста́вили на нихъ п'ять бо́чокъ, а
тамъ чоти́рі, а оста́тні дві́ одна́ на одну́. Сама́ ве́рхня
була́ найме́нша и безъ́ дна, тільки́ въ середині́ вроб-
ленъ́ залі́зний прутъ́ зъ коро́мисломъ, до кото́рого при-
в'язува́ли до́вгою́ мутузо́к; оди́нь кі́нець ё́го, висі́въ
ажъ́ до само́ї землі́, а бі́ля друго́го коро́тшого, прив'я-
зува́ли якъ́ дротяно́му крúгу́ здоро́вний пукъ́ ликъ,
виваре́нихъ въ се́літрі. Сі́ хвигу́ря сто́яли одъ́ радúта
на два́ и три го́на, на случа́й одъ́ пожа́ра, и при ко́ж-
ній́ пильнува́ли вартові́ коза́кі. У́ день и въ́ ночі́, одъ́
радúта́ до радúта́ сновáли коза́кі, чоло́віка́ по п'ять́ и
бі́льшъ, особливо́ тамъ́ де бу́ли сі́нокóси и царина́ и
доїзджа́ли до само́ї гряни́ці. Якъ́ же було́ вгле́дять Та-
тарвú, то́ зара́зъ и чку́рнуть́ до радúта́, а оса́уль, (у́
Гетьма́нцівъ́ въ ко́жному радúті́ бу́въ оса́уль), и зве-
ли́ть запáлювати́ хвигу́ру, а по́ другимъ́ радúтамъ́ по-
бáчять—и собі́ запáлюють; и въ́ одну́ годи́ну увéсь́ край
опові́ститьця́, щобъ́ лю́де по сте́пахъ́ и въ́ плавняхъ́ на
робóті́ загáняли́ скотіву́ и вті́кали въ́ слóбоди. А́ тiмъ́
ча́сомъ́ по пала́нкахъ́, и въ́ Коши́ збі́рало́сь вiйськó, и
зо ве́іхъ́ сторiнъ́ ишло́ на воро́гiвъ́, та й́ зададу́ть бу-
ло́ iмъ́ тако́го чо́су, що́ й не втра́плять́ и во-сво́єi.
Ва́жне́ було́ вiйськó́ и въ́ Гетьма́нщині́, наро́дъ, зве́шь,
усé́ здоро́вий, на до́брихъ́ ко́няхъ́, якихъ́ и у́ насъ́ не
було́, и при́ всёмъ́ во́єннимъ́ решту́нку; у́ ко́жного́ муш-
ке́тъ, ра́тище, ша́бля́ и чоти́рі́ пистóлі́, а ша́пки́ якiсь́

чудні, о чотирёхъ вуглахъ, зъ ріжками, неначе у Ляхівъ конфедератки.

— Яка жъ одéжа була у Запорóжцівъ? — спитавъ я.

— Одéжа у всіхъ Запорóжцівъ була по ранжіру однакова и одного колёра: жупанъ, звёрху черкёска зъ вилётами ^(¹) штани саетóви ^(²), чóботи сацъянці, поясъ шáлевий и ша́пка кабардінка крúгла, наоколо и звёрху на́вхрестъ облóжена золотімъ позумémentомъ: а одъ дощú вь похóдахъ носіли зъ вóвни космáті бúрки. Якъ жé виїзджали на великі празники, по вáшому кáжучи, вь парадъ, абó вь гóсті, то вже тоді ко́жний одягáвся по достáтку, вь дорогі жупани, червóні, амарантóві, блакíтні, пообшивані порзумémentами зъ золотими шнурами и кíтцями, бо наші сичовикі, вігде правди діти, любіли такі повеличáтьця и кíрпу підня́ть вь гóру. Тепéречки, трéба тобі, панічу, розкázать одъ чо́го наші Запорóжці прозвáli ша́пки кабардінками: одъ Нага́йського слóва *кабарга́*, по-нашому бь то дíкий звірёкъ, що плодівся поузь річóкъ, по великихъ лiсахъ, бо живь вінъ на суші и на воді, живівся раками и рiбною и моетівъ собі кúбла по нóрахъ и підь кóрчами лiсовóго коріння. Сіхъ звір'ківъ дуже бу́ло багáцько у великому лúзі, за часівъ Січи, та й тепéречки ще есть,

(¹) Вилётами прозивáлись розрізні рукава вь черкёсьці, а черкёска надівáлась звёрху жупана замісь чуйки абó керéї, и була корóтша одъ жупана. Черкёска по крайхъ и рукава обшивáлись порзумémentами: вилёти закі́довались на спіну и зашивáлись ганличкáми абó золотими шнурами и кíтцями.

(²) Саéта самé дорогé а́глицьке сукно́ і ркихъ колёрівъ.

туді геть по-надъ річкою Кónкою. Кабарга здалась на кішку, тільки трóхи товстіша, довша, а ніжки корóтші и лапки зъ полотénцями, якъ у гусей и качокъ. Хвість у неї довгий и пуши́стий, якъ и вся шку́ра; а ма́стю, по́ки молодій, то сіре́нький, а якъ віспе, то чо́рний, ненáче тхірь. Запоро́жці прозивáли сего́ звіря Видніхою чи Відрою, и ху́тро зъ не́го бу́ло у вели́кій повáзі, особливо за для шапо́къ, и дороге́нько такі платіли, не тільки наші, а й Ляхи́ и Жиди́. Такъ одъ то́го, що шапки́ отóчувались сімъ ху́тромъ и прозивáли їхъ кабарди́нками, хочъ-би́ вони́ були́ са́мого́ прóстого́ сукна́, абó шкуратя́ні, то все такі́ їхъ зва́ли кабарди́нками

— Якъ же Запоро́жці одяга́лись въ похода́хъ и на війні́?

— Э, въ похода́хъ и на війні́ Запоро́жці одяга́лись якъ припа́ло, бо не ма́ли зъ собою́ ні возівъ, ні ридва́нівъ, а все що-тре́ба вzięчили на ко́ней, одъ то́го ні що їхъ не за́пиняло и якъ до чо́го при́йдеться, то й сто версто́въ въ сүтки махну́ть. Запоро́жці дуже́ ще коха́лись въ доро́гій брoні и до́брихъ ко́няхъ, та ще й щобъ и сідло́ бу́ло въ сріб́лі и зо́лоті, зъ ви́гаптовани́ми зо́лотомъ чапрака́ми и збу́єю. Зъ-пе́реду сідла́ висіли дві кобу́ри зъ писто́лями, а зъ тїлу въ торока́хъ увя́зувалась бу́рка и інше до тре́би козако́ві. Муницію и все для во́енної спра́ви ко́жний мавъ при собі́, якъ-то: ра́тище, ша́блю и чо́тірі писто́лі, а на гру́дахъ, замі́ць ладу́нки, ширóкий че́ресъ набі́тий въ два и три ряди́

патронами. Рушніць у кіннихъ козаківъ и гартатъ при кѣниці не було, а брали їхъ тоді якъ ходили проти Татаръ и Турківъ на чайкахъ. Було якъ зрѣблять висадку, підъ якою нѣбудь крѣпостю, то тутъ вже и кѣниця спѣшитця и дає підмогу кіньми и чимъ припало.

— На які паланки найчастѣше нападали Нагайці и Татари?

— Найбільшъ нападали по тѣмъ боці Дніпра, на Самарськую паланку, бо тамечки, ажъ до самої Берѣки, скрізь річки, криниці и родники. Було козакі що тамъ сидѣли зѣмовиками, куді бъ не їхали, на роботу чи й такъ, то й мушкеті и пистолі зъ собою брали, и тѣльки вглядять Нагайцівъ, то заразъ збирались до кѣпи, робили зъ возівъ таборъ и боронились. У Нагайцівъ не було ружжя, тѣльки луки; було викидає свої стріли та й втіка. А на сѣмѣ боці Дніпра, де теперечки ідемо, скрізь, ажъ до Кодаківъ, було спокійно. Тутечки сидѣли зѣмовиками найбогатѣйші козакі; сюді, бувало, ми іздимо до нихъ зъ Кѣша въ гѣсті и дѣбре гуляємо, по нашому по-Запорѣжській!...

— Які були звичаї у Запорѣжцівъ, въ домовѣму життѣ и мѣжъ товариствомъ?

— Звичаї, павічу, Запорѣжцівъ були дѣуже чудні и замѣресті, бо народъ бувъ зъ бѣса хитрий и спрѣтний, а хочъ дѣ-які зъ нихъ и удавали зъ сѣбе дѣрнівъ, такъ вихѣдило жъ по прѣказці: »звѣрху дѣрень а на-спѣді розѣмний!« Були вони загартѣвані у всякій нѣжді и бѣді, такъ ні якѣ лѣхо їхъ не лякало. Гѣстрі були и на

вігадки, любіли и жарты, и сміхи, любіли добре й погулять; вєсело жили на світі, сміючись и вмірали!... Всі Запорóжці голили собі голови и зоставляли тільки повище лóба однóу чуприну. (За сей-то звичай Москалі прозвали насъ хохлами, а ми Москалівъ кацапами, бо вони ходять зъ бородами). Якъ відростала чуприна, такъ що вже лізла въ вічи, то закручовали її за вóхо; Запорóжці звали ще чуприну оселédцемъ, бо якъ вона довга, то тилиаєтця *ненáче оселéдець*. Бóроди Запорóжці голили, а вóси зоставляли и ніколи їхъ не підстригали, а закрутивши закладували за вóха, а де-які то й вáксою ще ялóзили, щобъ вони стерчали догори, *ненáче у того котá*. Якъ збірались до-кúпи Запорóжці, то дóже кумédно оди́нь одного привітали, особливо въ Січи и по зімовиба́хъ. Було де-коли умóвлятця и пойдуть до якого-небудь, козака въ гóсті, абó за діломъ, лучáлось и проїздомъ завернуть, щобъ переночувать, то такъ здоровкались: Уйдуть у двіръ и, не злізаючи зъ ко́ней, хто небудь зъ товариства, за однимъ дóхомъ три рази пугікне:

»Пóгу, пóгу, пóгу!«

А хазя́їнъ у вікóнце до нихъ обізвєтця два рази:

»Пóгу, пóгу?«

»Козáкъ зъ лóгу!« гукне гість.

»Привязуйте ко́ней, де й наші!«, одкаже хазя́їнъ, »и прóсимо до хáти!«

Тогди хозя́йські наймити беруть ко́ней, ведуть до

ста́ні и пильв́ють їхъ, по́ки козаки гуляють, а Січовики, ввійшовши въ хату, перехри́стятця до образівъ, вклони́тця хазя́їну, та й ка́жуть:

»Отáманъ, товари́ство, ва́ші го́лови!»

»Ва́ші го́лови, ва́ші го́лови!» одка́зує хозя́їнъ кла́няючись, »прóсимъ пани-моло́дці сідáти.»

Після сьго́ приві́тання, почина́ли вже тере́вні гнуть, кругля́ть горі́лку, медъ, біломóрські віна; а ча́ю, ко́хве и пуншівъ на Запорóжжі не воді́лось, окрімъ варе́нұхи (¹), и то у багáтихъ тільки и сано́вїтихъ коза́ківъ. Якъ же вже до́бре підгуля́ють, óть хазя́їнъ и гукне́ на кúхаря:

»А ну, бра́тіку, вари́ лишéнь намъ обідъ або́ вечерю!»

»Що жъ, ба́тьку, вари́ть?» спита́ кúхарь.

»Вари́, бра́тіку, тетéрю до молока́, до ма́сла, (коли́ пісвий день до води́, на скóру рúку), мила́й, галушки́ зъ па́страмою, печі́ заgréби....»

— Якъ же готóвили сї потрáви?—спита́въ я.

— Тетéрю вари́ли зъ бóрошна, по́поламъ зъ пшо́номъ, и вчиня́ли рóсчиною, якъ и тїсто на хлїбъ. Ми́ла́й вари́ли зъ просяно́го бóрошна, на воді́ безъ со́ли, бо іли ёго́ зъ солóнимъ сїромъ, або́ зъ брїнзою. Па́стра́ма, се суше́на барáнина, и заgréби, пшени́чні коржі́, и прозивáлись заgréбами відъ то́го, що пеклі́ їхъ на ка́бїці, заgréба́ючи въ жаръ и по́пілъ.... Ну,

(¹) Варенұху вари́ли въ глечикy: горі́лку зъ ме́домъ, пёрцемъ, карі́цею, суше́ними гру́шами обма́зовали звéрху тїстомъ, ста́вили въ пічъ и запі́кали, щобъ до́бре упрїла.

якъ нагуляютьця, кажуть, гóсті, такъ, що вже порá їмъ и до-дóму, отъ вони й дякують хазяїнові.

»Спасібі, бáтьку, за хлїбъ-за сїль! порá вже намъ по курінямъ до домівки. Прóсимо й тебе, бáтьку, до насъ, коли лáска твоя; оставáйся здоровъ!»

»Прощáйте, пани-молóдці!« одкáзує хазяїнъ. »Ви-бачáйте, чимъ багáті, тїмъ и рáди; — не згáдуйте лї-хомъ!»

Якъ вїйдуть гóсті зъ хáти, то хлопці зáразъ и пїд-вóдять їмъ кóней напóбенихъ, нагодóванихъ и осїдла-нихъ. Сей звичáй бувъ, не тїльки мїжъ товариствомъ и знаємими, а и мїжъ чужими, бо у Запорóжцївъ хлїбъ сїль булá у великий увáзі. У прóстихъ козакївъ, та-бунщикївъ и чабанївъ, тéжъ бувъ звичáй, матъ при собі усé, що ёмú трéба. Пїдперїзовались вони шкурянимъ пóясомъ и привязували до ёго гамáнь, вїцвяхований и гудзиками и мїдними бляшками зъ кресáломъ и губ-кою, швáйку — чáсомъ налагодить збрúю, и ложéчникъ зъ лóжкою. У яко́го козакá не булó сеї справи, тогó нїхтó не поважáвъ и мáли ёгó за ёлопа, за харпакá. Коли лучáлось, що який-небу́дь чабáнь, прїйде до ско-тарївъ за дїломъ, чи такъ, и застáне їхъ за обїдомъ, абó за вечéрею, то й кáже:

»Хлїбъ та сїль, пани-молóдці!»

А вони ёмú и одкáзують:

»Імо та свїй, а ти у порóга постїй!»

»Э, нї, пани-молóдці«, скáже чабáнь, виймáючи

лѳжку, »посунтєсь лишєнь, дайте и миві мїсце!« Та й сїда до гурту.

»Догадливий и справний козакъ«, загомоняють хлопці: »вечеряй, братчику, вечеряй!« Дають єму мїсце и привїтають по-товариській.

Бувало и такъ, що прїйде якъ вже пообїдають, то заразъ єго нагодують, та й питають, чого єму трєба? Тодї, за часївъ Запорожжя, не було такихъ лютихъ зїмъ якъ теперечки и скотїна цїлїсєньку зїму пїслась по степахъ, а скотарї мали собі одъ вїтру и хуртїни халабуди, окутанї пѳвєтьми; вони кошами прозивались, їхъ ставили на колєса, щобъ лєгше було перевѳзить на другє мїсце. Вь серединї коша була и кабїця за-для вогню, часомъ щобъ було де погрїтьця и посушитьця, и зварить їсти собі и собакамъ. Опрїчь коша, мали вони ще при отарахъ и котїгу, здоровєнну арбу, вь котѳрїй возїли харчї, воду и дрова, и якъ на одному тїрлї, потравляють скотїною пашу, то переходять на другє мїсце, и оттакїчки кочували собі лїто й зїму якъ ті Нагаїци и Татарї.

На половинї дорѳги, мїжъ с. Покрѳвськимъ и Михайлївкою годували ми коней вь с. Чумабахъ у Коржєвого племїнника, замѳжнєго хазяїна, и вже не молодѳго: такъ єму бѳде, мабутъ лїгъ пїдъ шїдєсять. Пообїдавши, Коржъ лїгъ спочїти, а я зъ хазяїномъ пїйшовъ оглядїть сєло. На вїгонї, по-надъ бѳлкою, побачивъ я невелїчку заросль, росло кїлька грушъ и бєрєстївъ; вїдко було, що колись була тутъ осєля

— Чий се садокъ? — спитавъ я, — хто ёго садивъ?

— Тутечки колісь, — одбазавъ хазяїнъ, — сидівъ зімовикомъ Онисько Запорóжець. Отъ що про ёго розказують старі люде: Разъ, проїзджáючи черезъ Миргородъ, побáчивъ вінъ молоденьку и гáрну дівчину, такú гáрну, що й розказать не можна, та й закохався собі на лихо. У Ониська до бiса було грóшей; не взявъ ёго катъ и розумний бувъ, а вже такий завзятый, що всі сiчовики ёго поважали, такъ зъ себе жъ такий шкарбанъ, що й ні на що було й глянуть! Не довго думавши, прийшовъ вінъ до мáтери ти дівчини, що ёму вподобалась, и ставъ її свáтать. Мáти, бiдна удовá, дуже зраділа, що знайшовся такий багáтий женихъ, не дала дочці й опáмятоватьця и приневóлила її одружитись зъ Ониськомъ. Привізъ Онисько молоду жiнку у свій зімовикъ, а тутечки у ёго була рúблена хáта на двi половини усякої худóби неперелiчити, и наймитівъ, и наймичокъ. Одягъ Онисько свою жiнку ненáче крáлю яку, усёго вдóволь, а молодiця смуткуе, журитця, ні шó її не радуе и не веселить. Не сидiлось и Ониськові зъ молодою жiнкою, кáжу жъ, що дуже завзятый бувъ; тiльки почуе було, що збiраютьця въ Коші на Татаръ, абó на Нагайцивъ, то й не втёрпить, кине жiнку и поiде собі въ Кошъ. Оттó жъ, якъ поiде, то молодiця самá, однá однісiнька, ще гiршъ сумуе. Було, наварить и напечé усякихъ потрáвъ, одягнетця якъ на великдень, сяде на пóкуті та самá зъ собою и розмовляе:

»Іжъ, душá, пий душá«, скáже, »та любі Оніська!«
»Не хочу я ні їсти, ні пити«, самá собі одкáзує,
»якъ мині любіти Оніська!«

»Чомъ?« пита саму себе.

»Вінъ гідкий, вінъ брідкий!« одкáже.

»Кого жъ ти любишь?«

»Я люблю Омелька попóвича, вінъ такий гáрний,
хорóший, уродливий, безъ ёго мині и свівъ не мїлий!«
Та схїлитця на білі рúченьки, гїрко заплаче!

Разъ, якъ такъ вона юрóдствовала, повернувся зъ
Кошá Онісько; бáчить, вікóнце въ хáті відчинено, вінъ
и підійшовъ, щобъ пугóвнуть, ажъ чує — щось жінка
роскáзує, вінъ и дослúхай до кінця, та якъ гúкне:

»Жінко! такъ ти така?!«

Затрипотїла небóга, нічого казáть:

»Такá«, кáже, »чоловіче!...«

»Ходї жъ сюді до мене, коли така!«

Вийшла молодїця зъ хáти, а Онісько вінявъ зъ
кишені справу, вікресавъ вогню, у вїхоть, розмахáвъ
та підъ стрїху, — хáта й запалáла. Повибїгáли наймитї
зъ відрами заливáть, а Онісько:

»Не рúште, не гасїть!« кáже, »возьміть собі мою ху-
дóбу, подїлітця и не згáдуйте мене ліхомъ; а ти,
жінко«, додáвъ, кїнувши на неї óкомъ, »идї собі до
свогó Омелька попóвича, не трéба мині такої жінки,
якъ ти!...«

Сівъ на коня, та й поїхавъ у Кошъ, съ тиї порї
чúтки про ёго не бóуло!

Що-то було на душі, подумавъ я, у того нещасливого Ониська, якъ вінъ повертався у Кошъ, стративши въ одну часінку, усё, що тільки ні е найдорожчого у чоловіка на землі!

X.

Одъ с. Чумакивъ, ажъ до Михайлівки, розказовавъ мині Коржъ, якъ у Запорожцівъ судились, позивались, якъ и карали за кражу, грабунки и смертоубійства.

«На веіхъ вольноестяхъ Запорожськихъ, — почавъ старій, — по значнимъ селеніямъ и містечкамъ, були паланки, нибі повітя, абó зёмські суді; и въ кожній паланці, постановлено по вибору трое старшинъ, полковникъ, осаулъ и писарь. До помічи, додавалось імъ ще зъ Січи три підпанки, зъ козаківъ же. Ся старшина обіралась тільки на три роки, и суділа веіхъ козаківъ, що жили по селахъ и зімовикахъ. Було, якъ побьютця міжъ собою козакі, абó одинъ другому по сусідству, яку кривду зробіть, спашъ, чи хлібъ вітолочить, та самі не поміратця, то обідва, кушивши на базарі по буханцю, и йдуть у паланку позиватьця. Прийдуть, було, до старшині, вклонятця, положять на сірно буханці, та й кажутъ:

«Кланяемся, панове, хлібомъ и сіллю!»

«А яке ваше діло, пани-молодці?» спитаютъ суді.

«Отъ яке наше діло», почина обіжений: «оцей мене скривдивъ, отъ на скільки мині шкоди причинивъ»;

(роскаже яка тамъ шкода и чого вона варт), «и не хоче мене удовольнить, такъ будьте ласкаві, розсудіть насъ.»

»Ну, братчику«, спитають сѹдді у обідчика, «чи справді воно такъ, якъ каже твій сусідъ?»

»Що жъ, панове«, одказує обідчикъ, «хочъ воно и правда, такъ нема жъ на стільки шкоди, скільки вінъ зъ мене править.»

Тоді старшина посилá підпанківъ зъ другими козаками, се бъ то понятими, огледіть ту шкоду, и якъ вони освідітствують и зроблять доношеніе, на скількі твої шкоди, то сѹдді и скажуть обідчику своє рішеніе:

»Ну, братчику, отъ скільки повиненъ ти заплатитъ сусіду; согласенъ, чи ні?»

»Заплатівъ би, панове«, одказує обідчикъ, «такъ коли жъ лишне зъ мене править; у вáшої волі, — не заплачу!»

Тоді сѹдді, уговóрюють, улещають ёго помиритьця, и не докучать вижшої старшині. Коли вінъ згодятця, то діло кінчатця у паланці, коли жъ ні, то паланка пасилá їхъ у Кошъ. Прийшовши у Кошъ, вони радютця, у чий курінь попереду імъ йти (коли вони різнихъ куренівъ); якъ згодятця, отъ и прийдуть до отáмана, вклóнятця ёму, та й кажутъ:

»Здоровъ бувъ, бáтьку!»

»Здорові були, пани-молóдці!» одказує отáманъ.

»Прóсимо сидáти.»

»Та ні, батьку«, кажуть, »ніколи сидати; ми прийшли до тебе за порадою.«

»Кажіть«, питає: »якої вамъ одъ мене поради треба?«

Тоді обіжений и розкаже, яку шкоду йому зробивъ сусідъ и якъ розсудила їхъ у паланці старшина. Отаманъ роспитає обідчика, чиєго вінъ курія и посила хлópця запросить до себе отамана того курія. Прийде куріний и спитає:

»Чого се, пане-брате, ти мене звавъ?«

»Отъ чого«, та й покаже на обідчика: »чи се вашого курія козакъ?«

А куріний, глянувши на єго и спитає:

»Ти, братчику, нашого курія?«

»Вашого, батьку!« одказує обідчикъ вкловившись.

Далі розкаже отаманъ про тяжбу козаківъ, та й пита куріного:

»Що маємо, пане товарищу, зъ ними чивить?«

А той и каже:

»Такъ васъ, братчики, вже й паланка судила?«

»Судила, батьку!« одкажують.

»Чого жъ вамъ ще треба?« озвуться отамані; »помирітця, братчики, и подовольствуйте одінъ одного!«

»Такъ що жъ, батькі«, одкаже обідчикъ; »коли вінъ лишне зъ мене править!«

Тутъ вже отамані бачять, що въ єго усé стрижено, и запитають въ остатній разъ:

»Такъ ти, братчику, не хочешъ ласкою удовольствовать сусіда за шкоду?«

»Ні, батькї«, одкаже обїдчикъ, »у волї вашої, не согласень!«

»Якъ не согласень«, кажутъ отаманї, такъ ходїмо жъ до військово́го судді, побачимо що вінъ ще скаже.

»Добре«, кажутъ козаки. »Поstrивайте жъ, батькї, збігаємъ на базарь за бухавцями.«

Якъ кўплять, усі и йдуть до військово́го судді; отаманї попереду. Ввійшовши вклонятця и кажутъ:

»Здоровї булі, пане добродію!« (назвуть по іменню).

»Здоровї, панї отамани!« одказує суддя, »просимо сидати.«

Козакї, тїмъ часомъ кладуть на сїрно бухавцї и кажутъ:

»Кланяемся вамъ, добродію, хлїбомъ и сїллю!«

»Спасїбі за хлїбъ за сїль«, отвїтує суддя, и пита отаманівъ: »що се за козаки, и якє діло мають?«

Курїнні отаманї и розкажуть про їхъ діло, и якъ їхъ розсудїли у паланцї. Отъ суддя и спита у обїдчика:

»Чомъ-же ти, братчику, не вдовальнїшъ сусїда за шкóду, коли вже васъ паланка судїла, отаманї и я присуждаю?«

А той своє товчє:

»Що жъ, добродію, коли вінъ лишне зъ мене править, за волї вашої, — не согласень!«

»Коли несогласень«, скаже суддя, »такъ ведїть їхъ панї отаманї до кошово́го, тамъ вже бїде їмъ ковеч-

ний судъ и рішеніе, нехай вони и буханці свої забірають!»

«Та ми, добродію», кажуть козаки, «бупимо собі іншихъ.»

«Забірайте, забірайте!» гримне суддя, «и не задержуйте отаманівъ, у їхъ не одно ваше діло.»

Одъ судді идуть вони вже до кошового; привітають його и кладуть на сирно буханці, а кошовий и пита:

«Що се у васъ, пани-отамани, за козаки?»

Отамани зновъ розкажуть про їхъ діло, а кошовий вислухавши, и спита обідчика:

«Ну, якъ-же ти думаешъ, братчику? Васъ розсудила паланка, рішили отамани и війсковий суддя, и я призваю, що старшина порішила ваше діло по правді, а того ради и утверждаю те рішеніе; такъ теперечки, що ти мині скажешъ, чи согласенъ сусіда твого подовольствовать, чи ні?»

«Ні, вельможний пане, за волі вашої, несогласенъ!» одріже обідчикъ: «лише зъ мене править!»

«Такъ ти й теперечки несогласенъ!» гримне на его кошовий, розсердившись. «Тривай же!» та й гукне на сторожівъ: «давайте лишень хлопці кивъ!»

Якъ принесуть кивъ, отъ кошовий и каже:

«Ну, лягай, братчику, ось ми тебе навчимъ, якъ правду соблюдать и старшину поважати!»

«Помілуй, вельможний пане!» заголосить обідчикъ, не своїмъ гласомъ.

«Ні, братчику», одкаже кошовий, «не помілую, ко-

лі ти такий упрямий; а ну́те хлопці, на ру́ки и но́ги ёму́ сіда́йте и капта́ні ёго́ на плéчи накида́йте! Дóбре бійте сучо́го сїна, щобъ знавъ по чімъ ківшъ ли́ха!»

Якъ всіплють ёму́ съ пятьдеся́ть и більшъ кивъ, кошовій и кри́кне: »годі!« Отъ хлопці, підня́вши киві на плéчи и сто́ять, ненáче салда́ти зъ ружви́цями; а ті що на рука́хъ и нога́хъ, все такі сидя́ть, дожида́ютця прика́зу.

»Ну, бра́тчику«, спита́ кошовій, »чи со́гласенъ удо-вольни́ть сусі́да, якъ пала́нка ріши́ла?»

»Со́гласенъ, вельмо́жний па́не!« репету́е обі́дчикъ: »со́гласенъ, усé зроблю́, що прика́жешъ?»

»Зноси́ жъ здоро́вь, що тебе́ ви́били! Не бу́дешъ въ-дру́ге дۇ́же мудрова́ть. Ну, хлопці«, гукне́ кошовій на козаківъ, »встава́йте!»

Коли́ у обі́дчика е гро́ши, то вінъ за́разъ и вдово́льняе, скількі тамъ прису́ждено, якъ же нема́, то кошовій призива́ ота́мана, то́го ку́рїня до яко́го нале́жить обі́дчикъ, и звелі́ть ёму́ удо́вольни́ть оби́женого, а зъ то́го опі́сля цу́пить.

Отта́кечки кінча́лись у насъ въ Сі́чи усякі́ діла, безъ то́го ме́рського писáння и хабарівъ. Хочъ́ бі́ на тї́сячу и на де́сяттї́сячъ рубли́въ була́ тяжба, то за кілька́ днівъ ріша́ть, и якъ ка́жуть, підъ черво́не сукно́ не схова́ють. Симъ́ же розпо́рядкомъ и тяжкі́ преступле́нїя ріша́лись, якъ-то: кра́жа, грабу́нокъ и сме́ртоуби́йство. Тре́ба то́бі, пани́чу, розпо́казать, що найбї́льша полови́на козаківъ́ въ Сі́чи, бу́ли нежона́ті, отто́го и сі́ро́мами

іхъ прозивали; то якъ не було війни, то вони и промишляли рибальствомъ, звіриною лóвлею, а ті що сиділи по зімовикахъ, орали, сіяли и промишляли скотиною и бчолою. Сі жъ козаки, що сиділи зімовиками, по своєю чергу одбували повинности Кóшу и своєму куріню, якъ то: калавúри, кардо́ни, а до чо́го припаде, то йшли й на війну. Такъ зъ сихъ, кажú, жонáтихъ, що сиділи по зімовикахъ, ма́ло було престúпниківъ, а найбільшъ зъ нежонáтихъ, зъ сіро́ми, бо що въ лямі по рибальняхъ, чи на звіриній лóвлі загорúють, то, все пропъють и прогайнúють; а далі бачять що нічимъ похмелітця, и ні-відкіль поживітьця; заробітківъ нема, а грóшики пропили, чортъ-ма, отъ вони — нічого робить — и схиляютьця на усяке самовольне распúтство. А та во́ля и одва́га, по при́казці: «або медъ пье, або кайдани тре!» У ті часи, Татарва трóшки вгамовалась, ні съ кимъ було и воёвáть, а тутъ ще зъ України понахóдило у Січъ чимáло ледáчихъ людéй такъ — крий Бо́же! — що виробляли! грабували чумаківъ, обдирали и до смёрти забивали купцівъ по вели́кимъ шляхамъ, немилосёрдно драли и палили Ляхівъ и Жидівъ, такъ що Ляхи, покидавши свої маёнтки, утікали до лясу, ажъ за Варшаву, а Жидова и дúху Запóрожського боялась. Кóжний зъ сихъ гайдамацькихъ загóнівъ, мавъ свого ватажкá, чи отáмана, прозивались вони ще й характерниками, бо замовляли одъ кúлі, а якъ було дерúть Ляхівъ, по вели́кихъ и багáтихъ паляцахъ, то яка бъ тамъ сила у Ляхівъ не була, и якъ би не пильновали, то ватажо́къ

таку ману на нихъ напустить, що ніхто не почує и не побачить, якъ вони їхъ накріють, та й забирають що зхочуть, а вернувшись у Січъ, дуванияця вже тимъ добромъ: одну третину на ватажна, другу козакамъ, а третю на курінь. Такъ бачишь, панічу, що й курінні отамані вадили імъ, бо ватажокъ, зібравши ватагу, йшовъ за добічою не тайно, а вайбільшь за відома куріня, и якъ було йде, то й просить у отамана до помючя козаківъ; а той ёму и каже:

»Гледи жъ міні, братчику, коли ти якого козака стратишь, то тоді вже й до куріня не вертайсь!« Сіричъ, крадь та кіньці ховай.

А ватажокъ, здавшись на своє характерство, и одказує: »Не бійсь, батьку, всі будуть цілі, більше копіліха не буде!«

Такъ отто жъ, кажу, наші сіроми, опричъ розбоївъ и грабунківъ, такі ще пакості чинили, що нехай ёму абі-що, страшно и згадувать! Про їхъ поспульство доходили жалоби, не тільки до нашої старшині, и до столиці; черезъ той гармідерь и Кошъ нашъ зруйновано. Та вже жъ, ловить вовкъ та якъ, и вовка піймають!... Було якъ де-який харцизяка попаде въ руди, то судъ ёму короткий бувъ. За кражу плативъ той курінь, до якого належавъ злодій, а за грабункъ и смертоубійство, карали смертю. Казней було чотірі: первша шибениця; стояли ті шибениці у кожній паланці, на перехресткахъ и по великимъ шляхамъ. Осудённого було підвезуть верхи підъ шибени-

ницю, на кинуть йому на шію сільце, та й шмагонуть коня нагайкою, то вінъ вискочить, а осуждѣнный и повиснетъ (¹). Вішали и до-горі ногами и за ребро крюкомъ, то вінъ такъ и мотається на шибениці, поки кістки його не порозсипаються, въ примірѣ и на страхъ другимъ; и вже ніхто трупу його зняти не посміє, бо за се, те жъ повиненъ смертної карі. Друга казнь — гостра палія, деревяний стовпъ за-ввишки дві сажени, а на верхъ того стовпа залізної списъ, два аршини завдóвжки, то осуждѣнного на той списъ, и настрóмлять, такъ що вінъ виткветця йому ажъ у потилицю, на нів-аршина вище голови; и сидить той трупъ на списі, по́ти, поки виборенитця, якъ та вялена риба, такъ що якъ повіє вітеръ, то кістки крутятся и торохтять, веначе той млинокъ, поки не попадають на землю. Третья казнь — киі запорóжські, палічка недуже довгі, веначе бичі у ціпівъ, зъ дубіни, абó зъ другого твердого дєрева. Осуждѣнного привують до стовпа на майдані, наставлять біля його въ кінвахъ усякихъ потравъ,

(¹) Одъ присуждѣнної карі, осуждѣнному можно було збавитця однимъ тільки побитомъ, коли яка небудь дівчина заявитъ, що вона хочеть зъ нимъ одружитись. Зъ сєго-то звичаю, разъ, въ Самарської паланці, зко́илась така штукєрня: Вели осуждѣнного на лобне місце; пуць, — на зустрічъ дівчина, прикрита густимъ серпанкомъ, и заявила, що вона йде за осуждѣнного заміжъ. Народъ припинився, примóвкъ, а осуждѣнный и каже: »Здійми лишень серпанокъ, нехай я подивлюсь якє подружжя мині поси́лá дóля«. Звизлá дівчина серпанокъ. Гла́нувъ козакъ на неї, та й каже: »якъ на такóй одружитись, то лóчче процасти, — ведить мене, люде дóбри, на шибеницю!«

трүнківъ: горілки, меду, піва, браги и привесуть кілька оберемківъ квівъ, и полóжать біля стовпá. Нагодують и почастують осуждѣннаго, а тамъ дадутъ по коштовать и квівъ; хто ні йде, вище корячокъ горілки або піва, вчистить осуждѣннаго кїемъ, та й приговорне: »отъ тобі, сучому синові, щобъ знавъ якъ красти и розбивать, бо ми всімъ курїнемъ, за тебе, злодія, платимъ!« Оттáкъ вївъ и лежить прикүтий до стовпá, поки ёго до смёрті не забьють. Четвёрта кáра — ссилка въ Сїбірѣ, якъ и теперечки въ Москóвщині и у насъ. Отъ сіми жъ то бáрами, за бошово́го Кальвиша, трóхи такі угамовáли харцізівъ, такъ не помогло́сь, не вдёржався такі нашъ Кошъ: зруйновáли!... А якъ зруйновáли, я тобі, панічу, зáвтра про се розкаж́у.»

Доїзжаючи до с. Привольнаго, зовсімъ смёркло́сь, не́бо замáзалось хма́рами и такъ посутеніло, хочъ въ око стрель. До Михаїлівки зоставáлось верстовъ зъ три сквёрної дорóги, и ще трéба бу́ло переїздитъ у бродъ Мокрую и Сухую Суру. Машталіръ мій загубівъ дорóгу и попуска́въ віжки; не знаю вже куді́ бъ ми заїхали, коли́бъ Коржъ не вілизъ зъ брїчки и не знайшовъ дорóги. Я дивовáвся, якъ старий дóбре бачивъ по́ночи. Нагнётця, гляне округі́ себе и гувне машталіру, поверта́й сюда, або тудá, и такъ бéрежно провівъ при́міжъ рївчаківъ и бескѣдівъ, що й у день лүчче бъ не проїхали.

— Ти бачишъ, дїду, по́ночи, — озвáвся я, — пенáче та кішка?

— Э, панічу, — одказавъ Коржъ, — се въ мене зо-
сталося ще січова кісточка! У насъ на Запорóжжі, той
було и не козакъ, хто не втрапить поночи. Дуже по-
важали тихъ козаківъ котрі добре знали степі и шля-
хи, тихъ тільки и на старшину обірали, котрі вмiли
провести и вивести військо.

Кілька гонівъ одъ Коржевого дворища, ушквi-
ривъ дрібній дощъ, зъ блискавкою и грóмомъ.

Отъ за се хвалити Господа, — озвiвся Коржъ,
звiвши шапку, — иди, голубчику, пиливай, теперечки
намъ байдуже: приїхали... О да який же дріб-
ний, — озвiвся старий, глiючи себе по мокрій го-
лові, — сей, якъ бачу, добре чує, а бiвають и глухі
дощі, такі, що не дочувають.

— Якъ не дочувають? — спитавъ я.

— А такъ, — одказавъ дiдъ, засмiявшись, — Богъ
ёму каже: «иди де чорно», а вінъ и піде де вчора;
Богъ ёму: «иди де прóсять», а вінъ и потягъ, де ко-
сять; Богъ ёму: «та йди у Михайлівку», а вінъ и
махнувъ у Минайлівку! (1)

Приїхавши до-дóму. Коржъ довго ще балакавъ и
шутковавъ, якоесь, и втóма ёго не приборкала.

— Велике діло, панічу, власна хата, — казавъ вінъ,
похожiючи по свiтлиці, — якъ би не втомiвся, а тiль-
ки вёрнeся до-дóму, то такъ тобі полéгчає, пенiче
уже й одпочивъ!

(1) Коржъ любивъ розказувать сю приказочку; хто ёго хочъ
трохи знавъ, то вже певно про неї одъ ёго чувъ.

На другий день, ми прокинулись не дуже рано; пізно лягли и натомівшись, трохи заспались. Напівшись чаю, Коржъ заходівся зъ своєю бжолою, и ми не гаявшись пішли у пасіку. Гарно було у садочку після дощу: пташечкі щебетали, дерево поросправляло свої віти, крoплі роси, якъ розсіпані перли, скрізь по траві и на листяхъ, блищали и висвічувались; такъ було ледько дихать, тимъ пахучимъ холодкомъ! У пасіці усе було благополучно, и старій, огледівши дє-які вули, сівъ, и менє попросівъ сісти, біля тиі каплічки, де ми зъ нимъ позавчора розмовляли.

— Бачъ, панічу, — сказавъ вінъ, огледюючи дерева, — які високі та товсті повиростали; садівъ я їх саме у той рікъ, якъ зруйновали нашъ Кошъ, більшъ буде, якъ п'ятьдесять літ (1).

Я нагадавъ старому, що вінъ мині обіцавъ розказать, про ту незгоду, и Коржъ такъ почавъ:

«Саме на зелені святкі, прийшовъ до насъ, зъ великимъ військомъ генераль-поручикъ Текелій, и ставши обозомъ, верстовъ зъ дві одъ окoпівъ, всі свої гармати, які тамъ у ёго не були, вітрищивъ проти нашого Коша. Однакъ не починавъ стрілять, а тежъ и січовиві нічого не робіли, а чекали, що дальшъ буде.

(1) Кошъ зруйнованъ у 1775-му року.

Черезь сутокъ двѣ, примчали говці звістку, намъ Текелію, що Московське військо, позахоплювало вже всі наші паланки и слободи, по всіхъ вольностяхъ Запорѳжськихъ, а на третій день, Текелій приславъ до насъ посланця и запрошувавъ військову старшину до себе въ гості. Кошовій Калійшъ, одібравши такую звістку, заразъ зібравъ всіхъ козаківъ на раду и спитавъ:

«А що теперечки, панове старшина и отамані, будемо робить? Москаль въ гості насъ до себе закликає: чи підемо, чи не підемо?»

Якъ се почули отамані, дѣ-які ватажки и характерники, такъ и заворушилися и заговорили. Дѣ-которі и побортовали бѣ, такъ другі жъ, здавшия на свою силу и характерство, на весь Кошъ гомінъ підняли.

«Нехай Текелій», гримнули, «хочъ ще стільки війська Московського приведе, скільки теперечка ёго привівъ, то ми усіхъ якъ мухъ передавимъ! Чи жъ то мѳжно, щобъ Січъ и славне Запорѳжське військо, за насібі Москалеві віддать?... Поки світъ сонця, сего ніколи вони не діждутця!»

Се все казала сірома и бурлацтво, нежоваті голдраньці, у котрихъ не було ні оселі, ні худѳби; а друга половина, отамані и замѳжні козакі, що сиділи зімовивами и мали достатокъ, такую одповідъ дали:

«Хочъ ми», кажуть, «Московське військо и до ногі вилуцимъ, такъ те жъ військо, що захопило наші паланки и слободи, спалять всі наші оселі и замордую-

ють нашіхъ жіноць и дітєй, такъ ми на такъ раду сіроми и бурлацтва не здаёмся!...

А тутъ ще й архимандритъ, що живъ у Січи, почувши такі заміри сіроми и бурлацтва, вийшовъ зъ цѣркви въ облаченїї, зъ хрестомъ и почавъ уговорювати завзятихъ:

«Убійтеся», каже, «Бѣга!... Що ви замишляете, дітки? Ви—христїяне и підіймаєте руку на христїянъ и наміряєтесь пролїть кровъ єдиноутрѣбную? Покорїтесь же волї Господа, така вже, бачите, нещаслива наша доля, и зъ покїрностїю мусимо принятъ одъ Бѣга достѣйна по нашімъ діломъ! Отъ вамъ хрестъ и Распїятїй на немъ, коли ви Ёго не послухаете, то веї загїнете необачво!»

Здаётця, хто бъ не почувъ пань-отця, якъ вінъ насъ уговорювавъ, хочъ бї у ёго було камяне сѣрце, то и въ того бъ видавивъ слѣзъ зъ ока. Веї, скїльки насъ не було, сіроми и старшина, веї захлипали, и тутъ же, такъ одказали:

•Ну, спасїбі тобі, паночевьку, нехай бѣде по твоєму; знавъ, що намъ казати, и ми тепѣрчки готѣві не тїльки тебѣ послухати, а й голови наші за тебѣ зложїть!»

Сїчовикї дѣже поважали свого архимандрїта, бо що-педїлі и по празникѣхъ, пїсля одправа, поучавъ вінъ народъ, поважнимъ слѣвомъ, не зъ кнїжки, а на памѣть, и ще нашою мѣвою, такъ що й малѣ дитїнка, зрозумїла бъ те свѣтѣ казання. Пїсля сѣго папъ-отцѣ-

вого совіту, військо ще трохи помірковало, порадилося, та й заявило кошовому.

»Ну, батьку, вельможний пане, теперечки якъ загодно такъ и роби зъ сіми гостями, а ми всі готові тебе слухать, чи йти, то йти?»

»Треба йти, пані-товариши«, одказавъ кошовий, »бо се не дурниця; самі бачите, що Москаль насъ вругомъ обступивъ, и гармати горломъ у вічи поставивъ. Се вже такі гості, що пійшовши до їхъ, не вгадаешъ чи й вернесся назадъ. Та вже, коли бути тому, то нічого довго й думать, Господи помози! дай Бóже часъ добрий! Ходімо, старшина и пані отамани, що буде, то й буде, а більшъ буде такъ, якъ Богъ дасть!»

Та узявши хлїбъ-сїль, и пішли до Текелія. Текелій ласкаво їхъ прийнявъ, и ставъ розпитовать, хто у нихъ кошовий и старшина, и якъ вони прозиваютьця. Отъ кошовий заявивъ себе, суддю Касанá и писаря Глобу. »А се«, каже, показуючи на куріннихъ отаманівъ, »тежъ військова старшина.« Отъ Текелій попросивъ всіхъ сидати, а далі, розпитавши що було йому треба, и пішовъ зъ ними у Кошъ; однакъ, не одинъ, а узявъ зъ собою кілька охвицерівъ и охрånного війська. Якъ побачивъ Текелій, що Запорóжці здаютьця йому ласкою, то заразъ звелівъ отсторонить гармати. Прийшовши у Кошъ, спитавъ вінъ кошового, до кого йому йти у гості; а кошовий вклонився, и запросивъ його и всіхъ охвицерівъ у свій курінь, та й угощавъ чимъ Богъ пославъ, по нашому звичаю, у деревянихъ ваганахъ, на

деревянихъ тарілкахъ и деревяними лóжками. Наів- шись, Текелій подяковавъ кошового за обідъ, и дуже дивовався, що такі смáчні потрáви ідять зъ деревя- ної посúдини. Далі й спитáвъ:

»Хто се у васъ такъ смáчно готúе?«

»Е у насъ«, отвітивъ кошовий, »такі скúсні кухарі.«

Отъ Текелій ставъ прохáть кошового, щобъ вінъ прислáвъ ёмú одногó кúхаря, и обіщáвъ кошовому по- даровáть два кáмяннихъ блюда, а старшині и отаманáмъ по одному.

»Щобъ«, кáже, »такі смáчні потрáви не іли зъ ко- ритъ, а зъ блюда.«

Почúвши се, оди́нь зъ курі́ннихъ отаманівъ, по прізвищу Строць (¹), обізва́вся до Текелія.

»Хочъ зъ корита, добродію, та до-сита, а хочъ зъ блюда, такъ до-хúда!«

»По яківському се вінъ розмовляе«, спитáвъ Теке- лій, »вiчогісінько я не розчовпú, що вінъ розкáзуе?«

Такъ Строць и розтолковáвъ ёмú сю пріказку.

»Ви, добродію«, кáже, »iсте зъ блюда та худі (²), а ми iмо зъ корита до-сита, — подивiтця які ми гладкі?«

Після обідъ, Текелій довго ще вéштався по Кошú, оглядовавъ курені, пушкарню, козацькі пожiтки, а тамъ попрощáвся и пішовъ до себе, и стоявъ ще біля

(¹) Ромáнь Строць, бувъ отáманомъ Кáнівського курі́ні.

(²) Текелій бувъ родомъ Сёрбинъ, и якъ усi Сёрби, висóкий и худорлáвий.

Коша́ об́озомъ́ б́ільшъ́ т́їжня. Пóки сто́яли, ка́жý, об́о-
зомъ́, охви́цери́ и моска́лі, ча́стєнько́ прихóдили до насъ́
у Кошъ́, а ми ход́или до нихъ́, брата́лись и гуля́ли по-
коза́цькій. Т́їмъ́ ча́сомъ́ Текел́ій призва́въ до се́бе ко-
шово́го, судю́, пи́саря́ и прочита́въ їмъ́ имянний́ Ви-
соча́йший ука́зь, щобъ́ вони́ їхали́ у Петенбу́ргъ. Такъ́
отто́ по́їхали т́їльки кошови́й и пи́сарь, а судя́ Ка-
са́нъ, занеду́жавъ́ и вмеръ́; тутъ́ ёго́ у С́ичи, послі́днє-
го, и похов́али. Ви́провадивши́ старшину́ въ́ Петер-
бу́ргъ, Текел́ій вже́ ставъ́ самъ́ ору́довать С́ичю; при-
в́ивъ коза́ківъ́ и къ́ прися́ги и трóшки за́споко́ївсь, але́
довге́нько ще́ сто́явъ об́озомъ́, пере́йшовши́ на дру́ге
мі́сце. Зоста́вшись с́ичовики́ безъ́ старшини́, поча́ли
потро́ху вору́шитця́, бо Моско́вські́ звича́ї бу́ди їмъ́ не
пону́тру; отъ́ ста́ли коза́ки д́умать та гада́ть, якъ́-би
Моска́ля у шóри убра́ть (¹), а самі́мъ́ десь́ дальшъ́ по-
мандрова́ть. Зібра́ли чоло́віка зъ́ пятьдеся́ть коза́ківъ́ и
посла́ли їхъ́ до Текел́ія, зъ́ хл́їбомъ́, зъ́ с́їллю.

»А щó ви́ мині́ ска́жете, Запоро́жчики?« спита́въ
Текел́ій.

»Отъ́ щó, добродію«, ка́жуть С́ичовики́, »ми чу́ли,
що намъ́ безъ́ пи́сьменного́ ві́ду и биле́тівъ́, не мо́жно
зъ́ С́ичи ніку́ди йти?«

»Такъ́, Запоро́жчики«, такъ́,« одка́зує, Текел́ій: ні-
ку́ди не відлуча́йтесь, безъ́ мого́ ві́дома.«

»Та́къ оце́ жъ́, для́ се́го ві́дома«, загомоні́ли коза-

(¹) У шóри убра́ть, се́ бъ́ то, оду́ри́ть, обмані́ть.

кї, »и прийшли ми, добродію: напишіть намъ, будьте ласкаві, хочъ одїнь білетъ на всіхъ, бо ми будемо держатьця купи и въ-ростичъ не роспливемо́сь.«

»Добре, Запорожчики, добре«, каже Текелій. »Та який же перше бувъ у васъ звичай?«

»Та у насъ, добродію«, заговорили козаки, »про сі білети, ні за нашихъ батьківъ, ні за дідівъ, и чутки не було; хто кудї схотівъ, той тудї и мандровавъ.«

»Кудї жъ отцѣ ви«, спитавъ Текелій, »наміряєтесь йти зъ сіми білетами и за чимъ?«

»До Тилигу́ла (¹), добродію«, кажутъ січовики, »до ляма, на заробітки, бо у насъ нема ні сорочки, ні штанівъ, якъ бачишъ, гола сірома; а ще жъ, може, треба буде и подушне платитъ, та й панамъ трόхи уділитъ?«

»Добре, Запорожчики, добре«, одказує Текелій, зареготавшись: »идіть зъ Богомъ, заробляйте, та и въ казню збирайте.«

»Чуємо, добродію, чуємо«, заговорили козаки вклонившись, та й пішли въ канцїлярїю.

Призвавъ Текелій свого агюганта и звелївъ ёму написати одїнь білетъ на пятьдесятъ чоловіка, и відати їмъ до рукъ. Якъ добули січовики той білетъ и стали лагодитьця въ дорόгу; зїбрали увесь свїй війсковий рештунокъ, харчові клунки, знарядїли кілька чаёкъ,

(¹) Тилигу́ль-рїчка вливаєтця великимъ озеромъ у Чорне море. Сей лиманъ прозивався по-турецькій *Дели-Гиль*, по нашому скаже́не плесо. Сюди-то ходили Запорожці на заробітки до ляма (гачнугъ неводї).

та сівши собі у ночі, не тільки ті, що зъ билéтами, а скільки їхъ улiзло, мóже чоловіка зъ тiсячу, и гайдá собі у низъ до Тингúла. Черезъ кілька дней, прийшлó до Текелiя зъ хлiбомъ, зъ сiллю ще чоловіка зъ пять-десять за тими жъ билéтами, та добúвши, и собі ня-тáми закивáли зъ товариствомъ. Далi, якъ побáчили Сiчовикi, що iмъ не борóнять тiхъ билéтивъ, прийшли и трéтi, и четвэртi, та добúвши, симъ побитомъ, собі билéти на всi сóрокъ куренiвъ, и помандровáли пiдъ Турка. Якъ побáчило охвицэрство, що въ Коши зостáлись тільки старi, слiпi та калiки, и зробiли доношенiе Текелiю. Схаменúвся Текелiй та у свиний гóлосъ, — нiчого вже, бачъ, робiть, якъ кáжуть, не продерэшъ очéй, продерэшъ калiтку!

»Куди жъ вони позахóдили«, питáвсь Текелiй, »ад-жé жъ вони, сякi-такi, просили у мене билéта до Тингúлу, на заробiтки?«

Дúже розсэрдився и зажурився Текелiй, довго сумовáвъ, кілька дней и нóса, сердéшний, не вiткнувъ зъ своéи палáтки, такъ ёго роздратовáло те ошукáнство прóстоi сiроми. А тутъ якъ на те, ще лiзуть и остáтнi сiчовикi, якi позоставáлись, зъ хлiбомъ-сiллю; а та вже хлiбъ-сiль въ душi у Текелiя сидiть.

»Повелi и намъ, вельмóжний пáне«, просять, »на-писать билéти на заробiтки.«

»Та куди жъ вамъ«, крикнувъ Текелiй, »злющi За-порóжцi, отци билéти?«

На Тингуль, добр одію», одказують. »На Тингуль, до лямь, на заробітки!»

»Все въ Тингуль, та въ Тингуль», гримнувъ Текелій, затупотівши ногами, »такі-сякі и растакі!... А гóродъ зоста́вили пустімъ?... Не дамъ вамъ билетівъ, идіть собі къ бісу!...» Та й протурівъ їхъ відъ себе.

Такъ не помогло́ся жъ, бо сіро́ма, подяковавши Текелія за хлібъ и за сіль, и безъ билетівъ, по протоптаній дорі́зці, далі дропакá. Побáчивъ Текелій, що якось приходитця не до чми́ги: що тутъ на світі робіть? Отъ вінъ и призва́въ до себе, всіхъ куріннихъ, отаманівъ. Такъ и отаманівъ небогацько прийшло, — и деся́тка не налічивъ би.

»Чомъ же ви не всі прийшли?» спита́въ Текелій.

»Якъ намъ, добродію, усімъ прийти», одказáли отамані, »коли вікогісінько, опр́ичъ насъ, не зоста́лось по курі́няхъ.»

»Куді жъ вони позахóдили, що їхъ нема́?» зновъ спита́въ Текелій.

»Курінні отамані розъі́хались по своїхъ зімові́кахъ», одказують, »а сіро́ма ні-віть-куді поділась, такъ ми и самі думаемо до до́мівки, що намъ тутечка робіть, коли вікогісінько не зоста́лось, старшину́ запро́торили у столи́цю, чи тамъ куді⁽¹⁾, а війська козацького нема́, — поросхóдилось!...

(¹) Що ста́лось зъ військовою старшиною не відомо, бо не въ я́кихъ гисторі́чнихъ руко́писахъ объ їхъ нема́ помі́нку. Бу-

»Куди жъ вони поросхóдилосьъ« грíмнувъ Текелій;
»де ва́ші січовикі?«

»Якъ де?« обізва́лись отамані, »адже́ жъ ви, добро́-
дію, не спита́вши насъ, подава́ли їмъ билéти на заробітки, до Тингула, чи що?«

Побачивъ тоді Текелій, що сіро́ма гара́здъ такі убрала ёго въ шóри; дýже розсёрдився и вигнавъ зъ палáтки отаманівъ. Після сёго не довго вінъ зоставався въ Січи, и того́ жъ літа поіха́въ у столицю, а Москóвське військo, сімъ літь ще стояло на Запорóжськихъ зéмляхъ, по́ки не запрова́дили Москóвськихъ зви́чаївъ.

Такъ оттакімъ-то по́битомъ, пани́чу, преславу́ту коза́цьку Січъ зруйнова́ли, и хва́цьке Запорóжське військo викоренили. Ті жъ Запорóжці, що повті́кали, піддали́сь підъ Тúrка, приня́въ їхъ салта́нъ ласкаво підъ свою́ дёржаву, и звелі́въ опоселіть їхъ, біля́ ўст-
тя Дуна́я, въ Бабада́зі, по надъ Чóрнимъ мо́ремъ, на зéмляхъ зда́тнихъ до паха́рства и багáтихъ риболю́в-
ствомъ и зві́риною лóвлею, де вони и тепéречка жи-
вуть⁽¹⁾, хлі́бъ жу́ють и постоло́мъ добро́ вóзять!

Отъ то́бі, пани́чу, и кіне́ць!«

ла́ тільки чу́тка що кошово́го Кални́ша засла́ли на Донъ, бо въ одній пісьні така́ наміка:

•Ой полеті́ та полеті́, чо́рная га́лко, та на Донъ, ри́бу їсти!

Ой принесі́ та принесі́, чо́рная га́лко, одъ кошово́го вісти.«

(¹) 1830 ро́ку після Туре́цької війни́, найбільша полови́на козаківъ переда́лась Россі́и и ви́йшла зъ Бабада́га, зъ кошови́мъ

XII.

Се було остатнє оповідання Коржя. Після сїї розмови, частенько доводилось мнї вѣштатьця по за дніпрівью, а въ Турецьку войну въ Бабадазі, де осадїлись Запорожці; не разъ доводилось и розмовлять зъ старїми дїдами, бувалими козаками про Сїчъ, и то саме, безъ одмини, розказували и вони, що оповїдавъ мнї старїй Коржъ.

Въ 1832 року, на Иванівську ярмарку въ Кременчуці, на майданї, збїлось чимало народу біля кобзаря. Я підїйшовъ и ставъ прислуховатьця. Слїпєнький спївавъ про зруйновання Коша, и такъ подобно до оповїдання Коржя, що я, давши кобзарю карбіванця, зазвавъ єго до себе на кватїру, и списавъ ті вірши.

Отъ вони:

»Гей взъ-за зелєного гаю
Червоне сонечко зїйшло,
Гей зъ Московського краю,
Велике військо прийшло.

Червоне сонечко,
Високо вже стоїть,
Дївитця батько въ оконечко,
Та й каже: »дїтки, що будемо робїть?

Ось передъ нами,
Царїцине військо стоїть,

Осиномъ Михайловичемъ Гладкимъ зновъ у Россїю. Теперечки сї Запорожці осадїлись побїля Азовського моря, и прозиваютьця Азовськими козаками.

Чи не за нами,
Щобъ йшли Татáръ къ чортáмъ гонíть?»

—»Ой, бáтьку, щось вонó не те!
Чогó сi гармáти гóрломъ въ вiчнi стоiть,
Трeба, бáтьку, спитáти,
Чогó вонi одъ насъ хотáть?»

Ой провiдали Запорóжцi,
Що Нечóса Текeлю послáвъ,
Щобъ насъ зъ старшинóю,
И всю слáвну Сiчъ зруйновáвъ.

Бувъ же то й день,
Великi зелeнi свiтá,
О бодáй же твоi, Нечóсо,
Зъ тогó чáсу душá проклiтá!

»Гей дiти, Запорóжцi,
Що бiдемо чинiти,
Москáль клiче въ гóстi,
Бiдемо, чи нi, ёму гóлову хвалiти?»

»Якъ бiдемо ёгó зустрiчáти,
Чи зъ хлiбомъ-сóлею,
Чи вiйну обiявлáти,
Чи йти до ёгó дóброю вóлею?»

Однi кáжуть: »Не дамó за спасiбi Сiчi!«
Дрiгi кáжуть: »Миръ лiчче всeго.«
А сi: »Нехáй намъ вiпалáть óчи,
То й пропадемó ажъ до однóго.«

—»Нiкóли сeгó не бiде,
Щобъ ми оддалi Сiчъ-мáти,
Пóки ще свiтъ сóнца,
Бiдемъ Сiчъ нáшу ратовáти!«

—»Бóга бiйтеся, дiти!«
Кáже пан'отeць архимандрiтъ
»Щó ви хóчете робiти?
Проклiтi бiдете взъ рóда въ рiдъ.

»Ви, діти—Христі́яни,
И підійма́єте ру́ки на братівъ,
Не робіть въ сво́єму се́рцю ра́ни,
Щобъ милосе́рдний Богъ васъ проща́въ.

»Отъ вамъ хресть Бо́жий,
На Ё́го ви положи́тця,
И совіть мій вамъ го́жий,
Ні въ чимъ, діти, не журі́тця.»

—»Ну, пан'о́тче, по тво́єму неха́й, —
Послуха́ють тебе́ Запоро́жці,
Бері́ Пётре (!) хлі́бъ та сі́ль,
Та й ході́мъ до Теке́ля въ го́сті.

»Ну, ба́тьку, Го́споди помо́жй,
Пошли́ намъ до́брый часъ!
Хлі́бъ, ба́тьку, положи́,
Та й говори́ за насъ.

»Бо війно́ю, ба́тьку, нічо́го не вчи́нимъ,
Тре́ба до́брою во́лею робі́ти,
Ході́мъ же, поклони́ вхі́лимъ,
Та й почи́мъ про ді́ло говори́ти.»

Хлі́бъ-сі́ль Теке́ля приня́въ,
И поча́въ насъ угоща́ти,
А якъ до́бре підгуля́въ,
То ставъ и насъ до се́бе проха́ти.

А нашъ Петро́ кошови́й,
Ма́є зви́чаї́ сві́й,
Пішо́въ генера́ла зазива́ти,
До се́бе, оби́да коза́цького вжива́ти

Івъ Теке́ля оби́дъ бурла́цький,
Та все смакова́въ,
А опі́сля, по-коза́цькі,
Вино́мъ та ме́домъ запива́въ.

(!) Кошово́го Кални́ша́ зва́ли Петро́мъ.

Ой пішовъ Текеля въ своію палатку,
Та й ставъ мірковать,
Що ёму робить съ початку,
И якъ нашу Січъ зруйновать.

Ужé всі наші палатки
Въ Текелівихъ рукахъ,
Ужé всі ёго палатки
По нашихъ Січовихъ куткахъ.

Ой прочитавъ Текеля папірѣ,
Кошовому, писареві одъ царіці,
Треба намъ іхати у двірѣ
Ажъ у дві столиці.

Ой зібравъ нашъ Калнішъ,
Храбрую дружину,
Сердешний брався ажъ за ніжъ,
Та проклинавъ лиху годіну,
Сірома Калнішъ захліпавъ гірко,
Зъ кожимъ козакѣмъ обіймався,
Сказавъ: «Прощай славне, храбре військо!»
Та вже більшъ и не вертався!

— «Гей, батьки отамани,
Кажіть дѣ поділи старшину?»
Берé насъ жаль за сэрце,
Якъ згадаемъ славно старовину!

Ой почали Січовикі думать, гадать,
Якъ-би Москаля во шори убрать,
А далі до Текелія пристали,
Щобъ давъ билети, роботи намъ шукать.

Ой рúшили Запорѣжці,
До лямъ на заробітки,
Закивали пятами сіроми,
Тільки товаришамъ далі звістки.

Текелій хочъ після й оглядівся,
А Запорѣжцівъ, поминай якъ звали!

Он бідний зажурився,
Що въ шóри ёго убрали.

О хъ життя́ наше минулось,
Життя́ бурлацьке!
Коли́бъ воно́ вернулось,
Сла́вне життя́ козацьке.

Гей, бра́тці, озми́ть у ру́ку,
Пісочку, та й посійте;
Ой тоді воно́ вернетца,
Якъ той пісочокъ зійде!^(*)

Коржъ померъ въ октябрі 1835 року, на 104 року, довгого свого життя. Зъ-малку и до смерти, живъ ривъ и працевавъ за для людей, и може бъ ще промався на світі, коли бъ, збираючи подаянне на погорілу въ Михайловці церковъ, не застудивъ себе, переїзжаючи въ осе́ні черезъ Мобрую-Суру. Царство, тобі, небесне, добрий чоловіче, вічна тобі пам'ять!

(*) Ся сама́ пісня, зъ де-акви́ми одмінами, надрукóвана и въ «Исторіи Новой Сльци», Скальковського.

И ПЕДІІ

ГАРКУША.

ДРАМАТИЧНІ КАРТИНИ, У ТРЄХЪ ДІЯХЪ.

ЛИЦЕДІІ:

ПРОХОРЪ СЕМЕНОВИЧЪ БУТУЗЪ, сотникъ, старій чоло-
вікъ.

ПАНИ МАРУСЯ, жінка егб, по 18-му г.

ГАЛЯ, молодша її сестра.

КАТЕРИНА, кліюшниця, старá баба.

ХВЕДІРЪ, джура сотниківъ.

ХОРУНЖИЙ, обивáтель и сусіда сотниківъ.

КУЦЬ
БЕБЕХЪ } обивáтели, трóхи молодші одъ сотника.

ГАРКУША, отáмаць розбійниківъ.

ОБУХЪ, егб джура.

ВЛАСЬ
ПОМЕЛО } старшині у розбійниківъ.
ВАКУЛА }

1-ий }
2-ий } розбійники.

Дворóві люде сотника, козакі, парóдь, розбійники, дівчáта и
козáчки.

ДІЯ ПЕРВА.

(Обстановка: спальня сотничихи; въ кутку ліжка зъ пологомъ; кругомъ дивани и дзиглики, прикриті пістряніми чехлами. На стінахъ висіть брѳня и бандура. Посередні двѳри у дівѳчу, а далі відко ще й другі двѳри въ сѳни. На правій стороні спальні—вікно, а на лівій—двѳри въ покѳі сотника. Въ дівѳчій дівчата матають нѳтки й прядуть. Сотничиха, смутная, сидѳть біля столу, схиливши голову на руку. Галя стоїть біля неї).

ВИХОДЪ 1-ий.

СОТНИЧИХА и ГАЛЯ.

Галя. Та годі тобі, моє сѳрденькѳ, сумувать и вбиватьця! Якъ такі: четвѳртий мѳсяць якъ одружѳлася, а й досі усѳ плачешъ, — ѳчи не висихають! Порѳ бѳ вже тобі й привѳкнуть.

Сотничиха. Привѳкнуть до своєї невѳлі, до бридкѳго сотника, до ѳго осоружного кохання?!.. Чи ти звѳєшъ, що мій нѳлюбъ тепѳречки мині ще гѳдший ставъ, якъ до шлюбѳ?...

Галя. Не ти жѳ пѳрва одружѳлася зъ старимъ, — та й живуть же щасливо, венѳче зъ молодими. А коли вже вінъ такий тобі гѳдкий, на що йшла за ѳго?

Сотничиха. Хибá жъ ти не зна́ешъ, що менé мату́ся приневóлила?

Галя. Зна́ю; ти жъ до́вго сиричáлась, а тамъ такъ швидéнько згодíлась. Я вже подúмала, чи не причарува́въ тебе́ чимъ, спра́вді, панъ со́тникъ....

Сотничиха. Лíхо менé тяжкé згодíло! Ось слухáй: зпéршу, мату́ся менé вмовля́ла, уленца́ла, навко́лішкахъ передо мно́ю стояла́—просíла, я й слúхать не хотíла; да́лі, мату́ся сварíлась, ла́яла менé, бíла, а я все-таки не згодíлась; та вже якъ мату́ся сказа́ла, що вона́ бíдна, и ста́ла менé корíть, що відíймаю въ íй остатній шматокъ хлíба, тоді я, завязáвши óчи, покори́лась лю́тій мо́й до́лі!... Лúчче лежа́ть у сирíй землі, аніжъ жити зъ нелюбомъ! *(Плаче.)*

Галя. Рíдна ненька згубíла свою́ дитíну!... Вона́ думала, що для дівóчого сёрця тíльки й трéба, що сріблá, зóлота та убра́ння.

Сотничиха. Я одъ тебе́, Га́лю, ніко́ли не таíлась. Слúхай, я тобі розкажу́, що найгіршъ тóчить моé сёрце й не даé миві споко́ю ні въ день, ні въ-ночі.

Галя. Розкажі́, моé сёрденько, розва́жъ своé го́ре: ти зна́ешъ, що ніхто́ тебе́ такъ не любíть, якъ я.

Сотничиха. За-кíльки днівъ до мого́ шлю́бу, разъ пішла́ я у лiсь посумувáть та попла́кать. Було́ ще рано,—сóвечко тíльки що вiкотилось изъ-за горí, и я, замiслившись, схилíвши го́лову, йшла́ собі. Ко́лі разомъ щось залопотíло. Озирну́лась, дивлю́сь — сто́ять передо мно́ю два козаки́ вёрхи, ненáче зъ землі вiро-

сли. Той, що їхавъ попереду, сидівъ на білімъ коню, въ чорвоному жупані. Тако́го гáрного, мото́рного коза́ка ми́ні не дово́дилось ні́коли й ба́чить. Жупа́нъ на ё́му бувъ ввесь у зо́лоті; брoня бли́щала самоцві́тнимъ ка́міннямъ; а я тільки й ба́чила ё́го чо́рні о́чи, що сся́ли ненáче зoрі́ середъ те́мної но́чи. Сeрце мо́е зато́кo-тіло, въ гpудя́хъ спeрeя ду́хъ, а я сто́яла — и все на ё́го диві́лась, мовъ прича́рована. И коза́къ, зупині́вши ко́ня, те́жъ диві́вся на ме́не; да́лі усмі́хну́всь та й ка́же: »Здо́рова бу́ла, мо́я го́рличко! Сeго́дні, якъ ба́чу, зійшлo два со́нця ра́зомъ... Не зна́ю, якé й кра́ще!... « До сме́рти не забу́ду ё́го по́гляду, ё́го усмі́шки! Зъ-підъ чо́рного ву́са, якъ жемчу́жне намі́сто, забли́щали зу́би, зъ очéй поси́пались йскри и всю ме́не за́палили; ё́го го́лосъ и тепeрeньки чу́ю. Ми́ні ста́ло стра́шно, и я, мовъ несамові́та, побі́гла у гу́щину та й схова́лась. Зъ то́го ча́су, коза́къ не вихoдить у ме́не зъ голо́ви; тільки ё́го одно́го й ба́чу, тільки про ё́го одно́го и ду́маю, и гада́ю!

Галя. Давно́ бъ призна́лась!... Такъ о́ть воно́ щo: тебе́ причарова́ли чо́рні о́чи!... Я за́разъ приведу́ Зіньку-шепту́ху, то вона́ скро́пить тебе́ води́цею и розі́б'є ті ча́ри. (*Хоче йти*).

Сотничиха (*удeржує*). По́стрива́й! сі ча́ри, сі му́ки, ми́лі мо́йму́ се́рцю; вони́ тільки ме́не й де́ржуть, и втіша́ють на сві́ті!

ВИХОДЪ 2-ий.

Ті жъ и КАТЕРИНА.

Катерина (*приглядуючись до Сотничихи*). Все плаче та вбивається!... Чого жъ тобі ще бракує, мой пані кохана?... Панъ сотникъ тебе любить, душі въ собі не чує; ти—въ багатстві, въ роскоші, якъ рибонька въ плесі; глянь на себе, — вся въ перлахъ, въ яхонтахъ, въ шмарáгдахъ, грезеті, въ оксаміті?... Увесь світъ изході, то щасливішої пані не побачишь. Усі тобі, завідують, а ти....

Сотничиха (*перехоплює*). А я завідую найбіднійшій хуторянци. Зъ мілимъ и въ протій хатинці була бь щасливіша!

Катерина. Рóзказні, мой пані кохана! Се тобі такъ здається; якъ бачу, не коштовала ще ти гіркóї; безъ достатку и зъ мілимъ нудно жить на світі. Покоріся жъ своїй долі, полюбі пана сотника. Якого ще тобі чоловіка?... Панъ на всю губу, всі ёго поважають, всі ёго боятця!..

Сотничиха (*зъ досáдою*). А я ёго, гідкого-бридкого, зневажаю! вінъ неначе гробáкъ тóчить моє сёрце!

Катерина. Охъ, мой пані кохана! попáлась би ти дрúгому чоловікові, — не стала бь такъ кёрцу гнуть!..

Галя (*перехоплює*). Гóді тобі, старá воркотуха! твої влещáння ще гіршъ засмутили панію.

(*За лаштунками чутио гóлосъ Сóтника*): Хвѣдоре! нехай коней сідлають, та щобъ гóнчихъ и хортивъ на швóри позбірали!

Катерина. Сóтникъ, сóтникъ!... Гóді плакати, мой пані кохана! панъ сóтникъ дýже свáритця, якъ угледить твої слѣзи, и на насъ, пiдвласнихъ, зганя́ сво́е сѣрце.

Сотникъ (*за лаштунками*). Дóбре нагодовать народъ и козаківъ, що зiбрались на полювання. Та щобъ булó чимъ нагодувать людѣй Бѣбеха, Кúця и Хорунжого, бо й вони тежъ прийдуть.

ВИХОДЪ 3-ій.

Тi жъ и СОТНИКЪ.

Сотникъ. Добрiдень, мой крálечко, мой лялечко! (*приляджуетця*). Усѣ така жъ заплакана! и поглядъ той же, похмурий. Чогó жъ тобі трѣба? чогó бажáешъ? Скажи тiльки, слóво промóвъ — и все, якъ зъ нѣба, посишлетця!

Сотничиха (*чуло*). Я бажáю смѣрти, одній смѣрти!

Сотникъ (*смиѣтця*). Ну, скажіть-такі на мiлость, якъ ёго на свiтi вгадаешъ, чогó часомъ бажáють гáрні молодiці?... Чи тобі жъ такі, мой крálечко, бажáть ти́ей смѣрти? Тобі тiльки жить та Бóгу дякувать, що послáвъ тобі тако́го чоловiка, якъ я!... Не дýже я молодий, правда, — за тѣ жъ дѣсять молодiхъ за по́ясъ заткну!... Яко́го тобі ще трѣба? (*бѣретця въ бóки*). Чимъ не войкь?...

Сотничиха. Чомъ же ти не пішовъ на війну?

Сотникъ. Чомъ?... И безъ мене багачько дурнівъ знайшлось! Та що тамъ и робить на тій війні? Отъ, якъ-би були лицарі, то бъ я сівъ на свого шпакá, та й поїхавъ на турніръ....

Сотничиха (*перехоплює*). Не далéко бъ заїхавъ: заразъ би п'яного привезли до-дому.

Сотникъ. Брехня! Я бъ наповнивъ чоловіка зъ двáдцять лицарівъ, привівъ би їхъ до тебе, та й сказавъ: »Кланяйтесь, бісова Німота, моїй жінці, пані Марусі, — отъ такъ!« (*Ханáє за коміръ Катерину и нахи́нає її до нігъ Сотничихи*).

Катерина (*жáлібно*). Змілуйся, пане сотнику, схаменись! Який я лицаръ? я — старá баба! (*Про-себе*). Глянь, який бравий — и старої баби не злякавсь! (*За лаштúнками чу́тио ловéцькі рога*).

Сотникъ. Отъ и пані-товариші збираютьця! (*Катерині*). Наготуй намъ свідання, та щобъ бiльшъ було насто́єкъ, запіканокъ, наливокъ — и полинкової, и м'ятної, и курдимóнкової, и калганівки....

Катерина. Чу́ю, пане сотнику. (*Вихóдить зъ Га́лею*).

ВИХОДЪ 4-ий.

Ті жъ, КУЦЬ, БЕБЕХЪ и ХОРУНЖИЙ (*зъ брони, зъ фúзіями, пистóлями и кишáлами*).

Куць, Бебехъ и Хорунжий (*разомъ*). Велико-именитому пану сотнику и найпрекраснішій пані Марусі

добрého здоров'я и вейкого благодѣнствія бажáемо и низѣнько клáняємось!...

Сотникъ (*санѳвно протягує до нихъ рúку*). Здорові булі, пані товариші прѣсимо сідати, — щобъ усѣ добре сідало. (*Містяця и сідáють*). Сѣгѣдні запросивъ я васъ до сѣбе на полювання — такѣ, що якъ свѣтъ-сѣнца, то ще такѣго у нашому краю не бувало. Зо всѣі окѣлиці зібравъ на облаву козаківъ и нарѣдъ, — прѣсто, *посполíte рушѣния*: всю мою брѣню роздавъ охѣтникамъ, одвѣхъ тенѣтъ вѣстачить на дві мѣлі.

Куць, Бебехъ и Хорунжий. Ого-го-го!...

Сотникъ (*перехѣплює*). Та се ще не все, — а ѣтъ що: сѣгѣдні зъ нами бѣде полювáть и найпрекраснѣша моя жѣнка, пані Марúся!...

Куць, Бебехъ и Хорунжий (*вѣсело*). Пані Марúся! Ай, пáне сѣтнику! отгáкъ вѣгадай!

Сотникъ. Всѣхъ ведмѣдівъ и вѣпрівъ вѣлуцимо, всѣхъ вовківъ, лисѣць, вѣтравимо.

Бебехъ. Глянь! а чи давнѣ жъ ти, пáне сѣтнику, перестáвъ боятьця ведмѣдівъ и вѣпрівъ?

Сотникъ. Та я й чѣрта не злякáюсь, якъ до чѣго припадѣ! (*Готúють закúску; Катерíна и дѣвчáта застилáють стѣлъ и стáвлють блѣда, тарѣлки, пляшкí и чаркí*).

Бебехъ. Ну, гледí жъ, пáне сѣтнику! я вже тобí сѣгѣдні догожú: всѣхъ ведмѣдівъ и вѣпрівъ прамѣсѣнько на тѣбе вѣпру! Робí зъ нѣми, щѣ самъ знáєшь!...

Сотникъ (*скоро*). Чи ти не здурівъ?! Аджé жъ я сто́ятиму біля пáні Мару́сі. . . Ти ще її до-смéрти переляка́ешъ!

Куць. Не бійсь, пáне со́тнику: я самъ б́уду біля пáни Мару́сі, всіхъ ведмédівъ и вéпрівъ перестреля́ю! (*Показує на рушніцю*). Всіхъ такі до о́дного! (*Цілує р́уку пáні Мару́сі*). Не бійсь, мо́я круле́во!

Хорунжий. Та годі вамъ, пáні-товáриші, изъ пу-сто́го в́ь порóжне перелива́ть! Ведмédі и вéпрі намъ нестрашні; а отъ, послухайте, якé ли́хо насъ чека́: е віль чо́го зиміслитись и потілицю почу́хать: особливé тому, у ко́го, якъ у жи́да, грóшей и така́ гáрца жінка, якъ пáні Мару́ся!

Сотникъ (*швидко*). Якé тамъ ли́хо? Печі́на то́бі в́ь ротъ и сіль у ві́чи!...

Бєбєхъ. Чи не саранá?

Куць. Паді́жъ, хвóроба?

Хорунжий. Гіршъ! Сё́годні мій своя́къ, зъ Стáро-дуба. давъ міні звістку, що до насъ мандру́є у гóсті Гарку́ша, — о́тъ-що!

Усі. Гарку́ша!... Гарку́ша!

Сотникъ. Нєсподіване ли́хо, кáра Бóжа! Щó тепé-речки б́удемо робі́ть, пáні товáриші?

Куць. Далéко ќуцому до зáйця, такъ и Гарку́ші до пáні Мару́сі: а самъ її обороню́!...

Бєбєхъ и Хорунжий. Гóлови на́ші полóжимо за пáню Мару́сю!

Сотникъ. Спасі́бі вамъ, пáні-товáриші... Нєхай

насъ мілує и храни́ть Господь одъ тако́го во́рога! Хи-
ба́ ви не чу́ли, який се пали́вода Гарку́ша?...

Бебехъ. Де́ ще той Гарку́ша, а ти вже, па́не со́т-
нику, и нісь похню́пивъ. Не бійсь: Гарку́ша не який-
не́будь дуре́нь — голо́ві підъ ко́лесо не підсу́не. Ма́ло
у те́бе то́го лю́ду, — козаки́въ?... Та й ми не сидіти-
мемъ, згорну́вши рúчки: сидя́чого, ва́жуть, Тата́ре,
беру́ть!

Хорунжий. Нехай тільки су́нетця, то ми ё́го напе́р-
шій оси́ці прові́тримъ!

Куць. Се ё́му не зъ Литвина́ми дзекать!... Я ё́го
оди́нъ!...

Бебехъ. Уда́рь ли́хомъ о́бъ-землю, па́не со́тнику!
Бачъ, скі́льки у те́бе засту́пникі́въ! Де́ ще той у біса й
Гарку́ша, а ти вже й зляка́всь!...

Сотникъ. И не ду́мавъ ляка́тись! Якъ до чо́го при-
паде́, то я ё́го на шма́ткі поша́рпаю, — якъ ми́шь въ
сту́пі задавлю́!... Вже я ё́го не поми́люю!... Ві́пъемо
жъ, пани́-това́риші, й посві́даємо; порá вже й на по-
люва́ння.

Хорунжий. Розу́мне сло́во и слúхать га́рно!

Куць. Давно́ бъ такъ!

Сотникъ. Почасту́й же насъ, кра́лечко мо́я, рúч-
ко́вою, щобъ за́піванка посоло́дшала. (*Сотничиха
часту́є и кла́няетця*).

Куць (*випива́ и пи́льно дівитця на Сотни́-
чиху*). О, та яка́ жъ смашна́! Отта́къ би й до сме́рти
усе́ пивъ та на те́бе диві́вся бъ, мо́я круле́во!

Хорунжий. Веселе бѣ життя було....
(*Випивши по чарці, сїдають за стілѣ*).

Сотникъ. Ну, пави-товариші, випьемо по другій: по першій не сїдають! (*Ще пють и ідѣть. Сотничиха тежѣ зѣ ними сидѣть, схилѣвшись на рѣку. Дѣвчата прислѣгують*).

Куць. Що се за марѣ така Гаркѣша? розкажѣть, бѣдѣте ласковѣ. Признѣтьця, я про ѣго не б агѣто дѣчого й чувѣ....

Бебехъ. Тѣмъ-то такѣй и смѣлий!

Хорунжий. Э, не взявѣ ѣго катѣ, — Гаркѣша зѣ бѣса-завзѣтый козѣкъ! Вѣнѣ зѣ Сѣчи; розказѣють, що разѣ, у бенкетѣ, полѣаявся вѣнѣ зѣ курѣннѣмъ отѣманомъ, та якѣ затопѣвѣ ѣго по-виску ми хѣйликомъ, такѣ вѣнѣ и дѣба давѣ. Отѣ, Гаркѣша, щобѣ не мотѣтьця на шѣбевѣцѣ, абѣ не крутѣтьця на пѣлѣ, и давѣ зѣ Сѣчи дропакѣ, и не одѣнѣ, а пѣдмѣвивѣ зѣ собѣю ще вѣльби сѣчовѣкѣвѣ, табѣхѣ же харцѣзѣвѣ якѣ и самѣ, та й стѣли рѣзѣть та грабувѣть нарѣдѣ хрещевнѣй, — не такѣ прѣстѣхѣ, якѣ нашого брѣта, та ще й багѣтого. Спочѣтку, розбивѣвѣ вѣнѣ бѣля Днѣпра, а тепѣречки и по Деснѣ, та й до насѣ непрѣшений повертѣ. Якѣ послѣхаешѣ, що про ѣго вигѣдѣють, такѣ волоссѣ до-горѣ пѣдѣймаѣтця: ѣго й кѣля не берѣ, бо вѣнѣ характѣрникѣ, и такѣй здорѣвий, що карбѣванця згѣнѣ на долѣнѣ, шѣстернѣю вѣ млинѣ здѣржуѣ; на все здѣтнѣй: зѣ пѣстоля кѣлею летѣючу птѣцю бѣе, досконѣльно граѣ на бандѣрѣ, спѣвѣ, вѣршѣ компонѣе; ищѣ моло-

дій, а такий зъ ёго козарлюга, що на яку дівчину, або молодіцю, не накіне окомъ, то такъ її й причарує до себе....

Сотникъ. Брехня, трічи брехня! гидкій-бридкій, більшъ здався на чорта, якъ на чоловіка; а гляне на кого, то неначе поломъямъ опалить!

Бебехъ. Такихъ-то жіночки наші й люблять, — щобъ однимъ поглядомъ її спаливъ!

Хорунжий. А який смілий, матері ёго ковінька! Чи чули, яку вінъ штукерію викинувъ въ Острі?... Розсердився за щось на військового писаря, та, у-день, витягъ ёго зъ-за печи, и вже на третій день знайшли ёго въ лісі: висить на сучку, обідраний якъ заяча тўшка. А въ Мглині — такъ ще лўчче: прόсто, приїхавъ у двіръ до сотника и одшмагавъ ёго канчуками: «судя», каже, «по-правді и хабарівъ не бері!»

Куць. Ёму до всёго діло е!... Якъ ёго досі самого не почепили на шибениці?

Хорунжий. Ёму самъ бісь помагá, — одъ ёго не втечешъ и не сховаєся!...

Сотникъ (*скоро*). Брехня, трічи брехня! То все вигадки старіхъ бабівъ!

Бебехъ. Жаль козака! Пішовъ би на війну, покався, то й Богъ би ёго помілувавъ и царіця пожалувала; а то пропаде ні за спасібі, бо якъ нахóпитця на ёго Куць, або сотникъ, то пропаде, якъ собака въ ярмарку!... (*Сміється*).

Сотникъ. Тільки бъ мнї ёго знайти, — а тамъ вже

залівъ би я ёму за шкуру не одну кварту гарячого сала! Ловить вовкъ, та вже якъ и вовка піймають!...

Куць (*наливає въ шклянки*). Пані-товариші, обька-зна-чимъ забалакались, и досі не вишили здоровья пані Марусі. (*Устає*). Здоровьячко нашої крулевої, пані Марусі!

— Всі. На здоровья!... Голові наші положимо за нашу крулеву, пані Марусю! (*Пьють*).

ВИХОДЪ 5-ий.

Ті жъ и ХВЕДІРЪ.

Хведіръ (*захапавшись, подає листъ Сотнику*). Якийсь козакъ, неначе січовикъ, у строкатому жупані, на червоному коню... тее... на строкатому, — убігъ у двіръ, тиць мині у руки сю цидулку: »Віддай«, каже, »сотникові«, та й счезъ!

Сотникъ (*розгядує письмо*). Воскомъ запечатане, и якось чүдно надписано: *До вась-пана Прохора*. (*Розвиртує и читає; далі, зь-лякомъ, выпускає письмо съ рукъ*). Пропавъ я, нещасливий, на-віки пропавъ, зь худобою, зь жінкою!... (*Закриває лице руками и хиче*).

Всі (*перелякавшись*). Богъ зь тобою, пане сотнику!... Що се за письмо?... Відкіля вонó?

Хорунжий (*пидіймає письмо*). Отъ побачимо. (*Глосно читає*): »Вась-пане Прохоре! Довідались ми, що у вась-пана до чорта всякого добра: перегин-

нихъ горілокъ, смачнихъ налівокъ, заіканокъ и дубова скринька, та ще й не порожня. И ще довідались, що у вась-пана, старої собаки, молодá и дуже гарна жінка, — сидить у світлиці, якъ пташечка въ клітці. Проіжгаючи черезъ тутешню овóлицю, заверну и до тебе въ гóсті зъ товариствомъ и, щобъ ти, старé опудало, подóбався пані сóтничисі, наряджý тебе въ черво́ву ша́почку и чобітки, якіхъ ти съ-ро́ду не бачивъ, які й не снілись тобі. Прихільвай до тебе Тарасъ Гаркуша.»

Бєбєхъ. Собака!

Куць. Погано, Тетяно!

Сотничиха. Про яку се ша́почку и чобітки пише Гаркуша?

Хорунжий. Здерé шкуру зъ голови и зъ нiгъ: отъ якá ша́почка и чобітки.

Бєбєхъ. А ти вже злякалась, моя пані кохана, думала, що справді подóбаєця тобі панъ сóтникъ! (Смієтця).

Сотникъ (плаче). Пропавъ я нещасливий, пропавъ! Ратуйте, пані-товариші, не дайте загинути сироті!...

Бєбєхъ. Чи не сóромъ тобі, пане сóтнику, хліпать, мовъ старá баба? Тільки-що храбрівся, а теперечки й слінишь. Чогó ти злякався? Подивись, скільки у насъ наро́ду, та яко́го ще! божний самъ піде на ведме́дя; та ще й, якъ наро́шно, зібрались до-купи. Підемъ ёму

навперейми, и не сегодні, такъ завтра, приведемо Гаркушу до паніі Марусі, якъ цуцика на ланцюжку!

Куць и Хорунжий. Такъ, такъ!... Приведемо Прода!... Знатно вігадавъ: заразъ відко бувалого козака!...

Сотникъ (*сміліше*). Якъ такъ, то й такъ! Тільки, пані-товариші, якъ-би намъ такъ Гаркушу перепинить, щобъ не дуже до ёго зблизитись?...

Хорунжий (*наливає въ чарку*). Віпьемо жъ, пані-товариші, щобъ наші дома не журілись!

Всі (*пють*). На погібель харцізу, прочварі!

Сотникъ. Куди жъ намъ, пані-товариші проегувать?

Бєбєхъ. На Густинськїй гай; побіля ёго йде Мглинськїй шляхъ, а по дорозі наберемо ще козаківъ, и такє військо вистачимо, що й Кримського хана звоювали бъ!

Сотникъ (*наливає въ чарку*). Віпьемо жъ, пані-товариші, та — помолівшись Бóгові—и въ дорóгу!... Тільки, бóдте ласкові, обороняйте мене; а якъ пиймаємо, то я задамъ вамъ такий бєнкетъ, що й небу бóде жáрко!

Всі. Гóлови наші полóжимъ за тебе, пане - сóтнику!... (*Пють*).

Сотникъ (*трóшки п'яний, хоче обняти Сóтничиху*). Прощай, моя кралєчко, прощай, сєрденько моє! (*Сóтничиха одніхує Сóтника и вихóдить изъ-за стóлу; всі встають*).

Куць (*цілує руку у Сотничихи*). Найпрекрасніша крулево!...

Бебехъ (*одводять Куця*). Годи тобі умизгатьця, порá въ дорóгу!

Сотникъ (*випивши чарку наливки*). Въ дорóгу, въ дорóгу, паві товариші! Та й задámъ же я дияволю кому сину чо́су! Бúде вінъ згадувать сотника Бутуза! Шаблю, пистóлі, мушкетъ! (*Плянує хилитця*). Ми-ві тільки... до чо́го припадé... (*Хведіръ, Куць и Бебехъ одягають Сотника; засовують ёму за по́ясъ пистóлі, вiшають мушкетъ; помилвтьсь, причеплюють шаблю до прáвого бóку. Хорунжий частує Сотника*). Великий на світі чоловікъ сотникъ Бутузъ!... (*Обійма Катерину цілує, и крiпко тупить до сёрця; думає, що вона Сотничиха*). Прощай, моя кралечко, прощай, моє сёрденько!.. Тьфу!... (*Плює и оди́хує*)! Відьма Київська відкіля вона взялася?! Гледи миві, доглядай павію, якъ óка свого! а коли тее... крий, Бóже!.. то я тебе, чо́ртову кочергу, живцёмъ въ зéмлю закопаю!... Чуєшь?...

Катерина (*низенько кланяючись*). Чу́ю, паве сотнику! (*Про себе*). Хочъ бiй тебе мёртвого скорiшь въ зéмлю закопали!

Всі (*виходячи*). Прощайте! Прощайте! (*Виходять; дiвчата прибирають зъ стóлу*).

ВИХОДЪ 6-йй.

СОТНИЧИХА и ГАЛЯ.

Сотничиха (*бóязко*). Поіхали!... Дрúгимъ часомъ, виїздъ мого нелюба звеселівъ би мене, а тепереньки, самá не знаю відъ чо́го, міні такъ сýмно!... Бідне моє сёрце токотить, якъ не ви́скочить зъ грудей!... Що́-то вонó міні ви́щýе?... Пёвно не радість: на мою до́лю до-ста́лось тільки го́ре та слёзи. (*Пла́че*).

Галья. Чого́ жъ ти боїся, моє сёрденько? Хибá жъ не бáчила, скільки наро́ду зібралося? якъ-такі не обо-ронитьця відъ то́го Гарку́ши?

Сотничиха (*бóязко*). И самá не знаю, відъ чо́-го,—здаётця, ненáче якé ли́хо мене спіткае сёго́дні!

Галья (*вёсело*). Не смутку́й, моя лáстівко; щобъ розва́жить тебе́, я тобі заспівáю (*співáе*):

Коті́лися возі́ зъ го́ри та вь до́ліні ста́ли,
Кохáлися, любі́лися, та вже перестáли (*bis*).

Кохáлися, любі́лися, що ма́ти не зна́ла,
А тепе́ра розі́йшли́ся, якъ та чо́рна хма́ра (*bis*).

Ой у по́лі росте́ ви́шня—чому́ не чере́шня?
Кохáлися, любі́лися—чому́ не берем́ся! (*bis*).

Коті́лися возі́ зъ го́ри,—полама́лись спи́ці:
А вже ми́ні не ході́ти на ті́ вечери́ці (*bis*).

Ой у по́лі півка,—на ї́й матері́нка;
Тамъ дівчи́на жи́то жа́ла—самá чернобрівка (*bis*).

Ишо́въ коза́къ до́рогою: «помага́й Бі́гъ, же́нче!»
Вонá жъ ё́му одказа́ла: «здоровъ бува́й, сёрце» (*bis*).

А вже жъ та́я сла́ва по всі́мъ сві́ті ста́ла,
Що дівчи́на коза́ченька сёрденькомъ назва́ла (*bis*).

ВИХОДЪ 7-ий.

Ті жъ и КАТЕРИНА (*вбита злякана*).

Катерина (*захапавшись*). Охъ, мині ліхо!... Тільки-що панъ сотникъ сховався зъ військомъ за гору, дивлюсь, ажъ зза саду ідуть два козаки — Січовики, чи що? Той, що въ червоному жупані, на білому коні, такъ и простує сюді у будинокъ; ёму кажутъ: нема панівъ дома, а вінъ, неначе ёму позакладало, іде собі та й іде.... Пропала моя голівонька!... Що зомною буде, якъ панъ сотникъ довідаеця, що, безъ ёго, приїздівъ молодій козакъ?... Панъ сотникъ мене нещасливу зъ світа зжене!...

(*За лаштунками чутно*): Сотника нема дома, — не велено нікого пускати!

Катерина. Мій Бóже милий!... Іде, плé!... що вині на світі робить?... (*До Сотничихи*). Сховайся, моя пані кохана, сховайся! (*Ведé Сотничиху до ліжка и ховае підъ пологі*).

Сотничиха (*злякавшись*). Не пускайте, не пускайте! (*Закриваетця пологомъ; Катерина и Галя біжять въ дівочу. Гаркуша переступае порігъ*).

Катерина, Галя и дівчата. Нема сотника дома, — не велено нікого пускати!

ВИХОДЪ 8-ий.

Ті жъ и ГАРКУША.

Гаркуша (*увійшовши и озирáючись*). Коли не вéлено, то й не пускайте.

Сотничиха (*вiглянувши зза пологá*). Винъ! той сáмий!

Гаркуша (*вгледiвши Сóтничиху, пiдходить до неi*). Не прогнiвайся, моя пáни кохáна, що я, непрóшений, увiйшовъ у твою стiтличку. Минi сказáли, що нiкого нема́ дома: колибъ знавъ, що ти одна, то не осмiливсь тебé сполóхать. (*Цiлує рúку у Сóтничихи*). Не покладáй на мене твогó гнiву, пáни кохáна! (*Про-себе*). Та й ласий же кусъ!

Сотничиха (*випрúчує рúку*). Чогó тобі трéба, козáче!... Сóтника нема́е дома.

Гаркуша. И безъ ёго обiйдемось. У мене е невеличке дiло; хотiвъ бувъ цiдулочку до сóтника написáть, такъ теперечки вже не трéба: я тобі роскажú, моя пáни кохáна,—а ти ёго за мене попрóсишъ, то вонó ще й крáще зрóбитця. Тiльки вже не сёрдься на мене, моя гóрличко! (*Цiлує ii рúку*).

Сотничиха (*смiлишъ*). Я не сёржусь, козáче.... Якé жъ тамъ у тебé дiло до сóтника? (*До Катерiни и Гáли*). Идiть собі.

ВИХОДЪ 9-ий.

ГАРКУША И СОТНИЧИХА.

Гаркуша (*підводить Сотничиху до столу и сидають рядомъ*). Ось-якѣ. Оттакъ, якъ бачишъ, зъ самісінького малку, я — круглий сиротá на світі. Я бувъ тоді по сёмому року, якъ, одного разу, приїхавъ до мого опікуна Запорóжець; якось я ёму подóбався, отъ вінъ мене и взявъ изъ собою у Січъ. Опікунъ мій згодівсь, — бачишъ, легшъ було загáрбать сирітську худóбу!..

Сотничиха (*чуло*). И Бóга не боявся.

Гаркуша. Одначе Богъ заступівся за сироту; Січовікъ ставъ мині за бáтька, Запорóжська Січъ за мáтёръ, а товариші були мині рідними братами. Я вірієсь на коні, въ походахъ; загартувався на війні зъ Татарами, Тúrками, Нагайцями и не нарікаю на свою долю. Провештавшись двáдцять два роки въ Січи, схотілось мині навідаться у рідний край, — глянуть на свій хутірєць и поклонітьця бáтьківській и мáтчиній могільці. Приїзжаю — и щó жъ? Сутяжники загáрбали всю мою худóбу и не зостáвили мині ні крiшки, ні пóкришки.

Сотничиха. Дѣ жъ ти теперечки живєшь, козаче?

Гаркуша (*смутно*). Де трапитця: въ лісú, въ полі, по-підъ-тінню....

Сотничиха (*жальбно*). Лішко тяжке!

Гаркуша. Пóки на Вкраїні лицарствували, то хочъ

де-коли одъ Ляхівъ та Татаръ и приходилось намъ недо-чмиги, такъ ще великого лиха не було: заберуть, що звайдуть, та й тільки; а теперечки, якъ покинули шаблю й мушкетъ, та взялись за ті пір'я, — такъ що й гармати! Заберуть все до нитки—и хату, и гай, и поле, та й пустять по світу обідраного сироту!

Сотничиха. Якъ земля носить такихъ дряпіжнихъ людей! Не журись, козаче: я попрошу сотника, — вінъ за тебе заступитця!...

Гаркуша (*цілує руку въ Сотничихи*). Спасібі тобі, моя горишко!

Сотничиха. Чи не хочешъ пополундувать?

Гаркуша (*наілко*). Цілісінський день не івъ, и істи хотілось, та якъ тебе, моя крале, побачивъ, то й про хлібъ святій забувъ. Чимало-такі повештавсь я по світу на своєму віку: бувъ за Кавказомъ, въ Турещині, въ Польщі, а такихъ гярнихъ молодіць не доводилось бачить, якъ ти, моя горишко, — та, певно, хочъ увесь світъ виходи, то не побачишь!...

Сотничиха (*соромліво*). Не смійся, козаче; щобъ ти знавъ—и я сирота, якъ и ти, и моя доля така жъ нещаслива!...

Гаркуша (*жваво*). Нещаслива! Хто жъ загубивъ твою долю?

Сотничиха (*жальбно*). Рідна матуся приневόлила мене одружитись зъ старімъ, осоружнимъ сотникомъ, бо вінъ чуже багатий!...

Гаркуша. Злая жъ твоя доля, моя горишко! Не

ворковатимешъ ти съ сѣзимъ голубомъ, не обійме тебѣ рука милого; на білій твоій шійці повиснуть, якъ холодна гадюка, золоті ланцюгі. Ти въ самоцвітахъ, въ жемчугі, въ грезѣти, въ оксаміті, а душа твоѣ пошарпана и въ бідному твоєму сѣрці, якъ въ пѣстці, облуплені стіни и кѣпа цѣгли, закѣреної дѣмомъ.

Сотничиха (*плаче*). Правда твоѣ, козаче. Ти кажешъ, неначе бачивъ пошарпану мою дѣшу и бідне моє сѣрце.

Гаркуша (*оглядується и побачивши бандѣру*). Однѣкъ, моѣ гѣрличко, ви такі не дѣже сумѣете зъ сѣтникомъ, — у васъ и бандѣра е. (*Здѣйма бандѣру*). Щобъ хочъ трѣшки розвѣжить твою тѣгу, заспѣваю тобѣ пѣсню. (*Настроює бандѣру, вигравѣ, а далѣ спѣвѣ*).

»Чи я въ тебѣ, матѣ, не твоѣ дитѣна,

Боли моѣ мѣка тобѣ тепѣрь мѣла?

Охъ, матѣ, матѣ, ти жалю не маєшь:

Хто прийшовъ по сѣрденьку, забѣтъ заставляєшь.»

—Спитѣй же ти, дѣню: котрѣ тепѣрь любѣть?

Що вѣнь тебѣ молодѣю за любѣвъ осѣдѣть!

»А въ горѣдѣ частокѣли, два кѣщѣки пѣжма;

А хто любѣть та покѣне, той не дѣжде тѣжня.

А въ горѣдѣ частокѣли, два кѣщѣки рѣти;

А хто любѣть та покѣне, не дѣжде мѣнѣти.

А въ горѣдѣ частокѣли, два кѣщѣки мѣяти;

А хто любѣть та покѣне, не перѣвѣ хѣти.

А въ горѣдѣ частокѣли, два кѣщѣки дрѣку;

А хто любѣть та покѣне, той не дѣжде рѣку.

Ой не ходѣ коло водѣ, не тужѣ за мѣбою:

Ти не бѣдешъ мѣнѣ мѣжемъ, я тобѣ жонѣю.

Ой не ходѣ коло водѣ, бѣде хвѣля бѣти,

Щобъ съ тобѣю не стояти и не говорѣти.

—Якъ я любивъ по-прѣжнему, не буду цуратьця,
Не поущу тебе, мила, иному достатьця.»

(Розжалоблена Сотничиха плаче. Катерина и Галья виглядують зъ дівочої и журливо слухають).

Сотничиха *(зітхнувши)*. Охъ, козаче, якъ-же ти гарно и жалібно співаєшь: душа рвѣтця, серце кровью обливаєтця, а все бѣ слухала тебе, до смерти бѣ слухала....

Гаркуша. Ти плачешъ, моя гориличко? Оглянулася на свою неволю, на своє лихо?... Не журися жъ, не сипъ зъ яснихъ очей жемчугу: ти починаешъ тильки жити и не вгадаешъ, що й завтра буде! *(Цілує Сотничиху, а вона ёго легенько одпихує).*

Сотничиха *(жалбно)*. На мою долю достались одні муки; я бажаю смерти, смерти!...

Гаркуша *(палко дивитця на Сотничиху)*. А якъ знайде тця такѣ серце, що тильки для тебе буде битьця въ грудяхъ, такі очи, въ котрихъ побачишь своеє щастя?...

Сотничиха *(перехоплює)*. Перестань, козаче: мнѣ и весело, и страшно тебе слухать.... Не дивись на мене такъ пильно, твої очи менѣ спялять *(Закриває лице руками)*.

Гаркуша. Якъ бачу, то я ще гіршъ розвередивъ вою бо личку, моя гориличко? Заспіваю ще швидкої, чи не розвеселю тебе сією! *(Устає и співає):*

»Ой на дворі метелиця.

Чому старій не жєнитця?...«

(Гаркúша виправляється, брязка підківками и танцює. Сóтничиха дівитця, усміхається, встає, стука кóрками, и тежъ пускається у танець, — спёрту тихенько, а тамъ — смілішъ).

ВИХОДЪ 10-ий.

Ті жъ, КАТЕРИНА, ГАЛЯ, дівчата и дворóві хлопці. *(Въ дівочій, дівчата и хлопці танцюють и реючутця).*

Галя *(гледючи на Гаркúшу и Сóтничиху)*. Отъ пара, такъ пара! не сóтникові рівня!

Дівчата *(смійотця)*. Спарувать би сóтника съ титкою Катеріною; нехай би собі у двóхъ танцювали!

Хлопці. Та й вáжно жъ садить тропакá! Мáбуть у ёго въ чóботяхъ чорті сидять! *(Гаркúша зъ Сóтничихою обіймаютьця, крутятця).*

Катерина *(хоче здёржати Сóтничиху)*. Гóді, гóді, кажú вамъ!... Зовсімъ сказілись! Пропáла тепереньки мо́я голóвонька: сóтникъ съ світа менé зженé! *(Ловить Сóтничиху, — Сóтничиха увіртується Гаркúша загорóжує Сóтничиху, пхає Катеріну, вона пада, схоплюється и зновъ хоче розвесті).* Ратуйте! хто въ Бóга вірує — ратуйте!.. *(Утомившись, Сóтничиха пада на дзúликъ и закривá лице рука́ми. Гаркúша сідá біля не́ї; хлопці и дівчата реючутця).*

Катерина *(сердúто)*. Оттеперечки пропáли — такъ пропáли! всі загíнемо! и самъ панъ сóтникъ, якъ почúе, щó тутъ безъ ёго діялось, то лúсне зъ досади! Глянь, якъ її разносіло! На чоловіка и глянуть не хóче, а до Запорóзця гóрнетця, — мóвримъ ряднóмъ

прилипа... (*Підходить до дівчатъ и хлопцівъ*).
А ви щó тутъ рóбите, яропúджі діти! Чи такъ ви слý-
хаєте пана сотника?... Чимъ - би витурить вамъ геть
ихъ чортáмъ диявольську мацапúру, — а вони ще похва-
ляють, регóчутця, танцюють?... Отъ я васъ! (*Підхо-
дить блízче, — хлопці и дівчата тикають*). Глянь,
який гармідеръ підняли! усé поперекидали.... Се, ма-
буть, не Запорóжець, а самъ чортъ зъ рогами! (*Ви-
ходить, Гáля зъ нею*).

ВИХОДЪ 11-ий.

СОТНИЧИХА и ГАРКУША.

Сотничиха (*сміється*). Щó се зо мною стáлося?
якъ несамовита!... Такъ мині вéсело стáло, такъ ле-
генько, ненáче на крилахъ менé носило!

Гаркуша (*обнімає Сотничиху*). Отъ бáчишь,
мой гóрличко! а ти вже налагодилась вмíраць!... Куди
жъ поїхавъ твій сотникъ?

Сотничиха. Гаркúшу ловить.

Гаркуша. Помогáй ёму Богъ?... Дóбре бъ зро-
бивъ, якъ-би піймавъ диявольського харцúза. Чуприна
до-горі підіймаєтця, якъ послýхаешъ, щó про ёго лю-
де розкáзують; кáжуть, що вінъ зъ живихъ людей
шкúру здирає, маненькихъ дітóкъ на сковороді жáрить,
наче той шашлікъ....

Сотничиха (*затикає ўши*). Охъ, не розкáзуй, ко-
зáче: страшно й слýхать.

Гаркуша. А тобі доводилось, моя гóрличко, бачить Гаркушу?

Сотничиха. Богъ мiлувавъ. Минi здаётця, якъ-бiй я ёго побачила, то одъ страху вмёрла бъ.

Гаркуша. Борóнь тебе, Бóже! А вже тобі не минуть ёго рукъ.

Сотничиха (*злякáвшись*). Щó се ти, козáче, вигáдуешъ?

Гаркуша. Гаркуша — хитрий зъ-бiса, прудкий якъ кúля; а до гáрнихъ молодiць ласий якъ ведмiдь до меду. Багáцько у ёго и сiбла, й зóлота, и драгоцiнного камiння, а такоi жемчужини, якъ ти, моя гóрличко, пёвно немае!

Сотничиха (*пугли́во*). Не лякай мене, козáче: минi й такъ страшно!

Гаркуша. Чого тобі боятись, моя гóрличко? Твiй сóтникъ такий завзятий козарлюга, — та й вiйсько въ ёго такé велике, що пёвно вже теперечки й пiймали Гаркушу. (*Встае́ и берётця за ша́нку*). Прощай же, моя пáни кохána! спасiбi тобі за твою ласку, — не помивай лихомъ....

Сотничиха (*скóро*). Куди жъ сети, козáче? Глянь: нiчъ на двóри!

Гаркуша. Для мене все одно — щó день, щó нiчъ.

Сотничиха. А Гаркуша?

Гаркуша (*смиётця*). Минi не страшний Гаркуша. Я не сóтникъ: у мене нема́ нi свабрiвъ, нi гáрної жiнки.

Сотничиха (*жальбно*). Хто жъ мене оборонить одъ Гаркуши? Хибá тобі, козáче, мене не жаль?... Оста́нься... Я тебе не пущу. (*Берé за рúку Гаркушу*).

Гаркуша. Якъ тákъ, то мýшу остáтьця; бо, по нашому лицáрському закóну, ми повинні слáбого боро́нить! (*Кладé ша́пку*). Тепéрчки трéба, про всякий случáй, бúти на готóві: сидя́чого, ка́жуть, Татáри берúть. (*Вишлáдує вь вiкно́*). Обúхъ!

ВИХОДЪ 12-ий.

Ті жъ и ОБУХЪ.

Обухъ. Пáне-отáмане....

Гаркуша. Гледи́, ко́ней не розсiдлувать! О-пiвно́ чi трéба сподiвáтись Гаркуши!

Обухъ (*усмихáється*). Кому́ жъ про се й знать, якъ не тобі, пáне-отáмане.

Гаркуша. На случáй набiжiть, ви́палишъ зъ пистóля, и поспiшáй зъ кiньми икъ сéмý вiкнú. (*Пока́зує на вiкно́*).

Обухъ. Бúде, якъ звелiвъ, пáне отáмане (*Вихóдить*).

ВИХОДЪ 13-ий.

СОТНИЧИХА и ГАРКУША.

Сотничиха (*ласкáво*). Тепéрчки повечéряемо: ти за цiлiсiнький день ни́чого не iвъ. (*Пiдхóдить до дверéй*). Дава́йте вечéрять!

Гаркуша. Я бъ и одъ хліба одцурався, тільки бъ мині, оттакъ, жити зъ тобою укупі, мой гóрличко! (*Ставляють на стілъ вечерю; Гаркуша и Сотничиха сїдають*).

Сотничиха (*частіє Гаркушу*). Віпий же на здоровьячко, мій лицарю, мой оборóно!

Гаркуша (*пже*). Бувай здорова! (*Частіє Сотничиху; вона дотóркуєтця ўстами и ставить чárку на стілъ*). Теперечки нічого не бійся, мой гóрличко; я тебе и одъ саміснького чóрта обороню!

Сотничиха. Зъ тобою я нічого на світі не боюсь... Сёгодні я така щасліва!

Гаркуша. И я те жъ, мой гóрличко... Якъ! бї такъ шо-дня, до смёрти!...

Сотничиха (*вáжко зїтхнўши*). Не мой се доля!...

Гаркуша (*наливає дві чárки*). Бажаю тобі, мой гóрличко, одъ щірого сёрця, щобъ твій вікъ такий же бувъ щаслівий, якъ твоя гáрная врода, и щобъ все те сталось, чого ти бажаєшъ!... Віпьемó жъ по пóвній, то, мо́же, воно такъ и б́уде?

Сотничиха (*вёсело*). И надія вже щáстя! (*Гаркуша цілўє Сотничиху и пють обóе*).

Гаркуша (*встає*). На-добрá-нічъ, мой гóрличко! Спочевáй, а зáвтра у-рáвці роскáжешъ, що тобі свїлось. (*Цілўє Сотничиху въ лобъ*).

Сотничиха (*схилївти гóлову до грудей Гаркуши*). Прощáй, козáче! Спасїбі тобі!... (*Гаркуша*

иде на половіну Сотника; Сотничиха провожає її очима; Галя виходить изъ дівчої).

ВИХОДЪ 14-ий.

СОТНИЧИХА п ГАЛЯ.

Сотничиха (*жальбно*). Отъ и нічъ... Якъ на крилахъ перелетіли ті часи, неначе все те щастя мині тільки свілось!... Бідне моє серце, що воно мині віщує? Я бажала смерти, а теперічки схотілось ще жить, хочъ те життя лякає мене гіршъ смерти. Мертвимъ—вічний спокій, а живімъ—нетерпуча мука: розлука зъ милімъ!...

Галя. Що се ти розказуєшъ, моє серденько? Така була весела, а теперічки зновъ зажурилась?

Сотничиха (*схаменувшись*). Ти тутъ, Галю? Здається, я нічого не розказувала... (*Прикладає руку до серця*). Серце розказувало!...

Галя (*пильно дивлячись на Сотничиху*). Що се зъ тобою діється, моє серденько? Ти неначе увъ огні горішъ?

Сотничиха (*ламає руки*). Галю, рибко моя! (*Обіймає Галю*). Ратуй мене, ратуй! утечемо відєіля!

Галя (*пугливо*). Куди жъ намъ тікати, моє серденько?

Сотничиха. И сама не знаю!... Якъ-би можна, то я сама бь одъ себе бігла. Та вте жъ, хочъ-би на край світа зайшла, а все відъ ёго не втічу, бо вінъ,—оттуть! (*прикладає руку до серця*).

Галя. Теперечки вже я й сама бачу, моє серденько, що се одь очей! (Тимъ-часомъ, розмовляючи, Галя здіймає зъ Сотничихи убрання и дає їй білу кохту. Сотничиха лягає на ліжко).

Галя (запинаючи полозъ). На-добра-нічъ, моє серденько! (Запалає лампадку виходить и зачинає за собою двѣри. Музіки грають тиху. Гаркуша зъ перегородомъ уходить въ спальню, прислухуетця, замикає на защипку двѣри въ дівочу и підходить до вікна, махає хусткою и йде на половіну Сотника. Черезъ минутку чути вистрілъ зъ пистоля. Сотничиха прокінулася и розвелá полозъ; чутио другій вистрілъ,— Сотничиха зскакує зъ ліжка. Чутио за лаштунками: »Гаркуша, Гаркуша!« Въ дівочій тежъ голосять: »Гаркуша, Гаркуша! Ратуйте, хто въ Бога вірує!«)

ВИХОДЪ 15-ий.

СОТНИЧИХА и ГАЛЯ.

Гаркуша (вбіла въ спальню). Гаркуша, Гаркуша!...

Сотничиха (якъ несамовіта, бігає; далі тупитця до Гаркуши). Ратуй мене, козаче, ратуй!

Гаркуша (берє на оберемокъ Сотничиху и несє до вікна). Обухъ!

Обухъ (за лаштунками). Пане-отамане! (Гаркуша висажує у вікно безпам'ятну Сотничиху и самъ счезає. Двѣри зъ дівочої тріщать, роз-

ломуютьця и розчиняютьця; убія́ Галя, за нею
дівчата).

ВИХОДЪ 16-ий.

ГАЛЯ и ДІВЧАТА.

Галя (підбігаючи до вікна́). Поіхали, помчались
якъ стрілка изъ лѹка! (Ламáе собі рѹки. Завіса
спадáе).

КІНЕЦЬ першої дії.

ВИХОДЪ 17-ий

СОТНИЦА и ГАЛЯ

Таруша (входячи з сніжкомъ). Таруша, Таруша,
Сотниця (має несамовитя див; бачи її)
випадає до Таруши). Рятуй мене, рятуй!
Таруша (бѣже на одервінкат Сотницю и
всѣ во вікно). (Вихідъ)
Таруша (самотукаючи). Пана-отце, (Вихідъ)
кѣна вичаєть у вікно бѣзвѣстную Сотницю
и сама вихідъ. Дверь за собою закриває. Роз-

ДІЯ ДРУГА.

{Обстанова: Лісь; крізь деревья просвічуєтця місяць. Напéреді, зь краю, біля дэрева, лежить колода,—обросла вона мохомъ и оплелась повобемъ. Край дэрева палае кúпа хворосту, а кругомъ сидить кілька розбійниківъ зь ватаги Гаркúши. Въ глибини стоить невеличка хатка, оточеная кущамп бúзку и шипшини).

ВИХОДЪ 1-ий.

1-и и 2-а РОЗБІЙНИКИ и УЛАСЬ (сидить підь дэревомъ на колоді).

Уласъ (приглядуючись). Чого се такъ забарився нашъ отáманъ? казавъ, що буде о-півночі, а вже й місяць сідá, а ёго немає?... Пёвно, полюе за куріпками, и вже, побáчите, коли яка-небудь не заплúтаєтця въ въ ёго сільця! (смієтця). Недаромъ же наказавъ обрáть сю хатку (показує на хатку), а менé настановивъ лiсничимъ.

1-ий розбійникъ. На все здався моторнимъ нашъ отáманъ: розумний, сміливий, и чóрта не злякається, душá—якъ чугúнна кúля; не даромъ прозвали ёго въ Січи паливодою, а бiсові дівчата и жіночки, мáтері їхъ ковiнька, збивають ёго зь пантелику!

2-ий розбійникъ. Не разъ травлялось намъ добре поживітьця; а тільки вгледівъ гáрну дівчину, абó молодіцю, то не то що нічого не візьме — и намъ не дасть, а ще й своє віддає!... Недаромъ на ёго нашъ Помелó такъ сёрдитця.

Уласъ. Не за се на ёго Помелó сёрдитця, а за те, що боронить сілою дівчатъ захóплювать, а нашъ Помелó ласий до нихъ, якъ мýха до па́токи (*смієтця*). И щó-то вонó, подумаешъ, на світі оці жівочкі?... Ніякъ одъ нихъ и не встережéсья: гліне на тебе, усміхнётця, — такъ тобі вéсело стане на душі, — здаётця, оттакъ би узявъ (*замáхуетця кéлепомъ*), та й розчовпівъ діявольську личіву... Такъ ні! не підіймаётця рука, — жаль чóртову кўклу!... (*Прислўхуетця и приглядуетця*). Щось лопотіть... чи не отáманъ?... Вівъ, вівъ, та ще й не одівъ! — на передній лўці сидіть дівчина, а мóже й молодіця. Та якъ же притулілась до ёго и обгорну́ла рúченьками! (*Смієтця*). Зупинілись, злázять! (*Иде́ до нихъ назўстрічъ*).

ВИХОДЪ 2-ий.

УЛАСЪ, ГАРКУША и СОТНИЧИХА.

Сотничиха (*иде́ бóязко и тўлитця до Гаркўши*). Щó се за люде?

Гаркуша. Не лѣвáйсь, се моі. Я звелівъ імъ менé тўтечки подождать. Не бійся жъ, мой гóрличко: ми въ

тако́му за́хистку, що Гарку́ша и зъ соба́чимъ но́сомъ не зна́йде насъ!

Сотни́чиха. Спаси́бі тобі, коза́че, що вірятува́в мене. Зъ тобо́ю я ніко́го й нічо́го не бою́сь!

Гарку́ша (*поба́чивши Ула́са*). Здо́ровъ бувъ, Ула́се! (*До Со́тничихи*). Се туте́шній ліснíчий...

Ула́съ (*вклонíвшись*). До́брого здо́ровья па́ну ота́ману!

Гарку́ша. Виба́чай, Ула́се: на сю нічъ тво́я ха́та бу́де нашо́ю.... Тре́ба схова́ть па́ні Со́тничиху одъ Гарку́ши!

Ула́съ (*усме́хається*). Мо́я ха́та и я самъ, па́не ота́мане, то́бі на послу́гу!

Гарку́ша. Ходи́м же, мо́я го́рличко, спочи́нь, засни́. (*До Ула́са, сти́ха*). Зи́бра́ть всю на́шу вата́гу и дожида́ть мо́го прика́зу!

Ула́съ. Бу́де, якъ ка́жешъ, па́не ота́мане.

(*Гарку́ша веде́ Со́тничиху у ха́тку, а Ула́съ и́де до розби́йникiвъ*).

ВИХОДЪ 3-ий.

УЛАСЬ, 1-й и 2-й РОЗБИЙНИКИ.

Ула́съ. Зна́тну́ю кури́почку накі́нувъ, та ще й па́ні Со́тничиху! Зда́єтця ми́ні, тако́ї ще й не тра́плялось... Уроди́лась же така́ га́рна... а все на на́ше безго́ловья!... (*До розби́йникiвъ*). Ота́манъ звелíвъ зи́бра́ть до-ку́пи всю вата́гу.... Се, ма́бутъ, неда́ромъ?

1-ий розби́йникъ. Щобъ чо́го не бу́ло.

2-ий розбійникъ. У ёго собáчий нiсь! хвiс уидавт
Уласъ. Щó буде — тé буде... вiнъ про те зна!
(Подáе вiстку нiсвистомъ; по трéтєму рáзу за лаш-
тiнками одкликаютьця свисткáми).

ВИХОДЪ 4-ий.

1-й и 2-й РОЗБIЙНИКИ, УЛАСЪ и ПОМЕЛО (зб нимъ кiлька
чоловiка розбiйникiвъ).

Помело (швидко). Отáманъ вернiвсь?

Уласъ. (смиючись). Та ще й не одiнъ! такy при-
вiзъ крáлю, що якъ-би ти глянувъ на неi, то въ тебе
бъ и оци рóгомъ полiзли. Якъ намалёвана, мáтерi ii
ковiвька!...

Помело (сердiто). Щáстя чоловiку! Мáбуть, не
брéшуть, що самъ чортъ ёму помагáе... Якy не накi-
не óкомъ, — такъ ii до себе и причаруе.

Уласъ (смиючись). А тоби й досáдно! Ти бъ хотiвъ,
щобъ вони всi повисились тоби одному на шию?

Помело. А то бъ и не досáдно! Бачъ, щó схóче,
те й рóбить — ненáче який башá Турецький; а нáшому
брáту — дзуськи!...

Уласъ (перебивáе). Якъ дзуськи!.. брехнiя! Отá-
манъ не боронить — хочъ всiхъ на свiтi до себе при-
чаруй, тiльки не силою, а по вóли, щобъ захохáлась
въ тебе... (Смиётця).

Помело (сердiто). Не козáцьке дiло — добивáть-
ця того кохáвня по вóли. Коли мивi подóбалась, — то
й гóди. На бiса мивi ii питáть, чи я ii до любовi?.. Не

бійсь, — якъ вінъ тікавъ зъ Січи, одъ шибениці, то обіщавъ намъ веселе життя; а теперички забравъ насъ до рукъ, неначе наймитівъ, — орудує нами, — що звелить те й роби, та ще й мовчи!...

Уласъ. Обізвись тільки, — такъ вінъ тебе на два локті и повищає, або зъ голови зробить свистуня!

Помело. А ми, дурні, самі у ярмо шії протягуємо и покіретвуємо, — неначе кошовому! Не велика пиха, що отаманъ... Сьогодні вінъ, а завтра я!

Уласъ. Такъ-що!? Сьогодні й слухай його, а завтра тебе слухатимуть.

Помело. Та який зъ його отаманъ? Удає зъ себе лицаря: боронить грабувати, и тільки того позволяє різати, котрий тебе ріже.... Не треба намъ такого отамана!

Уласъ. На всякого не догодишъ. Що бъ то й було, якъ-би ми усякого різали та грабували?... Давно бъ развішали насъ по шибеницяхъ, давно бъ крутілись наші кістки на паляхъ.... А нашъ отаманъ розумно порядкує: одбере увъ одного багатого, а десять біднихъ наділить, та й на нашу долю перепадє; за те жъ скільки маємо людей до себе прихильнихъ!... И що тамъ собі не базикай, а й жіночки намъ помагають, — не разъ стали намъ у великій пригоді, не разъ зъ великої біді визволяли!

Помело. Чорти-батька-зна що верзешъ!... Не тобі бъ казати и не мині слухати!.. (До розбійниківъ).

А підложіть-лишенъ, хлопці, дровецъ: запалимо люльки та заспівáемо пісень, — повеселішае.

(Розбійники сідáють кўнами; запáлюють люльки. За лаштўнками чўтно свисткї; до нихъ одкли-каютьця).

УЛАСЬ и ПОМЕЛО.

Ще наші!

ВИХОДЪ 5-ий.

Ті жъ и ВАКУЛА (за нимъ ватага розбійниківъ; де-котрі ведуть дівчáтъ. Дівчáта пручáютьця; їхъ сїлою підганяють).

Помело (вглéдивши дівчáтъ, бїжїть до нихъ назустрічъ). Перепілочки мої любїї! безъ васъ намъ и свїтъ не мїлий!... Відкїля се узялісь? (Обїйма де-котрихъ).

Вакула (штовхáючи дівчáтъ). Дурні! чо́го ви зляка́лись? Не бїйтеся, живісенькї бўдете!

Уласъ. Відкїля набрали сє́го зїлля?

Вакула. У лїсі полунїці збїрали, такъ ми їхъ и захопили; веселїше зъ нимї бўде. Вони намъ заспівáють и потанцюють. (До дівчáтъ). Не бїйтеся! кажў вамъ, не бїйтеся! (Вивóдить на серéдину).

Уласъ. Ну, гледї, Вакўло, щобъ намъ не розсёрдить отáмана. Хибá не знаешъ, що вінъ заборонївъ чїпáть сю погань и дўже сёрдитця, якъ є́го не слўхають?

Помело (Уласу). Наплюва́ть мнї на твого отáмана!... Я пёрший є́го не слўхаю!...

Вакула. Справді! боронить намъ и потанцюватъ изъ дівчатами, тугу розбить! Ми не въ Січи, а вінъ намъ не кошовій!..

Розбійники. Вінъ намъ не кошовій!... Не пúстимо, не пúстимо дівчатъ!... Горілки давайте, музика грайте, гуляйте, хлопці, по-козацьки! (*Зъ боклаіз націжують горілку, пють самі и частують дівчатъ. Дівчата одмовляються, а далі пють*).

Помело (*весе́ло*). Пийте на здоровьячко, моі перепілочки! танцюйте, співайте и насъ звеселяйте! Гей, музика грайте! А ну́те, хлопці: починайте! (*Розбійники виймають зъ-підъ керей скрипи́ці, банду́ри, сопілки, бубни, де-які старіші сидають и дівлятця, а дрúгí грають въ ка́рти*).

Помело и Вакула. А ну́те-лише́нь, заспівайте намъ
»Ой за га́емъ, га́емъ, га́емъ зелененькимъ...«

Всі. Ой за га́емъ, га́емъ! (*Стають рядка́ми и гурто́мъ співають*).

»Ой за га́емъ, га́емъ, га́емъ зелененькимъ,

Тамъ ора́ла дівчинонька во́ликомъ чорненькимъ (*bis*).

Ора́ла, ора́ла не вмíла гукати,

Та наняла коза́ченька у скри́почку гра́ти (*bis*).

Гра́е коза́къ, гра́е, брова́ми морга́е:

Вра́жа ёго ма́ти зна́е, на що́ вінъ морга́е (*bis*).

Чи на мо́ї во́лі, гей чи на корóви,

Чи на мо́є бі́ле лі́чко, чи на чо́рні брóви (*bis*).

Во́лі та корóви усі́ позди́хають,—

Бі́ле лі́чко, чо́рні брóви по-ві́къ не злі́няють« (*bis*).

Уласъ, Помело, Вакула и де-які розбійники.
Та й га́рна жъ пі́сня!... Отъ, спасі́бі вамъ!

Помело (до дівчатъ). А котра зъ васъ співа
»Гриця?»

Дівчата (показують на одну). Оця гарно співа,
оця!...

Помело. Заспівай, моя перешлочко, потішь ко-
зацьке серце!... (Дівчина соромитця, одмовляєт-
ця, а далі співа).

»Ой не ході, Грицю, на вечорнійці,
Бо на вечорнійцяхъ дівки чарівнійці.
Котра дівчина чорнобривая,
Та чарівниченька справедливая. (bis).
У неділю рано зілля копала,
А въ понеділокъ переполоסקала;
Прийшовъ вівторокъ зілля зваріла,
У середу рано Гриця струїла; (bis).
Прийшовъ четверъ, Гриценцько померъ,
Прийшла п'ятиця, — поховали Гриця;
У суботу рано мати дочку біла:
»На-що ти, суюко, Гриця отруїла?» (bis).
— »Ой мати, мати, жаль вваги не має:
Нехай же Гриценцько двохъ не кохає!
Нехай не буде ні тій, ні мині, —
Нехай достанетця сирій землі. (bis).
Оце тобі, Грицю, я такъ зробіла,
Що черезъ тебе мене мати біла;
Оце тобі, Грицю, такая заплата:
Зъ чотирохъ дощокъ темная хата!» (bis).

Уласъ. Заспівайте жъ мині, мої куріпочки: »Ой
изійді, зійді ти, зиронько та вечірняя! «Знатна
пісня! неваче обцєвьяками за серце хапа!» (Одна зъ
дівчатъ виходить и співа):

»Ой изійді, зійді ти, зиронько та вечірняя,
Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірняя! (bis).

Не подоба зірці изъ вѣчора та зіходити,
Не подоба дівці до козака та виходити. (*bis*).
Ой зіронька зійшла, усѣ поле та й освітила,
А дівчи́на вийшла, козаченька звеселила. (*bis*).
Ой дівчи́но мой, та недобленька тво́й,
Що не сподобала тебе родинонька мо́й! (*bis*).
Ой не такъ родина, якъ мѣншая сестра:
— Та не бері, брате, безъ щастя дівчи́на зросла (*bis*).
Що безъ щастя зросла, а безъ долі уродилася;
Вона тобі, брате, дружиною не судилася! (*bis*).
Лучче жъ тобі, брате, зъ сироти́ни насміятися,
А ніжъ тобі, брате, зъ сирото́ю повінчатися; (*bis*).
Лучче жъ тобі, брате, важкий ка́мінь підняти,
А ніжъ тобі, брате, зъ сирото́ю проживати (*bis*).
«Лучче жъ мнѣ, сестро, та гіркий полінь їсти,
А ніжъ мнѣ, сестро, сиротину зъ ума звісти (*bis*).»

Уласъ и де-які розбійники. Спасибі! гарна пивня, дуже гарна! (*Зловъ розвбсаять горілку, частують, регбчутця; музїки грають швидкої, починають танцювати, співають, пють горілку, зачіпають дівчатъ; бенкетують по-козацьки. Гаркуша виходить зъ хатки и блізниця до товариства*).

Де-які розбійники (*вгледівши*). Отаманъ, отаманъ!

ВИХОДЪ 6-ий.

Ті жъ и ГАРКУША, похмурій.

(*Музїки змовкають; перестаютъ танцювати; передъ Гаркушою ватага розступаетця. Гаркуша виходить на середину*).

Гаркуша (*похмуро оглїдує ватагу; далі, при-*

вітно до дівчатъ). По-волі, чи по-неволі до насъ поприходили?

Дівчата (*жальбно*). Не по-волі: насъ захопили въ лісу и сілою сюді привелі.

Гаркуша (*грізно озирнувшись на ватагу*). Хто посмівъ не послухати мене? (*Усі мовчать. Гаркуша дуже*). Хто посмівъ, питаю, не послухатьця мене? Хто їхъ сюді привівъ?

Помело (*виступаючи*). Ми їхъ сюді привелі!... Не дуже гримай, пане отамане: Сотничиху розбуркаешъ!

Гаркуша (*до ватаги*). Ви заприсягались слухатьця мене и мині покiрствовать; коли мої распорядки кому зъ васъ не по нутру, нехай той иде собі на всі чотірі!

Помело. Та й ти, пане отамане, заприсягався— орудувать нами по-правді, й обіщавъ веселе життя!

Гаркуша. А хибá жъ я збрехавъ? Нехай хто скаже: що, я зкривдивъ когó, абó судивъ не по-правді?... (*До дівчатъ*). Идіть собі до-дому; Гаркуша не обіжає дівчатъ и другимъ не дає обіжати. (*Дівчата нізъко кланяються и хочуть ити*).

Помело (*ростопiривши рiчки, не пускає дівчатъ*). Не пущу, не пущу! (*До товариства*). Пани-товариши! чи довго Гаркуша буде нами орудувать якъ наймитами! (*Ватага загомонила; де-котрі зъ розбійниківъ здержують дівчатъ*).

Гаркуша (*грізно до Помела*). Одно слово — я тебе якъ собаку! (*сапаєтця за пистоль*).

Помело (*тежъ хопаетця за пистоль*). И въ мене не порожні руки!

(*Гаркуша хутко вихоплюе пистоль изъ-за поясу и не цілившись стреля. Помело пада мёртвий; дівчата зъ лякомъ тікають въ-ростичъ; розбійники здіймають шапки*).

Гаркуша (*засовуе за поясъ пистоль*). Собаці собача й смерть! (*Грізно поглядуючи на розбійниківъ*). Закопать!

(*Уласъ и кілька розбійниківъ підходять до убитого*).

Уласъ (*дівлючись на убитого*). Та й хвацько жь втрапивъ у самісіньке серце! и не стрепенувсь, сердешний! (*Виносьять тіло*).

Гаркуша (*всміхаючись*). Пані-товариші! Сотникъ Бутузъ наміряетця сёгодні веіхъ насъ заполонить, щобъ провітрить на шибеницахъ! (*Розбійники сміютьця*). За се треба собачому сину завдати памяткового, щобъ вінъ и до новіхъ вінківъ не забувъ!

Всі. Памяткового, памяткового, — щобъ знавъ по чімъ ківшъ ліха!

Гаркуша. Слухайте, панове старшина! Сотникъ Бутузъ теперечка повиненъ бути зъ своїмъ військомъ на Мглинському шляху, біля Густинського гаю. (*До Вакүли*). Ти, Вакүло, зъ своїмъ загóномъ иди на той шляхъ; якъ стрінесся зъ Сотникомъ, то мани ёго икъ Мглину, щобъ ёго одвести одъ нашого тїрла. (*До Уласа*). А ти, Уласе, переряди своїхъ козаківъ у свит-

кї, щобъ здались за сотниковихъ хуторянь, та й стань засадою у вершині сего гаю; якъ почуєшъ, що сотникова облава, увязавшись за Вакулою, близитця до тебе, то й ти зъ нимі змішаєся, та й до самого Сотника добірайтесь. А якъ оточите єго, — и турчіть єму въ ухо, що ви знаєте, де заховався Гаркуша; та й провадьте єго сюді. (*Викўлі*). Тимъ-часомъ, якъ Уласъ захопить Сотника, ти зъ своїмъ загономъ къ чортамъ пужни сотниківське харпацтво и прикрий Уласа... Зрозуміли, панї-товариші?

Уласъ и Вакула. Зрозуміли, паве отамане; буде такъ, якъ ти кажешъ.

Гаркуша. Ідїть же, не забарїтця зъ Сотникомъ!
(*Розбїйники розходьтця*).

ВИХОДЪ 7-ий.

Гаркуша (*одинъ, замислившись*). Важко, нестерпучо бїти харцизомъ! зъ кожнимъ днемъ минї гїдшає и камінюкою валягає на дїшу!... Імъ абї-тїльки грабувать, рїзати та пекти людєй, дє-коли помилуєшъ, оборонишъ когo, то такъ и зашиплять якъ гадюки!... Менє коженъ часъ чека або зрадлива куля, або шибениця. Менє слїхають, бо ще боятця, менє й кохають, поки не довідаютьця хто я!... Важко. — та нїчого не вдїєшъ: не поможє бабї каділо, коли бабу казіло!... (*Сотничиха виходить съ хатки, Гаркуша, побачивши її*). Небого! ти шїро менє покохала; теперечка ти бь оддала минї й дїшу твою чїстую, якъ ро-

са, що зъ неба падає и свіжить світъ Божий; а черезъ годину ти сама злякаєся свого кохання и прокленешъ мене!... Згадавши про своє щастя, будешъ ще нещасливіша, якъ була, не бачивши мене! Чого жъ се такъ мині тебе жаль?... До тебе первоі одкликнулося моє серце!

ВИХОДЪ 8-ий.

ГАРКУША и СОТНИЧИХА.

Сотничиха. Ти тутъ, мій голубе?... Проківулась, дивлюсь—тебе нема; такъ мині стало страшно, смутно. Що буде зо мною, якъ ти мене покинешъ?...

Гаркуша. Не думай о розлущі, поки ми въ-купі!

Сотничиха (*озиряючись*). Мій Боже милий, якъ тутъ гарно! неваче въ раю! Мині ніколи и на думку не спадало, щобъ було такє щастя на світі!... (*Пильно дивитця на Гаркушу*). Чого жъ ти, мій голубе, такий смутний?... Чого такъ замислився?... Може, не любишъ мене?...

Гаркуша. Я тебе кохаю, моя гóрличко, якъ ще нікого на віку не кохавъ? (*Притуляє Сотничиху до серця*). Ось, послухай - лишень, яку я за-для тебе сконпонувавъ пісню:

(*Достає бандуру, настрóює и співа*):

»Веселівся козаченько,
Та й не схаменувся,
Якъ уразила серденько
Гарная Маруся.

Ой серденько дуже б'єтця,
Якъ її побачу,
Якъ же зь нею розійдуся.
Трохі що не плачу.
А вже жь, коли ставь кохати,
Зрѳду не уймуся,
Та й кохати перестати
Не можна Марусі.
Такá гáрна, такá пѳвна,
Що не надівлюся,
Чепурная и моторна
Милáя Маруся!
Чи танцює до скрипичи,
То — хочь забожуся —
Нема дівки, молодичи,
Брацѳої 'дь Марусі
Я бь хвалівь тебе багачько,
Та того боюся,
Що не любить козачької
Похвальби Маруся!
А якь станешь похвалити, —
Я вже не візмуся —
Бо де слівь такїхь узяти,
Щобь хвалить Марусю!
Колї жь будешь ти за мною,
Якъ я полюблюся:
Моє щáстя — похвальбою
Буде для Марусі....»

Сотничиха. А моє щáстя — твоє кохання, мій голубе!... Я твоя на віки!

Гаркуша. На-віки?... що бь тобі не трапилось? що бь ти про мене ні почула?

Сотничиха (скоро). Що бь про тебе ні почула!

Гаркуша. Побачимо!... А побї-що — обіщай мині, що ти усє зрѳишь, безь плачу и не роспїтуючи, обь чимь я тебе ні попрошю!

Сотничиха. Обіщáю, обіщáю!

Гаркуша. Сьогодні ти мусишъ вернутьця до Сотника.

Сотничиха (*перехоплює*). До Сотника? ні, ні! по-ки світъ сонця, сего не буде. Лүчче мині вмёрти, ніжъ вернутися до мого вѣлюба!

Гаркуша. А що ти мині обіщала?

Сотничиха. Змілуйся, хочъ скажі, на що мині вертатьця до Сотника?...

Гаркуша. Сьогодні усє будешъ знати, а теперечки слухай що я тобі казатиму. (*Здіймає зъ своєї руки перстїнь*). Нехай оцєй перстїнь закрєпить наше кохання. (*Сотничиха хоче узяти перстїнь. Гаркуша не дає перстїня*). Постривай, не теперь!... (*Виймає зъ кишєні коробочку, кладє тудї перстїнь и замикá ключикомъ*).

Сотничиха. Коли жъ?

Гаркуша. Скоро, а теперечки возьми тїльки оцєй ключикъ, и якъ пришлю тобі єю коробочку, то одімкнешъ, и тоді усє тобі вїявитця, чого ї не сподівалась!

Сотничиха (*берє ключикъ*). Нехай буде, мій голубе, якъ ти кажешъ.

ВИХОДЪ 9-ий.

ГАРКУША, СОТНИЧИХА и ОБУХЪ (*швидко уходить зъ цедўлкою зъ руці*).

Обухъ (*виддаваючи цедўлку Гаркуші*). Одъ Уласа, паве отамане.

Гаркуша (*прочитавши, виходить напередъ*).

Сотникъ въ моїхъ рукахъ.... Отъ-отъ и сюді приве-
дуть. (*Озираючись на Сотничиху*). Треба її швід-
че звідсі випровадить....

Сотничиха (*підходячи до Гаркуши*). Яка се
звістка?... Відкіля!

Гаркуша. Гуси до-дому, вовкъ за горою! Ось-що...

Сотничиха (*скоро*). Чи не Гаркуша?

Гаркуша. Одгадала. Далі міні звістку, що вінъ
довідався, що ти ховаєся у сімъ гаю — треба тобі
тікати звідсі!

Сотничиха (*зъ-лякомъ*). Тікаймо, тікаймо! (*Хопіє
за руку Гаркушу*). Куді жъ ми підемо? де сховає-
мось, мій голубе?

Гаркуша. Заспокойсь, моя гóрличко. Обухъ одве-
де тебе въ такé місце, що ніхто не знайде; а я тимъ-
часомъ розвідаю, якъ-би намъ лóчче втекти и сховати-
ця одъ Гаркуши....

Сотничиха (*обнімаючи Гаркушу*). Не пущу те-
бе самóго! и я підú съ тобою.... (*За лаштúнками
чúтно гóмінъ*).

Обухъ. Поспішай, пане отамане! Нáші недалéко!

Гаркуша (*Обуху*). Дé коні?

Обухъ. Въ вершіні бáлки....

Гаркуша (*передає Сотничиху Обуху*). Тікай,
не гáйся!

Сотничиха (*обійма Гаркушу*). Прощай, мій го-
лубе!... Не баріся! (*Виходять*).

ВИХОДЪ 10-й.

ГАРКУША, потімъ УЛАСЬ, а за нимъ РОЗБІЙНИКИ съ гоміномъ, зъ сміхомъ, несуть Сотника, покритого світкою.

Уласъ (*сміючись*). Пáne-отáмане! Ось подівися-лишенъ, якого лицаря піймали.... Гледі, не злякайся! (*Ставлять его передъ Гаркушею и здиімають зъ голови світку. Сотникъ, якъ несамовітий, дивітця на Гаркушу*).

Гаркуша. О, та який же зъ ёго лицарь! правдівий Кгáнджа Андибёръ! (*Розбійники сміютця*).

Уласъ (*штовхаючи Сотника во потілицю*). Кланяйся, Продівъ сину, пáну отáману Гаркуші!

Гаркуша. А нá що ти менé шукавъ? Чого тобі треба? *Сотникъ зъ-переляку слова не вимовить*). Що жъ ти мовчишь, телепень? кажи!

Сотникъ (*стає навкóлишки*). Пáne-отáмане, пáne Гаркушо! змилуйся! (*Кланяется до нiгъ*).

Гаркуша. Старій дурень! Сидівъ би собі дóма, а то, у робóчу пору, одривáешъ народъ одъ дiла, в чортъ-бáтька-зна чого гасáешъ по лiсáхъ та шукаешъ вітра въ полі? И до смёрти бъ менé не знайшовъ, колибъ я самъ не давъ тобі помочи!

Сотникъ (*жáлібно*). Змилуйся, пáne отáмане! Се менé направивъ Бéбехъ, та Куць, хорунжий!.. Якъ-би на мене, то сидівъ би собі тихеенько дóма, покорівся бъ тобі.... Ихъ бараї; коли хочешъ, я тобі живцемъ ихъ віддамъ, хочъ шкуру зъ нихъ дері; а мене, неповинного, одпусти дс-дóму.... У мене молодá жінка, ду-

ші въ собі не чѹе, — такъ менѹ любить; якъ ти менѹ зъ свѣту зженѹшь, то й вона вмере. Зжалься, пане отамане, хочъ надъ нею, нещасливою!... (*Розбійники сміються*).

Гаркуша. Такъ у тебе, у старого дурня, и жінка молодая?... Та ще й такъ тебе кохає, що душі въ собі не чѹе! Ну, нічого робить, треба тебе помилувать, щобъ справді зъ жалю не вмерла. (*Виймає зъ кишені коробочку, де перстїнь захований, и дає її Сотнику*). Візьми сю коробочку и віддай твоїй жінці; скажи їй, що се подарунокъ одъ Гаркуши. Чи чѹєшь?

Сотникъ. Чѹю, пане Гаркушо, чѹю!

Гаркуша. Тільки гледи: цуръ не дивитьця, що тамъ заховано; а то я подивлюсь, чи багатъ у тебе ключчя въ голові!

Сотникъ. Щобъ мані повилазило, коли подивлюсь!

Гаркуша. А щобъ тобі було незавідно, я й тобі дамъ памяткового. (*До розбійниківъ*). Привяжіть єго, панї-товаришї, до дѣрева, и добре нагодуйте березовою кашею? (*Розбійники хапають Сотника*).

Сотникъ (*зъ плачемъ*). Змілуйся, пане Гаркушо!... бочонокъ золота вибупу за себе дамъ! Коли хочешъ, и жінку віддамъ!... (*Розбійники регочуть*). *Занавісь пада.*

кінць дії другї.

ДІЯ ТРЕТЯ.

(У двохъ картинахъ).

КАРТИНА ПЕРВА.

(Обстано́ва: спальня СОТНИЧИХИ; двѣри въ дівочу за́чинені).

ВИХОДЪ 1-ий.

СОТНИЧИХА и ГАРКУША (улізають у окно).

Сотничиха (*журліво оглядуючи світлицю*).

Зновъ ті жъ осоружні стіни, та жъ пекельна тюрма!
О, теперечки вона́ міні ще нестерпучій, якъ перше
була....

Гаркуша (*перебива́*). Въ твоїй во́лі зоста́тьця, або
поки́нуть пекельну тюрму́ и вілетіть зъ не́ї якъ пта́шка
зъ клітки.

Сотничиха (*зъ доса́дою*). Не зрозумію твоїхъ
та́емнихъ річе́й; не добро́ вони́ віщу́ють, гніта́ть мою́
ду́шу и рвуть мо́є се́рце; якъ ба́чу, тобі мене́ не жа́ль,
ти мене́ не лю́бишь!... (*Пла́че*).

Гаркуша. Не поки́ну, моя́ го́рличко, не поки́ну,
аби́ ти тільки не одцура́лась одъ мене́; и по́ки сві́тъ
со́нця тебе́ тільки одну́ бу́ду воха́ть. Пові́рь же мо́єму
се́рцю, що тільки бѣ́етця за-для одно́ї!... (*обнима́е
Сотничиху*).

Сотничиха (*тумить до Гаркуши*). Вірю тобі, мій голубе!

Гаркуша. Черезь годину ти одберешь одь мене свій перстінь, и коли згодися, то вийдешь въ той гай, що за городами; тоді вже въ-купці поїдемо далєко, далєко, на край світа; ніхто про насъ и не почує, ніхто й не заборонить нашому щастю!...

Сотничиха (*швидко*). Чому жъ не заразь?

Гаркуша. Самá побачишь — чому. Прощай! нічого гаятись. (*Хоче йти*).

Сотничиха (*здержує*). Візьми й мене зь собою... я безь тебе умру... зжалься!

(Гаркуша (*вилізаючи у вікно*). Прощай? Я тебе дождатиму. (Сотничиха *удержує Гаркушу, хапаєтця за його жупанъ; вінъ вириваєтця и зачиняє вікно. Сотничиха, зомлівши, пада на дзигликъ*).

ВИХОДЪ 2-ий.

СОТНИЧИХА и ГАЛЯ.

Галя (*виходить изъ дівочої и, вгледівши Сотничиху, підбігає до неї*). Вернулась!... и якъ несподівано! живенька, здоровенька, моя пташечко?... Що жъ се зь нею? (*приглядуєтця*) Якъ не жива, и оченьки заплющила!... Пані Марусю?... ріднесенька моя!... (*Тре їй вискі*).

Сотничиха (*откриваючи очи*). Галю!

Галя. Дѣ жъ ти була, мой пташечко?... Чи поми-
лувавъ тебѣ Господь?... Мій Бóже мїлий! Якъ же я
убивалась за тобою Хотїла, була вже у лїсѣ бігти, щобъ
тебѣ вірятувати!...

Сотничиха (*вѣсело*). Я була, Галю, у раю; бачи-
ла тамъ щасливу мою долю; глянувши на неї, и рóзумъ
мїй помутївсь!... Бачишъ, я й теперечки якъ несамо-
вїта....

Галя (*дивуючись*). Справді повеселїшала, неначе
ту щасливу долю зъ собою привесла!

Сотничиха. А знаєшъ, Галю, хто бувъ той козакъ,
що вчóра оборонївъ менѣ одъ Гаркúши?

Галя. Нї, не звáю.

Сотничиха. Той сáмий, съ кóтрїмъ стрїлаєь я въ
лїсі.... Пам'ятаєшъ, що я тобі розказувала?

Галя (*швидко*). Той сáмий?

Сотничиха. Забалáкалась та й забúла спитáть, якъ
ви оборонїлися одъ Гаркúши?

Галя. Гаркúши не було; нї-вїгь-зъ-чóго переполо-
хались; ми вже думали, чи не самъ Гаркúша тебѣ
умчáвъ?

Сотничиха (*съ досáдою*). Вїгадки! Якъ-то мóж-
на, щобъ Гаркúша бувъ такий чéсний козакъ! Я у ёго
провелá вїчку якъ у рїдної мáтерї пїдъ крилómъ; я ёму
оддалась зъ душєю и тїломъ, а вїнь (*Одъ сёрця*).
Слúхай, Галю: я ёго люблю и вїнь мїнї заприсягáвсь
до смёрти однó менѣ кохáти....

Галя. Щó се ти вигáдуєшъ, мой пташечко?... Ти

жъ передъ Бóгомъ запрягáлась кохáть *одного* Сóтника?

Сотничиха (*перебивáе*). Нí, я запрягáлась ёго зневажáть!... Однакъ я ще тебе не спитáла, чи верну́в-ся мій нелюбъ?

Галя. Нí, нема́ й чýтки.

Сотничиха. Дай мнi одягтiсь, щобъ Сóтникъ не довідався щó мене не було́ дома.

Галя. Якъ - таки́ можна, щобъ Сóтникъ не допитавсь, що ти не почувáла дома?

Сотничиха. Нехáй допита́ється та не теперъ...!

Галя. Ко́ли жъ?

Сотничиха. Якъ мене тутъ не б́уде...!

Галя (*зъ лýкомъ*). Щó се ти задумáла, моя птáшечко?... Чи не хочешъ насъ поки́нути!

Сотничиха. Скóро поки́ну осоружну сию тюрму́ и полечу́ зъ моiмъ голубомъ далéко, далéко, — ажъ на край свiта!...

Галя (*швiдко*). Ти хочешъ поки́нути рiдний край?...

Сотничиха (*перебивáе*). Тамъ у мене рiдний край, де мiй милий, на ёго грúдахъ, бiля ёго сёрца!

Галя (*жáлiбно*). И мене́ тоби́ не жаль поки́нуть? мене́, щó такъ щiро тебе́ кохáла?

Сотничиха (*зъ жáлемъ*). Тебе́ одну́ мнi жаль; такъ щó жъ мнi робiть, Гáлю, коли́ я ёму́ оддалá вже моё сёрце?...

Галя (*швидко*). Такъ утечемо́ разомъ; я підú за тобою на край свѣта!

Сотничиха (*обнімає Гáлю*). Сѣрдецько мое! Спаси́би тобі!... (*За лаштúнками чу́тно го́лосъ Катеріни и Хорúнжяго*).

Галя (*прислúхуючись*). Катеріна, Хорúнжий!... Чи не верну́вся панъ Сóтникъ? мóже, й Гаркúшу піймали?

ВИХОДЪ 3-ій.

Ті жъ, КАТЕРИНА и, зъ перегóдомъ, ХОРУНЖИЙ.

Катерина (*зъ вели́кою радíстю*). Помілувавъ мене Господь! Чортí ухопіли Сóтника! А я вже думала топíтьця, — на одно́ бъ вийшло. Якъ бí верну́вся та довідався, що немає пáві Марúсі, то вінъ би мене живцемъ у зéмлю закопáвъ!... (*Побáчивши*). Глянь! відкіля се узялась? Невáче за нéба впáла!...

Хорунжий (*убігáючи*). Усі пропáли до óдного, и панъ Сóтникъ пропáвъ якъ собáка въ ярмарку!... Одíнь я...

Сотничиха (*перебивá*). Чи не стрівся зъ Гаркúшою козáкъ въ червóному жупáні?... Щобъ ще й вінъ не попáвсь ёму́ въ рúки!...

Хорунжий. Кажú жъ тобі, що всі пропáли, всі до óдного! Гаркúша не зляка́етця червóного жупáна, коли самóго Сóтника.... Дáйте хочъ чáрку запікáнки, зовсі́мъ у гóрлі пересóхло....

Сотничиха (*перебиває*). Ні, ні, сёму не бувати! Вінъ такий бравий, смілий!... Однакъ, одъ сієї вісти похолóнуло у мéпе на душі... Бóже милосéрдний, заступі́ ёго!...

Галя. Заспокойся, моя пташечко; мóже, се все набрэхано...

Катерина. Чогó жъ я тутечки дурна дожидаюсь?... адже жъ ключі въ моіхъ рукахъ. Піду, та й пригорну хочь одінъ бочóнокъ зъ карбóванцями, — згодятця на старісті!... (*Вихóдить у дівóчу*).

Хорунжий (*слідкомъ за Катериною*). Хочь півнику, — абі тільки швидче!

Катерина (*до себе*). Вибачай! Тепéречки мині не до тебе... (*Відчиня́ двéри зъ дівóчої на двіръ и зъ жа́хомъ одступа́є наза́дъ*). Ой мині лішечко! наші... Бéбехъ, Куць, Хвédиръ... (*Удáрившись объ по́ли*) и панъ Сóтникъ... Щобъ я пропáла, коли не панъ Сóтникъ!... (*Хорунжий, Сóтничиха и Галя біжать до дверей*).

Хорунжий (*дивуючись*). Вони, вони! И панъ Сóтникъ! Оце диво! Бачу, Гаркуша їх помилувавъ!

Галя (*Сóтничисі*). Не казала я тобі, моя пташечко, що брехня!

Катерина. Охъ, лішечко! Нашъ Сóтникъ якъ неживий!

ВИХОДЪ 4 ий.

Ті жъ, БЕБЕХЪ, КУЦЬ, ХВЕДІРЪ и СОТНИКЪ. (*Охотники ввѣдуть Сотника підъ рѹки; вінъ стоїше*).

Катерина (*біжить до Сотника на-зўстрічъ зъ хлїпаньямъ*). Батьку мій рідний! посікъ же тебе булатъ вражий...

Бебехъ (*перебива́*). Брехня! який тамъ булатъ? одчухрали різка́ми... Присо́хпе, акъ на соба́ці! (*Сотникъ сідá и зска́куе*).

Куць (*цїлу́е рѹку Сотни́чихи*). Здоро́ва була, моя крулево! Дóбре ще, хочъ тебе не захо́пили; я тїльки за тебе одну́ й боявсь!

Сотникъ (*жа́лібно*). Чортї надалї́ минї ловїть того́ Гаркѹшу, бода́й ёму́!..

Бебехъ. На себе́ жалкѹй, па́не Сотнику! Яка нечїста ма́ти штовха́ла тебе́ вѣ потїлицю? Іхавъ би біля мене; а то поперло тебе́ у лїву́ рѹку... Отъ и погулявъ, якъ цѹцикъ на вірѣвочцї...

Куць. Не було́ мене́ тамъ! А вже бѣ висїть би Гаркѹші на осїцї; я бѣ ёго́, соба́чого сїна!...

Сотникъ (*зїтхнѹвши*). И якъ-то воно́ чѹдно ста́лося, такъ и не збагну́: вже бувъ зовсїмъ Гаркѹшу пїймавъ... та й са́мого пїма́ли, та ще й одчухрали!

Хорунжий. Ще дїво, якъ не повісили! зъ Гаркѹшинихъ рукъ на сей свїтъ не верта́ютця!

Бабехъ и Куць. Нічого́ Бо́га гнївїть, па́не Сотнику, щаслївий ти, дѹже щаслївий!

Сотникъ (*сердіто*). А щобъ и вамъ тако́го щастя всипали! Пострива́йте, вінъ и вамъ дасть себѣ у зна́би! (*Хвѣдіръ зди́має зъ Сотника керѣю; корѣбочка, що давъ Гаркúша, па́да на по́мість*).

Сотничиха (*швѣдко підіймає корѣбочку и відступа́ючи до Сотника*). Де ти узя́въ сю корѣбочку?

Сотникъ. Гаркúша присла́въ то́бі гості́нця.

Сотничиха (*зляка́вшись, випуска́ зъ рукъ корѣбочку*). Гаркúша?!

Усі (*за же́хомъ*). Гаркúша! Гаркúша присла́въ па́ні Сотничисі гості́нця?!

Куць (*сердіто*). Не Продового сина синъ! Осміливсь зневажа́ть мою́ круле́ву! Та я ёго́ на шматкі́ пошарпаю!... (*Наміря́етця підня́ть корѣбочку*).

Сотничиха (*швѣдко*). Не рушъ! (*до Га́лі*) Підіймі! (*на сто́рону*). Тепѣречки я усѣ зрозуміла... Розв'язавъ́ очи.

Куць (*хоче узя́ть корѣбочку*). Тре́ба подиві́тьця, що́ тамъ таке́, що́ вінъ туди́ захова́въ!

Бебехъ и Хорунжий. Тре́ба подиві́тьця, тре́ба подиві́тьця!

Сотникъ. Не руште! Гаркúша ска́завъ, що́ хто осмілитця́ подиві́тись, то́ вінъ поді́витця, чи бага́цько у того́ клѣ́ччя въ́ голо́ві...

Куць и Хорунжий (*зъ ля́комъ відступа́ють*). Неха́й їй бісѣ́ тій корѣ́бці!

Бебехъ (*хоче узя́ть корѣбочку*). Я не зляка́юсь Гаркúши!

— Сотничиха (*загорóжує дорóгу Бѣбеху*), Не дивись я її спалю!

Сотникъ, Куць и Хорунжий. Такъ, такъ! — спалить бисову корóбочку!

Бѣбехъ. Нехай бóде й по вáшому; а намъ вже порá чого-небóудь и закусіть: живіть підвелó....

Хорунжий. На-силу почóли розóмне слóво!

Сотникъ. Ходімъ же у мою світлицю; менé лédві нóги дёржуть. (*Катеріні*) Подайте заку́ску на мою половіну.

Бѣбехъ, Куць и Хорунжий. Ходімъ, пáне Сóтнику, ходімъ!

Куць (*цїлїє рúку Сóтничихи*). До зобачення, мой крулéво! (*Сóтника ведóуть на ёго половіну: тудї жь идóуть Бѣбехъ, Куць и Хорóунжий, а Катеріна зь охóтникомъ вихóдить черезъ дівóчу*).

ВИХОДЪ 5-ий.

СОТНИЧИХА и ГАЛЯ.

Сотничиха (*жáлібно*). Тепéрички я зрозуміла ёго потаéнні рéчи. (*Жїво*) Лóчче я згїну вь сій тюрмі, нїжь віддамъ себе розбїйнику, харцізу!... О, злáя моя дóле! за що ти менé такъ люто карáешь?

Галя. Чогó жь ти уóбивáєся, моя птáшечко?... Невелїке ще лїхо, щó Гаркúша прислáвъ тобі гостїнця; коли не подóбаєтця, — побїнешь, а мóже туть гáрне намісто! (*Хóче відчинїть корáбочку*). Не відчиняєтця, зáмкнута....

Сотничиха (*оддає ключикъ*). Візьмі ключикъ, — тільки не одмикай, не одмикай?

Галя. Чому?

Сотничиха (*зъ жа́хомъ*). Тамъ сичять гадюки: зъ неї віхопитця річка людської крoві и потопить мене; вилетять тисячі замученихъ душъ и вишютьця въ моє серце!

Галя. Неподобне вигадуешъ, моя пташечко. За що жъ тебе топить въ людській крoві? Кого ти обидила на своєму віку, кого скривдила?

Сотничиха. За те, що я дивилась въ ясні єго очі, чула якъ бьєтця єго серце; за те, що кохала єго и до смєрти кохати запрягалась!

Галя. Хибá жъ ти Гаркушу любила? Схаменісь, що ти говоришь, моя пташечко!

Сотничиха (*схилівшись до Галі*). Галю, я любила розбійника! Гаркуша — той самий козакъ, що я бачила єго до шлюбу въ лісі, а вчора була зъ нимъ у раю!

Галя (*дивуючись*). Охъ лішечко!... Дакъ, бачу, не брехали люде!

Сотничиха. Не думала й не гадала я, щобъ вінъ бувъ розбійникомъ... Такий добрий!... Ну, сама жъ такі подумай: я була въ єго рукахъ; що бъ схотівъ, те й зробивъ би зо мною, а вінъ чєсно, по-лицарській, поважавъ мене.... Ні! Гаркуша не розбійникъ: нещаслива доля звернула єго зъ праведного путя!...

Галя (*скоро*). Ні, ні, вінъ не розбійникъ, та й не-

похожий на розбійника! Одімкнімо жъ, моя пташечко, коробочку!...

Сотничиха (*подумавши*). Одімкні.

Галя (*одмика коробочку*). Мій Бóже милий, який гáрний пéрстíнь, якé намісто!... такъ и сáе! Подивись-лишэнь, моя пташечко! (*показуе*).

Сотничиха (*бéре пéрстíнь и розглядуе*). Якъ же я тебе дожидалась! душі въ собі не чула.... Я думала, що ти, якъ той янголь, принесешъ зъ собою щасливу долю, проведешъ мене у рай, а ти!... (*Зъ плачемъ обійма Гáлю*) Гáлю, сéрденько моé! чи ти бáчила когó на світі нещасливішого відъ мене?...

Галя (*надіва на Сотничиху намісто*). Мій Бóже милий, яка жъ ти гáрна у сiмъ намісті!

Сотничиха (*здригнувшись*). Холодне якъ гадюка! Ненáче каменюкою мене придавило. Здійми, швидче здійми, воно мене задúшить!... Ні, не рушъ, не рушъ!... Рóзумъ замóвкъ, сéрце мене не слúха. Ратуй же мене, Гáлю, ратуй! я гíну, гíну зъ душею!... Я люблю, люблю розбійника!... (*Плаче*). Бездóльний! одъ тебе одріклось и нéбо и земля; ти прóклятий на сiмъ и на тiмъ світі, у тебе нема ні рóду, ні вiрної дружiви!... Та якé бъ лихо мене ні спiткало—я тебе не покину;—пропадú, абó вiрятую тебе! Ти мене дожидаешъ... Идú, идú!..

Галя (*удéржуе Сотничиху*). Куди се, моя пташечко?...

Сотничиха. До ёго, до Гаркуши!

Гая (дивуючись). Чи ти здуріла?

Сотничиха. Мині треба его́ бачить, сказа́ть ёму́ одно́ сло́во! Кажу́ жъ тобі: або́ пропаду́, або́ вірятую его́! Прощай Га́лю!

Гая. Я тебе́ не покину́, моя́ пта́шечко! Коли́ по-гиба́ть, то пропада́ймо въ-ку́пі!

Сотничиха (обнима́ Га́лю). Спаси́бі тобі, моє се́рдецько, спаси́бі! (Па́да на коліна и мо́литця). Го́споди милості́вий! Ти знаєшъ, Ти бачишъ, чо́го бажає моя́ душа́; да бу́детъ же надъ на́ми свата́я Твоя́ во́ля! (Устає и бере́ за ру́ку, Га́лю). Ходи́мъ, Га́лю! (Шви́дко вихо́дять).

КАРТИЦА ДРУГА.

ВИХОДЪ 6-ий.

(Лісь; въ глибини́ відко́ кілька розбійниківъ).

ГОРБУША и УЛАСЬ.

Горбуша (похму́ро). И́ досі немає... порá бъ!... Мо́же, й не при́йде....

Уласъ (успи́ваючись). Заспоко́йся, на́не ота́мане: при́йде! Яка́ жъ до тебе́ не при́ходила, якъ то́го тобі бажа́лось?...

Гаркуша. Ся не похожа на тихъ.

Уласъ. Нігде правди діти: ся краща, та все жъ та-
кі баба; а всі вони однимъ міромъ мазані: на виду
тільки інші, а серце однакове.

Гаркуша. Не кажі сего, Уласе; и серце у неї не
однакове; ще ні одна не вразила такъ моєї душі, якъ
ся... Вона збудила въ моєму серці те, чого вже я не
сподівався; вона збудила и совість мою... Чуешъ,
Уласе,—совість!... Якъ гляну на неї, то ні-віть-буди
діваєтця и моя одвага: я млію передъ дитиною!...

Уласъ. Може вона Київська відьма? Утопїть про-
кляту, щобъ не наганяла чаръ на козаківъ.

Гаркуша. Вона чарує козаче серце чистою своєю
душею!... (*Прислухається*) Щось лопотить, — чи не
вона? (*Приглядується*). Вона!... Іди собі, Уласе, и
одведи ватагу туди дальшъ, у лісь. (*Уласъ підхо-
дить до ватаги и зчезають за лаштунками*).

ВИХОДЪ 7-ий.

ГАРКУША, СОТНИЦХА и ГАЛЯ. (*Сотничиха понурившись
підходить. Галя остається оддаля.*)

Гаркуша (*иде на-зустрічъ Сотничисі*). Гóрлич-
ко моя! Очи проглядівъ, тебе дожидаючись; я вже поду-
мавъ, що ти злякалась свого бохання... Теперечки ні-
хто не одійме у насъ вшого щастя; ніхто не розлучить
насъ!...

Сотничиха (*смїло*). Козаче, не за тимъ я до тебе
прийшла... Слухай, що я тобі казатиму: я заприсяга-

лась кохати козакá чесного, лицаря, а не розбишаку, харциза!... Цураюсь твогó кохання, козаче; я тебе зневажаю!... (*Зривá зь шнi на мiсто и кiда на доливку*).

Гаркуша (*сердито*). Постривай!... Згадай, що ти оддавалась минi зь душею, а я не згодивсь, и здавсь на твою волю,—поки не довідається хто я. Ти була властна не приходить: чогó жь теперечки прийшла до розбишаки, харциза?... Щобъ ёго корити, дратувати якъ собаку?... Жалкуй же сама на себе; теперечки я буду за-для тебе розбийникомъ, харцизомъ!...

Сотничиха (*смiло*). Козаче, ти мене не злякаешъ; свiтъ минi огидъ; одна смерть моя надiя й втиха. Я прийшла сюди—абó спасти твою душу, абó пропасти; ни що мене не злякае, и ни хто мене не одверне одъ моихъ замировъ!

Гаркуша. Що вь тебе на думци?

Сотничиха. Покинь твоё харцизтво, покайся вь твоихъ тяжкихъ грiхахъ передъ Богомъ и людми, и будь чеснимъ козакомъ, лицаремъ, якимъ ти мини здавася и якимъ тебе Господь создавъ: тоди я твоя на вiки вiчнi!...

Гаркуша (*всмiхаючись*). Дурна дитино! ти й сама не знаешъ, що верзешъ!... Давно вже стративъ я надiю на милосердие Бoже. Ни́яке ка́я́нiе не ви́купить моихъ тяжкихъ грiхiвъ.... Не помо́же ба́бi кадило, коли ба́бу сказа́ло! Со́вiсть моя потоплена вь кровi моихъ братiвъ; я пропащий, проклятий; я розбийникъ

и розбійникомъ зостанусь, поки плаха не знесé моєї буйної голови.

Сотничиха (*чуло*). Богъ милує не того, у когó не тяжкіі гріхі, а того, хто щіро каїтця. На когó жъ и надія, якъ не на Егó, святого, милосердного? Не одъ людéй же тобі дождатъця того помилування!... Молю жъ тебе, мій голубе, зроби́ся, якъ бувъ чéснимъ козакомъ-січовикомъ; теперечки війна: иди бїтьця зъ невірними, — ратуй своїхъ братівъ, а не губи!... Богъ тебе помилує и царця простить!...

Гаркуша (*перебиває*). Гóді, перестань! сёгó ніколи не б́уде!... Неподóбне вигадуешъ!

Сотничиха (*вдохновéнно*). Колибъ твій бáтько и тво́я ма́ти устáли зъ моги́ли, а я́нголь-хранітель злетівъ до тебе зъ не́ба, — и вони́ бъ тобі сказа́ли те са́ме, щó й я кажу́!

Гаркуша (*чуло*). Гóді, кажу́, перестань, перестань! (*на сто́рону*). Збуділа мою сові́сть, — и во́на тежъ са́ме заговори́ла!...

Сотничиха. Молю тебе, мій голубе, мій дро́же! (*Па́да передъ Гаркушею на колі́на*). Одступісь одъ свого харци́зства и пока́йся.... Господь тебе помилує!

Гаркуша (*підійма́ Сотничиху*). Уста́нь, уста́нь; одъ твоі́хъ річе́й мо́я душа́ то́питця, якъ о́лово на вогні; — тво́ї бажа́ння стаю́ть мої́ми!... Не знаю, щó мнѣ й робіть: я заприсяга́вся мої́мъ товари́шамъ, що безъ їхъ ра́ди ні на́ що не згожу́сь!

Сотничиха. Я, — ти самъ ка́жешъ, — ду́рна диті́на,

а преклонила тебе: — якъ же, щобъ ти, зъ душею міцною, зъ твёрдою волею, та не здолавъ умовить своїхъ товаришівъ?...

Гаркуша (*чуло*): Ти стала мині за янголя-хранителя, ти обудила въ моїй душі силу, котру я давно вже стративъ.... Нехай же буде, якъ ти кажешъ.... Идѹ, идѹ, куди зове мене чесний Запорозький звичай!...

Сотвичиха (*простяга рѹки до-горі*). Мій Боже милий! Спаси ёго, спаси и помилуй! Ти бачишь, вінъ каітця!... (*Гаркуша посвистомъ ззива ватагу; розбійники підходять до ёго*).

ВИХОДЪ 8-ий.

Ті жь УЛАСЪ, ВАКУЛА и розбійники.

Гаркуша (*до розбійниківъ*). Я зібравъ васъ, пані-товариші, щобъ де-объ-чимъ порадитьця...

Розбійники. Кажі, пане-отамане, будемо слухать.

Гаркуша. Скажіть мині, пані-товариші, якою хотіли бъ ви умерти смертю: чи такою, якъ повинно чеснимъ козакамъ, чи такою, якъ вамъ належить: мотаючись на шибеницяхъ и крутячись на паляхъ?

Де-які зъ розбійниківъ. Не придбали ми собі чесної смерти, — такъ про се нічого й питать...

Гаркуша. Ну, такъ я васъ ще спитаю: де бъ ви хотіли лѹчче бѹти: чи въ пеклі, чи въ раю?

Де-які зъ розбійниківъ. Не къ вамъ річь, пане-отамане!

Другі розбійники. Не за-для насъ писано про той рай!

Гаркуша. Ну такъ, пані-товариші, хоть на се дайте одповідь: когó у васъ більше охóти різать—чи своїхъ, чи бусурмѣнівъ?

Всі. Бусурмѣнівъ, бусурмѣнівъ!

Гаркуша. Такъ ходімъ же, пані товариші, різать бусурмѣнівъ, покаємось въ нашихъ гріхахъ, проллємъ кровъ за віру православноу, — то Богъ милосѣрдний насъ помилує, а цариця пожалує! (*Розбійники мовчать и озирáютьця*).

Гаркуша. Чогó жъ ви мовчитѣ? Схотілось повіснуть на шибеницяхъ, абó пѣкла жаль?... А мóже злякались бусурмѣнівъ?...

Уласъ. Не злякались! Не первина намъ зъ ними битьця, а не сподівались ми одъ тебе, пане отамане такихъ ричей; ти на насъ наскóчивъ, якóсь пáлопомт!...

Гаркуша. Чому жъ не сподівались? ви не які-небудь бурлаки, гультіпаки, а Січовики; показілись трóхи, погуляли, — и бóде зъ насъ; зновъ зробімось такими жъ чѣсними козаками, якъ и булі! ...

Вакула. Якъ такъ, такъ и такъ, коли ти бóдешъ зъ нами, — въ добрий часъ!

Уласъ. Справді, пане -отамане: які ми розбійники! Ми—Січовики, лицарі!... Нагрішили та й покаємся!...

Гаркуша (*до розбійниківъ*). Нагрішили й покаємся; такъ, пані-товариші, и бóдемо чѣсними Січовиками.... Теперъ—въ Турѣщину, въ Турѣщину!

Всі. Въ Турещину, пане-отамане, — въ Турещину
веді насъ! Согласні, согласні!

Сотничиха (*обійма Гаркушу*). И я піду зъ то-
бюю, мій голубе, піду на край світа!... Теперъ ти не
розбійникъ, а чесний козакъ; одягнуъсь козакомъ и
поручъ зъ тобою буду битця зъ бусурманами!

Гаркуша. Постривай, моя гóрличко: на дорóзї по-
кайня росте тернина.... ніжки покóлешъ! Теперечки
у насъ запроважена сичова регула: пість и молїтва....
зоставайся дома, и якъ дійде до тебе чутка, що я за-
гїнувъ якъ чесний козакъ, то помолїсь за грїшну мою
душу и поплачъ: слези мїлої — козацькі помїнки!

Сотничиха (*плачучи*). Буду молїть Гóспода, щобъ
вїнъ тебе помїлувавъ, сохранивъ, и щобъ намъ наві-
кү довелось ище побачитьця!

Гаркуша (*удає спокійного*). Спасїбі тобі, моя гóр-
личко, спасїбі! Прощай!

Сотничиха. Прощай! (*Одїнъ одного тїмить до
сєрця*).

Уласъ (*всміхаючись*). А щó теперечки скажете,
панї-молóдці? Лаяли жїночóкъ, а óтъ чо́го варобїла ся
молодїчка (*Показує на Сотничиху*). Усіхъ разомъ
навела на спасєнну дорóгу.

Гаркуша (*цїлує зомїлу Сотничиху и передає
її на рўки Галї*). Эхъ, ласий шматокъ! та вже
теперечки не до вєї!... За мною, панї товáриші! (*Всі
виходять*).

Галя (піддержує Сотничиху). Які чудні оці
козакі! жартує, а у самого тремтять слези на очах!
(Завіса спускається).

КІНЕЦЬ.

ОПЕРАТА

Початок 188 стр. видано 189, скарбує 181 н. т. 1

1356-9

1914
JAN 10 11
U.S. DEPT. OF AGRICULTURE
BUREAU OF PLANT INDUSTRY
WASHINGTON, D. C.

Bu 2552 / 1-2 ¹

+

СТОРОЖИВКА

ПЕРШОГО

ОДНОГО